

ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ.

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΕΥΡΙΣΚΕΤΑΙ

Ἐν Παρισίοις παρὰ τοῖς βιβλιοπώλαις Hingray et Bobée,
rue de Richelieu, n° 14; et Dufard, quai
Voltaire, n° 19.

Ἐν Λονδίῳ παρὰ τῷ βιβλιοπώλῃ Felowes, 39 Ludgate
Street.

Ἐν Πετροπόλει παρὰ Bellizard et comp., τοῖς βιβλιοπώ-
λαις τοῦ Ἀυτοκράτορος.

Ἐν Ὀδησσῷ παρὰ τῷ φιλογενεῖ Κ. Ἀναστασίῳ Βούβα.

Ἐν Λειψίᾳ παρὰ τῷ βιβλιοπώλῃ Brokhausen.

Ἐν Γενεύῃ παρὰ τοῖς βιβλιοπώλαις Barbezat et Delarue.

Ἐν Βουκουρεστίῳ παρὰ τῷ φιλογενεῖ Κ. Ἰωάννῃ Νικολοπούλῳ.

Ἐν Ναυπλίῳ

Ἐν Αἰγίνῃ

Ἐν Ἰθρᾷ

Ἐν Κερκύρᾳ

Ἐν Ζακύνθῳ

παρὰ τοῖς βιβλιοπώλαις.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ,

II

ἈΡΧΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ,

Σύγγραμμα τοῦ φιλοσόφου

ΙΩΑΝΝΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ ΡΟΥΣΣΩ,

Ἐκ τῆς Γαλλικῆς γλώσσης κατὰ πρότον μεταφρασθὲν

ὑπο τοῦ μακαρίτου

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ ΖΑΔΥΚΟΥ,

καὶ ἐκδοθὲν μετὰ προλεγόμενων

ὑπο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΔΟΥ,

φιλοτίμῳ δαπάνῃ τῆς φιλελληνίδος χήρας τοῦ μεταφραστοῦ.

« Συμφέροντα δὲ τὰ πολιτικῶν κοινωνιῶν,
αἵμα μὴ μόναρχος ἢ καὶ ἰδιοφελῆς ὁ νόμος,
κοινοφελῆς δὲ καὶ διὰ πάντων διατείνων.
Δεῖ δὲ καὶ ποτὶ τὰν χώραν, καὶ ποτὶ τοὺς
τόπως ἀποβλέπειν τὸν νόμον· οὔτε γὰρ γὰ
τοὺς αὐτῶς καρπῶς, οὔτε ψυχὰ ἀνθρώπων
τὰν αὐτῶν ἀρετὰν παραδέξασθαι δύναται. »

ἈΡΧΙΤΑΣ παρὰ Στοβαίῳ.

ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ,

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΣΙΜΙΡΟΥ.

Τῆς γῆ τοῦ Σεπτεμβρίου αἰσκή.

1828

ΕΙΔΗΣΙΣ

ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΖΑΛΥΚΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ,

Μεταφραθεῖσα ἐκ τοῦ γαλλικοῦ.

Τὸ περίφημον σύγγραμμα τοῦ φιλοσόφου τῆς Γενεύης, τὸ ἐπιγραφόμενον du Contrat social, τούτέστι « Περὶ τοῦ κοινωνικοῦ συναλλάγματος », μετεφράσθη ἐπιμελῶς εἰς τὴν σημερινὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων πρὸ πολλῶν ἤδη ἑναιαυτῶν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου ἀνδρός μου, ὅστις ἐν ᾧ ἠτοιμάζετο νὰ ἐκδώσῃ τὴν μετάφρασίν του διὰ τοῦ τύπου εἰς κοινὴν ὠφελείαν τῆς ἡρωϊκῆς του πατρίδος, ἐν ᾗ περιέμενεν ἀνυπομόνως καὶ δακρυρρόοις τὴν γενικὴν τῆς Ἑλλάδος ἀπελευθέρωσιν, ἡσθένησε βαρέως ὑπὸ λύπης καὶ ἀθυμίας, ἀφηρηπάγη, φεῦ! ὑπὸ τοῦ νηλεοῦς θανάτου, καὶ ἄφησεν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ κλαυθμῶνος σύζυγον ἀπαρηγόρητον καὶ θυγάτριον ἔτι ἀνήλικον.

Δὲν ἀνήκει βέβαια εἰς ἐμέ νὰ ὀμιλήσω οὔτε περὶ τῶν μεγάλων ἀληθειῶν καὶ τῶν δεινῶν σοφισμάτων τοῦ περιβοήτου συγγραφέως, οὔτε περὶ τῶν γνώσεων καὶ ἀξιοτήτων τοῦ δυστυχοῦς ἀνδρός μου, γνωστοῦ ὄντος μάλιστα πρὸ πολλοῦ εἰς ἕλους σχεδὸν τοὺς ὁμογενεῖς του. Τοῦτο μόνον λέγω, ὅτι χρέος ἱερὸν ἔκρινα τὸ νὰ ἐκδώσω ἰδίως

μου ἀνακλῶμαι τὴν μετάφρασιν τοῦ ὁμοζύγου μου, καὶ νῦν τὴν προσφέρω εἰς τοὺς Ἕλληνας, νῦν ὅτε ἡ περικλεῆς Ἑλλάς ἀναγεννᾶται θαυμασίως, ὥσπερ ὁ μυθολογούμενος φοῖνιξ, νῦν ὅτε οἱ Ἕλληνες, κατ' εὐδοκίαν τῆς θεῆς προνοίας, διοικοῦνται ὑπὸ τοῦ μεγαλοφυοῦς καὶ ἀξιοσεβάστου Κόμητος Καποδιστρίου, ὃν καὶ ἡ Ἑλλάς ὡς πατέρα φιλόστοργον γεραίρει, καὶ πᾶσα ἡ Εὐρώπη ὡς ἄριστον νομοθέτην καὶ τῶν τῆς Ἑλλάδος πραγμάτων ἐπανορθωτὴν θαυμάζει καὶ ὑπεραπαινεῖ.

Δέξασθε λοιπὸν εὐμενῶς, ὦ ἀγαθοὶ Ἕλληνες, τὴν μικρὰν ταύτην προσφορὰν

Τῆς φιλελληνίδος χήρας ΖΛΑΓΚΟΥ.

Ἐν Παρισίῳ τῇ α' τοῦ Αὐγούστου, αἰωνη?.

ΔΟΚΙΜΙΟΝ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

ΚΑΙ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ.

ΜΕΓΑΣ καὶ παράδοξος ἀνὴρ, ἀκατανόητος καὶ ὅντως δυστυχῆς ἄνθρωπος ὑπῆρξεν ὁ πολυθρύλλητος τῆς Γενεύης φιλόσοφος, Ἰωάννης Ἰάκωβος Ρουσσώ. Διὰ τῆς λαμπρᾶς του εὐγλωττίας, καὶ διὰ τῶν ὑψηλῶν του φρονημάτων ἐκίνησεν εἰς Σάρδος πᾶσαν τὴν πεφωτισμένην Εὐρώπην, καὶ ἐνομήσθη ὑπὸ τινῶν Πλάτων τῆς Γαλλίας διὰ τῆς ὑπερβολικῆς του κλίσεως πρὸς τὰ παράδοξα, καὶ διὰ τῶν ἐπικινδύνων του σοφισμάτων κατέστησεν ἐκυτὴν παρὰ πᾶσι τοῖς φρονίμοις ἄξιον κατακρίσεως διὰ τὸ ἀλλόκοτον τοῦ χαρακτῆρός του, διὰ τὰς δεινὰς ἀσθενείας τῆς ψυχῆς του, καὶ μάλιστα διὰ τὰς ἀπρεπεῖς του ἐξηολογήσεις προξένουσε παρηγορίαν εἰς τοὺς ζηλοτύπους καὶ φθονεροὺς ἀνθρωπίσκους, χαρὰν εἰς τοὺς ἀσπόνδους ἐχθροὺς τῆς φιλοσοφίας, οἴκτον καὶ λύπην εἰς πάντας τοὺς ἐπαινετάς τῆς ὑψηλοφύας του.

Ἐκ τῶν πολλῶν του συγγραμμάτων ἐθαυμάσθη κατ' ἐξοχήν τὸ Περὶ τοῦ κοινωνικοῦ συναλλάγματος διὰ τὴν βαθύτητα τῶν ἰδεῶν, καὶ τὸ ὕψος τῶν νοημάτων, διὰ τὸ ἐλεύθερον καὶ ἀνδρείον τῆς φράσεως, καὶ μάλιστα διὰ τὰς συμφορωτάτας φιλοσοφικὰς ἀληθείας· ἀλλὰ καὶ κατακρίθη δικαίως διὰ τινὰς ἐσφαλμένας καὶ βλαβερὰς γνώμας, καὶ διὰ τινὰς ὑπερδημοκρατικὰς παραδοξολογίας, ἀναξίας παντὸς φιλοσόφου τοῦ κατανοοῦντος τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν.

Ὅλον τὸ σύγγραμμα τοῦ Ρουσσῶ ἔχει ὡς βράσιον μίαν μόνην ἀρχήν. Ὅστις ἀποδέχεται τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἥτις ἐστὶ τὸ συναλλάγμα, κινδυνεύει νὰ ἀποδεχθῇ ὅλα τὰ ἐν τῷ βιβλίῳ περιεχόμενα. Ὅστις δοξάζει ὅτι ὑπάρχει κοινωνικὸν συναλλάγμα, ὅτι αἱ συνθήκαι εἰσὶν ἡ γένεσις τῶν ἀρχῶν τοῦ πολιτικοῦ δικαίου, ὁμολογεῖ ἀφύκτως ὅτι ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ κυριαρχική, καὶ κανὼν τῆς δικαιοσύνης, χωρίζει τοιοῦτοτρόπως τὴν πολιτικὴν ἀπὸ τῆς ἠθικῆς, καὶ καταλέγει ταύτην τὴν δευτέραν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀφηρημένων ἰδεῶν, εἰς τὰς καλουμένας Εὐτοπίας, εἰς τὰ παράδοξα καὶ ἀνοφελῆ συστήματα. Τοιοῦτοτρόπως, ἐπειδὴ τὸ προσωπικὸν καὶ ὕλικόν συμφέρον ἀποκαθίσταται μέτρον τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν καθηκόντων, ἡ δικαιοσύνη ἀποχωρίζεται τῆς

ἰσιότητος καὶ χρηστοηθείας, ἡ φυσικὴ ἀνισότης γίνεται ταχέως πηγὴ νέων δικαιωμάτων εἰς χρῆσιν τινῶν πλεονεκτηῶν, καὶ ἡ ὀνύαμις ἐντὸς ὀλίγου βριαμθεύει, καταπιέζουσα τοὺς ἀδυνάτους, καταδιώκουσα τὴν ἀρετὴν καὶ πᾶν εἶδος ἐλευθερίας (1).

Αἱ πρόοδοι τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες μετὰ τὸν φιλόσοφον τῆς Γενεύης ἐβελτίωσαν τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Γαλλίας καὶ μέρος τῆς λοιπῆς Εὐρώπης, τὰ συμβάλλοντα καὶ συμβαλλόντα εἰς πολλὰς χώρας τῆς Ἀμερικῆς, αἱ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ναπολέοντος μεταβολαὶ τῶν πραγμάτων παρεκίνησαν τὸν σοφὸν καὶ βαθύνοον νομοδιδάσκαλον Τορομβέρτου νὰ συγγράψῃ βιβλίον ὅπως ἄξιον τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἀντικείμενον κατὰ πολλὰ εἰς τὸ πολιτικὸν σύστημα τοῦ Ρουσσῶ (2).

(1) Ἴδ. τὴν *Revue encyclopédique*, τόμ. 26, σελ. 56.

(2) *Principes du Droit politique*, mis en opposition avec le *Contrat social* de J.-J. Rousseau; par Honoré Torombert, membre de plusieurs Académies, avec la réfutation du chapitre intitulé: *De la Religion civile*; par M. Lanjuinais, pair de France, etc.; suivis du texte entier du *Contrat social*. Paris, 1825, in-8° de 540 pages; chez les Libraires Bèy et Gravier, Aimé-André, Amable Coste, etc. Ἴδε περὶ τοῦ ἀξιολόγου τούτου συγγράμματος τὴν *Revue encyclopédique*, τόμ. 26, σελ. 56.

Παρακάλεισα τὸν ἑνδοξὸν καὶ ἀξιοσέβαστον φιλόσοφον Δεγεράνδρον νὰ μὴ φανερώσῃ τὴν περὶ τοῦ νέου τούτου συγγράμματος ἰδιαιτέραν του γνώμην, καὶ ἔλαβον παρ' αὐτοῦ ταύτην τὴν ἀπόκρισιν· « Τὸ σύγγραμμα τοῦ κυρίου « Τορομβέρτου ἐστὶ γέννημα νοῦς ὑψηλοῦ, ἔργον σοφοῦ « νομοδιδασκάλου καὶ ἀληθοῦς πολιτικοῦ, ἀνδρὸς φιλα- « θρώπου καὶ ὄντως φιλαρέτου, ἐν ἐνὶ λόγῳ ἄξιον κατὰ « πάντα τῶν φώτων καὶ προόδων τοῦ δεκάτου ἐννάτου « αἰῶνος. » Τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον δύναται νὰ δώσει ἀκριβῆ ἰδίαν τῆς σοφίας καὶ συνέσεως τοῦ ἐπαινουμένου ἀνδρός.

« Εἰς τὰς νεωτέρας ἡμεῶν κοινωνίας, λέγει ὁ κύριος Τορομβέρτος, οὐκέτι ἔχομεν, ὡς οἱ παλαιοὶ, χρεῖαν δούλων ἵνα διάγωμεν ἐλευθέρως, οὔτε δεσπότην ἵνα ἔχομεν ἀσφάλειαν κατὰ τῆς ἀναρχίας. Χάρις εἰς τὸ παραστατικὸν πολίτευμα, δυνάμεθα ἤδη νὰ ζῶμεν ἐλεύθεροι μετὰ ἡσυχίας, μὴ φοβούμενοι νὰ υποπέσομεν οὔτε εἰς τὴν ἐξευτελιστικὴν αὐτοδеспοτεῖαν, οὔτε εἰς τὴν δημοκρατικὴν τυραννίαν. Ἀνάγκη ὕμῳ νὰ φυλακτώμεθα ἐκ τοῦ κινδύνου τῆς ψευδοῦς παραστάσεως. Διότι, ἐὰν διὰ τῆς ῥαδιουργίας, διὰ τῆς διαφθορᾶς, διὰ τῆς ἰσχύος, ἢ παραστάσεως γίνηται τῷ ὄντι μόνον ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τινῶν ἰδιωτῶν, καὶ οὐδαμῶς ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων· ἐὰν τὰ προτερή-

ματα, αἱ ἀρεταί, τὸ φιλόπατρι μὴ προτιμῶνται τότε τὸ ἔθνος μηκέτι δυνάμενον νὰ φανερώσῃ τὰς εὐχὰς του, τὰς χρεῖας του, οὐκέτι ἀπαλλάξει τῶν ἑαυτοῦ δικαιωμάτων· τότε μόνον τὰ προνόμια ὑπάρχουσι, τὸ πολιτικὸν σύστημα ἠφανίσθη, διότι ἡ ζωτικὴ του ἀρχὴ ἠλλοιώθη· οἱ κρατοῦντες βαδίζουσι τυχηρῶς, ἢ γίνονται ἀρχηγὸὶ φατρίας, ἀντὶ τοῦ εἶναι ἀρχηγὸὶ τοῦ ἔθνους· ἢ δυσπιστίαν καὶ ἢ ψυχρότην εἰσδύονται εἰς ἕλας τὰς καρδίας· ἢ αὐτοδеспοτεῖαν φαίνεται ἔνομος κατὰ τὴν ἰδέαν τῶν φιλαρχούντων, διότι πᾶν τὸ ἀνθιστάμενον εἰς τοὺς ἀρπάσαντας τὸ κράτος, φαίνεται εἰς αὐτοὺς ἄνομον· εἰς δὲ τοὺς ἀπατηθέντας λαοὺς ἢ πρὸς τὴν καταδυναστεῖαν ἰσθησασίας, καὶ αὐτὴ ἢ ἐπανάστασις φαίνονται θεμιταί, καὶ πᾶν εἴδηλον παραστάσεως γίνεται μετ' ὀλίγον ἢ μετὰ πολλὸν χρόνον προφανῆς αἰτία μεταβολῆς τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Ἡ αὐτοδеспοτεῖα διαρκεῖ ἐν ὕψι ὑπάρχει ἀμάθεια καὶ ἀναίσθησις τῶν δεινῶν εἰς τὰς μὴ παριστανομένας τάξεις τοῦ λαοῦ· αὗται δὲ αἱ τάξεις δύνανται νὰ υποπέσωσιν εἰς τὴν δουλείαν. Ἄλλ' ἢ τοιαύτη κατάστασις ἀποβαίνει ταχέως ἢ βραδέως πηγὴ τρομερῶν συμφορῶν καὶ ἀφεύκτων καταστροφῶν. Δὲ κοινωνίαι καὶ μάλιστα αἱ πεφωτισμέναι κοινωνίαι κλίνουσι πρὸς τὴν εὐταξίαν· ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐνθυμώμεθα ὅτι καὶ ἡ ἀνατροπὴ καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς

εὐταξίας γίνεται οἷς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μετὰ δεινῶν ταραχῶν καὶ σπαραγμῶν, κ. τ. λ. »

« Μετὰ ταιούτης ὑπεροχῆς φήτων καὶ λογισμοῦ, λέγει τις σοφὸς Γάλλος, μετὰ ταιούτης μετριότητος ἔγραψεν ὁ Κύριος Τορομβέρτος ὅλον του τὸ βιβλίον. Πρὸ πολλῶν χρόνων οὐδὲν ἀξιολογώτερον σύγγραμμα ἐφάνη ἐν τῇ Εὐρώπῃ περὶ τῶν μεγάλων συμφερόντων τῆς κοινωνίας (1). »

Εἰς τὴν παρούσαν κατάστασιν τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων, φίλατοι ὁμογενεῖς, ἡ διὰ τύπου ἐκδόσις τῆς μεταφράσεως τοῦ Κοινωνικοῦ συναλλάγματος οὐδὲν ὅλως μοι φαίνεται ἀνοφελής. Ἀλλ' ἐπειδὴ, οἷς εἶπον ἀνωτέρω, τὸ περίφημον τοῦτο σύγγραμμα περιέχει οὐ μόνον τινὰς σοφιστικὰς παραδοξολογίας, ἀλλὰ καὶ ἰδέας σφαλερὰς καὶ δυναμείας νὰ βλαψῶσι τοὺς μὴ μετὰ σκέψεως καὶ προσοχῆς ἀναγινώσκοντας (καὶ οἱ τοιοῦτοι εἰσὶ πᾶμπολλοὶ κατὰ δυστυχίαν!), χρεῖος ἱερὸν ἔκρινε νὰ φανερώσω πρὸς ὑμᾶς ἐν παρόθῳ τὸ θαυμάσιον καὶ ἀφελιμώ-

(1) « C'est avec cette supériorité de lumières et de raison, c'est avec cette modération que tout le livre de M. Torombert est écrit. Depuis long-temps, il n'a paru, en Europe, sur les grands intérêts de la société, un ouvrage plus important. » *Revue encyclopédique*, t. 26, pag. 64.

τατον σύγγραμμα τοῦ σοφοῦ καὶ φιλανθρώπου Τορομβέρτου, ὅστις ὢν γενναῖος ἀνταγωνιστὴς τοῦ φιλοσόφου τῆς Γενεύης, κρίνει τῷ ὄντι φιλοσοφικῶς, κατακρίνει ἀπροσωπολήπτως, ἀντιφέρει εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας τὴν ἀληθῆ ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐν ἐνὶ λόγῳ ἀναιρεῖ μετὰ βαθυτότης δεινότητος τὸ πολιτικὸν σύστημα τοῦ Ρουσσώ.

Ἀλλὰ καιρὸς ἤδη νὰ ὁμιλήσωμεν κατὰ τὸ πρέπον καὶ δίκαιον περὶ τοῦ πολυμαθοῦς καὶ ἀγχινουστάτου ὁμογενοῦς, τοῦ μεταφράσαντος φιλοπόνως τὸ Κοινωνικὸν συναλλάγμα.

Γρηγόριος Γεωργιάδης Ζαλύνης ἐγεννήθη ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸ 1785 ἔτος (1). Ἐξ αὐτῆς τῆς παιδικῆς του ἡλικίας ἔδειξε φύσιν εὐμενῆ, ἀγχινοίαν θερμότητην καὶ ψυχὴν τολμηράν. Ἀφ' οὗ ἐσπούδασεν εὐτυχῶς εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος, ἀπῆλθεν εἰς Βουκουρέστιον τῆς Βλαχίας, ἐκυσθεῖς ὑπὸ τῆς λαμπρῆς φήμης τοῦ ἀειδίου διδασκάλου Λάμπρου τοῦ Φωτιάδου. Ἐγένετο δὲ ἀκρηατὴς τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός, καὶ ἐτελειοποιήθη ἐντὸς ὀλίγου.

(1) Ἴδε τὴν *Biographie universelle*, τόμ. 52, σελ. 65, ἔνθα εὐρίσκειται ὁ βίος τοῦ ἀνδρός, συγγραφεὶς ὑπ' ἐμοῦ μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς ἀκρίβειας.

εις τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν φιλολογίαν ὑπὲρ πάντας τοὺς συνακρωμένους. Ἐνησχολήθη δ' ἐν ταύτῳ εἰς τὰ μαθηματικά, καὶ ἔμαθε πρὸς τούτοις τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, τὴν βλαχικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν. Διδάσκαλός του εἰς τὰ γαλλικά ὑπῆρξεν ὁ μεγαλοφυῆς καὶ πολυμαθέστατος Μανουὴλ ὁ Τενέδιος (1), ὅστις θαυμάζων τὸ εὐεπήθλον καὶ

(1) Ὁ αἰεδῖμος οὗτος ἀνὴρ, υἱὸς κατὰ θέσιν τοῦ ἀθανάτου Λάμπρου, ὑπῆρξε συμμαθητὴς καὶ φίλος τοῦ ἄλλογμωτάτου Ζηνοβίου Πάπου, ὅστις εἰς τὴν ΜΕΤΡΙΚὴν του, σύγγραμμα ὄντως ἄξιον σοφοῦ φιλολόγου, λέγει τὰ ἑξῆς: « Περὶ τῆς τῶν Παναθηναίων ἑορτῆς παρέλκον ἡγή-
« σάμην παρασημειῶσαι· ἵκανά γάρ περὶ ταύτης ἐν ἰδιαι-
« τέρῳ συγγράμματι ἐπραγματεύσατο ὁ ἡμέτερος ἑταῖρος
« Μανουὴλ ὁ Τενέδιος, τὸ γλυκύτετον ἐμοὶ καὶ πρῶτον
« καὶ ὄνομα. — Ἀλλὰ νῦν ἤρχετο ἐκεῖνος ὁ Μούσαις φι-
« λωτάτος ἀνὴρ· ἤρχετο· πάντα δὲ « ἄχρισ νεφέλη ἐκά-
« λυψε μέλαινα. » Τραγικῶν γόων χρεία· καὶ συν-
« αλγεῖν δεῖ τῇ Ἑλλάδι, ἧς ἐπὶ γήρας οὐδῶ τὰς ἀγαθὰς
« ἀλπίδας ἑξαπίνης κακὰς δαίμων ἀγάρπασε. Τῷ γάρ θῆ
« φίλῳ Μανουὴλ, ὃ πατὴρ Τενέδος, τὸν Ἕλληνα λόγον
« ὑπὸ Λάμπρου Φωτιάδῃ τῷ ἡμετέρῳ καθηγητῇ ἀσκή-
« σαντι, φιλοπονία τε ἀπρῦτον καὶ φύσει εὐμενεῖ μακρῷ
« πάντα ὑπερακοντίσαντι, εἰς Οὐένδοβόταν ἐλθεῖν ἐγέ-
« νετο· ἔνθα τὴν ἰατρικὴν ἐμαθὼν, ὑπὸ πολλῶν θαυμα-
« ζόμενος, τέθνηκε, φεῦ, κατὰ τὸ 1802 ἔτος τῇ γ'
« Ἰουλίου· ἐν μὲν ἐκδοῦς πᾶντα, τὴν εἰς Θρακυδίην
« διαπερθεῖν, χρύσειον χρυσέας ψυχῆς φιλοπόνημα· πλίσιν

ἀγγίξουν τοῦ Ζαλόκου, ἐξεργήσασθε ποταπεκρόντων πολλῶν πεπαιθεμένων, καὶ αὐτοῦ τοῦ Λάμπρου· « Θαυμάσιος
« κατὰ τὸν νοῦν, θαυματουργὸς εἰς τὰς με-
« λέτας του εἶναι τῷ ὄντι ὁ Γρηγόριος· ἔταν
« τις τὸν διδάσκη ἐν μόνον, αὐτὸς μαθητεύει
« πέντε. »

Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1802 ἐπέμφθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Καλλιμάχη εἰς Παρισίους διὰ τινὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις. Ἀλλ' ἡ πρὸς τὰς μαθήσεις μεγάλη του ῥοπή τὸν ἠνάγκασε νὰ μείνῃ πολλοὺς χρόνους εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Γαλλίας. Γνωρισθεῖς δὲ ὑπὸ πολλῶν ἀξιολόγων ἀνδρῶν διὰ τὰ σπάνιά του προτερήματα, ἐγένετο γραμματεὺς τοῦ ἐνδόξου Κόμητος Χοϊσεύλου Γουφφεριῦ (Choiseul-Gouffier) (1), ὃν ὠφέλησεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν σύν-

« δ' ἀπέλῃ καταλιπὼν, οἷον τὸ περὶ Ἑορτῶν, ἐν αὐτὸς
« Ὀργιστὴν ἐκάλει, καὶ τὸ περὶ Φωιτῶν καὶ ἄλλα. » (Προ-
« λεγόμεν. τῆς Μετρ., σελ. LXX).

(1) Ὁ ἀείμνηστος οὗτος περιηγητὴς ὑπῆρξε μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς φιλόμουσος, φιλόανθρωπος καὶ ἄκριτος φιλέλληνας. Ἰδοὺ τί λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ σεβασμῆς Δακέριος Γραμματεὺς τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραμμάτων· « Une âme sensible et élevée ne pouvait voir avec indifférence une population nombreuse et spirituelle (les Grecs), livrée sans réserve au despotisme brutal de quelques

θεσιν τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου τόμου τοῦ περιφώνου συγγράμματος τοῦ ἐπιγραφομένου « Voyage pittoresque de la Grèce. »

Πολλοὶ σοφοὶ τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιγραμμάτων ὑπῆρξαν ἰδιαιτέροι φίλοι τοῦ Ζαλόγκου, καὶ ἐπαινῆται τῆς ἀξιότητός του.

Εἰς δὲ τὸ 1809 ἔτος ἐξέδωκεν ἐν Παρισίοις τὸ γαλλικὸν καὶ ἀπλοελληνικὸν λεξικὸν του μετὰ προλεγόμενον ἀξιολόγων, ἐν οἷς φαίνεται ἡ εὐμάθεια, ἡ κρίσις καὶ ὁ πρὸς τὴν πατρίδα θερμὸς ἔρωις τοῦ ἀνδρός. Οἱ πολυμαθεῖς Ἑλληνιστὰὶ Βοϊσσουνάδης, Δουρῶς Δελαμάλλης καὶ Μα-

chefs militaires, ignorants et fanatiques; un homme du monde, avec un esprit délicat et cultivé, ne pouvait voir des mœurs si différentes de celles de son pays, sans qu'elles lui fournissent l'occasion et le sujet de remarques et de réflexions intéressantes et utiles. Elles sont en grand nombre dans l'ouvrage de M. de Choiseul; et toutes annoncent un véritable ami des hommes qui regrette qu'il y ait sur la terre tant d'erreurs qu'il ne peut détruire, et tant de malheurs qu'il ne peut ni prévenir ni consoler. Embrassant, dans son ardente philanthropie, tous les peuples de la Grèce, il s'indigne de leur servitude, il évoque les grandes ombres de Miltiade, de Thémistocle, d'Épaminondas, de Phocion, de Léonidas; il voudrait que la Grèce, enchaînée au milieu de leurs trophées immortels,

ἑλπίης ἀνέγκου καὶ ἐπήρουν τὸ λεξικὸν τοῦτο δικαίως εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ εἰς τὸν Μηνύτορα.

Πρὸς δὲ τούτοις ὁ Ζαλόγκης μετέγραψε καθαρῶς διὰ τὴν τύπωσιν πολλὰ ἑλληνικὰ ἀντίγραφα συγγράμμάτων ἀνεκδότων, καὶ παρέβαλεν οὐκ ὀλίγα μετὰ τῶν ἀρίστων ἐκδόσεων. Ταῦτα, καὶ ἄλλα πλείστα πολύτιμα ἀντίγραφα, ἔσαν κατ' ἐκείνου τὸν χρόνον ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων, μετακομισθέντα κατὰ προσταγὴν τοῦ νικητοῦ Ναπολέοντος ἐκ πολλῶν μερῶν τῆς νενικημένης Εὐρώπης· ἀλλ' ἡ Γαλλία ἔπειτα, νικηθέντος καὶ

s'écriât *exoriare aliquis*: il exhorte les descendants de ces héros de la liberté à secouer le joug qui les opprime, à conquérir leur indépendance; il leur en indique les moyens; et pour en assurer le succès, il veut que les ministres des autels, sanctifiant cette entreprise et associant l'esprit de religion à l'esprit de liberté, ouvrent le ciel à ses généreux martyrs, et lancent l'anathème contre ses lâches déserteurs, etc., etc. ».

Ἰδ. Notice sur la vie et les ouvrages de M. le comte de Choiseul-Gouffier, ancien ambassadeur de France à Constantinople, lue à la séance publique du 23 juillet 1819, par M. Ducier, secrétaire perpétuel de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres; pag. 7 et 8.

αὐτοῦ τοῦ μεγάλου καὶ τρομεροῦ Ναπολέοντος ὑπὸ τῆς
Εὐρώπης, ἀπέδωκεν αὐτὰ κατὰ τῆς συνθήκης τῆς γενικῆς
εἰρήνης περὶ τὸ 1815 ἔτος. « Sic transit gloria mundi! »

Οἱ σοφοὶ ἄνδρες, οἵτινες παρεκάλουν τὸν Γαλλόν να
παραβάλῃ ἢ να μεταγράψῃ πολλὰ ἐξ αὐτῶν τῶν ἀντι-
γράφων, ὠφελήθησαν οὐ μετρίως ὑπὸ τῆς φιλοπονίας
τοῦ εὐφυοῦς Ἕλληνας, ἐκοίωσαν διὰ τοῦ τύπου νέας
ἐκδόσεις πολὺ ἐντελεστέρας, καὶ ἐπήρυσαν αὐτὸν ἀξίως
καὶ εἰς τὰ προλεγόμενά των καὶ εἰς τῆς κριτικὰς ση-
μειώσεις των. Πᾶς τῶν σοφῶν τούτων φιλολόγων ἀρκού-
μαι να μνημονεύσω τῶν Κυρίων Γαισφόρδου, διδασκάλου
τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν Ὁξωνίᾳ· Σχουευγαίουπερίου,
ἐκδότης τῶν Ἡροδοτείων ἱστοριῶν· Φουσσίου, ἐκδότης τοῦ
περὶ ὀφθαλμίων συγγράμματος τοῦ Λυδοῦ, τοῦ τέως ἀνεκ-
δότου (1)· Βῶν Καπελλίου, φιλολόγου Ὀλλανδοῦ, ἐκδότης
τῶν Μηχανικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους κ. τ. λ.

(1) Τὸ ἀντίγραφον τοῦ Λυδοῦ ὑπῆρχεν ἴδιον κτῆμα
τοῦ ἀσκητοῦ Choiseul-Gouffier, ὅστις τὸ ἔλαβε δωρεὰν
ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τοῦ μακαρίτου ἡγεμόνος Κων-
σταντίου Μουρούζη, ὅτε ἦν πρέσβυς τοῦ βασιλείου τῆς
Γαλλίας. Πῶς δὲ τὸ ἀντίγραφον ἔθλιον διὰ τε τὴν κακο-
γραφίαν καὶ διὰ τὴν σκωληκοτροπίαν, καὶ τῶ ὄντι
ἔδειτο Δηλίου κολυμβητοῦ εἰς ἀνάγνωσιν καὶ κατέ-
λαβεν. Ἄξιον δὲ γρίνω να ἀναφέρω τὰ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἡγε-

κατὰ δὲ τὸ 1816 ἔτος ὁ Ζαλόγκης ὠνομάσθη, διὰ
τῆς εὐνοίας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλου διερ-
μηνέως, πρώτος γραμματεὺς πρεσβείας ὑπὸ τὸν Κύ-
ριον Νικόλαον Μάνον, ἐπιστάτην πολιτικῶν ὑπο-
θέσεων. Διέμεινέ δ' εἰς τοῦτο τὸ ἐπάγγελμα (καίτοι
παντᾶσαι ἐναντίον εἰς τὰ φρονήματά του) μέχρι τοῦ
ἔτους 1820. Ἐπειτ' ἀφθεῖς διόλου ἐκ τῆς ἀηδοῦς καὶ
ἀκανθώδους ταύτης ὑπουργίας, ἀπῆλθεν εἰς Βουκουρέ-
στιον διὰ χρηματικὰς ἰδίαις του ὑποθέσεις. Ἐν δ' ἔμελλε
να διαβῆ ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἤκούσθη ἐξείφνης

μόνος ὑπὸ τοῦ σοφοῦ καὶ φιλέλληνος Ἀσίου μετὰ κομψό-
τητος γεγραμμένα·

« Erat enim is Constantinus princeps Morusi tum
ipse acuto et subacto ingenio, tum adversus litte-
ratos studio singulari; cumque paulo ante Vala-
chiam summo cum imperio administrasset, tunc in
hortis ad Bosporum amoenissimis, inque mirifica
librorum suorum bibliotheca, felicitate magis stabili
quam unquam antea fruebatur. Ita hos amplissimos
viros (Choiseul-Gouffier et d'Anse de Villoison),
quos jam sociaverat studiorum similitudo, tum ma-
gis etiam conjunxit Lydi liber, dono missus et ac-
ceptus: quemadmodum antiquis temporibus, ad
quae saepe animum illi referebant suum, claros
homines legimus xenius ultro citroque datis amici-
tiam confirmasse. » (Prolog. in lib. Joannis Lydi,
pag. LXIII.)

ἡ τυραννική του ἀνδρὸς Ἰψηλάντου εἰσβολή (περὶ τὸ 1821 ἔτος), καὶ τότε ὁ Χαλύκος ἀναγκάσθη μετὰ πολλῶν ἄλλων νὰ καταφύγῃ εἰς Τρανσυλβανίαν, στερηθεὶς πάντων, καὶ οὔτε ὄβελόν ἔχων. Μετὰ ταῦτα μετέβη εἰς Βασσαραβίαν, ἔνθα διέτριψε πάλιν χρόνον, παρατηρούμενος ἕσθου δυνατῶν διὰ τῆς μελέτης. Ἐκεῖ συνέγραψε (κατὰ τὸ 1822 ἔτος) τὸν ἀξιόλογον διάλογον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, σύγγραμμα τῷ ὄντι ἄξιον τῆς μεγάλης του ἀγγλισίας καὶ πείρας (1).

(1) Τὸ σύγγραμμα ταῦτο ἤδη τυπεῦται διαπύρη τῆς γενναϊότητος καὶ σεβασμίας χείρας Χαλύκου. Ἰδοὺ ἀντιγράφου ἐξ αὐτοῦ ἐν μέρος, ἵνα ἴδῃ ὁ ἀνεγνωστὴς πῶς συλλογίζεται καὶ μετὰ πόσης δυνάμεως ἐκφράζει τὰ νοήματα τῆς ψυχῆς του ὁ εὐφυὴς καὶ εὐαίσθητος συγγραφεὺς, ὅστις ἔγραψε (σημειωτέον ταῦτα) περὶ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς ἡμετέρας κατὰ τῶν αἰμοβόρων τυράννων δικαιοσύνης ἐπαναστάσεως.

« Ὁ Σουλτάνος δὲν ἔκαμεν ἄλλο διὰ τῆς Σηριώδους ἀπο-
 « ψάσεώς του, παρά τὸ νὰ δεῖξῃ εἰς τὴν Εὐρώπην πόσον
 « δίκαιον εἶχον οἱ Γραικοὶ νὰ ἀποσείσωσι τοιοῦτον ζυγόν
 « ἀνέκουστον καὶ ἀπαραδειγματίστον εἰς τῶν ἔθνων τῆς
 « ἱστορίας. Ἡ Ὀθωμανικὴ δυναστεία, κυριεύσασα τὴν
 « Γραικίαν, ἦτον ἐχθρὸς τῆς καὶ μετὰ τὴν κυρίευσίν της
 « ποτὲ δὲν ἠνόμασε τὸν κυριευθέντα Ἑλληνικὸν λαὸν
 « ὑπήκοόν της, ἀλλὰ δορυβάτου Ἑλλῶτα. Δὲν ἔδωκαν
 « εἰς αὐτὸν καὶν δικαίωμα ἀσφαλείας, οὔτε τῆς ζωῆς,

Μετέπειτ' ἀπῆλθεν εἰς Πητρύπολιν, ἔνθα συστήσας ἑαυτὸν εἰς τὴν εὐνοικὴν πολλῶν δυνατῶν, καὶ δι' ἐκείνους γνωστὸς γεγονὼς τῷ αὐτοκράτορι Ἀλεξάνδρῳ, ἠξιώθη μεγάλης χρηματικῆς βοήθειας, καὶ δεξιώσεως τῷ ὄντι ἀξίας τῶν προτερημάτων του. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ συχναὶ ὀδοπορίαι, καὶ μάλιστα αἱ πολλὰι κακουχίαι καὶ λύπαι, ἔβλαψαν οὐκ ὀλίγον τὴν υἡγιάν του, ἔκρινεν ἀναγκαστὸν νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς Ρωσικῆς μητροπόλεως, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἐν Παρισίοις οἰκογένειάν του, καὶ νὰ ἡσυχάσῃ,

« οὔτε τῆς ἰδιοκτησίας, οὔτε τῆς Σηρικίας· ἀλλ' ἐκρέ-
 « μαντο καὶ τὰ τρία ταῦτα ἀναντίρρητα δικαιώματα τῆς
 « ἀνθρωπίνης κοινωνίας εἰς τὴν εἰρήσιν καὶ φροντασίαν
 « τοῦ Σουλτάνου. Τοιαύτη ἐξουσία εἶναι φύσει παρά-
 « νομος. Ὅσον ὁ μισητὸς Σουλτάνος ἐδόξαζεν ὅτι οἱ
 « Γραικοὶ δὲν ὑπάρχουσι κατὰ ἀνθρώπων, ἀλλὰ καθὼς
 « Ἑλλῶτες μικροὶ, τόσον οἱ Γραικοὶ δικαίως ἐθεωροῦσαν
 « αὐτὸν ὄχι ὡς βασιλέα νόμιμον αὐτῶν, ἀλλ' ὡς κοινὸν
 « αὐτῶν φονέα. Ἀφ' οὗ λοιπὸν ἡ Εὐρώπη βλέπει τοιαύ-
 « τὴν διοίκησιν ἀνθρωποφθόρον, ἀκόμη τὴν ὑποτάζει
 « νόμιμον, τὴν δὲ ἐπανάστασιν τῶν Γραικῶν τέρως μιά-
 « σματος καρβοναρικῆς, εἰσὼν νὰ καταδικάζουσι ὅλον
 « ἔθνος νὰ καθυποβάλῃ τὸν τρέχοντα του εἰς τὴν μάχαι-
 « ραν τοιαύτης διοικήσεως αἰμοβορευτικῆς! ἀκόμη κατα-
 « δικάζουσι τοὺς Γραικοὺς, διότι ἀντιστέκονται εἰς τοὺς
 « ἐχθροὺς των, καὶ δὲν παραδίδονται νὰ σφαγῶσιν! ἀκόμη
 « ἀναγνωρίζουσι τοιαύτην διοίκησιν, καὶ διαπραγμα-

φροντίζων τῆς παντελοῦς του ἀναρρώσεως πλησίον συζύ-
 γου καὶ θυγατρὸς. Διερχόμενος δὲ διὰ τῆς Βιέννης, ἠναγκά-
 σθη νὰ διατρίψῃ ἐκεῖ πολλὰς ἡμέρας εἰς ἀνάπαυσιν καὶ
 διασκέδασιν. Ἀλλ' ἀναγινώσκων τινὰς ἐφημερίδας, καὶ ἰδιαί-
 τῶς τὸν Αὐστριακὸν παρατηρητὴν (Oesterrei-
 chischer Beobachter), ἠγανάκτει δικαίως, τὸ πρῶ-
 σπον αὐτοῦ ἠλλοιοῦτο, καὶ ἡ καθ' ὑπερβολὴν εὐαίσθητος
 καρδία του ἐσπαράττετο διὰ τὰς Μεττερνικὰς καὶ διλο-
 πλόκους κατὰ τοῦ δυστυχοῦς ἡμῶν γένους συκοφαντίας.
 Πολλοὶ φίλοι ἐσπούδαζον κατὰ πάντα τρόπον ἵνα παρηγο-

« τεύονται μετ' αὐτῆς νὰ διορθώσωσι δι' αὐτῆς τὰ πράγ-
 « ματα! ἀκόμη διακινδυνεύουσι τοὺς πρέσβεις των, καὶ
 « δὲν τοὺς μεταπέμπονται, ἀπομακρύνοντες αὐτοὺς ἀπὸ
 « τὸν Ὀμηρικόν

... ἔχετον βασιλῆα, βροτῶν δηλήμονα πάντων!

« Ἄν ἀναγνώσωμεν τὴν ἱστορίαν, δὲν θέλωμεν ἴδει καὶ
 « ἐπὶ τῶν βαρβαριότητων ἐκείνων αἰῶνων, ἔτι ἐν ἄγριον
 « ἔθνος ἐπεχειρίσθη νὰ σφάξῃ ἕτερον ὀλοκλήρον ἔθνος,
 « καὶ ὅτι αἱ σύγχρονοι ἄλλα διοικήσεις, ἰκαναὶ νὰ ἐμπο-
 « δίσωσι τοιαύτην ἐθνοκτονίαν, παραιτήσαν, ἀπαθέ-
 « στατοι θεαταί, αὐτὸ τὸ ἄγριον ἔθνος νὰ κατασφάξῃ τὸ
 « ἕτερον ἐξ ὀλοκλήρου.

« Τοιοῦτον θέλημα βλέπει ὁ σημερινὸς αἰὼν, τὸν ὁποῖον
 « ἴσως κατ' ἀντίφρασιν ὀνομάξουσιν αἰὼνα τοῦ φωτισμοῦ
 « καὶ τῆς δικαιοσύνης. » (Σελ. 50-53.)

ρήσωσι καὶ καταπραΰνωσι τὸν δυστυχῆ Γρηγόριον· ἀλλὰ
 ματαίως. Τέλος δὲ ἡ ἀθημονία καὶ ἡ ἀγανάκτησις ἐκυ-
 ρίευσαν, ἐβασάνισαν τὴν ψυχὴν του εἰς τοσοῦτον, ὅσπερ
 ὑπέπεσαν αἰφνιδίως εἰς τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀσθενεῖαν
 τὴν καλουμένην ἐγκεφαλικὸν πυρετὸν (fièvre céré-
 brale), ἀσθενεῖαν, ἣτις τὸν ἔρριψεν εἰς τρομερὴν καὶ
 ἀνίατον μανίαν. Τοῦτο μαθαῦσα ἡ δυστυχιστάτη αὐτοῦ
 σύζυγος, ἔδραμεν εἰς Βιένναν, ἀδυρομένη καὶ πλήρης
 δακρύων, καὶ μετεκόμισεν αὐτὸν εἰς Παρισίους, ἐπι-
 ζουσα ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τοῦ κλίματος, καὶ αἱ φιλόθροποι
 φροντίδες τῶν μεγάλων ἰατρῶν ταύτης τῆς μητροπόλεως
 ἠδύναντο νὰ λυτρώσωσαν αὐτὸν ἐκ τῆς θειῆς καὶ θανατη-
 φόρου ἀσθενείας. Μόλις ὁ ἀτυχῆς καὶ ταλαίπηρος Ζαλόχης
 ἀνεγνώρισε πρὸς καιρὸν τὴν οἰκογένειάν του, καὶ ἔχυσε
 δάκρυα ποταμῆδόν. Κατεγύλησε δὲ τὸ ἀνήλικον καὶ ἄθῳον
 αὐτοῦ θυγάτριον, ὡς πατὴρ εὐαίσθητος μὲν, ἀλλὰ προ-
 οραῖν, φεῦ! τὸ ὅσον οὕτω τέλος τῆς ἀδυνατηῆς αὐτοῦ ζωῆς·
 καὶ οὕτως ἐτελεύτησε μετ' ὀλίγας ἡμέρας κατὰ τὴν δ' τοῦ
 Ὀκτωβρίου 1827.

Τίς, φίλτατοι ὁμογενεῖς, δύναται νὰ διηγηθῆ ἢ ν' ἀκούσῃ
 τοιοῦτον τέλος τοιοῦτου ὁμογενοῦς, καὶ νὰ μὴ θαυμάσῃ;
 Ὁ μακαρίτης Γρηγόριος εἶχε βέβαια καὶ αὐτὸς πάθη,
 ἀσθενείας καὶ ἐλαττώματα ὡς ἄνθρωπος· ἀλλ' εἶχε καὶ

μεγάλης ἀρετῆς, προτερήματα σπάνια, πολυμαθεῖαν μετὰ
μεγάλης κρίσεως, εὐφυίαν καὶ ἀξίονσαν θαυμαστὴν, εὐ-
γλωττίαν καὶ κομψότητα εἰς τὸ γράφειν, καθὼς μάλιστα
τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ὅσα ἔγραψεν· ἐνὶ δὲ λόγῳ
τοιούτου ὑπῆρχεν ὁ ἀνὴρ, ὅσπερ οὐ δύναμεθα νὰ ἐκφωνή-
σωμεν πρὸς παραμυθίαν, ὡς ἡ μήτηρ τοῦ Βρασιίδου,
« Πολλοὺς ἄνδρας Λακεδαιμίων ἔχει τήνου
κάρρονας. »

Ἰδού ἐν μέρει τῆς ἐπιγραφῆς, ἧτις ἐνεχαράχθη ἐπὶ τοῦ
τύμβου τοῦ δυστυχοῦς ἡμῶν συμπατριώτου·

« Φεῦ! πορρότατος τῆς φιλότατης πατρίδος
Ὁ Γρηγόριος εἰς τὸν τάφον κατέβη,
Ὅτ' ἐκ τοῦ τάφου ἡ Ἑλλὰς θαυμασίως
ἀνίστατ' ἤδη μετὰ παμπάλλους Σρήνους!
Τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς σύζυγος ἡ ἀθλίη,
Δακρυρροῦσα, ἤγειρεν ἐξ ἰδίων
Τάδε τὸ σεμνὸν φιλανδρίας μνημεῖον. »

Ὀλίγαις δὲ ἡμέραις ὕστερον, ἡ δυστυχῆς ἀλλήσεβαστρα
χήρα Κυρία Ζαλόκου μὲ παρεκάλεσε νὰ ἐξετάσω λεπτο-
μερῶς ὅλα τὰ ἀντίγραφα τοῦ μακαρίτου· ὕπερ καὶ ἐποίησα
μετὰ προθυμίας. Εὗρηκα δὲ Ἀ τὴν μετάφρασιν τοῦ Κοι-
νωνικοῦ συναλλάγματος· Β' τὸν θαυμαστὸν Διά-
λογον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως (ὅστις
ἤδη τυποῦται, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, σελ. 15'). Γ' σημειώ-

σεις καὶ διορθώσεις ἀξιολόγους εἰς προετοιμασίαν δευτέρας
ἐκδόσεως τοῦ γαλλικοῦ καὶ ἀπλοῦ ἑλληνικοῦ λεξικοῦ· Δ' Γραμ-
ματικὴν τῆ ὄντι εὐμέθοδον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, γε-
γραμμένην γαλλιστί, ἀλλ' ἀτελείωτον· Ε' ἀπομνημονεύ-
ματα ἱστορικὰ τῆς ἑλληνικῆς καὶ πατριωτικῆς ἐταιρείας,
τῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μακαρίτου συστηθείσης ἐν Παρισίαις,
κατὰ τὸ ἔτος 1809, ὅτε ἦν γραμματεὺς τοῦ ἐνδόξου
Κέρμητος Χαϊσεύλου Γουφφερίου· ς' πλῆθος ἀλληλογραφικῶν
ἐπιστολῶν οὐκ εὐκαταφρονήτων, καὶ ἄλλα τινὰ, περὶ ὧν
ἀνωφελὲς καὶ περίεργον κρίνω νὰ ὀμιλήσω.

Ἡ γενναία Γαλλίς καὶ ὄντως ἑλληνόφρον Κυρία Ζαλόκου,
καίτοι μὴ οὐσα πλουσία, κατέβαλεν οἰκία βουλήσει καὶ
μετὰ προθυμίας ἀξιεπαίνου ὅλην τὴν ἀναγκαίαν δαπάνην
τῆς τυπώσεως τοῦ Διαλόγου καὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ
Κοινωνικοῦ συναλλάγματος, οὐ μόνον εἰς τιμὴν
τοῦ δυστυχοῦς αὐτῆς ὀμοζύγου, ἀλλὰ καὶ εἰς ὄφελος τῶν
Ἑλλήνων.

Ὀφείλομεν λοιπὸν χάριν καὶ εὐγνωμοσύνην τῇ ἀγαθῇ
ταύτῃ γυναικί, ἧς ἡ ἐλευθεριότης πλουτίζει τὴν νεωτέραν
φιλολογίαν τῆς Ἑλλάδος, προσφέρουσα ἡμῖν δύο συγγράμ-
ματα ὧν τὸ μὲν μεταφράσθη κατὰ πρῶτον εἰς τὴν ἡμετέραν
γλώσσαν, ἀφ' οὗ μεταηέχθη εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τῆς
σοφῆς Εὐρώπης· τὸ δὲ (τουτέστιν ὁ διάλογος), συνεγράφη

μετά τσαύτης κρίσεως καὶ εὐφυΐας, μετά τσαύτης κοιμψότητος καὶ δεινότητος, ὅστε ἄξιον ἐστὶ μεταφρασθῆναι εἰς πολλάς ξένας γλώσσας πολλῶν ἕνεκα, καὶ μάλιστα ἐπ' ἐλπίδι ὅτι διασκεδάσει ἐκ τῆς ἕψως τινῶν ἀλλογενῶν τὴν βαθεΐαν καὶ ζοφερὰν ὀμίχλην τῶν ὀλεθριωτάτων προλήψεων· τί λέγω; ἴσως ἢ ἀνάγνωσις αὐτοῦ τοῦ πατριωτικοῦ διαλόγου μαλακώσει ὅποισιν τὰς σκληρὰς καὶ ἀπανθρώπους καρδίας τῶν ἀναξίων ἐκείνων χριστιανῶν τῆς σοφῆς Εὐρώπης, τῶν λατρευτῶν τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου, τῶν φίλων καὶ βοηθῶν τῆς τυραννίας, τῶν δορυφόρων τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, τῶν ἡμετέρων προδοτῶν καὶ φονέων.

Ὀλίγοι εἰσὶν οἱ τοιοῦτοι· χάρις τῷ παντοδυνάμῳ ὑπερσπιστῇ τῶν καταθλιβομένων ἀθώων! ἀλλ' ἐπικινδυνότατοι, φεῦ! ὡς ἔχοντες δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς διὰ σοφισμάτων καταχθάνουσι, καὶ διὰ τῆς χαμρπαστάτης ὑποκρίσεως, ἐξαπατῶντες τοὺς βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν, ὑπὲρ μόνου τοῦ ἰδίου συμφέροντος! Δικαιοσύνη, φιλανθρωπία, εὐκρίνεια, ΘΕΟΣ (ἵνα τὸ πᾶν εἶπω), εἰσὶ κατ' αὐτοὺς λέξεις μόνου, καὶ οὐδὲν ἄλλο.

Ἀλλ' ὑμεῖς, ὦ γενοῦλοι καὶ φιλόκαλοι συμπατριῶται, τρέχετε πάντοτε τὸ στάδιον τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς δόξης, ἔχοντες κατ' εὐτυχίαν ὁδηγὸν ἀσφαλέςτατον, τὸν ἄγγρ-

που καὶ βαθύνουσι, τὸν σαφὸν πρόεδρον καὶ πατέρα τῆς Ἑλλάδος Κόμητα Καποδίστριον. Δοξάζετε καὶ ὑμνεῖτε διανεκῶς τὴν πρόνοιαν τοῦ παμβασιλέως ὅτι ἔπεμψεν ὑμῖν ἄνδρα τοιοῦτον,

« ὦ λαοί τ' ἐπιτετράφαται καὶ τόσσα μέλη. »

Μόλις ὁ ἀξιοσέβαστος οὗτος διοικητὴς ἐπάτησε τὸ ἱερὸν ἔδαφος τῆς πατρίδος, καὶ αἱ χῆραι, τὰ ὄρφανὰ, οἱ γέροντες ἔδραμον μετὰ δακρύων χαρῆς εἰς τοὺς πανσέπτους νεοῦς, ἵνα δοξολογήσωσιν εὐγνωμόνως τὸν ἐπουράνιον εὐεργέτην διὰ τὴν τοιαύτην ἀπροσδόκητον εὐδαιμονίαν. Μόλις ἔβαλε τὰς χεῖρας εἰς τὸ βαρὺ καὶ δυσβάστακτον πηδάλιον τῆς πολιτείας, καὶ ὁ μέγας κίνδυνος, ἡ ταραχὴ καὶ ὁ φόβος ἔπαυσαν θαυμασίως. Χαίρετε λοιπὸν! ἀλλὰ πειθαρχεῖτε, ὁμολογεῖτε πάντοτε· « φυγὴ γὰρ πόλεως ἢ ὀμόνοια. » (1) Μελετήσατε πάντες, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοί,

(1) Ἀξιοσημείωτα φαίνονται μοι τὰ ἑξῆς περὶ ὀμολογίας λόγια τοῦ ἀειμνήστου ἀρχιεπισκόπου Θεοτόκη, γεγραμμένα μετ' εὐαγγελικῆς ἀφελείας καὶ χάριτος· « Ἐἴσελθε, λέγει, εἰς ὅποιαν ἂν θέλης πόλιν· εἰς αὐτὴν βλέπεις ὅτι οἱ ἄρχοντες βραστάζουσι τῶν ὑπηκόων τὰ βάρη, οἱ δὲ ὑπήκοοι τῶν ἀρχόντων τὰ ἐλαττώματα· οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν ἰδιωτῶν τὴν αὐθάδειαν, καὶ οἱ ἰδιῶται τῶν ἀξιωματικῶν τὴν ὑπερηφάνειαν· οἱ πλούσιοι τῶν πτωχῶν τὴν ἐνόχλησιν, καὶ οἱ πτωχοὶ τὴν ἐκ τῶν πλουσίων περιφρόνησιν·

τὸ θαυμαστὸν τοῦτο κεφάλαιον τοῦ Πλουτάρχου, κεφάλαιον ἄξιον ἀντιγραφῆναι διὰ χρυσοῦν χαρακτῆρων·

« Ἐπεὶ δὲ πάσαις κορυθαλίαις, κατὰ Σιμωνίδην, χρὴ λόφον ἐγγενέσθαι, καὶ πᾶσα πολιτεία φέρει τινὰς ἔχθρας καὶ διαφορὰς, οὐχ ἥμισυ προσήκει καὶ περὶ τούτων ἐσκέσθαι τὸν πολιτικόν. Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ τὸν Θεμιστοκλέα καὶ τὸν Ἀριστείδην ἐπαινοῦσιν, ἐπὶ τῶν ἔργων τὴν ἔχθραν ἀποτιθεμένων, ὡς ἂν ἐπὶ πρεσβείαν ἢ στρατηγίαν ἐξίπαιον, εἶτα πάλιν ἀναλαμφθάνοντες. Ἐνίοις δὲ καὶ τὸ Κρητίου τοῦ Μάγνητος ὑπερφυῶς ἀρέσκει· Ἡρμεία γὰρ ἀντιπολιτευόμενος, ἀνδρὶ οὐ δυνατῷ, φίλοισιν δὲ καὶ λαμπρῷ τὴν φύσιν, ἐπεὶ κατέσχευεν ὁ Μιθριδατικός πόλεμος, τὴν πόλιν ὄρων κινδυνεύουσαν, ἐκέλευσε τὸν Ἡρμείαν τὴν ἀρχὴν

ἐνὲ λόγῳ, εἴαν βλέπῃς ὅτι ἕκαστος ἐκεῖ βραστάζει τὸν ἄλλου τὸ παράπτωμα, ἐκεῖ κατοικεῖ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἁρμόνοια, ἐν αὐτῇ τῇ πόλει εὐδοχοῦνται πάντα τὰ εἰς τὴν κοινότητα συμφέροντα, ἐν αὐτῇ ἀκμάζει καὶ ἀυθεῖ πᾶν εἶδος εὐτυχίας. Ἐὰν ὅμως λείψῃ ἢ ἀνοχῇ ἐκ τῶν πύλων, εἴαν ὁ πολίτης μηδαμῶς ὑποφέρῃ τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ τὸ ἐλάττωμα, πόση δυστυχία ἀκολουθεῖ εἰς τὰς πόλεις! πόση ἀσυμφωνία μεταξὺ τῶν πολιτῶν! πόσα σκάνδαλα! πόσαι φατρίαι! πόσαι ἀλληλομαχίαι! πόση φθορὰ εἰς τὰ κοινὰ πράγματα! » (Κυριακοδρόμ. τόμ. IV, σελ. 449, Ὁμιλία περὶ τοῦ ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων συμφωνία ἐστὶν ἡ πηγὴ πάσης εὐτυχίας.)

καρταλιβόντα χρῆσθαι τοῖς πράγμασιν, αὐτοῦ μεταστάντος· εἰ δὲ βούλεται στρατηγεῖν ἐκεῖνον, αὐτὸν ἐμποδῶν ἀπέλθεῖν, μὴ φιλοτιμούμενοι πρὸς ἀλλήλους ἀπολέσειαν τὴν πόλιν. Ἦρασαν ἢ πρόκλησις τοῦ Ἡρμεία, καὶ φήσας ἑαυτοῦ πολεμικώτερον εἶναι τὸν Κρητίαν, ὑπεξῆλθε μετὰ παιδῶν καὶ γυναικῶν· ὁ δὲ Κρητίαν ἐκεῖνόν τε προὔπεμψε, τῶν ἰδίων χρημάτων ἐπιδοῦς, ὅσα φεύγουσιν ἢ ἢ πολιορκουμένοις χρησιμώτεροι καὶ τὴν πόλιν ἄριστα στρατηγήσεις, παρ' οὐδέν ἐλθοῦσαν ἀπολέσθαι, περιποίησεν ἀνεπίστως. Εἰ γὰρ εὐγενὲς καὶ φρονήματος μεγάλου τὸ ἀναφωινῆσαι,

φιλῶ τέκν', ἀλλὰ πατρίδ' ἐμήν μᾶλλον φιλῶ,

πῶς οὐκ ἐκεῖνο προχειρότερον εἰπεῖν ἐκάστω· « Μισῶ τὸν « θεῖνα, καὶ βούλομαι ποιῆσαι κακῶς, ἀλλὰ πατρίδ' ἐμήν « μᾶλλον φιλῶ » τὸ γὰρ μὴ θέλειν διαλυθῆναι πρὸς ἔχθρον, οἷον ἔνεκα θεῖ καὶ φίλον προέσθαι, δεινῶς ἄγχιον καὶ Σηριῶδες. Οὐ μὲν ἀλλὰ βέλτιον οἱ περὶ Φοικίωνα καὶ Κάτωνα, μηδὲ ὅπως ἔχθραν τινὰ πρὸς πολιτικῶς τιθέμενοι διαφορὰς, ἀλλὰ δεινοὶ καὶ ἀπαραίτητοι μόνον ἐν ταῖς δημοσίαις ἀγῶσιν ὄντες μὴ προέσθαι τὸ συμφέρον, ἐν δὲ τοῖς ἰδίοις ἀρηνίτως καὶ φιλανθρώπως χρώμενοι τοῖς ἐκεῖ διαφερομένοις. Δεῖ γὰρ ἔχθρον μηδένα νομίζειν πολίτην, ἂν

μή τις, οἷος Αριστίων, ἢ Νόβις, ἢ Κατιλίνας, νόσημα καὶ ἀπόστημα πόλει ἐγγύηται· τοὺς δ' ἄλλους ἀπέχοντες, ὡσπερ ἁρμονικὸν ἐπιτείνοντα καὶ χαλῶντα πρῶτος εἰς τὸ ἐρμελὲς ἄγειν, μὴ τοῖς ἀμαρτάνουσι σὺν ὀργῇ καὶ πρὸς ὕβριν ἐπιψυόμενον, κ. τ. λ. » (1).

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Χαιρωνεὺς φιλόσοφος, ὁ μέγας σύμβουλος τῶν ἀνθρώπων· ὑμεῖς δέ, ὦ Ἕλληνας ἀγαθοὶ καὶ φιλότιμοι, σκέψασθε, προσέχετε, ὠφελήθητε· τὰ γὰρ φιλόθρονα ἔθνη τῆς Εὐρώπης προσδοκῶσι μετὰ πόθου τῆς ὑμετέρας εὐδαιμονίας· ἡ δὲ εὐδαιμονία ἐστὶ συγγάτηρ τῆς ἀρετῆς· μόνη δὲ ἡ ἀρετὴ ἐστὶ μήτηρ τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας.

Ὁψείλομεν δὲ ἀθάνατον εὐγνωμασύνην πρὸς τὸν φιλόσοφον βασιλέα τῆς Βαυαρίας, τὸν μέγαν τῆς ἀνθρωπότητος εὐεργέτην, τὸν μέγαν φίλον τοῦ παλυπαθοῦς γένους τῶν Ἑλλήνων· πρὸς τὸν γενναϊότατον Εὐνάρδον, τὸν πατέρα τῶν τῆς Ἑλλάδος χηρῶν καὶ ὀρφανῶν· πρὸς τοὺς εὐαισθητοὺς λαοὺς τῆς Γαλλίας, Γερμανίας, Ὁλλανδίας, Ῥωσσίας, Σουηκίας, Ἑλσιντίας καὶ τῆς λοιπῆς Εὐρώπης (2).

(1) Πλουτάρχ. Πολιτικ. παραγγέλιμ. σελ. 71, ἐκδ. Κορ., ἔνθα ὕρα τὰς σημειώσεις τοῦ σοφοῦ καὶ ἀγρηάτου γέροντος.

(2) Πλὴν τῆς σκληροτάτης Αὐστρίας!

Δοξάσατε ὅμως ἰδικιτέρως τὴν θείαν πρόνοιαν, ὅτι ὁ χριστιανικώτατος καὶ εὐγενέστατος βασιλεὺς τῶν Γάλλων Κάρολος ὁ δέκατος, ἀπαλλαγεῖς ἤδη τοῦ κερδαλεόφρονος Βιλλελίου καὶ τῆς συνοδείας αὐτοῦ, καὶ ἔχων ἤδη (δόξα τῷ παντοδυνάμῳ!) πρῶτον λειτουργῶν καὶ σύμβουλον τὸν ἀληθῆ Γάλλον Μαρτίνακον, ἄνδρα φιλόθρονον, φιλέλληνα καὶ βαθύνου, πέμπει πρὸς ὑμᾶς στρατιώτας ἀνδρειοτάτους καὶ εὐτακτοτάτους, στρατηγὸν στρατηγικώτατον, καὶ μάλιστα χρήματα οὐκ ὀλίγα, νεῦρα τοῦ πολέμου πραγμάτων. Δέξασθε λοιπὸν μετὰ χαρῆς τοὺς φιλέλληνας Γάλλους ὡς γενναίους καὶ ἀληθεῖς εὐεργέτας.

Καὶ, φίλτατοι ὁμογενεῖς, οἱ Γάλλοι ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς οὐχὶ ὡς φιλοκέρδεῖς καὶ κενόδοξοι πορθηταί, ἀλλ' ὡς γνήσιοι φίλοι τῆς ὑμετέρας ἐλευθερίας (1). Ὁ στρατηγὸς τῆς

(1) Ἴδου τί ἐξεφώνησε δημοσίως ὑπὲρ ἡμῶν ὁ εὐγενὴς καὶ σοφὸς Οὐάτιμεσσὴλιος, μέγας ἔφορος τῆς κοινῆς παιδείας ἐν τῇ Γαλλίᾳ· « Combien notre ardeur pour le perfectionnement de la civilisation ne doit-elle pas s'accroître, lorsque la civilisation étend chaque jour son heureux empire, au moment où, par un de ces retours étonnants dans lesquels la main de la Providence est empreinte, nos guerriers vont délivrer (ἀκούσατε, φίλοι Ἕλληνας;) cette terre à laquelle nous

φιλελληνικῆς ἐκστρατείας τῶν Γάλλων ἐστὶν οὐ μόνον εἰς ἐκ τῶν πρώτων πολυετικῶν τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ ἀνὴρ καλοῦ ἄγαθος καὶ πλήρης ἀρετῶν. Τὸ δὲ κήρυγμα τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τοὺς εἰς Πελοπόννησον πεμπομένους στρατιώτας ἐστὶν ἄνωγος ἄξιον γενναιοτάτης ψυχῆς· « Στρατιώται! (λέγει) ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς, ἐκ συμφώνου μετὰ τῶν ἑαυτοῦ συμμάχων, πέμπει ὑμᾶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα πράξητε μέγα

devons les lettres et les arts, relever les temples abattus, et peut-être ranimer ce génie dont une voix qui nous est chère (ἀνίσταται τὸν κάλλιστον ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος λόγον τοῦ Κυρίου Δεσφοργεσίου, διδασκάλου τῆς ῥητορικῆς) vient de peindre si éloquemment la nature, et de révéler si ingénieusement la source; gloire nouvelle encore réservée à des soldats qui semblaient avoir épuisé tous les genres de gloire; entreprise non moins digne de la haute sagesse d'un Prince éclairé, que de la magnanimité d'un Fils de saint Louis! » « Τὸ τέλος τούτου τοῦ λόγου (λέγει τις περίφημος ἐφημεριδογράφος), προὔξενεσε χαρὰν καὶ εὐφρασύνην ἀπερίγραπτον. Οὐδέποτε γὰρ ἡ συμπόθεια τῶν αἰσθημάτων ὁποιοῦνδήποτε ἀνρακτηρίου πρὸς τὰ τοῦ ῥήτορος αἰσθήματα ἐφανερῶθη δι' ἐκφραστικωτέρων σημείων. » Ὁ δὲ λόγος τοῦ εὐφραδοῦς καὶ φιλέλληνος διδασκάλου Δεσφοργεσίου εἶχεν ὑπόθεσιν « de venger la littérature grecque des injustes dédains de ses détracteurs. L'orateur a très-bien prouvé que cette littérature est la source et le principe de toutes les autres. Il

καὶ εὐγενὲς ἔργον· προστάπτει γὰρ ὑμῖν ἵνα πράξητε διὰ τῶν ὑμετέρων ὕπλων τὴν κατάθλιψιν ἔθνους ἐνδόξου. Αὕτη δὲ ἡ ἐπιχείρησις, ἡ ὑπὸ πάντων τῶν γενναίων καρδίων ἐχόντων θαυμαζομένα καὶ κρατούμενα, καταστήσει πάντας ὑμᾶς ἀξίους τιμῆς καὶ δόξης. Κατὰ πρότερον γὰρ, ὅτε στρατιώται, μετὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα, στήσομεν ἐπὶ τῶν τῆς Ἑλλάδος παραλίω τὰς σημαίας τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερώσεως. Ἀλλὰ τὸ ἀξιωμα τοῦ βασιλικοῦ διαδήματος,

s'est attaché à démontrer que plus rapprochés de la nature, et n'ayant pas sous les yeux d'autres modèles, les poètes et les prosateurs grecs avaient sur les auteurs latins et sur les modernes, l'avantage d'une vérité d'imitation plus naïve, et à tout prendre, que leur allure était plus hardie et plus indépendante que celle de leurs successeurs. Il était difficile de célébrer les plus beaux génies de la Grèce sans être entraîné à parler de cette contrée si favorisée du ciel, depuis si long-temps opprimée et avilie par un gouvernement barbare, et touchant enfin au moment d'une délivrance qui sera en grande partie notre ouvrage. Ici la voix de l'orateur s'est animée: il a communiqué à ses auditeurs l'enthousiasme dont il paraissait lui-même pénétré, et le triomphe promis à la cause des Grecs a été en même temps celui de son éloquence.» (Ἴδε Journal des Débats, 19 août 1828.)

τὸ φιλότιμον τῆς πατρίδος, ἀπαιτοῦσιν ἵνα φανῆτε νικη-
ταὶ καὶ τροπαιοφόροι, κ. τ. λ. » (1).

Φάνητε λοιπὸν, ὦ Ἕλληνες, μετὰ προθυμίας φιλόξενοι πρὸς
τὸν ἐνδοξὸν τοῦτου ἡγεμόνα καὶ πρὸς τοὺς φιλοτίμους αὐτοῦ
στρατιώτας· καὶ ἀπεδιώξατε διὰ τῆς ἰσχύος ταύτης συμμα-
χίας ἐξ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος τὸν βάρβαρον, τὸν ὀλέθριον,
τὸν φονεϊκώτατον Ἰβραίμην, καὶ τοὺς λοιποὺς Ἄραβας καὶ
Ὀθωμανοὺς! Ἀλλ' ἐν ᾧ ὑψοῦτε ὡς ἀληθεῖς χριστιανοὶ τὴν
πανσέβαστον τοῦ σταυροῦ σημαίαν, ὑψώσατε ὡσαύτως τὴν
ἐνδοξὸν σημαίαν τῆς ὁμονοίας· ἄνευ γὰρ ταύτης οὐδέν
κατορθώσατε οὔτε μέγα, οὔτε λαμπρὸν, πρὸς τὴν μέλ-
λουσαν εἰρήνην καὶ εὐνομίαν (2), πρὸς τὴν παντελῆ καὶ

(1) Ἴδε τὰς Γαλλικὰς ἐφημερίδας τῆς 21 Ἰουνίου 1827,
καὶ μάλιστα τὸ *Journal des Débats*, ἐν ᾧ γέγραπται
πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι τὸ προκήρυγμα τοῦ στρατηγοῦ Μαι-
σωνος « respire un noble enthousiasme pour la noble
cause que la France va protéger de ses armes. »

(2) « Οὐκ ἔστι δὲ εὐνομία τὸ εὖ κείσθαι τοὺς
« νόμους, μὴ πείθεσθαι δέ· διὸ μίαν μὲν εὐ-
« νομίαν ὑποληπτέον εἶναι τὸ πείθεσθαι τοῖς
« κειμένοις νόμοις, ἑτέραν δὲ τὸ καλῶς κεί-
« σθαι τοὺς νόμους, οἷς ἐμμένουσιν· ἔστι γὰρ
« πείθεσθαι καὶ κακῶς κειμένοις. » (Ἀριστοτέλ.
Πολιτικ., σελ. 121, ἐκδ. Κορ.)

δικαίαν τοῦ γένους αὐτονομίαν, ἐνὶ λόγῳ πρὸς τὴν μέλ-
λουσαν καὶ διηνεκῆ τῆς πατρίδος εὐδαιμονίαν. Μὴ συγ-
χέετε δὲ τὴν ματαιοδουξίαν μετὰ τῆς ἀληθινῆς δόξης·
« Ἕλληνες, ὅσοι ἔχετε φρόνησιν εἰς τὸν νοῦν (λέγει ὁ νέος
Χρυσόστομος), Ἕλληνες, ὅσοι ὡς αἱ μέλισσαι μετὰ πάσης
ἐπιμελείας συνάγετε τὸ γλυκύτετον τῶν ἀρετῶν μέλι,
ἀκούσατε ποῖα εἰσὶ τῶν κόπων ὑμῶν τὰ ἀνταποδόματα·
δόξα εἰσὶ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη. Περὶ τούτου μηδεὶς ἀμφι-
βαλλέτω. Εἴτε εὐτυχεῖ τὸ γένος σου, εἴτε δυστυχεῖ,
εἴτε ἐλεύθερον ἐστὶν ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς
δουλείας, μὴ διστάξης ὅλως. Πλούσιός ὑπάρχεις ἢ πένης,
ἄρχων ἢ ἀρχόμενος, ὁποῖου ἂν ὑπάρχης γένους, ὁποῖας
τάξεως ἢ καταστάσεως, ἔταν ποιῆς τὰ ἀγαθὰ ἔργα,
δόξαν ἔχεις καὶ τιμὴν. « Δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη
παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν! » Ἡ δόξα τῆς
ἀρετῆς ἐστὶν ἀμάραντος καὶ ἀμετάβλητος. Ἀποθνήσκουσι
μὲν ὡς ἄνθρωποι καὶ οἱ φοροῦντες τῆς ἀρετῆς τὸν στίφα-
νον, ἀλλ' ἡ δόξα αὐτῶν οὐκ ἀποθνήσκει. Ἡ δόξα τῆς
ἀρετῆς ἐστὶ φῶς ὃ φωτίζει, λαμπρύνει καὶ ἀθανατίζει
τὸν ἄνθρωπον. Ἡ τιμὴ τῆς ἀρετῆς ἐστὶν ἡ ἀληθινὴ τιμὴ.
Τὸν πλούσιον τὸν φιλόργυρον καὶ ἀμετάδοτον οὐ τιμᾶς,
ἀλλὰ περιφροναῖς· ἐὰν δὲ ἐλπίζης τι παρ' αὐτοῦ, κολα-
κεύεις, ἀλλ' οὐ τιμᾶς αὐτόν· τὰ χεῖλη σου πλέκουσιν

αὐτῷ ἐπαίνους, ἀλλ' ἡ καρδία σου ἐξερέυγεται κατ' αὐτοῦ ὕβρεις. Τὸν ἄρχοντα, ἢ τὸν ἀξιωματικὸν τὸν ὑπερήφανον, τὸν ἀδικητὴν καὶ τύραννον οὐ τιμᾶς, ἀλλὰ φρίττεις ἐνώπιον αὐτοῦ· κλίνεις τὴν κεφαλὴν ἕως ἐδάφους τῆς γῆς, τὸ σῶμά σου θεικνύει πρὸς αὐτὸν σέβας, ἀλλὰ τὸ πνεῦμά σου παροργίζεται, καὶ λέγει μετὰ τοῦ προφήτου· « Πρόσθεες αὐτοῖς κακὰ κύριε. » Τὸν δὲ ἄνθρωπον, ὁποῖος ἂν ᾖ τάξεως, ἐν ᾧ βλέπεις τῆς ἀρετῆς τὴν λαμπρότητα, ἐπαινεῖ τὸ στόμα σου καὶ τιμᾷ ἡ καρδία σου· μύνη τῆς ψυχῆς σου ἡ εὐλάβεια κλίνει ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν σου. « Δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν! » Ποῖαν εἰρήνην ἔχει ὁ ματαιόδοξος, ζητῶν ἐπαίνους καὶ κολακείας, καὶ φιλονεικῶν ὑπὲρ τῶν πρωτείων καὶ τῆς πρωτοκαθεδρίας, καὶ σπουδάζων ὑπὲρ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν τίτλων; αἱ τοιαῦται ἐπιθυμίαι κατακατάρττουσι καὶ καταποντίζουσι αὐτὸν εἰς φθόνους, εἰς ἀδικίας εἰς ἐπιβουλάς, εἰς τὸ πέλαγος τῶν ὀλεθρίων παθῶν. Ἀλλ' ἄρα ἔχει καὶ τὴν ἐξωτερικὴν εἰρήνην; εἰρηνεύει ἄρα μετὰ τῶν ἑαυτοῦ συμπολιτῶν; οὐδαμῶς, οὐδέποτε· καὶ γὰρ αὐτὸς ἐστὶν ὡσπερ τὸ πλοῖον τὸ ἐν τῇ μέσῃ τῆς θαλάσσης, ἐν ᾧ ἔσωθεν μὲν μάχονται οἱ ἀσύμφωνοι ναῦται, ἔξωθεν δὲ βιάζουσι αὐτὸ οἱ ἐναντίοι ἄνεμοι καὶ τὰ ἀλλεπάλληλα σφοδρὰ κύματα· ἢ

ὡς πόλις ἔσωθεν μὲν ὑπὸ τῆς ἀνατασασίας τῶν πολιτῶν διορυβουμένη, ἔξωθεν δὲ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν καταπολεμουμένη (1). »

Ὡς Σειότατε καὶ σοφώτατε Θεοτόκη! ταῦτά σου τὰ χρυσᾶ λόγια περὶ τῆς δόξης τῶν ἐναρέτων ἀνδρῶν, τῶν φίλων τῆς ὁμοιοῦς, ἀποδεικνύουσι μὲν καὶ μόνον τὴν ἐνθερμον ἀρετὴν τῆς ψυχῆς σου, μάλιστα δὲ τὴν πρὸς τῆς πατρίδα σου ἀγάπην· αἰωνία σου ἡ δόξα!

Οὐκ ἀγνοῶ δὲ, ὡ φίλτατοι συμπατριῶται, ὅτι τὸ συμβουλεύειν ἐστὶ κυρίως μὲν ἔργον γερουτικῆς πολυπειρίας· ὅτε δὲ λόγος ἐστὶ περὶ πραγμάτων μεγάλων, καὶ τοιούτων, ὁποῖα εἰσὶν ἤδη τὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα, τότε τῷ ὄντι χρεῖα ἢ φιλοσόφου ἀνδρὸς, ὁποῖος ἐστὶν ὁ θαυμασιος γέρον Κηραῆς, ἢ ῥήτορος δεινοῦ καὶ θερμοτάτου, ὁποῖος ἦν Δημοσθένης ὁ μεγαλοφρονότατος. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐγὼ οὐκ εἶμι οὔτε γέρον πολύπειρος, οὔτε ῥήτωρ δεινός, φαντάζομαι νῦν ὅτι ἀκούω τοῦ μεγάλου συμβούλου τῶν Ἀθηναίων ἐκφονοῦντος ἐπὶ τοῦ βήματος οὐκ « Ὡς ἄνδρες Ἀθηναῖοι! », ἀλλ' « Ὡς ἄνδρες Ἕλληνας! εἰ μὲν, ὅσα ἔν τις ὑπερβῆ τῷ λόγῳ, ἔνα μὴ λυπήσῃ, καὶ τὰ πράγματα

(1) Κυριακοδρ., τομ. Α', σελ. 136 καὶ ἐπομ. τῆς δευτέρας ἐκδ.

ὑπερβήσεται, δεῖ πρὸς ἡδονὴν θημιγορεῖν· εἰ δ' ἢ τοῦ λόγων χάρις, ἂν ἢ μὴ προσήκουσα, ἔργῳ ζημία γίνεται, αἰσχρὸν ἔστιν, ὡς ἄνδρες Ἕλληνας, φενακίζειν ἑαυτοὺς, καὶ ἅπαντ' ἀναβαλλομένους, ἕσα ἂν ἢ δυσχερῆ, πάντων ὑστερίζειν τῶν ἔργων, καὶ μηδὲ τοῦτο δύνασθαι μαθεῖν, ὅτι δεῖ τοὺς ὀρθῶς τῇ πολέμῳ χροισμένους, οὐκ ἀκόλουθεῖν τοῖς πράγμασι, ἀλλ' αὐτοὺς ἔμπροσθεν εἶναι τῶν πραγμάτων· καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡσπερ τῶν στρατευμάτων ἀξιόσεις ἂν τις τὸν στρατηγὸν ἡγεῖσθαι, οὕτω καὶ τῶν πραγμάτων τοὺς εὖ βουλευομένους ἡγεῖσθαι χρῆ, ἐν' ἃ ἂν ἐκείνοις δοκῇ, ταῦτα πράττεται, καὶ μὴ τὰ συμβαίνοντα ἀναγκάζονται διώκειν (1)· καὶ γὰρ συναυξήσθαι δεῖ τὴν Ἑλλάδα τοῖς τῶν ἀγαθῶν πολιτῶν πολιτεύμασι, καὶ τὸ βέλτιστον ἀεὶ, μὴ τὸ βέλτερον, ἅπαντα λέγειν.

« Χρήματα δὲ εἰσφέρειω φημὶ δεῖν, τὴν ὑπάρχουσαν δύναμιν συνέχειν, ἐπανορθοῦντας εἴτε δοκεῖ μὴ καλῶς ἔχειν τοὺς ἐπὶ ταῖς πράγμασι διορθοῦντας κολάζειν, καὶ μισθεῖν ἀεὶ καὶ πανταχοῦ, ἐν' οἷς μέτρου καὶ δικαίους ἑαυτοὺς παρέχοντες εὖ βεβουλαῦσθαι δοκῶσι καὶ τοῖς ἄλλοις καὶ ἑαυτοῖς. Καθ' οὕτω ταῖς πράγμασι χρῆσθε,

(1) Κατὰ Φιλίππου Α', σελ. 51, ἐκδ. Γεωργ.

καὶ παύσησθε ὀλιγοροῦντες ἀπάντων, ἴσως ἂν, ἴσοις καὶ νῦν ἔτι τὰ λοιπὰ βελτίω γένοιτο. Εἰ μὲντοι καθεσθῆσθε, ἄχρι τοῦ θορυβῆσαι καὶ ἐπαινέσαι σπουδάζοντες, ἐάν δὲ θέη τι ποιεῖν ἀναδυόμενοι, οὐχ ὀρθῶς λόγον, ἔστις ἄνευ τοῦ ποιεῖν ὑμᾶς ἃ προσήκει, δυνήσεται τὴν Ἑλλάδα σῶσαι (1).

« Ἀξιῶ δ' ὑμᾶς, ὡς ἄνδρες Ἕλληνας, ἐάν τι τῶν ἀληθῶν μετὰ παρρησίας λέγω, μηθεμίαν μοι διὰ τοῦτο παρ' ὑμῶν ὀργὴν γενέσθαι· σκοπεῖτε γὰρ ὡδὲ ὑμῖν συμβέβηκεν ἐν μέντοι ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς πρὸς τοὺς οἰκείους διαφοραῖς πόλλας φιλονεικεῖν· ἐν δὲ τοῖς πράγμασι καὶ τοῖς γιγνομένοις περὶ τῶν ἐσχάτων ἤδη κινδυνεύειν. Εἰ μὲν οὖν καὶ νῦν οὕτοι διάκεισθε, οὐκ ἔχω τί λέγω· εἰ δ' ἃ συμφέρει ταῖς πράγμασι, χωρὶς κολακείας ἐθέλησητε ἀκούειν, ἔτοιμος λέγειν· καὶ γὰρ εἰ πόλλα τῶν πραγμάτων προσῆται, ἡμῶς ἔστιν, ἐάν ὑμεῖς τὰ θέοντα ποιεῖν βούλησθε, ἔτι πάντα ταῦτα ἐπανορθώσασθαι (2). »

Ταῦτα μὲν λέγει πρὸς ὑμᾶς γενικῶς ὁ ἀθάνατος Δημοσθένης, οὐδύλως περὶ τῆς μελλούσης ἀπάντων τῶν Ἑλλή-

(1) Περὶ τῶν ἐν Χερρόνησῳ πραγμάτων, σελ. 107 καὶ ἔπομ.

(2) Κατὰ Φιλίππου Γ', σελ. 111.

υου ενώσεως και όμονοίας απελπιζόμενης, αλλά τὰ ἐκ τῆς διχονοίας ἄχρι τοῦδε συμβάντα φρικτά και ἀπερίγραπτα θεινὰ τῇ μνήμῃ ἀναπύλων και ἀνασκεπτόμενος, και φημιούμενος οὐκ ἀλόγως ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀπάντων σωτηρίας και εὐτυχίας.

Προσέχετε λοιπόν, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, αἰεὶ μὲν, μάλιστα δὲ νῦν, ὅτε ὁ μὲν κραταιότατος αὐτοκράτωρ τῆς Ἄρκτου, ὁ γενναϊότατος και πολερικώτατος Νικόλαος κινεῖται κατὰ τοῦ βαρβάρου λαοῦ τῶν Ὀθωμανῶν μετὰ φοβερῆς και ἀκαταμαχίτου δυνάμεως, ἵνα κολάσῃ δικαίως τὸν πάσης κολάσεως ἄξιον, τὸν ἐστεφανωμένου ληστήν και ἀνθρωποκτόνον· ὁ δὲ μέγας στρατηγὸς και πολίτης Μαισῶν μέλλει ἀποδιώξαι διὰ τῶν ἐαυτοῦ ἀνδρείων στρατιωτῶν, και διὰ τῶν ἡρωϊκῶν τῆς Ἑλλάδος τέκνων τοὺς ἔτι μιαινοῦσας τὴν ἱερὰν γῆν τῆς ἡμετέρας πατρίδος αἰμοῦόρους Ἀγαρηνοὺς· προσέχετε λέγω, μάλιστα νῦν, μὴ ὁ πανώλεθρος δαίμων τῆς μιαρῆς διχονοίας ταραξῆ πάλιν τὰς διανοίας ὑμῶν, και ἐλευθερωθέντες ὀλοτελοῖς μετὰ τισαύτας ἡρωϊκῆς πράξεις, μετὰ τοσοῦτους ἀγῶνας, μετὰ τισαύτας θυσίας, μετὰ τοσοῦτους θρήνους και στεναγμοὺς ἐκ τοῦ σιδηροῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας, ὑποπέσητε (ὃ μὴ γίνοιτο!) ὑπὸ τὸν χρυσοῦν ζυγὸν ἀδίκου τινὸς πρασ-
τασίας! . . . Μόνη ἡ τῆς ἙΛΛΑΔΟΣ ΕἴΓΚΝΗΜΟΣῆΝΗ,

μόνη ἡ δόξα και ἡ ἀθάνατος εὐκλεία ἔστω ἡ δικαιοσύνη ἀνταμοιβὴ τῆς παρά τῶν χριστιανῶν βασιλέων κραταιῆς βοηθείας και ἀντιλήψεως.

Ἴνα δὲ ὑπάρχητε διηνεκῶς ἄνευ τινὸς φόβου και κινδύνου, ἐγγαράξατε βαθέως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν τὸ θαυμαστὸν τοῦτο παράγγελμα τοῦ Θεουκιδίδου, παράγγελμα θεῖον· (ἐν ταῦθα γὰρ ὁλος ὁ νόμος και οἱ προφηταὶ κρέμονται) « Οἵτινες (λέγει) τοῖς μὲν κρείτ-
« τισι καλῶς προσφέρονται, ἐς δὲ τοὺς ἥσσους μέτριοι
« εἰσι, πλεῖστ' ἂν ὀρθοῖντο. »

Και τῷ ὄντι ἔσεσθε μακίριοι και πανευδαίμονες, ἐὰν θεικνύητε διὰ τῶν ἔργων ὅτι ἐστὲ πρὸς μὲν τοὺς ἀσθενεστεροὺς ἢ κατωτέρους δίκαιοι και φιλανθρωπώτατοι, πρὸς δὲ τοὺς δυνατωτέρους ἢ ἀνωτέρους συνετοὶ και φρονιμώτατοι. Τιμᾶτε, στεφανοῦτε, ἀνταμείβετε λαμπρῶς και δημοσίως τὰς μεγάλας ἀρετὰς και ἀνδραγαθίας, ἵνα τὰς τῶν νέων ψυχὰς πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς ἐπιλλαν παροξύνητε·
« Ἄθλα γὰρ οἷς κείται ἀρετῆς μέγιστα, τοῖςδε
« και ἄνδρες ἄριστοι ποιτεύουσι », λέγει ὁ μέγας ἱστορικὸς και φιλόσοφος, ὁ ἐν τῇ ὑπερορίᾳ τελευταίας διὰ τὰς τῆς Ἑλλάδος διχονοίας (1). Δίκαιον δὲ

(1) Θεουκιδ. συγγραφή. Β', μς'.—Οὐδὲις ἀγνοεῖ ὅτι ἡ

ἔστιν ὡσαύτως ἵνα τιμῶνται οἱ ἄρχοντες, οὐχ οἱ πλούσιοι μὲν, ἀφιλότιμοι δὲ, οὐδ' οἱ σοφοὶ μὲν, ὑπερήφανοι δὲ, ἔπαυε! (καὶ γὰρ, ὡς μὲν λέγει τις τῶν ποιητῶν εὐφυῶς,

« Σκαιὸν τὸ πλουτεῖν, κ' ἄλλο μηδὲν εἰδέναι »

ὡς δὲ παραγγέλλει ὁ Σαῖος Πλάτων, « Πᾶσα ἐπιστήμη
« χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρε-
« τῆς, πανουργία, ἀλλ' οὐ σοφία φαίνεται »)
ἀλλὰ μόνοι τιμάσθωσαν ἀξίως οἱ ἀληθεῖς ἄρχοντες, οἱ
πρὸς μὲν τὴν πατρίδα φιλότιμοι, πρὸς δὲ τοὺς πολίτας
ἀγαθοὶ καὶ μετριοφρονες, καὶ διὰ ταῦτα δικαίως πατέρες
τοῦ λαοῦ καλούμενοι· περὶ τούτων γὰρ εὐλογως ἐρρήθη
τό, « Ἄρχουσιν ἢ ὀφειλομένη αἰδώς καὶ τιμὴ
« φυλασσομένη, κόσμον σώζει πόλις καὶ δια-
« τηρεῖ (1). » Ἐκείνους δὲ, οἱ ἄνδρες Ἕλληνας, ἀνα-

μὲν Πρόδοτος, ὁ ἀθανάτισαις τοὺς ἥρωας τοῦ Μαρα-
θῶνος, ἀποδεικνύει ἔρανος ὅτι ἡ ὀμόνοια ὑπῆρξε μήτηρ
τῶν ἐνδόξων κατορθωμάτων καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευ-
θερίας· ὁ δὲ Θεουκυδίδης, ὁ ἱστορήσας τοὺς ἐμφυλίους τῶν
Ἑλλήνων πολέμους, διδάσκει σαφέστατα ὅτι ἡ διχόνοια
ἔστι μήτηρ τῆς δουλείας.

(1) Εὐσέβιος παρὰ Στραβίῳ, τόμ. Β', σελ. 172 ἐκθ.
Γαισφώρδου.

ξίους τιμῆς νομίσατε, καὶ ὡς ἀνδραποδιῶταις καὶ λυ-
μαῶνας μισήσατε, « τοὺς ἰδίᾳ μὲν καρπωσαμένους
« τὰς τῆς πατρίδος συμφορὰς, δημοσίᾳ δὲ ὄν-
« τας μεγίστων κακῶν αἰτίους, ... οἵτινες ἀντὶ
« ὀμόνοιας ὑποψίαν πρὸς ἀλλήλους πεποι-
« ἤκασι, καὶ οὐ πρότερον ἐπαύσαντο, ἕως
« τὴν μὲν Ἑλλάδα εἰς στάσεις καὶ τὰς μεγί-
« στας συμφορὰς κατέστησαν, αὐτοὶ δ' ἐκ πενή-
« των πλούσιοι ἐγένοντο. » (1)

Ἄλλ' ὑμεῖς, ὦ διδάσκαλοι καὶ σοφοὶ παιδευταὶ τῶν
τῆς Ἑλλάδος τέκνων! νοουθετεῖτε κατ' ἐξοχὴν τοὺς νέους
ἐκείνους, ὅσοι κατὰ δυστυχίαν ἔχουσι χρεῖαν χαλινοῦ
καὶ μέμνησθε τῶν ἐξῆς τοῦ Πλάτωνος λόγων· « Ὅ δέ τις,
« ἐξαρθείς ὑπὸ μεγαλαυχίας, ἢ χρήμασι ἐπαιρόμενος,
« ἢ τιμαῖς, ἅμα νεότητι καὶ ἀναίᾳ φλεγόμενος τὴν ψυχὴν
« μεθ' ὑβρείως, ὡς οὐτ' ἄρχοντας, οὔτε τινὸς ἡγεμόνος
« θεόμενος, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις ἰκανὸς δὴν ἡγεῖσθαι, κατα-
« λείπεται ἔρημος θεοῦ· καταλειφθεὶς δὲ, καὶ ἐπι ἄλ-
« λους τοιούτους προσλαβῶν, σκιρτᾷ τυχράτων πόνθ'
« ἕμα· καὶ πολλοῖς τισιν ἔδοξεν εἶναι τις, μετὰ δὲ χρό-

(1) Λυσίας, δήμου καταλύσεως ἀπολογία, σελ. 778, 779 καὶ 781 ἐκθ. Ραϊσκ.

« νον οὐ πολλὸν ὑποσχῶν τιμοίριαν οὐ μαρπτὴν τῇ δίκῃ,
 « ἐαυτὸν τε καὶ οἶκον καὶ πόλιν ἄρδην ἀνάστατον
 « ἐποίησε (1). »

Νομοθέται τῆς Ἑλλάδος, παραστάται, ἄρχοντες, ἑπαρ-
 χαι, προστώτες, ἀρχιερεῖς, καὶ πρεσβύτεροι! « Λαμ-
 « ψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώ-
 « πων! » Ὑμεῖς ἔχετε τὴν δύναμιν· ποιεῖτε λοιπὸν ὑμεῖς
 πρῶτοι τὰ καλὰ ἔργα εἰς σωτηρίαν καὶ δόξαν τῆς πατρί-
 δος. Ὑμεῖς ἔχετε πολυπειρίαν καὶ σύνεσιν· καταστήσατε
 λοιπὸν τὴν εὐνομίαν καὶ πειθαρχίαν, φαινόμενοι πρῶτοι
 πραγματικῶς φίλοι τοῦ νόμου καὶ τῆς δικαιοσύνης· προ-
 τρέπετε τοὺς πολίτας ἐπ' ἀρετῆς καὶ καλοκαγαθίαν οὐχ
 ἀπλῶς διὰ τῶν λόγων, ἀλλὰ μάλιστα διὰ τῶν ἐνδόξων
 ἔργων· ἐνὶ δὲ λόγῳ καθιστάνετε τὴν ὑμετέραν φρόνησιν
 παράδειγμα τοῖς ἄλλοις, γινώσκοντας ὅτι « Ἦὸ τῆς πό-
 « λεως ὅλης ἧθος ὁμοιοῦται τοῖς ἄρχουσι (2),
 καὶ ὅτι « Φιλεῖ τὸ ὑπάκουον ζῆλον τῆς τοῦ ἄρ-
 « χοντος γνώμης βιοῦν (3). » Περὶ δὲ νομοθε-
 σίας ἀκούσατε πάντες· οὐ γὰρ ἐγὼ εἶμι ὁ λαλῶν, ἀλλ' ὁ

ὑψένους καὶ θειότατος Πλάτων· « Ταύτας δὴ πού φα-
 « μὲν οὐτ' εἶναι πολιτείας, οὐτ' ὀρθοὺς νό-
 « μους, ὅσοι μὴ ξυμπάσης τῆς Ἑλλάδος ἕνεκα
 « τοῦ κοινοῦ ἐτέθησαν· οἱ δ' ἕνεκα τινῶν,
 « στασιωτείας ἀλλ' οὐ πολιτείας τούτους φα-
 « μὲν· καὶ τὰ τούτων δίκαια ἅ φασι εἶναι,
 « μάτην εἰρησθαί. Λέγεται δὲ τοῦθ' ἕνεκα
 « ταῦθ' ἡμῖν, ὡς ἡμεῖς ἄρχαίς, οὐθ' ὅτι πλού-
 « σιος ἐστὶ τις, δώσομεν, οὐθ' ὅτι τῶν τοιού-
 « των ἄλλο οὐδὲν κεκτημένος, ἰσχύν, ἢ μέγε-
 « θος, ἢ τι γένος· ὅς δ' ἂν τοῖς τεθεῖσαι νόμοις
 « εὐπειθέστατός τ' ᾖ, καὶ νικᾷ ταύτην τὴν
 « νίκην ἐν τῇ πατρίδι, τούτω φαρμέν καὶ τὴν
 « τοῦ θεοῦ ὑπηρεσίαν δοτέον εἶναι τὴν μεγί-
 « στην τῷ πρώτῳ, καὶ δευτέραν τῷ τὰ δεύτερα
 « κρατοῦντι· καὶ κατὰ λόγον οὕτω τοῖς ἐφεξῆς
 « τὰ μετὰ ταῦθ' ἕκαστα ἀποδοτέον εἶναι. Τοὺς
 « δὲ ἄρχοντας λεγομένους, νῦν ὑπηρέτας τοῖς
 « νόμοις ἐκάλεσα, οὐτε καινοτομίας ὀνομάτου
 « ἕνεκα· ἀλλ' ἠγοῦμαι παντός μᾶλλον εἶναι
 « παρὰ τοῦτο σωτηρίαν τε πόλει, καὶ τούτων-
 « τίου. Ἐν ᾗ μὲν γὰρ ἂν ἀρχόμενος ᾖ καὶ ἄκυ-
 « ρος νόμος, φθορὰν ὀρώ τῇ τοιαύτῃ ἐτοίμῃ

(1) Πλάτων, περὶ νόμων βιβλ. Δ', σελ. 185 ἐκθ. Βίρ.

(2) Ἰσοκρ. πρὸς Νικοκλ., σελ. 18, ἐκθ. Κορ.

(3) Ἡρωδίου. ἐν τῷ προσιμ.

« οὔσαν· ἐν ἧ δὲ ἂν δεσπότης τῶν ἀρχόντων,
 « οἱ δὲ ἄρχοντες δοῦλοι τοῦ νόμου, σωτηρίαν,
 « καὶ πάνθ' ἕσα θεὸς πόλεσιν ἔδωκεν ἀγαθὰ
 « γιγνόμενα καθορῶ (1). »

Ταῦτα μὲν, ὦ φίλτατοι συμπατριῶται, τὰ παρ' ἐμοῦ
 ἐν τοῖς παροῦσι καιροῖς, κατὰ χρέος ἀπάντων χρεῶν
 ἱερώτατον, καὶ ἕσον ἦν κατὰ τὴν ἐμὴν δύναμιν· τοῖς δὲ
 σοφωτέροις, καὶ μείζον· δυναμένοις ἢ ἐγὼ, « Παραίνῳ
 « καὶ παρακελεύομαι τοιαῦτα λέγειν καὶ γρά-
 « φειν, ἐξ ὧν τοὺς Ἕλληνας προτρέφουσιν ἐπ'
 « ἀρετὴν καὶ δικαιοσύνην· ὡς ἐν ταῖς τῆς Ἑλ-
 « λάδος εὐπραγίαις συμβαίνει καὶ τὰ τῶν φι-
 « λосоφῶν πράγματα πολλῶ βελτίω γίγνε-
 « σθαι (2). » Ἕμεῖς δὲ καὶ τὰ εἰρημένα, καὶ τὰ ἐξ ἀνάγκης
 σιωπηθέντα, ὀρθῶς καὶ δικαίως ἀναλογισάμενοι, τὰ θέοντα
 ποιήσατε.

Κεφάλαιον δὲ πάντων, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, « ἐκεῖνο
 « ἔχω λέγειν, εἰς ὃ πάντα τὰ προειρημένα συν-
 « τείνει· » ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς ὁμοθυμίας καὶ

(1) Πλάτων, περὶ νόμων βιβλ. Δ', σελ. 183-184
 ἐκδ. Βίρ.

(2) Ἰσοκρ., συμμαχικ., σελ. 187 ἐκδ. Κερ.

τῆς Ἑλλῆος ἀρετῆς ἐλευθέρων ποιήσατε, τὰ μνημεῖα τῆς
 τῶν προγόνων ἀρετῆς καὶ ἀνδραγαθίας αἰδέσθητε, τοὺς
 τάφους τῶν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀποθανόντων ἀξίως τιμῆ-
 σατε· ἕπως δὲ καταστήσετε πανταχοῦ παιδευτήρια, δι-
 δασκαλεῖα, γυμνάσια, βιβλιοθήκας, δικαστήρια, ἕνα τῶν
 ἐκ τῆς ἀμαθίας καὶ τῆς κακοπαιδευσίας δευδῶν συμφορῶν
 ἀπαλλαγῆτε, τούτου πρὸ πάντων φροντίζετε· καὶ τὸ μέ-
 γιστον εἰπεῖν, κλίνατε τὸν ἀγῆνα πάντες ἐνώπιον τοῦ
 ἱεροῦ ζυγοῦ τῶν νόμων, τὴν ἀρετὴν ὡς εὐεργέτιδα τῶν
 ἀνθρώπων ὑπεραγαπήσατε, καὶ μετὰ ἐλευθέρων ψυχῶν
 πολιτεύεσθε, « νόμῳ τοὺς ἀγαθοὺς τιμῶντες καὶ
 « τοὺς κακοὺς κολάζοντες, ἠγασάμενοι θηρίων
 « μὲν ἔργον εἶναι ὑπ' ἀλλήλων βία κρατεῖσθαι,
 « ἀνθρώποις δὲ προσήκειν νόμῳ μὲν ὀρίσαι
 « τὸ δίκαιον, λόγῳ δὲ πείσαι· ἔργῳ δὲ τούτοις
 « ὑπηρετεῖν, ὑπὸ νόμου μὲν βασιλευόμενοι,
 « ὑπὸ λόγου δὲ διδασκομένοις (1). » καὶ ἂν ταῦτα
 ποιῆτε, ὦ Ἕλληνες! ναὶ, μὴ τοὺς ἀθανάτους ἥρωας τοῦ
 Μισολογγίου, τοὺς ἱερούς τῆς ἐλευθερίας μάρτυρας! ναὶ,
 μὴ τὰς ἀναριθμήτους μητέρας, καὶ τὰ νήπια τέκνα,

(1) Λυσίας, ἐπιτάφ. τοῖς Κορινθίων βοηθοῖς, σελ. 77,
 78 ἐκδ. Ρεῖσκ.

μδ'

ΔΟΚΙΜΙΟΝ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟΝ.

ἕσα θέρισεν ὁ σίδηρος τῶν βαρβάρων! « τὰ δίκαια ποιήσετε, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις σεμνοὶ καὶ ἄξιοι τῆς ἐλευθερίας δόξεσ' εἶναι (1). »

Κ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ.

Ἐν Παρισίοις τῇ 26 τοῦ Σεπτεμβρίου 1891.

(1) Λυκοῦργος, κατὰ Λεωκράτ., σελ. 189, ἐκδ. Γαίση.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ,

Ἡ ΑΡΧΑΙ ΤΟΥ

ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

§ 1. ὙΠΟΛΛΗΜΒΑΝΩΝ τοὺς μὲν ἀνθρώπους τοιοῦτους οἷοι πεφύκασι, τοὺς δὲ νόμους τοιοῦτους οἷοι δύνανται νὰ τεθῶσι, θελω νὰ ἐρευνήσω ἂν ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ ὑπάρχωσι κανόνες διοικήσεως νομίμου καὶ ἀσφαλοῦς, ἐπιμελούμενος ἐν ταύτῃ νὰ συμβιβάσω πάντοτε ἐν ταύτῃ τῇ ἐρεύνη ἕσα τὸ δικαίωμα ἐπιτρέπει μὲ ἕσα τὸ συμφέρον ἀπαιτεῖ, ἵνα μὴ εὐρεθῶσι διηρημένα ἢ δικαιოსύνη καὶ ἡ ὠφέλεια.

§ 2. Ἄρχομαι τοῦ ἔργου, χωρὶς νὰ προαποδείξω πῶσον αὕτη ἢ ὑπόθεσις εἶναι ἀξία λόγου. Γράφων δὲ περὶ τῆς πολιτικῆς τέχνης, ἴσως ἐρωτηθῶ, ἂν εἶμαι ἡγεμὼν ἢ νομοθέτης. Ἀποκρίνομαι, ὅτι οὐδὲν τούτων εἶμαι, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο γράφω περὶ αὐτῆς. Ἐὰν ἦμην ἡγεμὼν ἢ νομοθέτης,

δὲν ἐξώδευον τὸν καιρὸν μου εἰς τὸ νὰ λέγω τὸ πρακτέον, ἀλλὰ τὸ ἔπραττον, ἢ ἐσιώπων.

§ 3. Ἐπειτα, ὢν ἐκ γενετῆς πολίτης ἐπικρατείας ἐλευθέρου, καὶ μέλος τοῦ κυριάρχου, φρονῶ ὅτι, ὅσον μικρὰ καὶ ἂν ᾖναι ἡ δύναμις τῆς φωνῆς μου περὶ τὰ δημόσια πράγματα, τὸ δικαίωμά μου εἰς τὸ νὰ δίδω καὶ ἐγὼ τὴν ψῆφον ἀρκεῖ ὥστε νὰ μὲ δικαιώσῃ εἰς τὸ νὰ φροντίσω νὰ τὰ διδασχῶ. Πόσον δὲ εἶμαι εὐτυχῆς, ὁσάκις μελετῶ περὶ πολιτευμάτων, εὐρίσκων πάντοτε ἐν ταῖς ἐρεῦναις μου νέους λόγους ἵνα ἀγαπῶ τὸ πολίτευμα τῆς πατρίδος μου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄,

ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΟΥΤΟΥ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

§ 4. Ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη μὲν ἐλεύθερος, εἶναι δὲ πανταχοῦ αἰθροδέσμιος· καὶ ὁ νομίζων ἑαυτὸν κύριον τῶν ἄλλων, εἶναι αὐτὸς δεδουλωμένος μᾶλλον ἢ ἐκεῖνοι. Πῶς μὲν συνέβη αὕτη ἡ μεταβολή; ἀγνοῶ. Τί δὲ δύναται νὰ τὴν ἀποκαταστήσῃ νόμιμον; πιστεύω ὅτι εἰμπορῶ νὰ λύσω ταύτην τὴν ἀπορίαν.

§ 5. Ἄν ἐθεώρουν τὴν ἰσχὺν μόνον καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς ἀποτέλεσμα, ἔλεγον· Ἐν ὅσῳ μὲν λαὸς τις, ἀναγκαζόμενος νὰ ὑπακούῃ, ὑπακούει, εὖ ποιεῖ. Ὅταν δὲ, δυνάμενος νὰ ἀποτινάξῃ τὸν ζυγὸν, τὸν ἀποτινάξῃ, ἔτι μᾶλλον εὖ ποιεῖ· καθότι ἀναλαμβάνων τὴν ἐλευθερίαν του μὲ τὸ αὐτὸ δι-

καίωμα τὸ ὁποῖον τοῦ τὴν ἤρπασεν, ἔχει δικαίον νὰ τὴν ἀναλάβῃ, ἢ δὲν εἶχαν δικαίον νὰ τοῦ τὴν ἀφαιρέσωσιν. Ἀλλ' ἡ κοινωνικὴ τάξις εἶναι δικαίωμα ἱερὸν, χρησιμεῦσον ὡς βᾶσις εἰς ὅλα τὰ ἄλλα. Καὶ ὅμως τὸ δικαίωμα τοῦτο δὲν προέρχεται ἐκ τῆς φύσεως· θεμελιούται ἄρα ἐπὶ συμφωνίας. Ζητῶν ἐπομένως νὰ μάθω ποῖαι εἶναι αὗται αἱ συμφωνίαι, ὀφείλω πρῶτον νὰ παραστήσω τὸ προειρημένον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ.

§ 6. Ἀρχαιοτάτη ἀπασῶν τῶν κοινωνιῶν καὶ μόνη φυσικὴ εἶναι ἡ οἰκιακὴ. Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τὰ τέκνα δὲν μένουσι συνδεσμένα μὲ τὸν πατέρα, εἰμὴ ἔσον καιρὸν ἔχουσι χρεῖαν αὐτοῦ πρὸς συντήρησίν των. Ἀφ' οὗ δὲ παύσῃ αὕτη ἡ χρεῖα, διαλύεται ὁ φυσικὸς δεσμός· τὰ τε γὰρ τέκνα ἐλεύθερα τῆς εἰς τὸν πατέρα ὀφειλομένης ὑπακοῆς, ὅ,τε πατὴρ ἐλεύθερος τῶν ὀφειλομένων εἰς τὰ τέκνα φροντίδου, ἐμβραίνουσιν ἐπίσης εἰς ἀνεξαρτησίαν. Ἄν δὲ ἐξακολουθήσωσι νὰ μείνωσιν ἠνωμένοι, ταῦτο οὐκέτι κατὰ φύσιν, ἀλλὰ κατὰ θέλησιν γίνεται. Καὶ ἡ οἰκιακὴ ἄρα αὕτη κοινωνία διατηρεῖται μόνον κατὰ συμφωνίαν.

§ 7. Ἢ δὲ κοινὴ ἐλευθερία εἶναι παρεπόμενον τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ πρῶτιστος γὰρ αὐτοῦ νόμος εἶναι

τὸ νὰ ἐπαγρυπνῆ εἰς τὴν ἰδίαν του συντήρησιν, καὶ αἱ φροντίδες του ὀφείλονται πρῶτον εἰς ἑαυτὸν. Ὅταν οὖν ἔλθῃ εἰς ἡλικίαν φρονήσεως, αὐτὸς μόνος ἐν κριτῆς τῶν μέσων τῶν ἀρμοδίων εἰς συντήρησιν του, γίνεται ἐκ τούτου αὐτεξούσιος.

§ 8. Ἡ οἰκιακὴ ἄρα κοινωνία ἔστω τὸ πρῶτον ἀρχέτυπον τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν. Ὁ μὲν ἀρχηγὸς εἶναι εἰκὼν τοῦ πατρὸς· ὁ δὲ λαὸς, εἰκὼν τῶν τέκνων· καὶ ἅπαντες, ὄντες γεγεννημένοι ἴσοι καὶ ἐλεύθεροι, δὲν δίδουσι τὴν ἐλευθερίαν των, εἰμὴ ἐπ' ὠφελείᾳ ἑαυτῶν. Ὅλη δὲ ἡ διαφορά εἶναι ὅτι ἐν μὲν τῇ οἰκιακῇ κοινωνίᾳ ἡ φιλοστοργία τοῦ πατρὸς πρὸς τὰ τέκνα τὸν ἀνταμείβει διὰ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν φροντίδας του· ἐν δὲ τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ ἡ ἡδονὴ τοῦ ἀρχεῖν ἀναπληροῖ τὸν τόπον τῆς ἀγάπης τὴν ὅποιαν ὁ ἀρχηγὸς δὲν ἔχει πρὸς τοὺς λαοὺς του.

§ 9. Ὁ δὲ Γρότιος δὲν δέχεται ὅτι πᾶσα ἀνθρωπίνη ἐξουσία συνεστήθη πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀρχομένων, καὶ πρὸς παράδειγμα ἀναφέρει τὴν δουλοσύνην, κατὰ τὸν σταθερώτατόν του τρόπον εἰς τὸ συλλογίζεσθαι, ὅστις εἶναι τὸ νὰ θεωρῆ πάντοτε ὡς δικαίωμα πᾶν πραττόμενον, διότι πράττεται οὕτω (1). Δύναται μὲν νὰ εὑρεθῇ μέθοδος καταλληλοτέρα, οὐχὶ δὲ ὠφελιμωτέρα εἰς τοὺς τυράννους.

(1) « Αἱ πολυμαθεῖς ἔρευναι περὶ τοῦ δημοσίου δικαιώματος εἶναι πολλάκις ἡ ἱστορία τῶν παλαιῶν καταχρήσεων. Εἰς-μάκταν ἄρα ἐκοπίασαν ὅσοι ἐπεμελήθησαν νὰ τὰς μάθωσι

§ 10. Εἶναι ἄρα ἀμφίβολον, κατὰ τὸν Γρότιον, ἂν τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀνήκῃ εἰς μίαν ἑκατοστὴν ἀνθρώπων, ἢ ἂν αὕτη ἡ ἑκατοστὴ ἀνήκῃ εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος· μάλιστα φαίνεται εἰς ὅλον του τὸ βιβλίον ὅτι κλίνει ὑπὲρ τῆς πρώτης γνώμης. Τὸ αὐτὸ δὲ φρονεῖ καὶ ὁ Ὄββιος. Ἰδοὺ τοίνυν τὸ ἀνθρώπινον γένος διηρημένον εἰς ποιμνία κτηνῶν, τῶν ὁποίων ποιμνίων ἕκαστον ἔχει τὸν ἀρχηγόν του, ὅστις τὸ φυλάττει διὰ νὰ τὸ καταφάγῃ.

§ 11. Καθὼς δὲ ὁ βοσκὸς εἶναι φύσεως ἀνωτέρας παρὰ τὴν φύσιν τοῦ ποιμνίου του, οὕτω καὶ οἱ ποιμένες ἀνθρώπων, ἤγουν οἱ ἀρχηγοὶ των, εἶναι καὶ αὐτοὶ φύσεως ἀνωτέρας παρὰ τὴν φύσιν τῶν λαῶν των. Οὕτω συλλογίζετο, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φίλωνος, ὁ αὐτοκράτωρ Καλιγύλας, συμπεραίνων κάλλιστα ἐκ ταύτης τῆς ἀναλογίας ὅτι οἱ βασιλεῖς ἦσαν θεοὶ, ἢ ὅτι οἱ λαοὶ ἦσαν κτήνη.

§ 12. Ὁ συλλογισμὸς τοῦ Καλιγύλου συμπίπτει μὲ τὸν συλλογισμὸν τοῦ Ὄββου καὶ τοῦ Γροτίου· καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, πρὸ πάντων αὐτῶν, εἶπεν ὁμοίως ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι φύσει ἴσοι, ἀλλ' ὅτι οἱ μὲν γεννῶνται πρὸς δουλοσύνην, οἱ δὲ πρὸς δεσποτείαν.

§ 13. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε δίκαιον· ἀλλ' ἐλάμβανε τὸ

κατὰ βίβλος. *Traité des intérêts de la France avec ses voisins, par M. le marquis d'Argenson* (τυπωμένον chez Rey, à Amsterdam). Τοιοῦτό τι κατ' ἀκρίβειαν ἔπραξε καὶ ὁ Γρότιος.

ἀποτέλεσμα ὡς αἴτιον· πᾶς γὰρ ἄνθρωπος, γεννηθεὶς ἐν δουλοσύνῃ, ἐγεννήθη πρὸς δουλοσύνην· οὐδὲν ὑπάρχει τούτου βεβαιότερον. Οἱ γὰρ δεδουλωμένοι, ὄντες ἐν ταῖς ἀλύσεσιν, ἀποβάλλουσι πάντα, καὶ αὐτὴν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ἐλευθερωθῶσι, καὶ ἀγκαῖσι τὴν δουλοσύνην, καθὼς οἱ σύντροφοι τοῦ Ὀδυσσέως ἠγάπων τὴν κτηνώδη κατάστασιν των (1). Ἐὰν ὑπάρχωσι τοίνυν ἄνθρωποι δεδουλωμένοι ἐκ φύσεως, τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὑπῆρξαν ἄνθρωποι δεδουλωμένοι παρὰ φύσιν· ἢ μὲν γὰρ ἰσχύς ὑπεδαύλωσε κατὰ πρῶτον· ἢ δ' ἀνανδρία τῶν ὑποδεδουλωμένων διαιώνισε τὴν δουλοσύνην.

§ 14. Οὐδὲν δὲ εἶπα περὶ τοῦ βασιλέως Ἄδαμ, οὔτε περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Νῶε, πατρὸς τριῶν μεγάλων μονάρχων, οἵτινες διαιμοιράσαντο τὸ πᾶν, καθὼς ἔπραξαν οἱ υἱοὶ τοῦ Κρόνου, τοὺς ὁποίους τινὲς ἐνόμισαν ὅτι ἦσαν αὐτοὶ οἱ υἱοὶ τοῦ Νῶε. Ἐλπίζω δὲ ὅτι ὁ κόσμος θὰ μὲν γνωρίσει χάριν ταύτης τῆς μετριοφροσύνης· καθότι καταγόμενος κατ' εὐθείαν ἀφ' ἐνὸς τούτων τῶν τριῶν μονάρχων, καὶ ἴσως ἐκ τοῦ πρωτοτόκου, πόθεν ὄντων ὅτι, μὲ τὴν ἐκθεσιν τῶν ἀποδείξεων, θὰ εὐρεθῶ νόμιμος βασιλεὺς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους; Ὅπως καὶ ἂν ἦναι ταῦτα, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ὁ Ἄδαμ ἐχρημάτισε κυριάρχης τοῦ κόσμου, καθὼς ὁ Ῥοβενσὼν ἐχρημάτισε κυριάρχης τοῦ

(1) Ἴδε τὸν λόγον τοῦ Πλουτάρχου τὸν ἐπιγεγραμμένον, « Ὅτι τὰ ἄλλα γὰρ λόγῳ χρεῶνται. »

νησίου του, ἐν ᾧ ἦτον ὁ μόνος κάτοικος. Τὸ δὲ χρησιμώτατον τούτου τοῦ βασιλείου ἦτον ὅτι ὁ μονάρχης, ἀσφαλῆς ὦν ἐπὶ τοῦ θρόνου του, δὲν ἐφοβεῖτο οὔτε ἐπαναστάσεις, οὔτε πολέμους, οὔτε συνωμώτας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΙΣΧΥΡΟΤΕΡΟΥ.

§ 15. Ὁ ἰσχυρότερος οὐδέποτε εἶναι ἀρετὰ ἰσχυρὸς ὥστε νὰ διαμένῃ πάντοτε αὐτὸς κύριος, ἐὰν μὴ μεταβάλῃ τὴν ἰσχύον του εἰς δικαίωμα καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ὑπακοὴν εἰς χρέος. Ἐκ τούτου οὖν προῆλθε τὸ δικαίωμα τοῦ ἰσχυροτέρου, δικαίωμα ἐκλαμβάνομενον μὲν εἰρωνικῶς κατ' ἐπιφάνειαν, πραγματικῶς δὲ συνεστημένου ὡς πολιτικὴ βία. Ἀλλ' ἄρα θὰ μᾶς ἐξηγήσει ποτέ τις ταύτην τὴν λέξιν; Ἢ ἰσχύς εἶναι δύναμις φυσική· δὲν βλέπω ποῖον ἠλικὸν εἰμπορεῖ νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων της. Τὸ νὰ ὑπαταχθῇ τις εἰς τὴν ἰσχύον εἶναι ἔργον ἀνάγκης, οὐχὶ θελήσεως, ἔστω δὲ καὶ ἔργον φρονήσεως· πῶς ἄρα εἰμπορεῖ νὰ ὑπονοηθῇ χρέος;

§ 16. Ὑποθετίον ὅμως προσωρινῶς τοῦτο τὸ ὑπονομιζόμενον δικαίωμα. Λέγω ὅτι δὲν ἔπεται ἐκ τούτου εἰμὴ παραλογισμὸς ἀνεξήγητος. Καὶ γὰρ, ἐὰν ἡ ἰσχύς ἀποτελῇ ταῦτο τὸ δικαίωμα, τὸ ἀπὸτέλεσμα συμμεταβάλλεται σὺν τῇ αἰτίᾳ· καὶ πᾶσα ἰσχύς, νικήσασα τὴν πρώτην ἰσχύον,

διαδέχεται τὸ δικαίωμα της. Ἀφ' ἧς ὕρας δύναται τις νὰ ἀπειθήσῃ χωρὶς νὰ τιμωρηθῇ, δύναται νὰ ἀπειθήσῃ νομίμως· καὶ ἐπειδὴ ὁ ἰσχυρότερος ἔχει πάντοτε δίκαιον, ἡ χρεία ἱσταται τὸ νὰ κατορθώσῃ τις νὰ γίνῃ ἰσχυρότερος. Ὅθεν τί δίκαιον εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γίνεται ἄφαντον εὐθὺς ὅταν παύσῃ ἡ ἰσχὺς; Ἐὰν ἀναγκάζεται τις νὰ ὑπακούσῃ ὑπὸ βίας, δὲν εἶναι χρεία νὰ ὑπακούσῃ κατὰ χρέος· καὶ ὅταν δὲν ἦναι πλέον βεβιασμένος νὰ ὑπακούσῃ, δὲν εἶναι πλέον ὑπόχρεως εἰς τοῦτο. Ἀποδεικνύεται ἄρα ὅτι ἡ λέξις δικαίωμα δὲν προσθέτει τίποτε εἰς τὴν ἰσχὺν, δὲν σημαίνει τίποτε ἐνταῦθα.

§ 17. Ὑπακούετε εἰς τὰς δυνάμεις. Ἄν τοῦτο σημαίῃ, ὑποτάσσεσθε εἰς τὴν ἰσχὺν, τὸ παράγγελμα εἶναι μὲν καλὸν, ἀλλὰ περιττόν· βεβαιώνω ὅτι οὐδέποτε θὰ τὸ παραβῶσι. Πᾶσα δύναμις ἐκ Θεοῦ· τὸ ὁμολογῶ· ἀλλὰ καὶ πᾶσα νόσος ἐκ Θεοῦ. Ἄλλ' ἔπεται ἄρα ἐκ τούτου ὅτι εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ καλέσωμεν ἰατρόν; Ἐὰν τις ληστής μὲ πιάσῃ εἰς τὴν γωνίαν τοῦ θάσου, εἶναι μὲν χρεία διὰ τὴν βίαν νὰ δώσω τὸ βαλάντιον· ἀλλ' ὅταν εἴμ-
πορῶ νὰ τὸ κρύψω, ἄρα γε εἶμαι ἐν συνειδήσει ὑπόχρεως νὰ τὸ δώσω; καθότι τέλος πάντων εἶναι δύναμις καὶ τὸ εἰς τὰς χεῖράς του πιστόλιον.

§ 18. Ὁμολογητέον τοίνυν ὅτι ἡ ἰσχὺς οὐδὲν ἀποτελεῖ δικαίωμα, καὶ ὅτι δὲν εἶναι τις ὑπόχρεως νὰ ὑπακούῃ εἰμὴ εἰς τὰς ἐννόμους δυνάμεις. Ὅθεν τὸ πρῶτόν μου ζήτημα ἐπανέρχεται πάντοτε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΥΠΟΔΟΥΛΩΣΕΩΣ.

§ 19. Ἐπειδὴ οὐδεὶς ἄνθρωπος ἔχει φυσικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τὸν ὅμοιον του, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἰσχὺς οὐδὲν ἀποτελεῖ δικαίωμα, μένουσιν ἄρα αἱ συνθήκαι ὡς βάσεις ἀπάσης νομίμου ἐξουσίας παρὰ τοῖς ἀνθρώποις.

§ 20. Ἐὰν τις ἰδιώτης, λέγει ὁ Γρότιος, δύνηται νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὴν ἐλευθερίαν του, καὶ νὰ ὑποδουλωθῇ εἰς κύριον, διὰ τί ὁλόκληρος λαὸς δὲν δύναται νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τὴν ἑαυτοῦ, καὶ νὰ ὑποταχθῇ εἰς βασιλέα; Ἐνταῦθα εἶναι πολλὰ λεξεῖς ἀμφίβολοι, ἔχουσαι χρείαν ἐξηγήσεως· ἀλλ' ἄς σταθῶμεν εἰς τὴν λέξιν νὰ ἀπαλλοτριώσῃ. Ἀπαλλοτριοῖ τίς τι, ἢ δίδων ἢ πωλῶν τοῦτο. Ὅθεν ἄνθρωπος ὅστις ὑποδουλοῦται εἰς ἕτερον, δὲν δίδεται, ἀλλὰ πωλεῖται, τοῦλάχιστον διὰ τὴν ζωοτροφίαν του· ἀλλὰ λαὸς διὰ τί πωλεῖται; Ὁ γὰρ βασιλεὺς οὐ μόνον δὲν δίδει εἰς τοὺς ὑπηκόους τὴν ζωοτροφίαν των, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδίαν του παρ' αὐτῶν τὴν ἀπολαμβάνει· καὶ, καθὼς λέγει ὁ Rabelais, ὁ βασιλεὺς δὲν ζῆ μὲ ὀλίγα. Οἱ ὑπηκοοὶ ἄρα γε δίδουσι τὸ ὑποκαίμενόν των ἐπὶ συμφωνίᾳ νὰ λάβῃ ὁ βασιλεὺς καὶ τὰ ὑπάρχοντά των; Δὲν βλέπω τί μένει εἰς αὐτοὺς νὰ φυλάξωσι.

§ 21. Ἴσως εἴπῃ τις ὅτι ὁ δυνάστης ἀσφαλίζει εἰς τοὺς

ύπηκόους του τῆν κοινωνικὴν ἡσυχίαν. Ἔστω· ἀλλὰ τί κερδαίνουσι, ἂν οἱ πόλεμοι τοὺς ὁποίους ἡ κενοδοξία του ἀνοίγει εἰς αὐτοὺς, ἂν ἡ ἀκόρεστος πλεονεξία του, καὶ αἱ καταδυναστεῖαι τῶν πολιτικῶντου ὑπουργῶν, τοὺς ταλαιπωρῶσι περισσότερον, παρ' ὃ ἔπασχον ἐκ τῶν ἰδίων των διχονοιῶν; Τί ὠφελούνται ἂν αὐτῇ αὐτῇ ἡ ἡσυχία εἶναι μία τῶν δυστυχιῶν των; Ἦν δέ τις ἡσυχος καὶ ἐν ταῖς δεσποτηρίαις· ἀρκεῖ ἄρα γε τοῦτο διὰ τὴν εὐχαριστήτητα καὶ ἐν αὐτοῖς; Καὶ ὁ Οὐδυσσεὺς καὶ οἱ ὀπαδοὶ του, ἐν τῇ σπηλαίᾳ τοῦ Κύκλωπος, ἔζων ἡσυχαι, ἕως ὅτου νὰ ἔλθῃ ἡ ὥρα των νὰ ὠμοφαγωθῶσι.

§ 22. Ἐάν μὲν εἴπῃ τις ὅτι ἄνθρωπός τις δίδει ἑαυτὸν δωρεάν, λέγει πράγμα παράλογον καὶ ἀκατάληπτον· τοιοῦτον ἔργον εἶναι ἄνομον καὶ ἄκυρον, κατὰ τὸδε μένον ὅτι ὁ πρῶττων τοῦτο εἶναι ἔξω φρενῶν. Ἐάν δὲ εἴπῃ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ ὀλοκλήρου λαοῦ, ὑποθέτει λαὸν συντεθειμένον ἐκ παραφρόνων· ἡ δὲ παραφροσύνη οὐδὲν ἀποτελεῖ δικαίωμα.

§ 23. Ὅταν δὲ ὑποθέσωμεν ὅτι ἕκαστος δύναται νὰ ἀπαλλοτριώσῃ ἑαυτὸν, δὲν ἔπεται ὅτι δύναται νὰ ἀπαλλοτριώσῃ καὶ τὰ τέκνα του. Αὐτὰ γεννῶνται ἄνθρωποι καὶ ἐλεύθεροι· ἡ ἐλευθερία των εἶναι κτῆμά των φυσικὸν θεοδώρητον· οὐδεὶς, ἐκτὸς αὐτῶν, ἔχει δικαίωμα εἰς τὸ νὰ τὴν μεταχειρισθῇ. Πρὶν δὲ ἔλθωσιν εἰς ἡλικίαν φρονήσεως, ὁ πατήρ δύναται μὲν ἐπ' ὀνόματί των νὰ συμφωνήσῃ πρὸς συντήρησιν των καὶ εὐζοίαν των, εὐχὴ δὲ νὰ τὰ δώσῃ

ἀνεπιστρέπτως καὶ ἄνευ συμφωνίας· καθότι τοιαύτη θῆσις εἶναι ἐναντία εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς φύσεως, καὶ ὑπερβαίνει τὰ πατρικὰ δικαιώματα. Χρειαζέται ἄρα, διὰ νὰ ἦναι νόμιμος ἡ αὐτοδέσποτος ἡγεμονία, ὁ λαὸς, ἐν ἐκαστῇ γενεᾷ, νὰ ἔχῃ τὴν ἐξουσίαν νὰ τὴν δεχθῇ ἢ νὰ τὴν ἀπορρίψῃ· ἀλλ' ἡ ἡγεμονία τότε δὲν θὰ ἦναι πλέον αὐτοδέσποτος.

§ 24. Τὸ νὰ ἀπαρνηθῇ δὲ τις τὴν ἐλευθερίαν του εἶναι τὸ νὰ ἀπαρνηθῇ τὴν ἀνθρωπότητά του, τὰ δικαιώματα τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ αὐτὰ τὰ χρέη της. Οὐδεμία εὐρίσκεται ἀνταμοιβὴ πρὸς τὸν ἀπαρνούμενον πάντα. Τοιαύτη δὲ ἀπαρνήσις ἀντίκειται εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου· εὐθὺς δὲ ὡς ἀφαιρεθῇ πᾶσα ἐλευθερία τῆς θελήσεώς του, ἀφαιρεῖται ὅλον τὸ ἠθικὸν τῶν πράξεών του. Τέλος πάντων εἶναι συμφωνία ματαία καὶ αὐταναίρετος, τὸ νὰ συμφωνηθῇ ἐξ ἑνὸς μὲν μέρους ἐξουσία ἀπόλυτος, ἐκ δὲ τοῦ ἐτέρου ὑπακοὴ ἀπερίοριστος. Ἄρα γε δὲν εἶναι σαφές ὅτι δὲν ὑποχρεοῦται τις κατ' οὐδὲν πρὸς ἐκεῖνον παρὰ τοῦ ὁποίου ἔχει δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ ἄπαυτα; Καὶ αὕτη μόνη ἡ συμφωνία, ἄνευ οὐδενὸς ἀνταξίου, ἄνευ ἀνταλλάγματος, δὲν ἄκυροί ἄρα γε τὸ ἔργον; καθότι ποῖον δικαίωμα ὁ ὑπόδουλός μου ἔχει κατ' ἐμοῦ, ἐν ᾧ ὅ,τι ἔχει εἶναι ἐμὸν, καὶ αὐτὸ τὸ δικαίωμά του; ἄρα τοῦτο τὸ ἐμὸν γεγονὸς δικαίωμά του ἐναντίον ἐμοῦ αὐτοῦ, εἶναι λέξις ἄνευ νοήματος.

§ 25. Ὁ δὲ Γρότιος καὶ ἄλλοι παράγουσιν ἐκ τοῦ πολέμου ἄλλην καταγωγὴν τοῦ ὑπονομιζομένου δικαιώματος τῆς

υποδουλοσύνης λέγοντες ὅτι, ἐπειδὴ ὁ νικητὴς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ φονεύσῃ τὸν νικηθέντα, οὗτος δύναται νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν του, παραδίδων τὴν ἐλευθερίαν του εἰς τὸν νικητὴν· συμφωνία δὲ τοσοῦτον νομιμωτέρα, καθόσον γίνεται πρὸς ὄφελος ἐκτετέρων.

§ 26. Ἀλλ' εἶναι σαφές ὅτι τοῦτο τὸ ὑπονομιζόμενον δικαίωμα τοῦ νὰ φονεύῃ ὁ νικητὴς τοὺς νενικημένους δὲν συνάγεται κατ' οὐδένα τρόπον ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ πολέμου. Ἐκ γὰρ τοῦ ἐπομένου λόγου καὶ μάνου, ἔγουν ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ζῶντες ἐν τῇ πρώτῃ των φυσικῇ ἀνεξαρτησίᾳ, δὲν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους σχέσιν ἀρκετὰ σταθεράν, ὥστε νὰ συστηθῇ κατάστασις εἰρήνης ἢ πολέμου, δὲν εἶναι φύσει πολέμιοι. Ἢ δὲ τῶν πραγμάτων σχέσις καὶ οὐχὶ τῶν ἀνθρώπων κατασταίνει τὸν πόλεμον. Καὶ ἐπειδὴ ἡ πολεμικὴ κατάστασις δὲν δύναται νὰ γεννηθῇ ἐκ τῶν ἀπλῶν προσωπικῶν σχέσεων, ἀλλὰ μόνον ἐκ τῶν πραγματικῶν, ὁ ἰδιωτικὸς ἢ προσωπικὸς πόλεμος, ὁ ἀπ' ἀνθρώπου εἰς ἄνθρωπον, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ οὔτε ἐν τῷ φυσικῷ βίῳ, ἐν ᾧ δὲν ὑφίσταται κτῆμα ἴδιον καὶ σταθερὸν, οὔτε ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ, ἐν ᾧ πάντα ἐξουσιάζονται ὑπὸ τῶν νόμων.

§ 27. Λί δὲ μονομαχίαι, καὶ αἱ ἰδιόζουσαι καὶ αἱ κατὰ περίστασιν ἀψιμαχίαι εἶναι ἔργα τὰ ὁποῖα δὲν ἀποτελοῦσι κατάστασιν πολεμικὴν. Οἱ δὲ μερικοὶ πόλεμοι τοὺς ὁποίους ἐπέτρεψαν μὲν τὰ διατάγματα τοῦ ἐννάτου Λουδοβίκου, βασιλέως τῆς Φραγκίας, κατέπαυσε δὲ ἡ εἰρήνη τοῦ

ἑαυτοῦ, εἶναι καταχρήσεις τῆς φεουδαλικῆς ἡγεμονίας, ἧτις ἐστάθη τὸ παραλογώτατον σύστημα ἐναντίον εἰς τὰς βάσεις τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος καὶ εἰς πᾶσαν ἀγαθὴν πολιτικὴν.

§ 28. Ὁ πόλεμος δὲν εἶναι ἄρα σχέσις ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπον, ἀλλ' ἐπικρατείας πρὸς ἐπικράτειαν· ἐν δὲ τῷ πολέμῳ οἱ ἄνθρωποι ἰδιωτικῶς δὲν εἶναι ἐχθροὶ εἰμὴ κατὰ συμβεβηκός, οὐχὶ ὡς ἄνθρωποι, οὔτε μάλιστα ὡς πολῖται (1), ἀλλ' ὡς στρατιῶται· οὐχὶ ὡς μέλη τῆς πατρίδος, ἀλλ' ὡς ὑπέρμαχοι αὐτῆς. Τέλος πάντων, οὐδεμία ἐπι-

(1) Οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες ἐνόησαν καὶ ἐσεβιάσθησαν τοῦτο τὸ δικαίωμα τοῦ πολέμου, ὡς οὐδὲν ἄλλο ἔθνος τοῦ κόσμου, ἦσαν τόσον πολλὰ εὐσυνειδήτοι εἰς τοῦτο, ὥστε δὲν ἦσαν ἐπιτετραμμένον εἰς πολίτην νὰ ἔμβῃ εἰς στρατιωτικὴν ὑπουργίαν ὡς ἐθελοντής, χωρὶς νὰ ὑποχρεωθῇ ῥητῶς κατὰ τοῦ πολέμου, καὶ ὀνομαστὶ κατὰ τοῦ δεῖνα πολέμου. Ὅτε κατελύθη ἡ λεγεὼν ἐν ἣ ὁ υἱὸς τοῦ Κάτωνος ἐστράτευσε κατὰ πρῶτον ὑπὸ Ποπίλιου στρατηγούντι, ὁ πατήρ ἔγραψεν εἰς τὸν Ποπίλιον ὅτι, ἂν ἐδέχετο τὸ νὰ ἐξακολουθήσῃ ὁ υἱὸς του τὴν ὑπουργίαν του ὑπ' αὐτῷ, ἦτον χρεὶς νὰ τὸν βάλῃ νὰ ὀμώσῃ νέον ὄρκον στρατιωτικόν· καθότι ἀκυρωθέντος τοῦ πρώτου, δὲν ἐδύνατο πλέον νὰ λάβῃ τὰ ὄπλα κατὰ τοῦ πολέμου. Ἐγραψε καὶ εἰς τὸν υἱὸν του νὰ φυλαχθῇ νὰ μὴ ἔμβῃ εἰς μάχην, πρὶν ὀμώσῃ τοῦτον τὸν νέον ὄρκον. Δὲν ἀγνοῶ δὲ ὅτι δύναται τις νὰ μοι ἀντιτάξῃ τὴν πολιρκίαν τοῦ Κλουσίου, καὶ ἕτερα ἰδιαιτέρα ἔργα· ἀλλ' ἐγὼ ἀναφέρω νόμους καὶ ἔθιμα τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες παρέβησαν σπανιώτατα παντὸς ἄλλου ἔθνους τοὺς νόμους των, καὶ μόνοι ἠξιώθησαν νόμων τοσοῦτον ἀραιοῦν καὶ καλῶν.

κράτεια δύναται νὰ ἔχη πολέμιον ἄνθρωπον, ἀλλ' ἐτέραν ἐπικράτειαν καθότι μεταξὺ πραγμάτων διαφόρων καὶ ἀλλοίων οὐδεμία δύναται νὰ προσδιορισθῇ ἀληθῆς σχέσις.

§ 29. Αὕτη ἡ φυσικὴ ἀρχὴ εἶναι καὶ σύμφωνος μὲ τὰ πολιτικὰ φρονήματα ἀπάσης ἐποχῆς χρόνου, καὶ μὲ τὴν ἀμετάσπαστον πρακτικὴν ὄλυν τῶν πεπολιτευμένων ἐθνῶν. Διὲ γὰρ κηρύξεις πολέμου εἶναι εἰδήσεις, ἀποτεινόμεναι οὐ τοσοῦτον πρὸς τὰς δυνάμεις ὅσον πρὸς τοὺς ὑπηκόους των. Ὁ δὲ ξένος, ἤτε βασιλεὺς, ἤτε ἰδιώτης, ἤτε δῆμος, ὅστις ληστεύει, φονεύει, ἢ κατακρατεῖ ὑπηκόους, χωρὶς νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον εἰς τὸν ἡγεμόνα των, οὐκ εἶναι πολέμιος, ἀλλὰ ληστής. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ πολέμου ἡγεμόν ὀικαίως κατακυριεύει ἐν πολεμίᾳ γῆ ὅσα ἀνήκουσιν εἰς τὸ δημόσιον, ἀλλὰ σέβεται τὰ πρόσωπα καὶ τὰ ὑπάρχοντα τῶν ἰδιωτῶν· σέβεται γὰρ δικαιώματα ἐφ' ἃ θεμελιῶνται τὰ ἴδια του. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τέλος τοῦ πολέμου εἶναι ἡ κατάλυσις τῆς πολεμίας ἐπικρατείας, ἔχει ὁ νικητὴς δικαίωμα νὰ φονεύσῃ τοὺς ὑπερμάχους της, ἐν ᾧ φέρουσι τὰ ὅπλα ἀνὰ χειρας· ἀλλ' εὐθὺς ἀφ' οὗ τὰ καταβάλλωσι καὶ παραδοθῶσι, παύονται ἀπὸ τοῦ νὰ ἦναι πολέμιοι ἢ ὄργανα τοῦ πολεμίου, γίνονται πάλιν ἀπλῶς ἄνθρωποι, καὶ οὐδεὶς τοῦ λοιποῦ ἔχει δικαίωμα ἐπὶ τὴν ζωὴν των. Ἐνίοτε δὲ δύναται νὰ θανατωθῇ ἢ ἐπικράτεια, χωρὶς νὰ θανατωθῇ οὐδὲν τῶν μελῶν της. Ὅθεν ὁ πόλεμος οὐδὲν δίδει δικαίωμα μὴ ἀναγκαῖον εἰς τὸ τέλος του. Αὗται αἱ ἀλήθειαι οὐκ εἶναι τοῦ Γροτίου, οὐδὲν ἐπιστηρίζονται εἰς ἀναφορὰς ποιητῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ

ἄρθρῳ λόγῳ, παραγόμεναι ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων.

§ 30. Τὸ δὲ δικαίωμα τῆς ἐνόπλου κατακυριεύσεως οὐδὲν ἄλλο θεμέλιον ἔχει εἰμὴ τὸ δικαίωμα τοῦ ἰσχυροτέρου. Ἄν δὲ ὁ πόλεμος δὲν διδῇ τὸ δικαίωμα εἰς τὸν νικητὴν νὰ κατασφάξῃ τοὺς νικηθέντας λαοὺς, τοῦτο τὸ δικαίωμα, τὸ ὅποιον αὐτὸς δὲν ἔχει, οὐκ δύναται νὰ θεμελιώσῃ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ τοὺς ὑποδουλώσῃ. Δὲν ἔχει τις τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ φονεύσῃ τοὺς πολεμίους, εἰμὴ ὅταν δὲν δύνηται νὰ τοὺς ὑποδουλώσῃ· τὸ δικαίωμα ἄρα τοῦ νὰ τοὺς ὑποδουλώσῃ δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ δικαιώματος τοῦ νὰ τοὺς φονεύσῃ· ἀλλαγὴν εἶναι ἀλλαγὴ ἀδικος τὸ νὰ τοὺς καθυποβάλλῃ νὰ ἀγοράσωσι, μὲ τὴν ἀποστέρησιν τῆς ἐλευθερίας των, τὴν ζωὴν των ἐπὶ τὴν ὅποιαν δὲν ἔχει κἀνένα δικαίωμα· ὅταν σταίη τις τὸ μὲν δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου ἐπάνω εἰς τὸ δικαίωμα ὑποδουλοσύνης, τὸ δὲ δικαίωμα ὑποδουλοσύνης ἐπάνω εἰς τὸ δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου, οὐκ εἶναι ἄρα σαφές ὅτι πίπτει εἰς κύκλον ἐπισφαλῆ;

§ 31. Καὶ ἐὰν υποθέσωμεν τοῦτο τὸ φοβερὸν δικαίωμα τοῦ φονεύειν πάντας, λέγω πάλιν ὅτι ὁ ὑποδουλωμένος ἐν πολέμῳ ἰδιώτης, ἢ ὁ κατακυριευμένος λαὸς, οὐκ εἶναι ὑπόχρεως κατ' οὐδὲν ἄλλο πρὸς τὸν δεσπότην του, εἰμὴ μόνον νὰ τῷ ὑποτάσσεται ἐν ᾧ εἶναι βεβιασμένος εἰς τοῦτο. Ὁ γὰρ νικητὴς, λαβὼν ἀντιμισθίαν τῆς ζωῆς τοῦ δεδουλωμένου, οὐκ τῷ τὴν ἐχάρισεν, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ νὰ τὸν φονεύσῃ ἀκάρπως, τὸν ἐφόνευσεν ὠφελίμως. Οὐ μόνον τοίνυν οὐδεμίαν ἀπέκτησεν ἐπ' αὐτὸν ἐξουσίαν προστεθειμένην

εις τὴν ἰσχὺν, ἀλλ' ἡ πολεμικὴ κατάστασις διαμένει μεταξὺ των ὡς πρότερον, τῆς ὑποίας αὐτὴ ἡ σχέσις των εἶναι ἀποτέλεσμα· καὶ ἡ χρῆσις τοῦ δικαιώματος τοῦ πολέμου οὐδεμίαν ὑποθέτει συνθήκην εἰρήνης. Ἀλλ' ἐσυμφώνησαν· ἔστω· ἀλλὰ τοιαύτη συμφωνία οὐ μόνον δὲν ἀνέτρεψε τὴν πολεμικὴν κατάστασιν, ἀλλὰ καὶ ὁμολογεῖ τὴν ἐξακολούθησίν της.

§ 32. Τοιουτοτρόπως, ὅπουθεν καὶ ἂν θεωρήσωμεν τὰ πράγματα, τὸ ὑποδουλοσύνης δικαίωμα εἶναι ἄκυρον οὐ μόνον ὡς ἄνομον, ἀλλὰ καὶ ὡς παράλογον καὶ ἀσήμαντον. Αὗται δὲ αἱ λέξεις ὑποδουλοσύνη καὶ δικαίωμα ἀντιμάχονται καὶ ἀντιφάσκουσιν· ἥτε γὰρ ἀπ' ἀνθρώπου πρὸς θεόν, ἥτε ἀπ' ἀνθρώπου πρὸς λαόν, ὁ ἐπόμενος λόγος θεὸς εἶναι ἀείποτε ἀνόητος· Συμφωνῶ μετὰ σοῦ συμφωνίαν ὅλην πρὸς βᾶρος σου, καὶ ὅλην πρὸς κέρδος μου, τὴν ὁποίαν θεὸς φυλάξω ἐν ὕσφι θεῶν, καὶ θεὸς φυλάξεις πάλιν ἐν ὕσφι θεῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΟΤΙ ΧΡΕΙΑ ΠΑΝΤΟΤΕ ΝΑ ΑΝΑΒΗΜΕΝ ΕΙΣ ΠΡΩΤΗΝ ΤΙΝΑ ΣΥΜΦΩΝΙΑΝ.

§ 33. Καὶ εἰάν συγκατανεύσω εἰς ὅσα ἀνεσκεύασα μέχρι τοῦδε, οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς καταδυναστείας δὲν θεὸς προχωρήσουσι περισσότερον. Μένει γὰρ πάντοτε μεγίστη δικα-

φορὰ μεταξὺ τοῦ νὰ ὑποτάξῃ τις πληθὺν καὶ τοῦ νὰ διοικήσῃ κοινότητα. Εἰάν ἄνθρωποι ζῶντες σποράδην, ὑποδουλωθῶσιν ἀλλεπάλληλοι, ὅσον πολυάριθμοι καὶ ἂν ἦναι, δὲν βλέπω ἐν τούτῳ εἰ μὴ δεσπότην καὶ ὑποδούλους, δὲν βλέπω λαόν καὶ τὸν ἀρχηγόν του· εἶναι, εἰ βουλευτόν, συνάθροισμα, οὐχὶ δὲ καὶ κοινότης· δὲν ὑπάρχει ἐν ταύτῃ οὔτε δημόσιον ἀγαθόν, οὔτε σῶμα πολιτικόν. Οὗτος δὲ ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἰάν ὑποδουλώσῃ τὸ ἦμισυ τοῦ κόσμου, εἶναι πάντοτε ἓνας ἰδιώτης· τὸ τε συμφέρον του, χωρισμένον ἀπὸ τοῦ συμφέροντος τῶν ἄλλων, εἶναι πάντοτε συμφέρον ἰδιωτικόν. Ἄν αὐτὸς ἀπολεσθῇ, τὸ βασίλειόν του μένει ἐσκορπισμένον καὶ ἄνευ δεσμοῦ, ὡς ἡ θρυῖς διαλύεται καὶ πίπτει εἰς σωρὸν στάκτης, ἀφ' οὗ τὸ πῦρ τὴν καταναλώσῃ.

§ 34. Ἐνας λαὸς, λέγει ὁ Γρότιος, δύναται νὰ δώσωσιν ἑαυτοὺς εἰς βασιλέα. Κατὰ τὸν Γρότιον ἄρα ἓνας λαὸς εἶναι λαὸς καὶ πρὶν δοθῆ εἰς βασιλέα. Καὶ αὕτη γὰρ ἡ δόσις αὐτὴ εἶναι ἔργον πολιτικόν, καὶ ἀναγγέλλει σιέψιν δημοσίαν. Πρὶν τοίνυν ἐξετάσωμεν τὴν ἐργασίαν δι' ἧς ἓνας λαὸς ἐκλέγει βασιλέα, εἶναι καλὸν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἐργασίαν δι' ἧς ἓνας λαὸς εἶναι λαός· καθότι αὕτη ἡ ἐργασία, οὔσα ἀναγκαιώς προτέρα τῆς ἐτέρας, εἶναι τὸ ἀληθὲς θεμέλιον τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.

§ 35. Τῷ ὄντι ἂν δὲν ἦτον συμφωνία προϋπάρξασα, πόθεν προέρχεται, ἐκτός ἐάν ἡ ἐκλογὴ γάνῃ ὁμοθυμαδόν, ἢ ὑπεχρέωσις τῶν ὀλιγωτέρων εἰς τὸ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν τὴν παρὰ τῶν περισσοτέρων; καὶ πόθεν οἱ

ἐκατόν, θέλοντες δεσπότην, ἔχουσι τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ ψηφοδοτήσωσι διὰ δέκα μὴ θέλοντας; ὁ γὰρ περὶ τῆς περισσοψηφίας νόμος εἶναι καὶ αὐτὸς κατεστημένος ἐκ συμφωνίας, καὶ ὑποθέτει τοῦλάχιστον ἕπαξ τὴν ὀλοψηφίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ζ΄.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΥ.

§ 36. Ὑποθέτω τοὺς ἀνθρώπους ὅτι ἦλθον εἰς ἐκείνην τὴν στιγμήν, ἐν ἣ τὰ βλάπτοντα τὴν διαφύλαξίν των ἐν τῷ φυσικῷ βίῳ ἐμπόδια ὑπερβαίνουσι διὰ τῆς ἀντιστάσεώς των τὰς δυνάμεις τὰς ὑποίας ἕκαστος ἰδιώτης εἰμπορεῖ νὰ μεταχειρισθῇ πρὸς συντήρησίν του ἐν τούτῳ τῷ βίῳ· τότε αὕτη ἡ πρωτογόνος κατάστασις οὐκέτι δύναται νὰ διαρκέσῃ, καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐξολοθρεύεται, ἐν δὲν ἀλλάξῃ τρόπον τοῦ ζῆν.

§ 37. Ὅθεν, ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι δὲν δύναται νὰ γενήσωσι νέας δυνάμεις, ἀλλὰ μόνον νὰ ἐνώσωσι καὶ νὰ διευθύνωσι τὰς ὑπαρχούσας, δὲν μένει πλέον εἰς αὐτοὺς ἄλλο μέσον συντηρήσεως, εἰμὴ τὸ νὰ συναρτήσωσι, κατὰ συνᾶροισιν, ποσότητα δυνάμεων ἰκανὴν νὰ ὑπερισχύσῃ κατὰ τῆς ἀντιστάσεως, καὶ τὸ νὰ τὰς κινῶσι μὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν κίνησιν εἰς τὸ νὰ ἐνεργῶσιν ἐκ συμφώνου.

§ 38. Αὕτη δὲ ἡ ποσότης δυνάμεων δὲν δύναται νὰ πρακίψῃ εἰμὴ ἐκ τῆς συνδρομῆς πολλῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ

ναῦς καὶ ἡ ἐλευθερία ἐκάστου εἶναι τὰ πρῶτα ὄργανα τῆς συντηρήσεώς του, πῶς θὰ τὰς συνδέσῃ χωρὶς νὰ βλαψθῇ αὐτὸς, καὶ χωρὶς νὰ ἀμελήσῃ τὰς ὀφειλομένας εἰς ἑαυτὸν φροντίδας του; Αὕτη ἡ δυσκολία, ἀναχθεῖσα εἰς τὴν ὑπόθεσίν μου, δύναται νὰ ἐκφρασθῇ ἐν ταῖςδε ταῖς λέξεσι.

§ 39. Νὰ εὑρεθῇ εἶδος συγκοινωνίας, ἣτις νὰ προστατεύῃ καὶ νὰ ὑπερασπίζηται καθ' ὅλην τὴν κοινὴν ἰσχὺν τὸ πρόσωπον καὶ τὰ ὑπάρχοντα ἐκάστου συγκοινωνοῦ, καὶ δι' ἧς ἕκαστος, ἐνωμένος μὲ ὅλους, νὰ μὴ ὑπακούῃ ὅμως εἰμὴ εἰς ἑαυτὸν, καὶ νὰ μένῃ ὁμοίως ἐλεύθερος οἷς πρότερον. Τοιοῦτον εἶναι τὸ θεμελιώδες πρόβλημα τοῦ ὁποίου ἡ κοινωνικὴ συνθήκη δίδει τὴν λύσιν.

§ 40. Τὰ ἄρθρα ταύτης τῆς συνθήκης εἶναι οὕτω διωρισμένα ἐκ τῆς φύσεως τοῦ πράγματος, ὥστε μικρότατος μετασχηματισμὸς τὰ ἀποκαθιστᾷ μάταια, καὶ ὄνευ τινὸς ἀποτελέσματος· εἰς τρόπον ὥστε, ἐν καὶ οὐδέποτε ἴσως ἀπηγγέλλησιν ῥητῶς, εἶναι ὅμως πανταχοῦ τὰ αὐτὰ, πανταχοῦ ἀπησεσσωπημένως δεκτὰ καὶ διεγνωσμένα, ἕως ὅτου τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον νὰ παραβῇ, καὶ καθεὶς νὰ ἔμβῃ τότε πάλιν εἰς τὰ πρῶτά του δικαιώματα, καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν φυσικὴν του ἐλευθερίαν, ἀποστερούμενος πάλιν τὴν ἐκ συμφωνίας ἐλευθερίαν διὰ τὴν ὁποίαν προαπαρνήθη τὴν πρῶτην.

§ 41. Ταῦτα τὰ ἄρθρα τῆς συνθήκης, καλῶς ἐννοούμενα, συμπεριορίζονται ὅλα εἰς ἓν μόνον, δηλαδή εἰς τὴν

ὀλικὴν παράδοσιν ἐκάστου συγκοινωνοῦ μὲ ὅλα του τὰ δικαιώματα εἰς ὅλην τὴν κοινότητα. Καθότι, πρῶτον μὲν, ἐπειδὴ ἕκαστος παριδίθεται ὁλόκληρος, ἢ κατὰστασις εἶναι ἴση πρὸς ἅπαντας, καὶ οὐδεὶς ἔχει συμφέρον νὰ γένη βαρυντὴ πρὸς τοὺς ἄλλους ἢ κατὰστασις ἥτις εἶναι ἴση πρὸς πάντας.

§ 42. Ἐπειτα δὲ, ἐπειδὴ ἡ ἀπαλλοτριώσις γίνεται ὁλόκληρος, ἢ ἔνωσις εἶναι ἐντελής ἔσον ἐνδέχεται καὶ κανεὶς συγκοινωνὸς δὲν ἔχει πλέον τίποτε νὰ ἀπαιτήσῃ· καθότι ἂν μείνωσι τινα δικαιώματα εἰς τοὺς ἰδιώτας, ἐπειδὴ δὲν εἶναι κανεὶς ὑπέρτερος κοινὸς ἔστις νὰ εἰμπαρῇ νὰ ἀποφασίσῃ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς κοινότητος, ἕκαστος ὧν κατὰ τι αὐτὸς ὁ ἴδιος κριτὴς ἑαυτοῦ, θὰ ἀπαιτεῖ μετ' οὐ πολὺ νὰ ἦναι κριτὴς κατὰ πάντα, ἢ φυσικὴ κατὰστασις θὰ διαμένει, καὶ ἡ συγκοινωνία θὰ γένη ἀναγκαστικὴ τυραννικὴ καὶ ματαία.

§ 43. Τέλος πάντων ἕκαστος διδόμενος εἰς πάντας, δὲν δίδεται εἰς οὐδέν, καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶναι οὐδεὶς συγκοινωνὸς ἐπὶ τὸν ὁποῖον νὰ μὴ ἀποκτᾷ τις τὸ αὐτὸ δικαίωμα, τὸ ὁποῖον δίδει εἰς αὐτὸν ἐπὶ τὸν ἑαυτὸν του, κερδαίνει τὸ ἀντάξιον ὅσων ἀποστερεῖται, καὶ περισσοτέραν ἰσχὺν διὰ νὰ διαφυλάξῃ ἕσα ἔχει.

§ 44. Ἄν τῶν ἀπομακρύνωμεν τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἕσα δὲν εἶναι οὐσιώδη εἰς αὐτὸ, εὐρίσκωμεν ὅτι περιορίζεται εἰς τὰς ἐπομένους λέξεις· ἕκαστος ἡμῶν καθυποβάλλει εἰς τὸ κοινὸν τὸ πρόσωπόν του καὶ ὅλην του τὴν δύναμιν ὑπὸ τῆ ὑπερτάτη ὁδη-

γίᾳ τῆς γενικῆς θαλήσεως, καὶ δεχόμεθα ὅλοι ἀθρόοι ἕκαστον μέλος ὡς μέρος ἀδιαίρετον τοῦ ὅλου.

§ 45. Παρευθὺς, ἀντὶ τοῦ ἰδιαιτέρου προσώπου ἐκάστου συμμετόχου, τοῦτο τὸ συγκοινωνικὸν ἔργον γεννᾷ ἐν σώμα ἠθικὸν καὶ συμπαρηληπτικὸν, συντεθειμένον ἐκ τοσούτων μελῶν ὅσας ἔχει ἢ συνέλευσις φωνᾶς, τὸ ὁποῖον δέχεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἔργου τούτου τὴν μονάδα του, τὸ κοινὸν του πρόσωπον, τὴν ζωὴν του καὶ τὴν θέλησίν του. Τοῦτο δὲ τὸ δημόσιον πρόσωπον, τὸ τοιουτοτρόπως γινόμενον ἐκ τῆς ἐνώσεως ὅλων τῶν ἄλλων, ἐλάμβαναν ἄλλοτε μὲν τὸ ὄνομα πόλις (1), νῦν δὲ καλεῖται πολιτεία, ἢ πρᾶγμα δη-

(1) Ἡ ἀληθὴς σημασία ταύτης τῆς λέξεως ἐξαλείφθη σχεδὸν διόλου παρὰ ταῖς νεωτέρας· οἱ πλεῖστοι γὰρ ἐλάμβανουσι τὸ ἄστυ (ville), ἀντὶ τοῦ πόλις (cité), καὶ τὸ ἀστὸς (bourgeois), ἀντὶ τοῦ πολίτης (citoyen), ἀγνοοῦντες ὅτι οἱ μὲν οἴκοι σχηματίζουσι τὸ ἄστυ, οἱ δὲ πόλιται τὴν πόλιν. Τοιοῦτο λάθος ἐπροξένησε μετὰ κατὰ ἄλλοτε εἰς τοὺς Καρχηδονίους. Δὲν ἀνέγνωσα ὅτι ἐδόθη ποτὲ ἢ ἐπωνυμία πολίται (civēs) εἰς τοὺς ὑπακόους τινὸς ἡγεμόνος, οὔτε τὸ πάλαι εἰς τοὺς Μακεδόνας, οὔτε ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ἡμερῶν εἰς τοὺς Ἀγγλοὺς, καίτοι ἐγγυτέρως εἰς τὴν ἐλευθερίαν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους. Οἱ Φραντζέζοι δὲ μόνον λαμβάνουσι συνήθως τοῦτο τὸ ὄνομα πολίται (citoyens)· καθότι δὲν ἔχουσιν ἀληθῆ ἰδέαν τούτου, καθὼς δύναται νὰ τὸ ἰδῇ τις εἰς τὰ λεξικά των· ἂν δὲν ἦτον ἐξ ἀγνοίας, ἔπρεπε νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔνοχοι κατὰ τοῦ βασιλέως των· ἀλλὰ τὸ ὄνομα πολίτης παρ' αὐτοῖς σημαίνει ἀρετὴν τινα, καὶ οὐχὶ δικαίωμα. Ὅτε ὁ Bodin θέλησε

μύσιον (républicue), ἢ σῶμα πολιτικόν. Ὄνομά-
ζεται δὲ πρὸς τούτοις ὑπὸ τῶν μελῶν του ἐπικράτεια
(état) μὲν ὅταν ᾖναι παθητικόν· κυριάρχης (souve-
rain) δὲ ὅταν ᾖναι ἐνεργητικόν· δύνάμις δὲ συγκρι-
νόμενον πρὸς τὰ ὅμοιά του. Οἱ δὲ συγκοινωνοὶ λαμβάνουσι
συμπεριληπτικῶς μὲν τὸ ὄνομα λαὸς ἢ δῆμος, κατ'
ἰδίαν δὲ, τὸ πολίται μὲν ὡς συμμετέχοντες τῆς κυριαρ-
χικῆς ἐξουσίας, τὸ ὑπήκοοι δὲ ὡς ὑπότασσόμενοι εἰς
τούς νόμους τῆς ἐπικρατείας· ἀλλ' αὐταὶ αἱ λέξεις συγ-
χέονται συχνάκις καὶ λαμβάνονται ἢ μία ἀντὶ τῆς ἄλλης.
Ἀρκεῖ νὰ ἤξεύρη τις νὰ τὰς διακρίνη, ὅταν λαμβάνονται
ἐν χρήσει καθ' ἕλην τὴν ἀκρίβειάν των.

νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῶν πολιτῶν καὶ ἀστῶν τῆς Γενέβρας,
ἐλαττώσθη μεγάλως, ἐκλαθὼν τούτους ἀντ' ἐκείνων. Ὁ δὲ
d'Alembert δὲν ἀπατήθη, ἀλλὰ διέκρινεν ἐν τῷ ἄρθρῳ
του Genève (Γενέβρα) τῶ ἐν τῇ ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τὰς
τέσσαρας τάξεις ἀνθρώπων (μάλιστα πέντε, συμπεριλαμ-
βανομένων καὶ τῶν ἀπλῶς ξένων), τὰς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ,
καὶ ἐξ ὧν δύο μόνον συνιστῶσι τὴν πολιτείαν (la répu-
blique). Οὐδεὶς ἄλλος συγγραφεὺς Φραντζέζος, ὅσον γε-
νώσκω, ἐνόησε τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς λέξεως πολίτης
(citoyen).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΡΧΟΥ.

§ 46. Ἐκ τοῦ προεκτεθέντος τύπου γίνεται δῆλον ὅτι
ἡ κοινωνικὴ συνθήκη ἐμπερικλείει ὑποχρέωσιν ἀμοιβαίαν τοῦ
δημοσίου πρὸς τοὺς ἰδιώτας, καὶ ὅτι πᾶν ἄτομον ἐμβαίνειν
εἰς συμφωνίαν, ἔν' οὕτως εἶπω, μεθ' ἑαυτοῦ, εὐρίσκεται
ὑποχρεωμένον διπλῶς, δηλονότι ὡς μέλος τοῦ κυριάρχου
πρὸς τοὺς ἰδιώτας, καὶ ὡς μέλος τῆς ἐπικρατείας πρὸς τὸν
κυριάρχην. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ προσαρμόσωμεν ἐνταῦθα
τὸ ἀξίωμα τοῦ κοινωνικοῦ δικαιώματος, ἔτι οὐδεὶς ὑπό-
κειται εἰς τὰς πρὸς ἑαυτὸν ὑποχρεώσεις· καθότι εἶναι με-
γάλῃ διαφορᾷ μεταξὺ τοῦ νὰ ὑποχρεωθῇ πρὸς ἑαυτὸν τις,
ἢ πρὸς ἕνα ἄλλον τοῦ ὅποιοι εἶναι καὶ αὐτὸς μέρος.

§ 47. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι ἡ δημοσία ἀπόφα-
σις ἥτις δύναται νὰ ὑποχρεώσῃ ὅλους τοὺς ὑπηκόους πρὸς
τὸν κυριάρχην, ἐξ αἰτίας τῶν δύο διαφορῶν σχέσεων, καθ'
ὡς θεωρεῖται ἕκαστος, δὲν δύναται, κατὰ τὸν ἀντικείμενον
λόγον, νὰ καθυποχρεώσῃ τὸν κυριάρχην πρὸς ἑαυτὸν· καὶ
ὅτι ἐπομένως εἶναι ἐναντίον τῆς φύσεως τοῦ πολιτικοῦ σώ-
ματος τὸ νὰ θέτῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του ὁ κυριάρχης νόμον
τὸν ὅποιον νὰ μὴ εἰμπορῇ νὰ παραβῇ. Πῶς δυνάμενος γὰρ
νὰ θεωρηθῇ εἰμὴ κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σχέσιν, εἶναι

τότε εἰς τὴν στάσιν ἰδιώτου συμφωνοῦντος μεθ' ἑαυτοῦ. Ὅθεν γίνεται δῆλον ὅτι δὲν ὑπάρχει μήτε δύναται νὰ ὑπάρχει κανένα εἶδος νόμου Σεμελιώδους, ἕστις νὰ ὑποχρεῖται τὸ σῶμα τοῦ λαοῦ, οὐδὲ ἡ κοινωνικὴ συνθήκη. Τοῦτο δὲ δὲν σημαίνει ὅτι τὸ σῶμα τοῦτο δὲν δύναται νὰ ὑποχρεωθῇ πρὸς ἄλλο (ἤγουν πρὸς ἄλλην ξένην δύναμιν) εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ παρεκτραπῇ ταύτης τῆς συνθήκης· καθότι ὡς πρὸς ξένην δύναμιν, τὸ σῶμα τοῦτο ἀποκαθίσταται ἕνα ὄν ἀπλοῦν, ἕνα ἄτομον.

§ 48. Ἀλλὰ τὸ πολιτικὸν σῶμα ἢ ὁ κυριάρχης, μὴ ἔχων τὴν ὑπαρξίν του εἰμὴ ἐκ τῆς ἀγιότητος τῆς συνθήκης, δὲν δύναται ποτε νὰ ὑποχρεωθῇ οὐδὲ πρὸς ἄλλην δύναμιν ἐν οὐδενὶ πράγματι τὸ ὅποιον ἐκτρέπεται ταύτης τῆς ἀρχετύπου συνθήκης, οἷον νὰ ἀπαλλοτριώσῃ κανένα μέρος ἑαυτοῦ, ἢ νὰ ὑποταχθῇ εἰς ἕτερον κυριάρχην. Παραβαλόντων γὰρ τὴν συνθήκην δι' ἧς ὑπάρχει, ἐξολοθρευέται ἀφ' ἑαυτοῦ, καὶ εὐθύς ὡς ἐξολοθρευθῇ, οὐδαμίαν ἔχει ἐνέργειαν, ἤγουν δὲν ἀποτελεῖ νόμον.

§ 49. Ὅταν δὲ αὕτη ἡ πλειθὺς ἐνωθῇ ταιωτοτρόπως εἰς ἕνα σῶμα, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀδικήσῃ τις ἕνα τῶν μελῶν του, χωρὶς νὰ προσκρούσῃ εἰς ὅλον τὸ σῶμα· καὶ ἔτι μᾶλλον ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀδικήσῃ τις τὸ σῶμα, χωρὶς νὰ αισθανθῶσι τὰ μέλη ταύτην τὴν ἀδικίαν. Ἐπιμένοντες τὸ χρέος καὶ τὸ συμφέρον ὑποχρεοῦσιν ἐπίσης τὰ δύο μέρη τὰ ἔχοντα τὴν συνθήκην (ἤγουν τὰ μέλη καὶ τὸ ὅλον) εἰς τὸ νὰ βιωθῶνται ἀμοιβαίως· καὶ οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι δεῖ ζητήσουσι νὰ

ἐνώσωσι, κατὰ τοῦτον τὸν διπλοῦν λόγον, ὅλα τὰ ἐξ αὐτοῦ ἀγαθὰ.

§ 50. Ὅθεν ὁ κυριάρχης ὡν σύνθετος ἐκ τῶν ἰδιωτῶν, δὲν ἔχει, οὔτε δύναται νὰ ἔχη συμφέρον ἀντικείμενον εἰς τὸ τῶν ἰδιωτῶν, καὶ ἐπαμένως ἡ κυριαρχικὴ δύναμις δὲν χρεωστεῖ ἐγγύησιν πρὸς τοὺς ὑπηκόους· καθότι εἶναι ἀδύνατον νὰ δεῖλῃ τὸ σῶμα νὰ βλάψῃ ὅλα του τὰ μέλη· καὶ δεῖ ἰδῶμεν κατωτέρω ὅτι δὲν δύναται νὰ βλάψῃ κανένα κατ' ἰδίαν. Ὁ γὰρ κυριάρχης ἐκ τῆς ὑπάρξεώς του εἶναι πάντοτε ἐκεῖνο ἕπερ πρέπει νὰ ᾔηται.

§ 51. Ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἀπὸ τῶν ὑπηκόων πρὸς τὸν κυριάρχην, εἰς τὸν ὅποιον, μὲ ὅλον τὸ κοινὸν συμφέρον, τίποτε δὲν ἀσφαλίζει τὰς ὑποχρεώσεις των, ἀν δεῖ εὐρῆ αὐτὸς τρόπους τοῦ νὰ βεβαιωθῇ τὴν πίστιν των.

§ 52. Τῷ ὄντι, πᾶν ἄτομον δύναται ὡς ἄνθρωπος νὰ ἔχη δεῖλῃσιν ἰδιαιτέραν ἐναντίαν ἢ ἀνόμοιον τῇ γενικῇ δεῖλῃσει, τὴν ὅποιαν ἔχει ὡς πολίτης. Τὸ ἴδιόν του συμφέρον εἰμπορεῖ νὰ ὑπαγορεύσῃ εἰς αὐτὸν ἰδέας πάντη διαφόρους παρὰ τὸ κοινὸν συμφέρον. Ἡ δὲ ἄσχετος καὶ φύσει αὐτεξούσιος ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ τὸν ἐμπνεύσῃ νὰ θεωρήσῃ τὰ πρὸς τὸ κοινὸν χρέη του ὡς συνεισφορὰν καὶ δωρεάν τινά ἐκουσίαν, τῆς ὁποίας ἐὰν στερήσῃ τὸ κοινόν, δὲν δεῖ τὸ βλάψῃ τόσον, ὅσον ἡ ἐκπλήρωσις της δεῖ εἶναι ἐπαχθὴς πρὸς αὐτόν. Θεωρῶν δὲ τὸ ἠθικόν πρόσωπον, τὸ συνιστῶν τὴν ἐπικράτειαν, ὡς ἕνα ὄν ἀωρημένης ἐνυῆς, ἐπειδὴ δὲν εἶναι αὐτὸ ἄνθρωπος, δεῖ ἀπολαμβάνει τὰ

δικαιώματα τοῦ πολίτου, χωρὶς νὰ θέλῃ νὰ ἀποπληρώσῃ τὰ χρέη τοῦ ὑπικίου· ὅπερ ἐστὶν ἀδικία τῆς ὁποίας ἡ πρόοδος θὰ προξενήσῃ τὸν ἄλσθρον τοῦ πολιτικοῦ σώματος.

§ 53. Διὰ νὰ μὴ ᾔναι λοιπὸν τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον ἕνας μάταιος τύπος, ἐμπερικλείει ἀποσεσιωπημένως τὴν ἀκλόουθον ὑποχρέωσιν, ἥτις μόνη δύναται νὰ δώσῃ ἰσχὺν εἰς τὰς ἄλλας· ὅτι ὅστις δὲν θελήσῃ νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν γενικὴν θέλησιν, θὰ βιασθῇ εἰς τοῦτο ὑπὸ παντὸς τοῦ σώματος. Ὅπερ δὲν σημαίνει ἄλλο τι ἢ ὅτι θὰ τὸν βιάσονται νὰ ᾔναι ἐλεύθερος· καθότι τριαύτη εἶναι ἡ συμφωνία, ἥτις παραδίδουσα ἕκαστον πολίτην εἰς τὴν πατρίδα, τὸν φυλάττει ἐκ παντοίας ἐξαρτήσεως προσωπικῆς, συμφωνία ἥτις ἀπὸτελεῖ τὴν τέχνην καὶ τὴν κίνησιν τῆς πολιτικῆς μηχανῆς, καὶ μόνη ἀποκαθιστᾷ νομίμους τὰς κοινωνικὰς ὑποχρεώσεις, αἱ ὁποῖαι ἄνευ τούτου θὰ εἶναι παράλογοι, τυραννικαὶ καὶ ὑποκείμεναι εἰς μεγίστας καταχρήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ.

§ 54. Αὕτη ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς φυσικῆς καταστάσεως εἰς τὴν κοινωνικὴν προξενεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον μεταβολὴν ἀξιοσημείωτον, ἀντικαθιστῶσα ἐν τῇ διαγωγῇ τὴν δικαιοσύνην ἀντὶ τῆς φυσικῆς ῥοπῆς, καὶ δίδουσα εἰς τὰς πράξεις του τὸ ἠθικὸν ὅπερ ἑστεροῦντο πρότερον. Τότε μόνον ἡ φύσὶς

τοῦ χρέους διαδέχεται τὴν φυσικὴν ὀρμὴν, καὶ τὸ δικαίωμα διαδέχεται τὴν ὄρεξιν, καὶ ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος ὅστις μέχρι τότε μόνον ἑαυτὸν ἐθεώρει, ἀναγκάζεται νὰ ἐνεργῇ κατ' ἄλλας ἠθικὰς ἀρχάς, καὶ νὰ συμβουλευῆται τὸ λογικὸν του, πρὶν εἰσακούσῃ τὰς ἐφέσεις του. Στερεῖται μὲν ἐν ταύτῃ τῇ καταστάσει πολλὰ ἀγαθὰ ἄπερ εἶχε παρὰ τῆς φύσεως· ἀποκτᾷ ὅμως ἄλλα ἐπίσης μεγάλα· αἱ γὰρ νοητικαὶ του δυνάμεις ἐξασκοῦνται καὶ ἐξαπλόωνται, αἱ ἰδέαι του ἀυξάνουσι, τὰ φρονήματά του ἐξευγενίζονται, ἡ ψυχὴ του ὁλόκληρος ὑψοῦται εἰς τοσοῦτον βαθμὸν, ὥστε ἂν αἱ καταχρήσεις ταύτης τῆς νέας καταστάσεως δὲν τὸν κατεβίβαζον πολλάκις ὑποκάτω τῆς καταστάσεως ἧς ἐξῆλθεν, ἔπρεπε νὰ εὐλογῇ ἀκαταπαύστως τὴν μακαρίαν στιγμὴν, ἥτις τὸν ἀπέσπασεν εἰς αἰῶνα τὸν ἄπαντα, καὶ τὸν ἀπεκατέστησεν ἐκ ζώου ἀλόγου καὶ περιορισμένου ἐν λογικὸν καὶ ἄνθρωπον.

§. 55. Φέρε ἀναγόμενον πᾶσαν ταύτην τὴν ζυγιστάθμειαν εἰς ὅρους εὐσυγκρίτους. Ὁ ἄνθρωπος ἀποστερεῖται μὲν διὰ τῆς κοινωνικῆς συνθήκης τὴν φυσικὴν του ἐλευθερίαν καὶ δικαίωμα ἀπεριόριστον εἰς ὅσα εὐαριστεῖται καὶ δύναται νὰ κυριεύσῃ· κερδαίνει δὲ τὴν κοινωνικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν ὧσων κέκτηται. Διὰ νὰ μὴ ἀπατηθῶμεν δὲ εἰς ταύτας τὰς ἀνταλλαγὰς, πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν μὲν φυσικὴν ἐλευθερίαν, ἥτις ἔχει ὅρια τὰς δυνάμεις τοῦ ἀτόμου, ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας, ἥτις περιορίζεται ὑπὸ τῆς γενικῆς θέλησεως· τὴν δὲ κτῆσιν, ἥτις εἶναι ἀποτέλεσμα ἰσχύος ἢ δικαίωμα πρώτου κατόχου, ἐκ τῆς ἰδιο-

κτησίας, ἥτις δὲν δύναται νὰ Σεμελιωθῇ εἰμὴ ἐπὶ δικαιώματι θετικῷ.

§ 56. Δυνάμεθα δὲ ἐν ταῖς προῤῥηθεῖσι νὰ προσθέσωμεν εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν, ἥτις μόνη ἀποκαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον κύριον ἑαυτοῦ· καθότι ἢ μὲν τῆς μόνης ὀρέξεως ὁρμὴ εἶναι ὑποδουλοσύνη, ἢ δὲ ὑπακοὴ εἰς τὸν νόμον, ὃν διώρισέ τις ἑαυτῷ, εἶναι ἐλευθερία. Ἀλλ' ἀριστώτατα εἶπα περὶ τούτων· καὶ τὸ φιλοσοφικὸν νόημα τῆς λέξεως ἐλευθερία δὲν εἶναι τῆς παρούσης ὑποθέσεώς μου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΑΥΤΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΤΗΜΑΤΩΝ.

§ 57. Ἐκαστον μέλος τῆς κοινότητος παραδίδεται εἰς αὐτήν, ἐν ᾗ αὐτὴ σχηματίζεται, τοιοῦτον οἷον εὐρίσκεται ἐκεῖνην τὴν ὥραν. Μεθ' ἑαυτοῦ δὲ δίδει καὶ ὅλας τοὺς τὰς δυνάμεις, τῶν ὁποίων εἶναι μέρος καὶ τὰ ὑπάρχοντά του. Ἐκ τούτου δὲ τὰ κτήματα θεὸν ἀλλάζουσι φύσιν, ἀλλάζοντα κτήτορα, οὔτε γίνονται ἰδιοκτησία, παραδιδόμενα εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ κυριάρχου· ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ δυνάμεις τῆς πολιτείας εἶναι ἀσυγκρίτως μεγαλήτεραι παρὰ τὰς δυνάμεις ἐνὸς ἰδιώτου, ἢ δημοσία κτήσις εἶναι καὶ αὐτὴ τῷ ὄντι ἰσχυροτέρα καὶ μᾶλλον ἀμετάστρεπτος, καίτοι μὴ οὔσα νομιμωτέρα, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τοὺς ξένους. Καθότι ἡ ἐπικράτεια

ὡς πρὸς τὰ μέλη της εἶναι κυρία ὅλων τῶν ὑπαρχόντων διὰ τῆς κοινωνικῆς συνθήκης, ἥτις ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ χρησιμεύει ὡς βῆσις ὅλων τῶν δικαιωμάτων· ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἄλλας δυνάμεις, εἰμὴ διὰ τοῦ δικαιώματος τοῦ πρώτου κατόχου, τὸ ὁποῖον ἡ ἐπικράτεια ἔχει παρὰ τῶν ἰδιωτῶν λαβοῦσα.

§ 58. Τὸ πρώτου κατόχου δικαίωμα, καίτοι πραγματικώτερον παρὰ τὸ τοῦ ἰσχυροτέρου, δὲν γίνεται ὀληθές δικαίωμα, εἰμὴ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας. Πᾶς γὰρ ἄνθρωπος ἔχει φύσει δικαίωμα εἰς ὅσα εἶναι ἀναγκαῖα αὐτῷ· ἀλλ' ἡ κοινωνικὴ συνθήκη, ἀποκαθιστῶσα αὐτὸν ἰδιοκτῆτῶρὰ τινος ὑπάρχοντος, τὸν ἀποκλείει παντὸς ἄλλου. Ἐπειδὴ δὲ τὸ μερίδιόν του ἔγινεν, ὀφείλει νὰ εὐχαριστηθῇ εἰς αὐτὸ, καὶ δὲν ἔχει πλέον κένενα δικαίωμα εἰς τὴν κοινότητα. Ἰδοὺ τοίνυν διὰ τί τὸ δικαίωμα πρώτου κατόχου, τὸ τοσοῦτον ἀσθενές ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει, εἶναι σεβαστὸν εἰς πάντα ἄνθρωπον ὑποκείμενον εἰς νόμους. Ἐν τούτῳ γὰρ τῷ δικαιώματι σεβόμεθα πάντα τὰ ὑπάρχοντα μᾶλλον ὡς μὴ ἡμέτερα ἢ ὡς ἀλλότρια.

§ 59. Ἐν γένει, διὰ νὰ κυρωθῇ ἐπὶ τινι περιοχῇ γῆς τὸ δικαίωμα πρώτου κατόχου, χρειάζονται αἱ ἐπόμεναι συμφωνίαι. Πρῶτον μὲν αὕτη ἡ περιοχὴ νὰ μὴ ᾖ μέχρι τότε κατωκημένη παρ' οὐδενός· δεύτερον νὰ μὴ ἐκτείνηται πέραν τῆς χρειώδους ἐκτάσεως πρὸς ζωάρεϊαν τοῦ κατόχου· τρίτον νὰ τὴν κυριεύσῃ οὐχὶ διὰ ματαίας τελετῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐργασίας καὶ γεωργίας, ὅπερ ἐστὶ τὸ μόνον σημεῖον τῆς

ιδιοκτησίας, καὶ εἰς ἔλλειψιν δικαιωμάτων νομίμων ὀφείλει
να ἦναι σεβαστὸν παρὰ πᾶσι.

§ 60. Τῷ ὄντι γὰρ τὸ δικαίωμα πρώτου κατόχου ἀπο-
διδόμενον εἰς τὴν χρῆσιν καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν, δὲν ἐκτείνε-
ται ἄρα γε ὅσον δύναται νὰ ἐκταυθῇ; Δύναται δὲ νὰ μὴ
περιορισθῇ τοῦτο τὸ δικαίωμα; Τὸ νὰ βάλῃ τις τὸν πόδα
του ἐπάνω εἰς τινὰ γῆν, ἀρκεῖ ἄρα γε ὥστε νὰ διίσχυρί-
ζηται ὅτι ἔγινε κύριός της; Τὸ νὰ ἔχη δὲ τὴν ἰσχὺν τοῦ
νὰ ἀποδιώξῃ ἐξ αὐτῆς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἀρκεῖ ἄρα
γε ὥστε νὰ τοὺς ἀφαιρῆσθαι τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ ἐπανέλθωσι
ποτέ; Πῶς δὲ ἀνθρωπὸς τις ἢ λαὸς δύναται νὰ κυριεύσῃ
καυμεγέθη περιοχὴν γῆς, καὶ νὰ στερήσῃ αὐτῆς ὅλον τὸ
ἀνθρώπινον γένος ἄλλως ἢ διὰ βιαιᾶς ἀρπαιγῆς ἀξιοτιμω-
ρήτου, ἐπειδὴ αὕτη ἡ ἀρπαιγὴ ἀφαιρῆσθαι ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων
τὴν οἰκίσιν καὶ τὰς τροφὰς τὰς ὁποίας ἡ φύσις δίδει εἰς
αὐτοὺς κοινὰς; Ὅταν ὁ Νουνου Βαίβαο, ἰστάμενος ἐπὶ
τοῦ παραθαλασίου, ἐκέρυττε κεκτημένην τὴν θάλασσαν
τῆς μεσημβρίας καὶ ὅλην τὴν μεσημερινὴν Ἀμερικὴν, ἐπ'
ὀνόματι τοῦ βασιλικοῦ στέμματος τῆς Καστιλλίας (ἦτοι τοῦ
βασιλέως τῆς Ἰσπανίας), ἄρα γε ἦτον τοῦτο ἀρκετὸν ὥστε
νὰ ἀποστερήσῃ ἀπ' αὐτῶν ὅλους τοὺς κατοίκους των, καὶ
νὰ ἀπαλείψῃ ἔξω τούτων ὅλους τοὺς ἡγεμόνας τοῦ κόσμου;
Ἐάν δ' εἶχεν οὕτως, αὐταὶ αἱ τελεταὶ ἐγίνοντο πολλὰ μα-
ταίως· ὁ καθολικὸς γὰρ βασιλεὺς τῆς Καστιλλίας ἐδύνατο ἐν
μικρῇ στιγμῇ, ἐνδοθεὺς τοῦ θωματίου του, νὰ κηρύξῃ κεκτη-
μένην ἑαυτῷ ὅλην τὴν οἰκουμένην, ἔπειτα νὰ ἀπεχωρίσῃ

ἀπὸ τοῦ ὑπερμεγέθους τούτου βασιλείου τοῦ ὅσον προκατε-
λήφθη ὑπὸ τῶν ἄλλων δυνάμεων.

§ 61. Ἐννοεῖται τοίνυν πῶς αἱ περιοχαὶ γῆς τῶν ἰδι-
ωτῶν, συνειρημένα καὶ συνεχόμενα, γίνονται δημόσιος
τόπος, καὶ πῶς τὸ κυριαρχικὸν δικαίωμα ἐκτεινόμενον ἀπὸ
τῶν ὑπηκόων ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ὑπ' αὐτῶν κατοικουμένην,
γίνεται ἐν ταύτῃ πραγματικὸν καὶ προσωπικόν· ταῦτα καθ-
ιστᾷ τοὺς κτήτορας εἰς μεγαλητέραν ἐξάρτησιν, καὶ ἀπο-
τελεῖ αὐτὰς τὰς δυνάμεις τῶν ἐγγυητρίας τῆς πίστεώς των·
πλεονέκτημα ὑπερ φαίνονται ὅτι δὲν ἠσθάνθησαν οἱ παλαιὸι
μονάρχαι, οἵτινες καλούμενοι βασιλεῖς Περσῶν, Σκυθῶν,
Μακεδόνων, ἐθεωροῦντο ὡς ἀρχηγοὶ τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον
ἢ ὡς κύριοι τοῦ τόπου. Οἱ δὲ σημερινοὶ βασιλεῖς ὀνομάζονται
εὐφυεστέρως βασιλεῖς Φிரανγκίας, Ἰσπανίας, Ἀγγλίας, κ. τ. λ.
Κρατοῦντες τοιοιυτοτρόπως τὸν τόπον, εἶναι βέβαιοι τοῦ
νὰ κρατήσωσι τοὺς ἀνθρώπους.

§ 62. Τὸ δὲ παράδοξον ταύτης τῆς ἀπαλλοτριώσεως
εἶναι ὅτι ἡ κοινότης, δεχομένη τὰ ὑπάρχοντα τῶν ἰδιωτῶν,
οὐ μόνον δὲν τοὺς ἀποστερεῖ ταύτων, ἀλλὰ καὶ βεβαιῶν εἰς
αὐτοὺς τὴν νόμιμον κτήσιν των, μεταβάλλουσα τὴν ἀρπα-
γὴν εἰς ἀληθὲς δικαίωμα, καὶ τὴν ἀπόλαυσιν εἰς ἰδιοκτη-
σίαν. Τότε γὰρ οἱ κτήτορες, θεωρούμενοι ὡς φυλάττοντες ἐν
ἀποθήκῃ τὰ δημόσια ὑπάρχοντα, ἔχουσι δικαιώματα τὰ
ὁποῖα εἶναι σεβαστὰ εἰς ὅλα τὰ μέλη τῆς ἐπικρατίας, καὶ
προστατεύονται καθ' ὅλας τὰς δυνάμεις ἐναντίον τῶν ξένων.
Διὰ ταύτης τοίνυν τῆς παραχωρήσεως, τῆς ὀφείλου εἰς

τὸ δημόσιον, καὶ ἔτι μᾶλλον εἰς αὐτοὺς, ἀπέκτησαν, ἢ οὕτως εἶπω, ὅσα ἔδωκαν. Τοῦτο τὸ παράδοξον ἐξηγῆται εὐκόλως διὰ τῆς διακρίσεως τῶν δικαιωμάτων τοῦ κυριάρχου καὶ τοῦ ἰδιοκτῆτορος ἐπὶ τῷ αὐτῷ τόπῳ, ὡς κατωτέρω φανήσεται.

§ 63. Δύναται δὲ νὰ συμβῆ καὶ τὸ νὰ ἐνοικῶσιν οἱ ἄνθρωποι πρὶν ἔχουσι κένενα κτῆμα, καὶ ἀφ' οὗ κυριεύσωσιν ἔπειτα γῆν ἰκανὴν εἰς ὅλους, νὰ τὴν νέμονται κοινῶς, ἢ νὰ τὴν διαμοιρασθῶσι μεταξὺ των, ἢτε ἐπίσης, ἢτε κατ' ἀναλογίας διορισμένας παρὰ τοῦ κυριάρχου. Ὅποια δὴποτε τρόπον καὶ ἂν γένη αὕτη ἡ ἀπόκτησις, τὸ δικαίωμα ἐκάστου ἰδιώτου ἐπὶ τῷ ἑαυτοῦ ὑποστατικῷ ὑπατάσσεται ἀείποτε εἰς τὸ δικαίωμα τῆς κοινότητος ἐπὶ τῷ ὅλῳ. Ἄνευ γὰρ τούτου δὲν ἦταν οὔτε στερεότης εἰς τὸν κοινωνικὸν δεσμὸν, οὔτε δύναμις πραγματικὴ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς κυριαρχίας.

§ 64. Τελειόνω τοῦτο τὸ κεφάλαιον καὶ τοῦτο τὸ πρῶτον βιβλίον μετὰ τινος παρατηρήσεως, ἣτις θὰ χρησιμεύσει ὡς βᾶσις εἰς ὅλον τὸ κοινωνικὸν σύστημα· τοῦτο δ' ἐστὶν ὅτι οὐ μόνον δὲν καταστρέφει τὴν φυσικὴν ἰσότητα (1) τὸ

(1) Ἐν ταῖς κακοπολιτείαις αὕτη ἡ ἰσότης εἶναι μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον καὶ κατὰ φαντασίαν· χρησιμεύει γὰρ μόνον εἰς τὸ νὰ διακρατῆ τὸν μὲν πτωχὸν εἰς τὴν ἀβλιότητά του, τὸν δὲ πλούσιον εἰς τὴν ἀρκαγίαν του. Ἐπὶ οὗτοι δὲ οἱ νόμοι εἶναι ἀείποτε πρὸς μὲν τοὺς κερκτημένους ἐπιωφελεῖς, πρὸς δὲ τοὺς μηδὲν ἔχοντας ἐπιβλαβεῖς. Ὅθεν ἔπεται ἵτι ἡ κοινωνικὴ κατάστασις δὲν εἶναι χρησίμη εἰμὴ ἐν ὅσοι πάντες μὲν ἔχουσιν τι, οὐδεὶς δὲ ὑπέρμετρα.

θεμελιῶδες συμβόλαιον, ἀλλὰ καὶ φέρει ἐξ ἐναντίας ἰσότητα ἠθικὴν καὶ νόμιμον ἀντὶ τῆς φυσικῆς ἀνισότητος, ὅσων ἡ φύσις ἐνέβαλε μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, οὔτινες θυνάμενοι νὰ ἦναι ἴσοι κατὰ τὴν ἰσχὺν καὶ κατὰ τὸν νοῦν, γίνονται πάντες ἴσοι ἐκ συνθήκης καὶ κατὰ δικαίωμα.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

ΟΤΙ Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΔΕΝ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΟΥΤΑΙ.

§ 65. Η πρώτη και κυριωτάτη συνέπεια τῶν προεκτεθειμένων ἀρχῶν εἶναι ὅτι μόνη ἡ γενικὴ βέλησις δύναται νὰ διευθύνῃ τὰς δυνάμεις τῆς ἐπικρατείας, κατὰ τὸν σκοπὸν τοῦ συστήματός της, ὅστις εἶναι τὸ κοινὸν συμφέρον. Καθότι ἡ μὲν ἀντίθεσις τῶν ἰδιαιτέρων συμφερόντων ἀπακκτέστησεν ἀναγκαίαν τὴν σύστασιν τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν, ἡ δ' ἀρμονία τούτων τῶν συμφερόντων ἐδυνήθη νὰ τὰς συστήσῃ. Ὅ,τι εἶναι κοινὸν ἐν τούτοις τοῖς διαφόροις συμφέρουσι, τοῦτο μόνον ἀποτελεῖ τὸν κοινωνικὸν δεσμόν. Ἐὰν δὲ δὲν ἦτον κἀνένα ἄρθρον εἰς τὸ ὁποῖον ὅλα τὰ συμφέροντα νὰ συμφωνῶσιν, οὐδεμία κοινότης ἐδύνατο νὰ ὑπάρξῃ. Ὅθεν μόνον κατὰ τοῦτο τὸ κοινὸν συμφέρον ἡ κοινότης πρέπει νὰ ἡγεμονεύηται.

§ 66. Λέγω τοίνυν ὅτι ἡ κυριαρχία, οὔσα ἡ ἐνέργεια τῆς γενικῆς βελησεως, οὐδέποτε δύναται νὰ ἀπαλλοτριωθῇ, καὶ ὅτι ὁ κυριάρχης, ὅστις δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἐν ἑν συμπεριληπτικόν, δὲν δύναται νὰ παρασταθῇ δι' ἐτέρου προσώπου ἢ ἐπιτρόπου, ἀλλ' αὐτοπροσώπως· τὸ μὲν κράτος δύναται νὰ μεταδοθῇ, ἡ δὲ βέλησις οὐ.

§ 67. Τῷ ὄντι δὲ καὶ ἂν δὲν ἀδυνατῇ εἰς ἰδιαιτέραν βέλησιν τὸ νὰ ὁμοιοῦσῃ κατὰ τι μὲ τὴν γενικὴν βέλησιν, εἶναι ἀδύνατον τοῦλάχιστον ἡ ὁμόνοια νὰ διαμεῖνῃ ἀναλλοίωτος. Καθότι ἡ μὲν ἰδιαιτέρα βέλησις ἀποταίνεται φύσει εἰς τὰς προτιμήσεις, ἡ δὲ γενικὴ εἰς τὴν ἰσονομίαν. Εἶναι δ' ἔτι μᾶλλον ἀδύνατον τὸ νὰ εὐρεθῇ ἐγγύησις καὶ ἀσφάλεια τῆς ὁμοιοίας. Καὶ ἔαν μὲλλῃ νὰ διαμεῖνῃ πάντοτε, τοῦτο βὰ εἶναι οὐ τῆς τέχνης, ἀλλὰ τῆς τύχης ἀποτέλεσμα. Ὁ κυριάρχης δύναται βέβαια νὰ εἴπῃ, βέλω κατὰ τὸ παρὸν ὅπερ βέλει ὁ δεῖνα ἄνθρωπος· ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ εἴπῃ, ὅ,τι περ οὗτος ὁ ἄνθρωπος βὰ βελήσει αὐρίου, βὰ τὸ βελήσω καὶ ἐγὼ· ἐπειδὴ καὶ εἶναι παράλογον τὸ νὰ θεθῇ ἡ βέλησις διὰ τὸ μέλλον, καὶ δὲν ἐξήρηται ἐκ τῆς βελησεως τὸ νὰ συγκατανεύσῃ τις κατ' οὐδὲν ἐναντίου εἰς τὰ συμφέροντά του. Ἄν λοιπὸν ὁ λαὸς ὑποσχεθῇ ἀπλῶς τῷ νὰ ὑπακούσῃ, διαλύεται ὑπὸ ταύτης τῆς ὑποσχέσεως καὶ παύεται ἀπὸ τοῦ εἶναι λαός· εὐθὺς ὡς γνωρισθῇ τις δεσπότης, παύει ἡ κυριαρχία, καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς στιγμῆς τὸ πολιτικὸν σῶμα κατεστράφη.

§ 68. Δὲν λέγω διὰ τούτου αἱ προσταγαὶ τῶν ἀρχόντων νὰ μὴ γίνωνται δεκταὶ ὡς βελησεις γενικαὶ, ἐν ὅσῳ ὁ κυριάρχης, ἔχων τὸ ἐλεύθερον νὰ ἀντεῖπῃ, δὲν ἀντιλέγει. Ἐν ταιαύτῃ περιστάσει, ἐκ τῆς καθολικῆς σιωπῆς συμπεραίνεται ἡ συγκατανευσις τοῦ λαοῦ. Τοῦτο δ' ἐξηγηθήσεται διεξοδικώτερον.

§ 73. Ανέκφραστον είναι κόπσον αὐτῆ ἢ ἔλλειψις ἀκριβείας ἔρριψε σκότος εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν συγγραφέων περὶ Πολιτικοῦ δικαιοῦματος, ὅσκις ἠθέλησαν νὰ κρίνωσι περὶ τῶν ἀμοιβαίων δικαιωμάτων τῶν βασιλέων καὶ τῶν λαῶν κατὰ τὰς βάσεις τὰς ὁποίας προσύστησαν αὐτοί. Πᾶς τις δύναται νὰ ἰδῆ ἐν τῷ τρίτῳ καὶ τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Γροτίου, πῶς αὗτος ὁ πολυῖστοιρ ἀνὴρ, καὶ ὁ Barbeyrac ὁ μεταφραστὴς του ἐμπεριπλέκονται εἰς τὰ σοφίσματά των, φοβούμενοι μήπως εἴπωσι πάρα πολλὰ ἢ πάρα ὀλίγα κατὰ τοὺς σκοποὺς των, καὶ προσκρούσωσι εἰς τὰ συμφέροντα τὰ ὁποῖα ἐζήτουν νὰ ἀικανομήσωσιν. Ὁ Γρότιος, ὢν φυγὰς εἰς τὴν Γαλλίαν, δυσ-αρεστημένος ἐπὶ τῆ πατρίδι του, καὶ βουλόμενος νὰ κολακεύσῃ τὸν Λουδοβίκον δέκατον τρίτον, πρὸς ἃν ἀφιέρωσε τὸ βιβλίον του, δὲν ἀμαεῖ τίποτε διὰ νὰ γυμνώσῃ τοὺς λαοὺς ἀφ' ὧν τῶν δικαιωμάτων των, καὶ νὰ ἐνδύσῃ με αὐτὰ τοὺς βασιλεῖς καθ' ὅλην τὴν ἐνδοχουμένην τέχνην. Ἀρέγεται δὲ τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Barbeyrac, ἀφιερώνων τὸ σύγγραμμά του εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Γεώργιον πρῶτον. Ἀλλ' ἡ ἀποθλιωξίς τοῦ Ἰακώβου δευτέρου, τὴν ὁποῖαν ὁ Barbeyrac ὀνομάζει παρκίτησιν, τὸν ἐβίασε νὰ ὀμιλήσῃ με συστολήν καὶ ἀνελευθερίαν καὶ ὑπόκρισιν, διὰ νὰ μὴ κηρύξῃ τὸν Γκιλῶμον ἄρπαγα τοῦ Σρόνου τῆς Ἀγγλίας. Ἄν οὗτοι οἱ δύο συγγραφεῖς ἐδάχοντο τὰς ἀληθεῖς ἀρχάς, ὅλαι αἱ δυσκολίαι ἐξομαλίζοντο, καὶ οἱ συλλαγισμοὶ των ἐγίνοντο πάντοτε ἀλληλεύθετοι· ἀλλὰ ἡ ἐπιθυμία ἀπὸ τῆς τῆν

ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἐθεράπευον τὸν λαὸν μόνον. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια δὲν φέρει εἰς τὸν πλοῦτον· καὶ ὁ λαὸς δὲν δίδει οὔτε πρεσβείας, οὔτε Σρόνους διδασκαλικούς, οὔτε σιτηρέσια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

AN Η ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΛΗΣΙΣ ΔΥΝΑΤΑΙ ΝΑ ΠΑΝΗΘΗ.

§ 74. Ἐκ τῶν προηγουμένων ἔπεται ὅτι ἡ γενικὴ Σελήσις εἶναι ἀείποτε εὐθεία, καὶ ἀποτείνεται πάντοτε εἰς τὴν δημοσίαν ἀφέλειαν. Ἀλλὰ δὲν ἔπεται ὅτι αἱ ἀποφάσεις τοῦ λαοῦ ἔχουσι πάντοτε τὴν αὐτὴν εὐθύτητα. Θέλουσι μὲν πάντοτε οἱ ἄνθρωποι τὸ καλὸν των, ἀλλὰ δὲν τὸ βλέπουσι πάντοτε. Δὲν δύναται τις νὰ διαφθείσῃ τὸν λαόν, ἀλλὰ πολλάκις τὸν ἀπατᾷ· καὶ τότε μόνον φαίνεται ὅτι ὁ λαὸς θελεῖ τὸ κακόν.

§ 75. Εἶναι δὲ πολλὰς μεγάλης διαφορὰ μεταξὺ τῆς Σελήσεως πάντων καὶ τῆς γενικῆς Σελήσεως· αὕτη μὲν γὰρ ἀποβλέπει μόνον εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, ἢ ὡς ἕτερα εἰς τὸ μερικόν, καὶ εἶναι μόνον ποσότης Σελήσεων ἰδιαιτέρων· ἐὰν ἐξ αὐτῶν τῶν Σελήσεων ἀφέλῃς τὰ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀναιρούμενα ὑπ' ἀλλήλων (1), μένει ποσότης τῶν διαφορῶν ἡ γενικὴ Σελήσις.

(1) Ἰκανοστον συμφέρον, λέγει ὁ marquis d'Argenson, ἔχει ἀρχὰς διαφορούς. Ἡ ἀρμονία δύο συμφερόντων

τὴν ἔνωσιν τῶν μελῶν του, καὶ ἐπειδὴ ἡ κυριωτάτη φροντίς τῆς εἶναι ἢ τῆς ἰδίας τῆς συντηρήσεως, ἔχει ἄρα χρεῖαν τινὸς ἰσχύος καθολικῆς καὶ συγκινητικῆς διὰ νὰ κινή καὶ νὰ διαθέτῃ κάθε μέρος κατὰ τὸν τρόπον τὸν συμφωρότερον εἰς τὸ ὅλον. Καθὼς δὲ ἡ φύσις δίδει εἰς πάντα ἄνθρωπον δύναμιν ἀπόλυτον ἐπὶ πάντα τὰ μέλη του, οὕτω καὶ τὸ κοινωνικὸν συμβολαῖον δίδει εἰς τὸ πολιτικὸν σῶμα ἀπόλυτον δύναμιν ἐπὶ τὰ μέλη του. Αὕτη ἡ δύναμις, διευθυνομένη ὑπὸ τῆς γενικῆς θελήσεως, καλεῖται, ὡς προεῖπα, κυριαρχία.

§ 79. Ἀλλὰ, πρὸς τῷ δημοσίῳ προσώπῳ, ἔχομεν νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὰ ἰδιαίτερα πρόσωπα ἐξ ὧν σύγκειται, καὶ τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἐλευθερία ὑπάρχουσι φύσει ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτοῦ. Χρεῖα λοιπὸν νὰ διακριθῶσι καλὰ τὰ σχετικὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου καὶ τοῦ κυριάρχου (1), καὶ τὰ χρέη τὰ ὁποῖα ἔχουσι νὰ ἀποπληρώσωσιν οἱ ἰδιῶται, ὡς ὑπήκοοι, νὰ διακριθῶσιν ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀπολαμβάνωσιν ὡς ἄνθρωποι.

§ 80. Ὁμολογεῖται ὅτι ἐκεῖνο, ὕπερ ἕκαστος θυσιάζει, διὰ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἐκ τῆς δυνάμεώς του καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων του καὶ ἐκ τῆς ἐλευθερίας του, εἶναι μόνον

(1) Ἀναγνώσται προσεκτικοί, μὴ σπεύδητε νὰ με κατηγορήσατε ἐνταῦθα ὅτι ἀντιφάσκω· δὲν ἠδυνήθην νὰ τὸ ἀποφύγοι εἰς τὰς λέξεις διὰ τὴν ἔνδειαν τῆς γλώσσης· ἀλλὰ περιμείνατε.

ἐκεῖνο τὸ μέρος τούτων τοῦ ὁποίου ἡ χρῆσις εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὴν κοινότητα· ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ἐπίσης ὅτι ὁ κυριάρχης μόνον εἶναι κριτῆς ταύτης τῆς ἀνάγκης.

§ 81. Ὅσας δὲ ὑπουργίας πολίτης δύναται νὰ ὑπουργήσῃ εἰς τὴν ἐπικράτειαν, τὰς χρεωστεῖ ὅλας, ὅταν τὰς ζητήσῃ ὁ κυριάρχης, ὅστις δὲν δύναται οὔτε νὰ ἐπιφορτίσῃ τοὺς ὑπηκόους μὲ καμμίαν ἄλλωσον ἀνωφελῆ εἰς τὴν κοινότητα, οὔτε νὰ τὸ θελήσῃ· καθότι ὑπὸ τῷ νόμῳ τοῦ ὀρθοῦ λόγου τίποτε δὲν γίνεται ἄνευ αἰτίας, οὐδὲν μᾶλλον ἢ ὑπὸ τῷ νόμῳ τῆς φύσεως.

§ 82. Οἱ συνδέοντες ἡμᾶς μὲ τὸ κοινωνικὸν σῶμα δεσμοὶ δὲν ὑποχρεοῦσιν εἰμὴ καθόσον εἶναι ἀμοιβαῖοι, καὶ ἡ φύσις των εἶναι ταιαύτη, ὥστε, φυλάττων αὐτούς τις, δὲν δύναται νὰ ἐνεργῇ ὑπὲρ ἄλλου χωρὶς νὰ ἐνεργῇ καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Διὰ τί δὲ ἡ γενικὴ θελήσις εἶναι πάντοτε εὐθεΐα, καὶ διὰ τί ὅλοι θελοῦσιν ἀδιακόπως τὴν εὐτυχίαν ἑκάστου, ἂν δὲν ἦναι διότι πᾶς τις ἰσοποιεῖται τὴν λέξιν ἕκαστος, καὶ στοχάζεται εἰς ἑαυτὸν ψηφοδοτῶν ὑπὲρ πάντων; Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ δικαιώματος ἰσότης, καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς γενομένη δικαιοσύνης γνώσις, παράγονται ἐκ τῆς προτιμίας ἢν ἕκαστος δίδει εἰς ἑαυτὸν, καὶ ἐπομένως ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου· ὅτι ἡ γενικὴ θελήσις, διὰ νὰ ἦναι τῷ ὄντι γενικὴ, πρέπει νὰ ἦναι ταιαύτη εἰς τὸ προκείμενόν της ὡς καὶ εἰς τὴν οὐσίαν της· ὅτι πρέπει νὰ ἐξέρχεται ἐκ πάντων διὰ νὰ προσαρμόζηται εἰς πάντας· καὶ ὅτι ἀπαστερεῖται τὴν φυσικὴν τῆς εὐθύτητα, ὅταν ἀποτεινῆται εἰς ὑποκει-

μενου ἀπομικτὸν καὶ προσδιορισμένον· καθότι τότε, κρίνοντες περὶ πράγματος ξένου, οὐδεμίαν ἔχομεν ἀληθῆ ἀρχὴν δικαιοσύνης πρὸς ἀδελφίαν μας.

§ 83. Ὅταν ᾖναι πρότασις περὶ ἔργου ἢ περὶ δικαιώματος ἰδιαιτέρου ἐν πράγματι μήπω νομοθετημένῳ ἐκ γενικῆς συμφωνίας, ἢ ὑπόθεσις γίνεται ἐριστική, γίνεται κρισολογία, ἐν ᾗ οἱ ἐλπίζοντες ἢ φοβούμενοί τι ἐξ αὐτῆς εἶναι τὸ ἓνα μέρος, καὶ τὸ δημόσιον εἶναι τὸ ἄλλο. Ἀλλ' ἐν ταύτῃ δὲν βλέπω οὔτε τὸν νόμον τὸν ὁποῖον ὀφείλει τις νὰ ἀκολουθήσῃ, οὔτε τὸν δικαστὴν ὅστις μέλλει νὰ ἀποφασίσῃ. Εἶναι δὲ γελοῖον τὸ νὰ ἐμπιστευθῇ τις τότε εἰς μίαν ἐπίτηδες γνησομένην ἀπόφασιν τῆς γενικῆς θελήσεως· ἥτις ἀπόφασις δὲν δύναται νὰ ᾖναι εἰμὴ τὸ συμπέρασμα ἑνὸς μέρους, καὶ ἐπομένως εἶναι πρὸς τὸ ἕτερον μέρος ξένη, ἰδιαιτέρα, κλινοῦσα ἐν ταύτῃ τῇ περιστάσει εἰς τὴν ἀδικίαν, καὶ ὑποκειμένη εἰς πλάνην. Ὅθεν καθὼς ἰδιαιτέρως θελήσεις δὲν δύναται νὰ παραστήσῃ τὴν γενικὴν θελήσιν, οὕτως ἡ γενικὴ θελήσις μεταβάλλει τὴν φύσιν τῆς, ἔχουσα ὑποκείμενον ἰδιαιτέρον, καὶ δὲν δύναται ὡς γενικὴ νὰ ἀποφασίσῃ περὶ ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ περὶ ἑνὸς ἔργου. Ὅσακις ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων, παραδείγματος χάριν, ἔκλεγεν ἢ κατήργει τοὺς ἀρχηγούς του, διώριζε τιμὰς εἰς τὸν δεῖνα, ἢ τιμωρίας εἰς ἕτερον, καὶ μὲ πλῆθος ψηφισμάτων ἰδιαιτέρων ἐξετέλει ἀδιακρίτους ἕλατά ἔργα τῆς ἡγεμονίας, ὁ δῆμος τότε δὲν εἶχε πλέον θελήσιν γενικὴν κυρίως λεγομένην, δὲν ἐνεργούσας πλέον ὡς κυριάρχης, ἀλλ' ὡς ἀρχῶν. Τοῦτο δὲ φαίνεται ἐναντίον εἰς

τὰς παγκοίνοους ιδέας· ἀλλὰ χρεια νὰ μ' ἀφήσωσι τὸν καιρὸν νὰ ἐκθέσω τὰς ἐμαυτοῦ.

§ 84. Πρέπει νὰ ἐννοήσῃ τις ἐκ τούτου ὅτι τὸ ποιῶν γενικὴν τὴν θελήσιν δὲν εἶναι τόσον ὁ ἀριθμὸς τῶν ψήφων, ἴσον τὸ κοινὸν συμφέρον ὑπὲρ τὰς ἐνόει. Ἐν γὰρ τῷ συστήματι τούτῳ ἕκαστος καθυποβάλλεται ἀναγκαιῶς εἰς τὰς συμφωνίας τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει εἰς τοὺς ἄλλους· ὅπερ ἐστὶν ἀρμαλία θραυσία τοῦ συμφέροντος καὶ τῆς δικαιοσύνης, διδουσα εἰς τὰς κοινὰς ἀποφάσεις τοιοῦτον χαρακτήρα ἰσότητος, οἷος εἰς οὐδεμίαν λογοτριβὴν ἰδιαιτέρων ὑποθέσεων φαίνεται καθότι λείπει τὸ κοινὸν συμφέρον, ὑπὲρ ἐνόει καὶ ταυτίζει τὸν κανόνα τοῦ δικαστοῦ καὶ τοῦ δικαζομένου.

§ 85. Ὅπόθεν καὶ ἂν ἀναβῇ τις εἰς τὴν ἀρχὴν, φθάνει πάντοτε εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, ἦγουν, ὅτι τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον συνιστᾷ μεταξύ τῶν πολιτῶν τιαύτην ἰσότητα, ὅστε ὑποχρεοῦνται πάντες μὲ τὰς αὐτὰς συμφωνίας, καὶ ἀπολαμβάνουσι πάντες τὰ αὐτὰ δικαιώματα. Τοιοῦτο δὲ τρόπον, ἐκ τῆς φύσεως τοῦ συμβολαίου, πᾶν ἔργον κυριαρχικόν, δηλαδή πᾶν ἔργον αὐθεντικὸν τῆς γενικῆς θελήσεως, ὑποχρεοῖ ἢ ὀφείλει ἐπίσης πάντας τοὺς πολίτας, ὅστε ὁ κυριάρχης γνωρίζει μόνον τὸ σῶμα τοῦ ἔθνους καὶ οὐδὲν ἐξ ὧν συντέθεται διακρίνει. Τί ἐστὶν ἄρα κυρίως ἔργον κυριαρχικόν; δὲν εἶναι συμφωνία ἀνωτέρου πρὸς ὑποδεέστερον, ἀλλὰ συμφωνία τοῦ σώματος πρὸς ἕκαστον τῶν μελῶν του, συμφωνία νόμιμος ὡς ἔχουσα βᾶσιν τὴν κοινωνικὴν συνθήκην, δικαία ὡς κοινὴ εἰς πάντας, ὠφέλιμος ὡς μὴ

δυναμένη να ἔχη ἄλλο σκοπούμενον εἰμὴ τὸ γενικὸν ἀγαθόν, καὶ στερεὰ ὡς ἔχουσα πρὸς ἐγγύησιν τὴν δημοσίαν ἰσχύιν καὶ τὸ ὑπέρτατον κράτος. Ἐν ὕψι δὲ οἱ ὑπῆκοι ὑπέκεινται μόνον εἰς τοιαύτας συμφωνίας, εἰς οὐδένα ὑπακούουσιν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν θέλησιν. Ἡ δὲ ἐρώτησις μέχρι τίνος ἐκτείνονται τὰ ἀμοιβαῖα δικαιώματα τοῦ κυριάρχου καὶ τῶν πολιτῶν, εἶναι ἐρώτησις μέχρι τίνος οἱ πολῖται δύνανται νὰ ὑποχρεωθῶσι πρὸς ἑκαστὸν, ἕλαστος τε πρὸς πάντας, καὶ σύμπαντες πρὸς ἕκαστον.

§ 86. Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον, ὅτι τὸ ὑπέρτατον κράτος, καλτοὶ ἀπόλυτον καὶ ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον, ἡμῶς δὲν ὑπερβαίνει οὔτε δύναται νὰ ὑπερβῇ τὰ ἔρια τῶν γενικῶν συμφωνιῶν· καὶ ὅτι πᾶς ἄνθρωπος δύναται νὰ μεταχειρισθῇ ἐντελίστατα ὅσον μέρος τῶν ὑπαρχόντων τοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας του ἄψαυ εἰς αὐτὸν αὐτὰ αἱ συμφωνίαι· εἰς τρόπον ὅστε ὁ κυριάρχης δὲν ἔχει ποτὲ τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβιβύνη ὑπῆκοόν τινα περισσώτερον παρὰ ἄλλων· καθότι ἡ ὑπόθεσις γίνεται ἰδιαιτέρα, καὶ δὲν ἀνάγεται εἰς τὸ κράτος τοῦ κυριάρχου.

§ 87. Ἄφ' οὗ ἀπαξ αὐτὰ αἱ διακρίσεις γένωσι δεκταί, τοσοῦτον εἶναι ψευδὲς ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ κοινωνικῇ συνθήκῃ πύσχουσιν οἱ ἰδιῶται στέρησιν τινα ἀληθῆ, ὥστε ἡ κατάστασις των, δύναται τῆς συνθήκης, εὐρίσκεται τῷ ὄντι περιτμητικὰ τῆς προτέρας των καταστάσεως, καὶ ἀντὶ ἀπαιτητικῶς ἐπραξάν ἀλλαγὴν ἐπιωφελῆ, ὑπάρξεως μὲν ἀβεβήλου καὶ προσωρινῆς, μὲ ἄλλην καλλιτέραν καὶ ἀσφαλεστέραν· τῆς

δὲ δυνάμειος τοῦ νὰ βλάψωσιν ἄλλον, μὲ τὴν ἰδίαν των ἀσφάλειαν· τῆς δὲ ἰσχύος των τὴν ὁποίαν ἄλλοι ἐδύναντο νὰ ὑπερβῶσι, μὲ δικαίωμα τὸ ὁποῖον ἡ κοινωνικὴ ἔνωσις ἀποτελεῖ ἀνίκητον. Καὶ αὕτη δὲ ἡ ζωὴ των, τὴν ὁποίαν ἀφιέρωσιν εἰς τὴν ἐπικράτειαν, προστατεύεται ἀδιακώπως παρ' αὐτῆς. Καὶ ὅταν τὴν κινδυνεύωσι πρὸς βυθέειν τῆς ἐπικρατείας, τί ἄλλο πράττουσιν ἢ ἀποδίδουσιν εἰς αὐτὴν ὁ ἔλαβον παρ' αὐτῆς; Τί πράττουσι τὸ ὁποῖον δὲν ἐγίνετο συχνότερα καὶ μετὰ πλείονος τοῦ κινδύνου ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει, ὅταν, μαχόμενοι μάχης ἀναποφεύκτους, ὑπερασπίζοντο μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὴν συντήρησιν της; Ἐν δὲ τῷ κοινωνικῷ βίῳ, πάντες μὲν, χρεῖας τυχεύσης, μάχονται ὑπερασπίζόμενοι τὴν πατρίδα, οὐδαὶς δὲ ἀναγκάζεται ποτε νὰ μονομαχήσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Δὲν εἶναι ἄρα γε κέρδιος καὶ τοῦτο τὸ νὰ δοκιμάζωμεν ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν ἀσφάλειάν μας ἕνα μέρος τῶν κινδύνων, τοὺς ὁποῖους θὰ ἐδοκιμάζωμεν ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως ἡμῶν αὐτῶν, στερούμενοι ταύτης τῆς ἀσφαλείης;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΥ.

§ 88. Ζητεῖται πῶς οἱ ἰδιῶται, μὴ ἔχοντες δικαίωμα ἐπὶ τῇ ζωῇ των, δύνανται νὰ μεταδώσωσιν εἰς τὸν κυριάρχον αὐτὸ τὸ δικαίωμα ὑπὲρ αὐτοὶ δὲν ἔχουσι; Τὸ ζήτημα τοῦτο φαίνεται δύσλυτον· καθότι κακῶς ἐτέθη. Πᾶς γὰρ

ἄνθρωπος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ριψοκινδυνεύσῃ διὰ νὰ διασώσῃ τὴν ζωὴν του. Ἐλέχθη ἄρ' ἄγε ποτε ὅτι ὄστις ρίπτει ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς θυρίδος, διὰ νὰ σωθῇ ἐκ πυρκαϊᾶς, εἶναι ἔνοχος αὐτοκτονίας; Ἄπεδύθη ποτὲ τοῦτο τὸ ἔγκλημα εἰς τὸν ἀποθανόντα ὑπὸ τρικυμίας, τῆς ὁποίας, ἐπιβαίνων εἰς τὸ πλοῖον, δὲν ἠγνόει τὸν κίνδυνον;

§ 89. Ἡ κοινωνικὴ συνθήκη ἔχει σκοπὸν τὴν συντήρησιν τῶν συμφωνησάντων. Ὁ δὲ βουλόμενος τὸ τέλος, βούλεται καὶ τὰ μέσα, ἅπερ εἶναι ἀχώριστα τινῶν κινδύνων, μάλιστα δὲ καὶ τινῶν ζημιῶν. Ὅστις γὰρ θέλει νὰ φυλάξῃ τὴν ζωὴν του μὲ ζημίαν ἄλλων, ὀφείλει νὰ τὴν δώσῃ καὶ αὐτὸς ἐν χρείᾳ. Ὅθεν ὁ πολίτης δὲν εἶναι πλέον κριτῆς τοῦ κινδύνου, εἰς τὸν ὁποῖον αἱ νόμοι θέλουσι νὰ ἔμβῃ· ἀλλ' ὀφείλει καὶ νὰ ἀποθάνῃ, ὅταν ὁ ἡγερμὸν εἴπῃ εἰς αὐτὸν ὅτι ὁ θάνατός του εἶναι ἐπιφευγὴς εἰς τὴν ἐπικράτειαν· ἐπειδὴ ἐπὶ ταύτῃ τῇ συμφωνίᾳ ἔζησεν ἐν ἀσφαλείᾳ μέχρι τότε, καὶ ἡ ζωὴ του δὲν εἶναι μόνον εὐεργέτημα τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ δῶρον τῆς ἐπικρατείας ἐπὶ συμφωνίᾳ.

§ 90. Ἡ θανάτου ποινὴ, ἐπιτεθειμένη εἰς τοὺς ἐγκληματίας, δύναται νὰ θεωρηθῇ σχεδὸν κατὰ τὴν αὐτὴν θεωρίαν· ἵνα μὴ γένη γὰρ τις παρανόημα φονέως, συγκρατεῖται νὰ θανατωθῇ, ἂν γένη αὐτὸς φονεύς. Ἐν δὲ ταύτῃ τῇ συνθήκῃ οὐ μόνον δὲν ἀπαρνεῖται τις τὴν ζωὴν του, ἀλλὰ καὶ προνοεῖται τὴν διαφύλαξίν της· ἄτοπον γὰρ τὸ νὰ υποθέσωμεν ὅτι τις τῶν συμφωνούντων προμελετᾷ ἐν ἐκείνῃ τῇ στιγμῇ τὸ νὰ κρεμασθῇ.

§ 91. Πρὸς δὲ τοῦτοις, πᾶς κακούργος, βλέπων τὸ κοινωνικὸν δικαίωμα, γίνεται διὰ τῶν κακούργιων του ἀντάρτης καὶ προδότης τῆς πατρίδος, καὶ παύεται τοῦ εἶναι μέλος της, παραβαίνων τοὺς νόμους της· μάλιστα δὲ γίνεται καὶ ἐχθρὸς της. Τότε τοίνυν ἡ συντήρησις τῆς ἐπικρατείας εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἰδικήν του, καὶ γίνεται χρεῖα ἢ ἡ ἐπικράτεια νὰ ἀπολεσθῇ ἢ αὐτὸς. Ὅταν δὲ θανατόνῃσι τὸν ἔνοχον, τὸν θανατόνῃσι μᾶλλον ὡς ἐχθρὸν ἢ ὡς πολίτην. Αἱ δὲ διαδικασίαι καὶ ἡ κρίσις εἶναι ἀποδείξεις καὶ κήρυξις ὅτι διέρρηξε τὴν κοινωνικὴν συνθήκην, καὶ ἐπομένως ὅτι δὲν εἶναι τοῦ λοιποῦ μέλος τῆς ἐπικρατείας. Ὅθεν ἐπειδὴ ἐγνώρισεν ἑαυτὸν μέλος, τοῦλάχιστον διὰ τῆς κατοικήσεώς του, θέον εἶναι νὰ ἀπακοπῇ αὐτῆς διὰ τῆς ἐξορίας ὡς παράβτης τοῦ συμβολαίου, ἢ διὰ θανάτου ὡς δημόσιος ἐχθρὸς· ὁ γὰρ τοιοῦτος ἐχθρὸς δὲν εἶναι πρόσωπον ἠθικόν, εἶναι ἄνθρωπος, καὶ τότε τὸ δικαίωμα τοῦ πολέμου εἶναι νὰ θανατωθῇ ὁ νικηθεὶς.

§ 92. Ἄλλ' ἴσως εἴπῃ τις, ἡ καταδικὴ τοῦ ἐγκληματίου εἶναι ἔργον ἰδιαιτέρον· σύμφημι· διὸ αὐτὴ ἡ καταδικὴ δὲν εἶναι ἔργον τοῦ κυριάρχου, εἶναι δικαίωμα τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐμπιστευθῇ, χωρὶς νὰ τὸ βάλῃ εἰς πρᾶξιν ὁ ἴδιος. Ὅλαι αἱ ἰδέαι μου συνέχονται, ἀλλὰ δὲν δύναμαι νὰ τὰς παραστήσω ὅλας ἐν ταύτῳ.

§ 93. Αἱ δὲ συχναὶ τιμωρίαι εἶναι ἀείποτε σημεῖα ἀσθενείας ἢ ὀκνηρίας τοῦ πολιτεύματος. Δὲν ὑπάρχει κακὸς τὸν ὁποῖον νὰ μὴ δύνανται νὰ καταστήσωσι χρήσιμον εἰς

τίποτε. Δέν ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι δικαίωμα νά θανατώσῳσιν, οὔτε πρὸς παράδειγμα, εἰμὴ ὄντινα δέν δύνανται νά σώσωσιν ἀκινδύτως.

§ 94. Τὸ δὲ δικαίωμα τοῦ συγχωρεῖν ἢ τοῦ ἐξαίρειν τὸν ἔνοχον ἐκ τῆς πεινῆς, τῆς διορισμένης παρὰ τοῦ νόμου, καὶ διεγνωσμένης παρὰ τοῦ δικαστοῦ, ἀνήκει μόνον εἰς τὸν ἄντα ὑπέρτερον καὶ τοῦ δικαστοῦ καὶ τοῦ νόμου, δηλαδὴ εἰς τὸν κυριάρχην· καὶ ὅμως τὸ δικαίωμα τοῦτο δέν εἶναι ἀριστὰ καθάρν· καὶ αἱ περιστάσεις τῆς χρείας του εἶναι σπανιώταται. Ἐν γὰρ ἐπικρατεία εὐ πολιτευομένη αἱ τιμωρίαι εἰσὶν ὀλίγαι, οὐχὶ διότι συγχωροῦσι πολλοὺς, ἀλλὰ διότι εἶναι ὀλίγοι ἐγκληματίαι· ἢ πληθὺς τῶν ἐγκλημάτων βεβαιοὶ τὴν ἀτιμωρησίαν των, ὅταν ἡ ἐπικράτεια φθειρηται. Ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς δημοκρατίας, οὐδέποτε ἡ γερουσία οὔτε οἱ ὕπατοι ἐφαντάσθησαν νά συγχωρήσωσιν· οὔτε ὁ λαὸς ἐσυγχώρει, καίτοι ἀναιρῶν ἐνίοτε τὴν ἰδίαν του κρίσιν. Αἱ δὲ συχναὶ συγχωρήσεις σημαίνουσιν ὅτι μετ' οὐ πολὺ τὰ παρανομήματα δέν θά ἔχουσι χρεῖαν συγχωρήσεως· βλέπει δὲ ἕκαστος ποῦ τοῦτο καταντᾷ. Ἀλλ' αἰσθάνομαι ὅτι ψιθυρίζει ἡ καρδιά μου, καὶ κρατεῖ τὴν κάλαμόν μου· ἄς ἀφύσωμεν οὖν τὴν ἀκριβολογίαν τοιούτων ζητημάτων εἰς τὸν δίκαιον, ὅστις οὐδέποτε ἤμαρτε, καὶ δέν ἔλαβέ ποτε αὐτὸς χρεῖαν συγχωρήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ.

§ 95. Διὰ μὲν οὖν τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἐδόθη ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ ζωὴ εἰς τὸ πολιτικὸν σῶμα. Νῦν δὲ χρεῖα διὰ τῆς νομοθεσίας νά δοθῇ εἰς αὐτὸ κίνησις καὶ θάλησις. Τὸ γὰρ ἀρχέτυπον ἔργον, τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον δι' οὗ τοῦτο τὸ σῶμα συμμορφοῦται καὶ ἐνοῦται, δέν διορίζει τίποτε ἀκόμη ἐξ ἐκείνων ὅσα ὀφείλει αὐτὸ νά κῆμῃ πρὸς συντήρησίν του.

§ 96. Ὅσα μὲν οὖν εἶναι καλὰ καὶ συνάδοντα τῇ εὐταξίᾳ, εἶναι τοιαῦτα ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, καὶ ἄνευ τῶν ἀνθρωπίνων συμφωνιῶν. Πᾶσα γὰρ δικαιοσύνη ἔρχεται ἐκ Θεοῦ, ὅστις μόνος εἶναι πηγὴ αὐτῆς· ἀλλ' εἰάν εἴχομεν τὴν γνώσιν νά τὴν δεχθῶμεν ἐκ τοσαύτου ὑψηλοῦ μέρους, δέν εἴχομεν χρεῖαν οὔτε ἡγεμονίας, οὔτε νόμων. Βέβαια ὑπάρχει μὲν δικαιοσύνη τις καθολικὴ, πηγάζουσα ἐκ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ μόνου· ἀλλὰ διὰ νά γένη δεκτὴ μεταξύ ἡμῶν, ἀνάγκη νά ἦναι ἀμοιβαία. Ἐάν θεωρήσωμεν ἀνθρωπίνως τὰ πράγματα, ἐπειδὴ ἡ φύσις δέν ἐπεκύρωσεν ἐν πᾶσι ταῖς ἀνθρώποις ταύτην τὴν δικαιοσύνην, οἱ νόμοι της εἶναι μάταιοι μεταξὺ αὐτῶν, ὡς ἔντες πρὸς ὄφελος τοῦ κακητρόπου, καὶ πρὸς βλάβην τοῦ δικαίου, ὅστις τοὺς φυλάττει πρὸς ἅπαντας, ἐν ᾧ οὐδεὶς τοὺς φυλάττει πρὸς

αὐτόν. Χρειαζονται ἄρα συμφωνίαι καὶ νόμοι διὰ νὰ συναρμολοῶσι τὰ δικαιώματα μὲ τὰ χρέη, καὶ νὰ ἀναχθῇ ἢ δικαιοσύνη εἰς τὸ καθ' αὐτὸ ὑποκείμενόν της. Ἐν μὲν γὰρ τῇ φυσικῇ καταστάσει ἔνθα πάντα εἶναι κοινὰ, δὲν χρειαζοῦν τίποτε εἰς ὅσους δὲν ὑπεσχέθην τίποτε, δὲν γνωρίζω ὡς ὑπάρχοντα ἀλλότρια εἰμὴ ὅσα μοι εἶναι ἄχρηστα. Ἐν δὲ τῇ κοινωνικῇ καταστάσει δὲν εἶναι τὸ αὐτό, ἐν ἣ πάντα τὰ δικαιώματα προσδιορίζονται παρὰ τοῦ νόμου.

§ 97. Ἀλλὰ τελευταῖον τί ἐστὶ νόμος; Ἐν ὅσῳ δὲ εὐχαριστοῦν νὰ ἐφαρμόζωσιν εἰς ταύτην τὴν λέξιν ἰδέας μόνον μεταφυσικὰς, δὲ ἀεξακολουθήσουσι ποιοῦντες συλλογισμοὺς, χωρὶς νὰ ἐννοῶνται· κἄν τε εἴπωσι τί ἐστὶ νόμος τῆς φύσεως, δὲ ἀγνοοῦσι πάλιν, ὡς καὶ πρότερον, τί ἐστὶ νόμος τῆς ἐπικρατείας.

§ 98. Εἶπα ἤδη ὅτι δὲν ὑπῆρχε δέλτης γενικὴ περὶ ὑποκειμένου ἰδιαιτέρου. Τῶν ὄντι γὰρ τοῦτο τὸ ἰδιαιτέρου ὑποκειμένου εἶναι ἢ ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ, ἢ ἔξω τῆς ἐπικρατείας. Ἐάν μὲν οὖν ἦναι ἔξω τῆς ἐπικρατείας, δέλτης ἔσται πρὸς τοῦτο δὲν εἶναι γενικὴ πρὸς τοῦτο· ἐάν δὲ ἦναι ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ, εἶναι μέρος αὐτῆς· γίνεται ἄρα τότε μεταξὺ τοῦ ὅλου καὶ τοῦ μέρους τῶν σχέσις ἣτις τὰ ἀποκαλιστὰ δύο ὄντα χωριστὰ, ὅν τὸ μὲν μέρος εἶναι τὸ ἓνα, τὸ δὲ ὅλον, ἀφαιρουμένου τούτου τοῦ μέρους, εἶναι τὸ ἕτερον. Ἀλλὰ μὴν τὸ ὅλον, ἀφηρημένου ἑνὸς μέρους, δὲν εἶναι τὸ ὅλον, καὶ ἐν ὅσῳ αὕτη ἡ ἀναφορὰ ὑπάρχει, δὲν εἶναι πλέον ὅλον, ἀλλὰ δύο μέρη ἄνισα· ἄρα ἔπεται ὅτι ἡ δέλτης

τοῦ ἑνὸς μέρους δὲν εἶναι οὔτε γενικὴ ὡς πρὸς τὸ ἕτερον.

§ 99. Ἀλλ' ὅταν ὅλος ὁ λαὸς διδῇ τὰς ψήφους τοῦ περὶ ὅλου τοῦ λαοῦ, θεωρεῖ ἑαυτὸν μόνον· καὶ ἂν γίνηται τότε σχέσις, γίνεται ἀπὸ τοῦ ὑποκειμένου ὁλοκλήρου τοιῶσδε πρὸς τὸ ὑποκείμενον ὁλοκλήρον ἐτέρως πρὸς, ἄνευ οὐδαμίας διαιρέσεως τοῦ ὅλου. Τότε ἄρα ἡ θεωριζομένη ὑπόθεσις γίνεται γενικὴ ὡς καὶ ἡ θεωρούμενη δέλτης. Τοῦτο τοίνυν καλῶ νόμον.

§ 100. Ὅταν δὲ λέγω ὅτι τὸ ὑποκείμενον τῶν νόμων εἶναι ἀείποτε γενικόν, ἐννοῶ ὅτι ὁ νόμος θεωρεῖ τοὺς μὲν ὑπηκόους ὡς σῶμα, τὰς δὲ πράξεις ὡς ἀφηρημένας, οὐδέποτε ἄνθρωπον ἀτομικῶς, οὔτε πράξιν ἰδιαιτέρως. Τοιούτοτρόπως ὁ νόμος δύναται μὲν νὰ θεωρήσῃ προνόμιον, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ τὰ δώσῃ ὀνομαστικῶς εἰς τινα· νὰ διατάξῃ μὲν πολλὰς τάξεις πολιτῶν, καὶ νὰ προσδιορίσῃ μάλιστα καὶ ὅσα δὲ διδούσι δικαίωμα κατατάξεως, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ἐξονομάσῃ τοὺς δεῖνα ἢ τοὺς δεῖνα διὰ νὰ συναριθμηθῶσιν ἐν ταύταις ταῖς τάξεσι· νὰ συστήσῃ μὲν ἡγεμονίαν βασιλικήν, καὶ διαδοχὴν κατὰ κληρονομίαν, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ἐκλέξῃ βασιλέα, οὔτε γενεάν βασιλικήν· ἐν ἐνὶ δὲ λόγῳ, οὐδαμίας ἐνέργεια, ἀναγομένη εἰς ὑποκείμενον ἀτομικόν, ἀνήκει εἰς τὴν νομοθετικὴν δύναμιν.

§ 101. Κατὰ ταύτην τὴν ἰδέαν βλέπομεν ὅτι δὲν εἶναι χρεῖα πλέον νὰ ἐρωτήσωμεν εἰς ποῖον ἀνήκει τὸ ποιεῖν νόμους, ἐπειδὴ οἱ νόμοι εἶναι ἔργα τῆς γενικῆς δέλτης· οὔτε ἂν ὁ ἡγεμὼν ἦναι ὑπέρτερος τῶν νόμων, ἐπειδὴ εἶναι

καὶ αὐτὸς μέλος τῆς ἐπικρατείας· οὔτε ἂν ὁ νόμος δύνηται νὰ ᾖ ἄδικος, ἐπειδὴ οὐδεὶς εἶναι ἄδικος πρὸς ἑαυτὸν· οὔτε πῶς εἶναι τις ἐλεύθερος ἐν ταυτῷ καὶ ὑποτακτικὸς εἰς τοὺς νόμους, ἐπειδὴ οἱ νόμοι εἶναι καταγραφαὶ τῶν θελημάτων μας.

§ 102. Βλέπομεν προσέτι ὅτι ἐπειδὴ ὁ νόμος συνάπτει τὸ καθόλου τῆς θελήσεως καὶ τὸ καθόλου τῆς ὑποθέσεως, οἱ αὐτογνώμονες προσταγαὶ ἑνὸς ἀνθρώπου εὐτινοσοῦν δὲν εἶναι νόμοι· οὔτε αἱ προσταγαὶ τοῦ κυριάρχου αἱ περὶ ὑποθέσεως ἰδιαιτέρας εἶναι νόμοι, ἀλλὰ δόγματα ἢ ψηφίσματα, οὔτε ἔργα κυριαρχικά, ἀλλ' ἀρχοντικά.

§ 103. Καλῶ τοίνυν πολιτείαν ἢ πράγμα δημόσιον πᾶσαν ἐπικράτειαν διευθετουμένην ὑπὸ νόμοις, ἐφ' ὁποίῳ εἶδαι διοικήσεως καὶ ἂν ᾖ καὶ γὰρ τότε μένου τὸ δημόσιον συμφέρον ἡγεμονεύει, καὶ τὸ δημόσιον πράγμα εἶναι τι. Πᾶσα ἡγεμονία νόμιμος εἶναι πολιτεία (1). Τί δὲ ἐστὶν ἡγεμονία θὰ τὸ ἐξηγήσω μετ' ὀλίγον.

§ 104. Οἱ νόμοι δὲν εἶναι κυρίως ἄλλο ἢ συμφωνίαι τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Πρέπει δὲ νὰ γίνωνται παρὰ τοῦ

(1) Διὰ ταύτης τῆς λέξεως δὲν ἐννοῶ μόνον ἀριστοκρατίαν, ἢ δημοκρατίαν· ἀλλ' ἐν γένει πᾶσαν ἡγεμονίαν ἀκολουθοῦσαν τὴν γενικὴν θελήσιν, ἥτις ἐστὶν ὁ νόμος. Διὰ νὰ ᾖ δὲ νόμιμος ἢ ἡγεμονία, δὲν πρέπει νὰ συγχέηται μετὰ τὸν κυριάρχον, ἀλλὰ νὰ ᾖ ἢ ὑπουργὸς αὐτοῦ· τότε καὶ αὐτὴ ἢ μοναρχία εἶναι πολιτεία. Τοῦτο δὲ σαφηνισθήσεται ἐν τῷ ἐφεξῆς βιβλίῳ.

ὑποτασσομένου εἰς αὐτοὺς λαοῦ· μόνοι γὰρ οἱ συνδεδεμένοι καθ' ἑταιρίαν ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ διατάξωσι τὰς συμφωνίας τῆς ἑταιρίας· ἀλλὰ πῶς θὰ τὰς διατάξῃ ὁ λαός; Ἄρα γε κοινῇ ὁμονοίᾳ ἐξ ἐμπνεύσεως ἐξάρχου; Τὸ πολιτικὸν ἄρα γε σῶμα ἔχει κανένα ὄργανον διὰ νὰ ἐκφράξῃ τὰ θελήματά του; Ποῖος θὰ δώσει εἰς αὐτὸ τὴν ἀναγκάσαν προμήθειαν διὰ νὰ τὰ μετασκευάσῃ εἰς νόμους, καὶ νὰ τὰ προαναγορεύσῃ; ἢ πῶς θὰ τὰ προσαρμόσῃ ἐν ᾧρα χρείας; Πῶς πληθὺς τυφλῆ, ἀγνοοῦσα πολλάκις τί θελεῖ, ὡς σπανίως γνώσκουσα τὸ συμφέρον τῆς, θὰ ἐκτελέσῃ ἀφ' ἑαυτῆς ἐπιχείρημα τόσον μέγα, τόσον δύσκολον, οἷον εἶναι νομοθετικὸν τι σύστημα; Θελεῖ μὲν γὰρ ὁ λαὸς ἀφ' ἑαυτοῦ πάντοτε τὸ καλόν· δὲν τὸ βλέπει δὲ πάντοτε ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἡ μὲν γενικὴ θελήσις εἶναι πάντοτε εὐθεΐα· ἢ δὲ ὀδηγοῦσα κρίσις στερεΐται πολλάκις φωτός. Χρεῖα ἄρα νὰ παραστήσῃ τις εἰς αὐτὴν πρῶτον μὲν, τὰ πράγματα τοιαῦτα οἷα εἶναι, ἐνίοτε δὲ οἷα ὀφείλουσι νὰ τῇ φανῶσι· δεύτερον δὲ, νὰ τῇ δείξῃ τὴν καλὴν ὁδὸν ἐν ἧς ζητεῖ, φυλάττων τὴν γενικὴν θελήσιν ἐκ τῆς ἀπάτης τῶν μερικῶν θελημάτων· τρίτον δὲ, νὰ προσεγγίσῃ ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς τοὺς χρόνους καὶ τοὺς τόπους, ἀντισταθμίξων τὸ θελητῆρον τῶν παρόντων καὶ αἰσθητῶν ὀφελειῶν μετὰ τὸν κίνδυνον τῶν μεμακρυσμένων καὶ κεκαυμένων δεινῶν. Οἱ μὲν γὰρ ἰδιῶται βλέποντες τὸ κοινὸν ἀγαθόν, τὸ ἀπερρίπτουσιν· ἢ δὲ κοινότης τὸ θελεῖ, καὶ δὲν τὸ βλέπει. Πάντες ἄρα ἔχουσι χρεῖαν ὀδηγίας· ἀνάγκη γὰρ οἱ μὲν

ιδιωται να υποχρεωθῶσι να συναρμόζωσι τὰς θελήσεις των με τὸ λογικόν των· τὸ δὲ κοινὸν να διδαχθῆ εἰς τὸ να γνωρίζη τί θέλει. Τότε δ' ἐκ τῶν δημοσίων γνώσεων ἀναφύεται ἡ ἔνωσις τῆς νοήσεως καὶ τῆς θελήσεως εἰς τὸ κοινωνικὸν σῶμα, καὶ ἡ ἀκριβὴς συνδρομὴ τῶν μερῶν, καὶ τελευταῖον ἡ μεγίστη δύναμις τοῦ ὅλου. Ἐκ τῶν εἰρημένων γεννᾶται ἡ ἀνάγκη νομοθέτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΘΕΤΟΥ.

§ 105. Διὰ να εὖρη τοὺς ἀρίστους κοινωνικοὺς κανόνας τοὺς ἀρμόζοντας εἰς τὰ ἔθνη, χρειάζεται νοῦς ὑπέρτερος, ὅστις να εἶδε μὲν ὅλα τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων, να μὴ ἔπαθε δὲ κανένα· μηδαμῶν μὲν σχέσιν να εἶχε με τὴν φύσιν μας, να τὴν ἐγνώρισε δὲ κατὰ βάθος· ἡ μὲν εὐδαιμονία του να μὴ ἐξαρτᾶται ἀφ' ἡρῶν, να εὐχαριστῆται δὲ αὐτὸς εἰς τὸ να ἐπιμελῆται τὴν ἡμετέραν· τέλος πάντων, προπαρασκευάζων ἐαυτῷ δόξαν μεμακρυσμένην εἰς τὴν πρόοδον τοῦ χρόνου, να δύνηται να ἐνασχοληθῆ μὲν ἐν τινι αἰῶνι, να ἀπολαύσῃ δὲ εἰς ἄλλον (1)· ἐν ἐνὶ λόγῳ

(1) Ἕνας λαὸς δὲν γίνεται περίβλεπτος εἰμὴ ὅταν ἡ νομοθεσία του ἀρχεταὶ να παρακμάξῃ. Ἀγνοεῖται εἰς διάστημα πέντων αἰώνων τὸ πολιτικὸν σύστημα τοῦ Λυκούρ-

θεοὶ χρειάζονται διὰ να δώσωσι νόμους εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

§ 106. Τὸν λογισμόν τοῦ Καλιγόλου ὡς πρὸς τὸ πραττόμενον (1) τὸν ἔκαμνεν ὁ Πλάτων ὡς πρὸς τὸ δικαίωμα, θέλων να δώσῃ τὸν ὅρισμόν τοῦ πολιτικοῦ ἢ βασιλικῶ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον ζητεῖ ἐν τῷ περὶ βασιλείας βιβλίῳ του. Ἄλλ' ἂν ἦναι ἀληθὲς ὅτι μεγάλοι ἡγεμόνες εἶναι ἀνθρώποι σπάνιοι, πόσον σπανιότερος εἶναι μέγας νομοθέτης, ὅστις τελειοποιεῖ καὶ δεικνύει τὸ ἀρχέτυπον τὸ ὁποῖον οἱ ἡγεμόνες ἀκολουθοῦσιν, ὅστις εἶναι ὁ μηχανικός, ὁ ἐφευρετὴς τῆς μηχανῆς τὴν ὁποῖαν ἐκεῖνοι σταινόνουσι καὶ κινουῦσιν; Εἰς τὴν γένεσιν τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν, λέγει ὁ Μοντεσκιεῦς, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν πολιτειῶν συσταίνουσι τὴν νομοθεσίαν, ἔπειτα δὲ ἡ νομοθεσία κατασκευάζει τοὺς ἀρχηγούς τῶν πολιτειῶν (2).

§ 107. Ὅστις τολμᾷ να συστήσῃ νομοθετικῶς λαόν, πρέπει να αἰσθανθῆ ἐαυτὸν ἱκανὸν να ἀλλάξῃ, ἔν' οὕτως εἶπω, τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν· να μετασχηματίσῃ πᾶν ἄτομον, ὅπερ ἀφ' ἐαυτοῦ εἶναι ἐν ὅλῳ ἐντελὲς καὶ μεμονωμένον, εἰς μέρος ἐνὸς μεγαλητέρου ὅλου, παρὰ τοῦ ὁποῖου ταῦτο τὸ ἄτομον να δέχεται τὴν ζωὴν του καὶ τὸ εἶναι του·

γου προὔξενεσε τὴν εὐτυχίαν τῶν Σπαρτιατῶν, πρὶν γένη λόγος περὶ αὐτῶν ἐν τῇ λαμπρῇ Ἑλλάδι.

(1) Εὐθυμήσου τὸν παράγραφον 11.

(2) Μοντεσκιεῦς, περὶ τῶν αἰτιῶν τῆς αὐξήσεως καὶ πτώσεως τῶν Ῥωμαίων, Κεφ. Α.

νά αλλοιώσῃ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα ἐνδυναμώσῃ αὐτήν· νά ἀντικαταστήσῃ ὑπαρξίν μερικὴν καὶ ἰθικὴν ἀντὶ τῆς φυσικῆς καὶ ἀνεξαρτήτου τὴν ὁποῖαν ἐδέχθημεν πάντες παρὰ τῆς φύσεως. Χρεῖα, ἐν ἐνὲ λόγῳ, νά ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὰς φυσικὰς τῶν δυνάμεις, ἵνα δώσῃ εἰς αὐτοὺς ἄλλας ξένας, τὰς ὁποίας νά μὴ δύνωνται νά μεταχειρισθῶσιν ἄνευ βοήθειας ἀλλοτρίας. Ὅσον αὐταὶ αἱ φυσικαὶ δυνάμεις νεκρωθῶσι, τόσον αἱ ἐπίκτητοι εἶναι μεγάλοι καὶ μόνιμοι, τὰ νομοθετούμενα γίνονται στερεὰ καὶ ἐντελῆ· εἰς τρόπον ὥστε, ἐὰν ἕκαστος πολίτης ἦναι μηδὲν, καὶ δὲν δύνηται τίποτε ἄνευ πάντων τῶν ἄλλων, καὶ ἐὰν ἡ ἐπίκτητος ἰσχὺς τοῦ ὅλου ἦναι ἴση ἢ ὑπερτέρα τῆς ποσότητος τῶν φυσικῶν δυνάμεων πάντων τῶν ἀτόμων, δύναται τις νά εἴπῃ ἔτι ἡ νομοθεσία εἶναι εἰς τὸν ὑπερτάτον ὅπου δύναται νά φθάσῃ ἐντελείας βαθμόν.

§ 108. Ὁ νομοθέτης ἄρα εἶναι ἀνὴρ κατὰ πάντα τρόπον διαφέρων τῶν ἄλλων ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ. Ἄν δὲ ἦναι τοιοῦτος διὰ τὴν ὑπερτέραν εὐφυΐαν του, δὲν εἶναι ὀλιγωτέρον καὶ διὰ τὸ ἐπάγγελμά του, ὑπερ δὲν εἶναι οὕτω ἄρχοντος οὕτω κυριάρχου ἔργον. Τοῦτο τὸ ἐπάγγελμα παρ' αὐτοῦ συντάσσεται ἡ πολιτεία δὲν ἐμβαίνει εἰς τὰ σύνταγματά της· εἶναι ἐργασία ἰδιαιτέρα καὶ ὑπερτέρα, οὐδὲν κοινὸν ἔχουσα πρὸς τὸ ἀνθρώπινον κράτος· καθότι ἂν, ἔστις διδῶναι προσταγὰς εἰς τοὺς ἀνθρώπους, δὲν πρέπει νά διδῆ προσταγὰς εἰς τοὺς νόμους· οὕτω ἔστις πρῶτα εἰς τοὺς νόμους, πρέπει οἰσάτως νά προσταξῆ τοὺς ἀνθρώπους.

Ἄλλως γὰρ οἱ νόμοι του, ὑπουργοὶ ὄντες τῶν παθῶν του, θὰ διαιωνίζουσι πολλάκις τὰς ἀδικίας του, οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ νά ἀποφύγῃ τὸ νά μὴ αλλοιώσῃ τὴν ἀγιότητα τοῦ ἔργου του σκοποὶ ἰδιαίτεροι.

§ 109. Ὅτε ὁ Λυκοῦργος ἔδωκε νόμους εἰς τὴν πατρίδα του, ἔκαμε πρῶτον παραίτησιν τῆς βασιλείας. Ἰπὸν δὲ συνήθεια τῶν περισσοτέρων ἑλληνικῶν πόλεων νά ἐμπιστεύωνται εἰς ξένους τὴν σύνταξιν τῶν νόμων των. Καὶ αἱ νεώτεραι πολιτεῖαι τῆς Ἰταλίας ἐμυχίσθησαν πολλάκις ταύτην τὴν συνήθειαν, καὶ ἡ Γενέβρα ἔπραξεν ὁμοίως, καὶ εὐχαριστήθη (1). Ἡ δὲ Ρώμη ἐπὶ τῇ ὡραιότητι ἀρετῆς εἶδε νά ἀναγεννηθῶσιν ἐν αὐτῇ ὅλα τὰ ἐγκλήματα τῆς τυραννίας, καὶ νά πλησιάσῃ ἡ στιγμή τοῦ παντελοῦς ὀλέθρου της, ἐπειδὴ ἤνωσεν εἰς τὰ ἴδια πρόσωπα τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν καὶ τὸ κυριαρχικὸν κράτος.

§ 110. Καὶ ἡ δεκανδρία ἔμωε αὐτῇ δὲν οἰκαιοποιήθη ποτὲ ἐν Ρώμῃ νά νομοθετήσῃ νόμον ἰδίᾳ ἑαυτῆς ἐξουσία. Οὐδὲν ἐξ ὧσιν σὰς προβάλλομεν, ἔλεγον εἰς τὸν δῆμον, δύναται νά γένη νόμος ἄνευ τῆς συγ-

(1) Ὅσοι θεωροῦσι τὸν Καλβίνον ὡς θεολόγον μόνον, ἀγνοοῦσι τὴν ἔκτασιν τῆς ὑπερφυΐας του. Ἡ σύνταξις τῶν σοφῶν μας θεσπισμάτων, εἰς τὴν ὁποῖαν συνήργησε πολὺ, τὸν τιμᾶ τόσον ὅσον καὶ τὸ ἐκκλησιαστικόν του σύστημα. Ὅποῖαν μεταβολὴν καὶ ἂν φέρῃ ὁ χρόνος εἰς τὴν θρησκείαν μας, ἐν ὧσιν ὁ ἔρωσ τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας δὲν σβέσθῃ παρ' ἡμῶν, οὐδέποτε ἡ μνήμη τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρὸς θὰ παύσῃ ἀπὸ τοῦ νά εὐλογῆται.

καταθέσεώς σας. Ῥωμαῖοι, νομοθετήσατε οἱ ἴδιοι τοὺς νόμους ἐξ ὧν μέλλετε νὰ ἀποκατασταθῆτε εὐδαιμόνες.

§ 111. Ὁ συντάκτων τοὺς νόμους ἄρα δὲν ἔχει ἢ δὲν πρέπει νὰ ἔχη κανένα δικαίωμα νομοθετικόν. Οὐδ' αὐτὸς ὁ λαὸς δύναται, καὶ ἂν τὸ θελήσῃ, νὰ ἀποστερηθῇ τοῦτο τὸ ἀμετάδοτόν του δικαίωμα· καθότι, κατὰ τὸ θεμελιώδες συμβόλαιον, μόνον ἡ γενικὴ θέλησις ὑποχρεοῖ τοὺς, ἰδιαίτερον, καὶ δὲν δυνάμεθα ποτε νὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι μερικὴ τις θέλησις εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν γενικὴν, πρὶν ὑποβληθῇ εἰς τὰς ἐλευθέρως ψήφους τοῦ λαοῦ. Καὶ ἀλλοχρῶ εἶπα τοῦτο, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνωφελὴς ἢ ἐπαναληψίς του.

§ 112. Τοιοῦτοτρόπως εὐρίσκονται ἐν ταυτῷ εἰς τὸ ἔργον τῆς νομοθεσίας δύο πράγματα, τὰ ὅποια φαίνονται ἀσυμβίβαστα, ἤγουν ἐπιχειρήματα μὲν ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, οὐδεμίαν δ' ἐξουσίαν πρὸς ἐκτέλεσίν του.

§ 113. Καὶ ἄλλη δὲ δυσκολία ἀξία προσοχῆς. Ὅσοι σοφοὶ θέλουσι νὰ ὁμιλήσωσιν εἰς τὸν κοινὸν λαὸν τὴν γλῶσσάν των, οὐχὶ δὲ τὴν γλῶσσάν του, γίνονται ἀκατάληπτοι· χίλια γὰρ εἴδη ἰδεῶν ὑπάρχουσιν αἱ ὅποια ἀδύνατον νὰ μεταφρασθῶσιν εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ· καὶ αἱ ἄγαν γενικαὶ θεωρίαι, καὶ τὰ ἄγαν ἀπέχοντα ὑποκείμενα ὑπερβαίνουσι παραπλησίως τὴν δυνάμιν του. Πᾶς δὲ ἄνθρωπος μὴ ὀρεγόμενος ἄλλο εἶδος πολιτεύματος παρὰ τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἴδιόν του συμφέρον, βλέπει δυσ-

κόλως πόσον μέλλει νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν ἀδιακόπων στερησεων τὰς ὅποιας ἀπαιτεῖ ἡ εὐνομία. Διὰ νὰ δυνηθῇ ἄρα ὁ λαὸς ἐν τῷ γενναῖσθαι νὰ αἰσθανθῇ τὰ ὑγιῆ παραγέματα τῆς πολιτικῆς, καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τοὺς θεμελιώδεις κανόνας τοῦ ὀρθοῦ λόγου τῆς ἐπικρατείας, ἔπρεπε τὸ ἀποτέλεσμα νὰ εἰμφορέσῃ νὰ γένη αἰτία, ἤγουν τὸ κοινωνικὸν πνεῦμα, ὅπερ μέλλει νὰ ἀποτελεσθῇ ἐκ τῆς νομοθεσίας, νὰ προεδρεύσῃ ἐπ' αὐτῇ τῇ νομοθεσίᾳ, καὶ οἱ ἄνθρωποι νὰ ᾔνοιον πρὸ τῶν νόμων ὅ,τι μέλλουσι νὰ γένωσι δι' αὐτῶν. Ὅθεν ὁ νομοθέτης, ἐπειδὴ δὲν δύναται νὰ μεταχειρισθῇ οὔτε τὴν ἰσχὺν οὔτε τὴν λογικὴν, ἀναγκάζεται νὰ προσδράμῃ εἰς ἐξουσίαν ἄλλης τάξεως ἥτις νὰ δυνηθῇ νὰ ἐκλύσῃ ἄνευ δυναστείας καὶ νὰ πιστευθῇ χωρὶς νὰ καταπίσῃ.

§ 114. Ἴδου τί ἐνάγκασεν ἐκ παντὸς χρόνου τοὺς πατέρας τῶν ἐθνῶν νὰ προσδράμωσιν εἰς τὴν μεσιτείαν τοῦ οὐρανοῦ, ἀπονέμοντες εἰς τοὺς θεοὺς τὴν ἑαυτῶν σοφίαν, ἵνα οἱ λαοὶ ὑποτασσόμενοι εἰς τοὺς νόμους τῆς ἐπικρατείας καὶ εἰς τοὺς τῆς φύσεως, καὶ γνωρίζοντες τὴν αὐτὴν δυνάμιν εἰς τε τὴν πλάσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὴν σύστασιν τῆς πολιτείας, ὑπακούωσι μετ' ἐλευθερίας, καὶ φέρωσιν εὐπειθῶς τὸν ζυγὸν τῆς κοινῆς εὐδαιμονίας.

§ 115. Διὰ τοῦτον τοίνυν τὸν ὑψηλὸν λόγον, τὸν ὑπερβαίνοντα τὴν καταληπτικὴν δυνάμιν τοῦ νοῦ τοῦ κοινοῦ λαοῦ, ὁ νομοθέτης θεσπιῶδει τὰς ἀποφάσεις διὰ τοῦ στόματος τῶν ἀθανάτων, ἵνα σύρη δυνάμει τῆς θείας

ἐξουσίας ὅσους δὲν δυναθῆ νὰ κινήσῃ ἡ ἀνθρωπίνη φρέ-
νῃσις (1). Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔργον παντός τὸ νὰ ὑποκριθῆ
τοὺς θεοὺς ὀμιλοῦντας, μήτε τὸ νὰ πιστευθῆ ὅταν κηρύξῃ
ἑαυτὸν διερχομένου τῶν. Ἡ μεγαλοφροσύνη τοῦ νομοθέτου
εἶναι τὸ ἀληθὲς θαῦμα, τὸ δεικνύον τὴν ἀποστολὴν του.
Πῶς μὲν γὰρ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐγχαράξῃ πλάκας λι-
θίνας, ἢ νὰ ἀγοράσῃ χρησμὸν, ἢ νὰ πλάσῃ μυστικὴν
συνομιλίαν μετὰ τινος θεότητος, ἢ νὰ παιδεύσῃ ὄρνεόν τι
ὥστε νὰ ὀμιλῆ αὐτῷ εἰς τὸ ὠτίον, ἢ νὰ εὔρη ἄλλα χον-
δρά μέσα πρὸς ἀπάτην τοῦ λαοῦ. Ὁ δὲ μόνον τοιαῦτα
γινώσκων δύναται κατὰ τύχην καὶ νὰ συναθροίσῃ πλῆθος
ἀνοήτων, ἀλλὰ δὲν θά κτίσει ποτὲ βασιλείον· καὶ τὸ ἀνό-
ητόν του ἔργον θά συναπολεσθῆ μετ' ὀλίγον σὺν αὐτῷ.
Μάταιαι μὲν γὰρ γοητεῖαι προξενούσι θεσμὸν πρόσκαι-
ρον, μόνη δὲ ἡ σοφία τὸν ἀποκαθιστᾷ μόνιμον. Ὁ Ιουδαί-
κός νόμος ἀείποτε ὑπάρχων, καὶ ὁ νόμος τοῦ υἱοῦ τοῦ
Ἰσραὴλ ἤδη δέκα αἰῶνας διευθύνων τὸ ἥμισυ τοῦ κόσμου,
ἀναγγέλλουσιν εἰσέτι καὶ τὴν σήμερον μεγάλους ἀνδρας τοὺς
ὑπαγορευτάς των. Ἐν ᾧ δὲ ἡ ἀλαζὼν φιλοσοφία καὶ τὸ
τυφλὸν φατριωτικὸν πνεῦμα τοὺς θεωρεῖ ὡς εὐτυχεῖς μόνον

(1) E veramente, λέγει ὁ Μακιαβέλης, mai non fu alcuno ordinatore di leggi straordinarie in un popolo, che non ricorresse à Dio, perche altrimenti non sarebbero accettate; perche sono molti beni conosciuti da uno prudente, i quali non hanno in se ragioni evidenti da potergli persuadere ad altrui. *Discorsi sopra Tito Livio*, lib. 1, c. xi.

λαοπλάνους, ἡ ἀληθὴς πολιτικὴ θαυμάζει ἐν τοῖς θεσπίσ-
μασιν αὐτῶν τὴν μεγάλην καὶ ἰσχυράν ὑπερφύειον τὴν
προεδρεύουσαν εἰς τὰ ἀφθάρτα ἐυστήματα.

§ 116. Δὲν πρέπει ἐκ πάντων τούτων νὰ συμπερά-
νωμεν μετὰ τοῦ Warburton, ὅτι ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ
θρησκεία ἔχουσι παρ' ἡμῶν τὸ αὐτὸ προκείμενον, ἀλλ' ὅτι
ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν ἐθνῶν ἡ θρησκεία χρησιμεύει ὡς ὄργανον
τῆς πολιτικῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Π.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΛΑΟΥ.

§ 117. Καθὼς ὁ ἀρχιτέκτων, πρὶν ἐγείρῃ μέγα τι οἰ-
κοδόμημα, παρατηρεῖ καὶ δοκιμάζει τὸ ἔδαφος, ἵνα γνω-
ρίσῃ ἂν δύνηται νὰ ὑποφέρῃ τὸ βᾶρος, οὕτω καὶ ὁ σοφὸς
νομοθέτης δὲν συντάττει πρῶτον τοὺς νόμους καλῶς κατ'
ἑαυτοὺς, ἀλλ' ἐξετάζει πρὸ τούτου ἂν ὁ λαὸς εἰς τὸν ὁποῖον
τοὺς διορίζει εἶναι ἐπιτήδειος νὰ τοὺς ὑποφέρῃ. Διὰ τοῦτο
ὁ Πλάτων δὲν ἠθέλησε νὰ δώσῃ νόμους εἰς τοὺς Ἀρκα-
δίους, οὔτε εἰς τοὺς Κυρηναίους, γινώσκων ὅτι οὗτοι
οἱ δύο λαοὶ ἦσαν πλούσιοι, καὶ δὲν ἐδύναντο νὰ δεχθῶσι
τὴν ἰσονομίαν. Διὰ τοῦτο ἐφάνησαν εἰς τὴν Κρήτην εὐνο-
μίαι καὶ κακοὶ ἄνθρωποι, ἐπειδὴ ὁ Μίνως ἐπαιδεύσε λαὸν
πλήρη μαχθηριῶν.

§ 118. Χίλια ἔθνη ἐλαμψαν ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὅποια

δὲν ἤθελάν ποτε ὑποφέρει τὴν εὐνομίαν· καὶ ὅσα ἤθελάν
 δυνηθῆναι τὴν ὑποφύσει, δὲν εἶχον ἐπὶ τούτῳ εἰμὴ ἓνα
 καιρὸν πολλὰ σύντομον ἐφ' ὅλης τῆς διαμονῆς των. Οἱ
 περισσότεροι λαοὶ, οἷς καὶ ἄνθρωποι, εἶναι εὐάγωγοι εἰς
 τὴν νεότητά των μόνον. Ἰηράσκοντες δὲ γίνονται ἀδιόρ-
 θωτοι. Ὅταν γὰρ ἄπαξ τὰ ἔθνη κατασταθῶσι, καὶ αἱ
 προλήψεις ῥιζοιθῶσιν, εἶναι ἐπικίνδυνον καὶ μάταιον ἐπι-
 χεῖρημα τὸ νὰ θελήσῃ τις νὰ τὰ μεταρρυθμίσῃ· οὔτε ὑπο-
 φέρει ὁ λαὸς νὰ βάλῃσι χεῖρι πρὸς ἕασι τῶν πληγῶν του·
 εἶναι ὡς τινες ἡλίθιοι καὶ δειλοὶ νοσοῦντες, οὔτινες φρίτ-
 τουσιν ὅταν ἴδωσι τὸν ἰατρὸν.

§ 119. Οὐχὶ ὅτι, καθὼς τινὰ νοσήματα καταταράτ-
 τουσιν τὴν κεφαλὴν τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοὺς ἀφαιροῦσι
 τὴν μνήμην τοῦ παρελθόντος, δὲν εὐρίσκονται ἐνίοτε καὶ
 ἐν τῇ διαμονῇ τῶν ἐπικρατειῶν σφοδραὶ ἐποχαί, ἐν αἷς
 αἱ μὲν πολιτικαὶ μεταστάσεις ἀποτελοῦσιν εἰς τοὺς λαοὺς
 οἷά τινες κρίσεις νόσων ἀποτελοῦσιν ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους,
 ἢ δὲ φρίκη τοῦ παρελθόντος ἐπέχει τόπον λήθης, καὶ ἡ
 ἐπικράτεια, πυρπολουμένη ὑπὸ τῶν ἐμφυλίων πολέμων,
 ἀναγεννᾶται, ἔν' οὕτως εἶπω, ἐκ τῆς τέφρας τῆς, καὶ
 ἀναλαμβάνει ῥῶσιν νεότητος, ἐξερχομένη ἐκ τῶν χειρῶν
 τοῦ θανάτου. Τοιαύτη ἐστάθη ἡ Σπάρτη ἐπὶ τοῦ Λυ-
 κούργου, ἡ Ρώμη μετὰ τοὺς Ταρκυνίους· καὶ τοιαῦται
 ἐστάθησαν παρ' ἡμῶν ἡ ὀλλάνδα καὶ ἡ Ἑλβετία μετὰ τὴν
 κατάλυσιν τῶν τυράννων.

§ 120. Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα συμβεβηκότα εἶναι σπάνια,

εἶναι ἐξαιρέσεις τῶν ὁποίων ὁ λόγος εὐρίσκεται ἀείποτε ἐν
 τῇ ἰδιαίτερᾳ συγγραφῇ τῆς ἐξαιρουμένης ἐπικρατείας.
 Τοιαῦται ἐξαιρέσεις δὲν συμβαίνουσι δις εἰς τὸν αὐτὸν
 λαόν· καθότι δύναται νὰ γένη ἐλεύθερος ἐν ὅσῳ εἶναι μόνον
 βάρβαρος, οὐχὶ δὲ καὶ ἔταν τὸ κοινωνικὸν ἐλατήριον φθορῆ.
 Τότε αἱ ταραχαὶ δύναται νὰ τὸν καταστρέψωσι, χωρὶς
 νὰ δυνηθῶσιν αἱ πολιτικαὶ μεταβολαὶ νὰ τὸν συστήσωσιν
 ἐκ δευτέρου· καὶ ὅταν τὰ σίδηρά του συντριφῶσιν, πίπτει
 τοῦ λοιποῦ εἰς τρίμματα καὶ οὐκέτι ὑπάρχει· χρειάζεται
 εἰς αὐτὸν εἰς τὸ ἐξῆς δεσπότης, οὐχὶ δὲ ἐλευθερωτής. Ὡς
 ἐλεύθεροι λαοὶ, ἔχετε πάντοτε εἰς τὴν μνήμην ταῦτα τὸ
 πολιτικὸν ἀξίωμα ἢ ἐλευθερία ἀποκτᾶται μὲν,
 οὐδέποτε δὲ ἀνακτᾶται.

§ 121. Ἡ νεότης δὲν εἶναι νηπιότης. ἔχουσι τὰ ἔθνη,
 καθὼς καὶ οἱ ἄνθρωποι, καιρὸν νεότητος, ἔστω δὲ καὶ ὠρι-
 μότητος, τὴν ὁποίαν χρεὶα νὰ προσμενῇ τις πρὶν τὰ καθ-
 υποβάλλῃ εἰς νόμους. Ἀλλ' ἡ ὠριμότης τοῦ λαοῦ δὲν εἶναι
 πάντοτε εὐγνώριστος· ἂν τὴν προλάβῃ τις, τὸ ἔργον δὲν
 τελεσφορεῖται. Ὁ θεῖνα μὲν λαὸς εἶναι ἱκανὸς νὰ ὑποβληθῇ
 εἰς κανόνας ἐν τῇ γενναΐσθαι· ὁ δὲ θεῖνα ἕτερος δὲν εἶναι
 ἱκανὸς οὔτε μετὰ δέκα αἰῶνας. Οἱ Ρῶσσοι δὲν θὰ πολι-
 τευθῶσι ποτὲ ἀληθῶς, καθότι ἐπολιτεύθησαν πολλὰ πρῶϊμα.
 Ὁ Πέτρος εἶχεν ὑπερφύαν μιμητικὴν, οὐχὶ δὲ τὴν ἀληθῆ
 ὑπερφύαν, τὴν πλάστουσαν καὶ κατασκευάζουσαν πάντα
 ἐκ τοῦ μηθενός. Τινὰ μὲν τῶν πραγμάτων ἔν' ἔπραξεν,
 ἦσαν καλὰ· τὰ περισσότερα δὲ ἦσαν παράκλιρα. Εἶδε μὲν

ὅτι ὁ λαὸς τοῦ ἦτον βάρβαρος, δὲν εἶδε δὲ ὅτι δὲν ἦτον ὄριμος εἰς πολίτευσιν· ἠθέλησε νὰ τὸν πολιτεύσῃ, ἐν ᾧ ἐχρειάζετο μόνον νὰ τὸν γυμνάσῃ εἰς τὰ πολεμικά. Ἡθέλησεν εὐθύς νὰ πλάσῃ Γερμανοὺς, Ἀγγλοὺς, ἐν ᾧ ἔπρεπε νὰ κατασκευάσῃ πρῶτον Ῥώσσοις· ἐμπέδισε τοὺς ὑπηκόους τοῦ ἀπὸ τοῦ νὰ γένωσι ποτε ὑπερ ἐδύναυτο νὰ γένωσι, πληροφοροῦν αὐτοὺς ὅτι ὑπῆρχον ὑπερ οὐκ ἦσαν. Τοιοῦτοτρόπως παιδαγωγὸς Γάλλος παιδεύει τὸν μαθητὴν τοῦ εἰς τὸ νὰ λάμψῃ μιαν στιγμὴν εἰς τὴν νηπιότητά του, καὶ ἔπειτα νὰ μὴ ἦναι ποτε τίποτε. Τὸ βασιλεῖον τῆς Ῥωσσίας θὰ θελίσει νὰ ὑποδουλώσῃ τὴν Εὐρώπην, καὶ θὰ ὑποδουλωθῇ καὶ αὐτό. Οἱ Τάταροι, οἱ ὑπῆκοοί του ἢ οἱ γείτανές του, θὰ γένωσι κύριοι καὶ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν· αὕτη ἡ πολιτικὴ μεταβολὴ μοὶ φαίνεται ἀφενκτος. Πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης συνεργάζονται ἐκ συμφώνου εἰς τὸ νὰ τὴν ἐπιταχύνωσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

ΣΥΝΕΚΕΙΑ.

§ 122. Καθὼς ἡ φύσις εἶδωκεν ὄρια εἰς τὸ ἀνάστημι εὐσωμά του ἀνδρὸς, πέραν τῶν ὁποίων γεννῶνται μόνον γίγαντες ἢ νάνοι, παραπλησίως ὑπάρχουσιν ὡς πρὸς τὴν ἀρίστην σύγκρασιν ἐπικρατείας ὄρια τῆς ἐκτάσεως, ἣν δύναται νὰ ἔχῃ ἡ ἐπικράτεια, ὥστε νὰ μὴ ἦναι μήτε πάρα

πολὺ μεγάλη, μήτε πάρα πολὺ μικρὰ, ἵνα διοικητῆται ἀφ' ἑαυτῆς. Ἰπάρχει ἐν παντὶ πολιτικῷ σώματι ἕνας διορισμένος βαθμὸς ἰσχύος ἀνυπέρβατος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου πολλάκις ἀπομακρύνεται μεγαλυνόμενον. Ὅσον δὲ ὁ κοινωνικὸς δεσμὸς ἐκτείνεται, τόσον ἀδυνατεῖ· καὶ ἐν γένει μίαν μικρὰ ἐπικράτεια εἶναι ἀναλόγως ἰσχυροτέρα μιᾶς μεγάλης.

§ 123. Χίλιοι λόγοι ἀποδεικνύουσι τοῦτο τὸ πολιτικὸν ἀξίωμα. Πρῶτον μὲν γὰρ ἡ διοίκησις γίνεται ἐπιμοχλοστέρα εἰς τὰ μεγάλα ἀποστήματα, καθὼς πᾶν βᾶρος γίνεται βαρύτερον εἰς τὴν ἄκραν μεγάλου μοχλοῦ. Γίνεται δὲ καὶ φορτικωτέρα, ἐν ὧσιν οἱ βαθμοὶ πολλαπλασιάζονται· καθότι πᾶσα πόλις ἔχει πρῶτον τὴν ἰδικὴν τῆς διοίκησιν τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς πληρῶνει, καὶ πᾶσα περικοπὴ ἐπαρχίας τὴν ἰδικὴν τῆς καὶ αὐτὴν πληρονομένην παρὰ τοῦ λαοῦ· εἶτα πᾶσα ἐπαρχία, ἔπειτα αἱ μεγάλαι τοπαρχίαι, αἱ σατραπῖαι, αἱ ἀντιβασιλείαι, αἱ ὁποῖαι χρεῖα νὰ πληρῶνωνται πάντοτε ἀκριβότερα κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἀναβαίνοντος βαθμοῦ, καὶ πάντοτε μετὰ ζημίας τοῦ δυστυχοῦς λαοῦ· τελευταῖον ἔρχεται ἡ ὑπερτάτη διοίκησις, ἣτις καταπιέζει τὸ πᾶν. Τόσα ἀλλεπάλληλα φορτία ἀσθενίζουσιν ἀδιακόπως τοὺς ὑπηκόους· οὐ μόνον δὲν ἠγσμονεύονται καλλήτερα ὑπὸ πασῶν τούτων τῶν διαφόρων τάξεων, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ὀλιγώτερον πάρεξ ἐὰν ἦτο μίαν μόνην ὑπεράνω αὐτῶν. Ἐν τοσοῦτῃ μόλις μένουσι πόροι πρὸς τὰς ἀπροσδοκίτους περιστάσεις· καὶ ἐν χρεῖα τοιαύτῃ, ἡ ἐπικράτεια εὐρίσκεται ἐγγὺς τῆς ἀπωλείας τῆς.

§ 124. Πρὸς δὲ τούτοις, οὐ μόνον ἡ ἡγεμονία ἔχει ὀλιγωτέραν δραστηριότητα καὶ ταχύτητα εἰς τὸ νὰ ἐπιμελήται νὰ διαφυλάττωνται οἱ νόμοι, νὰ ἀναχαιτίζωνται αἱ κατὰ τῶν ἀρχομένων καταδυνασταῖαι, νὰ διορθώνωνται αἱ καταχρήσεις, νὰ προλαμβάνωνται τὰ στασιώδη ἐπιχειρήματα, ὅσα δύνανται νὰ συμβῶσιν εἰς τόπους μεμακρυσμένους· ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς ἔχει ὀλιγωτέραν ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀρχηγούς του τοὺς ὁποίους οὐδέποτε βλέπει, πρὸς τὴν πατρίδα ἣτις φαίνεται εἰς αὐτὸν ὡς ὁ κόσμος ὁλόκληρος, καὶ πρὸς τοὺς συμπλίτας του τῶν ὁποίων οἱ πλεῖστοι εἶναι ξένοι πρὸς ἀλλήλους. Ἔπειτα οἱ αὐτοὶ νόμοι δὲν δύνανται νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τόσας διαφόρους ἐπαρχίας ἐχούσας ἥθη ἄλλοια, κειμένας εἰς κλίματα ἀντικείμενα, καὶ μὴ ἐπιδεχομένας τὸ αὐτὸ εἶδος πολιτεύματος. Ἄνόμοιοι δὲ νόμοι γεννῶσι ταραχὰς καὶ σύγχυσιν μεταξὺ τῶν λαῶν, αἵτινες ζῶντες ὑπὸ τοῖς αὐτοῖς ἀρχηγοῖς καὶ εἰς συνεχῆ ἐπιμελίαν, μετοικοῦσιν ἢ ἀποτελοῦσι συνοικέσια εἰς τὸν τόπον ἀλλήλων, καὶ ὑποθεβλημένοι εἰς ἀλλοειδῆ ἔθνη, ἀγνοοῦσιν ἂν ἡ πατρικὴ των κληρονομία εἶναι ἰδική των τῶ ὄντι. Τὰ δὲ προτερήματα κρύπτονται, αἱ ἀρεταὶ ἀγνοοῦνται, αἱ μοχθηρίαι μένουσιν ἀτιμώρητοι ἐν τοιούτῳ πλῆθει ἀνθρώπων, ἀγνώστον πρὸς ἀλλήλους, τοὺς ὁποίους ἡ κλιθεὶς τῆς ὑπερτάτης διοικήσεως συναθροίζει ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ. Οἱ δὲ ἀρχηγοὶ βεβαρημένοι ὑπὸ τῶν ὑποθέσεων, οὐδὲν βλέπουσιν αὐτόπται· ὅταν οἱ ὑποταγεῖς των ἡγεμονεύουσιν ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ. Τέλος πάντων τὰ ἀναγκαῖα

μέτρα εἰς διαφύλαξιν τῆς γενικῆς ἐξουσίας, ἀπὸ τῆς ὁποίας τόσοι πολυάριθμοι ἀξιωματικοὶ θέλουσι νὰ ἐξαιρέσωσιν ἑαυτοὺς, ἢ νὰ τὴν ἀπατήσωσι, καταναλίσκουσιν ἐνασχολοῦντες ὅλας τὰς δημοσίας φροντίδας, καὶ δὲν ἀφίνουσιν οὐδεμίαν ὑπὲρ τῆς εὐτυχίας τοῦ λαοῦ, μολις δὲ ἀρκετὴν πρὸς ὑπεράσπισίν του ἐν χρεΐᾳ. Τοιουτοτρόπως ἄρα σῶμα ὑπαρμέγεθες καὶ μεγαλύτερον τῆς δυνάμεως τῆς συγκροσεως του, ὑποπίπτει καὶ κατασυντρίβεται ὑπὸ τῷ ἑαυτοῦ βάρει.

§ 125. Ἐξ ἐτέρου δὲ μέρους, ἡ ἐπικράτεια ὀφείλει νὰ λάβῃ κάποιαν βάσιν, ἵνα ἔχῃ στερεότητα εἰς τὸ νὰ ἀνισταθῇ εἰς τοὺς κλονισμοὺς τοὺς ὁποίους θὰ δοκιμάσῃ ἀναμφιβόλως, καὶ εἰς τοὺς ἀγῶνας τοὺς ὁποίους θὰ ἀναγκασθῇ νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς διατήρησίν της· καθότι πάντες οἱ λαοὶ ἔχουσιν εἶδος τι ἰσχύος ἀποκέντρον, διὰ τῆς ὁποίας ἐνεργοῦσιν ἀδιακόπως πρὸς ἀλλήλους, ἀποτεινόμενοι εἰς τὸ νὰ ἀυξάνωνται μετὰ ζημίας τῶν γειτνιαζόντων, καθάπερ αἱ δυνάμεις τοῦ Καρτεσιου. Τοιουτοτρόπως οἱ ἀδύνατοι κινδυνεύουσι νὰ καταποθῶσιν ὅσον οὔποι· καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ διασωθῇ, ἐὰν μὴ συνδιαταχθῇ μετὰ τὸ ὅλον εἰς ἓν εἶδος ἰσορροπίας ἀποτελοῦσης τὸ καταπίσμα πανταχοῦ σχεδὸν ἰσοδύναμον.

§ 126. Γίνεται δὴλον ἐκ τούτων ὅτι ἔχει λόγους εἰς τὸ νὰ ἐκταυθῇ ἓνας λαὸς, καὶ λόγους εἰς τὸ νὰ συμπερισταλθῇ· καὶ τοῦτο δὲν εἶναι τὸ μικρότατον προτέρημα τοῦ πολιτικοῦ τὸ νὰ εὕρῃ μεταξὺ τούτων τῶν διαφόρων λόγων

τὴν ἀναλογίαν τὴν ἐπωφελεστάτην εἰς τὴν συντήρησιν τῆς ἐπικρατείας. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν ἐν γένει ὅτι οἱ πρῶτοι λόγοι, οἱ τῆς παρεκτάσεως, ὄντες μόνον ἐξωτερικοὶ καὶ σχετικοὶ, ὀφείλουσι νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τοὺς λόγους τῆς συμπεριστολῆς, ὡς ὄντας ἐσωτερικοὺς καὶ ἀσχετοὺς· ὕγιες γὰρ καὶ ἰσχυρὸν πολιτικὸν σύστημα εἶναι τὸ πρῶτον ζητητέον πράγμα· καὶ ὀφείλομεν νὰ ἐμπιστευθῶμεν μᾶλλον εἰς τὴν ῥώμην τὴν ἐξ ἀρίστου πολιτεύματος, πᾶρεξ εἰς τοὺς ἐκ μεγάλης ἐκτάσεως γῆς χρηγιουμένους πόρους.

§ 127. Ἐφάνησαν δὲ ἐπικράτειαί τοιουτοτρόπως συνητεταγμέναι, ὥστε ἡ ἀνάγκη τῶν κατακτίσεων ξένης γῆς ἔμβαιεν εἰς τὸ πολιτικὸν τῶν συστημάτων καὶ πρὸς συντήρησιν τῶν ἠναγκάζοντο νὰ ἐκτείνωνται ἀδιακόπως. Ἴσως ἐμακάριζον ἑαυτοὺς διὰ ταύτην τὴν εὐτυχῆ ἀνάγκην, ἥτις ἐδείκνυε σὺν τῷ πέρατι τῆς αὐξήσεώς των καὶ τὴν ἀφροντιστικὴν τῆς ἐκπτώσεώς των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

ΣΥΝΕΧΕΙΑ.

§ 128. Δύναται νὰ μετρηθῇ ἐν πολιτικὸν σῶμα κατὰ δύο τρόπους, κατὰ τὴν ἔκτασιν τῆς γῆς του καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν τοῦ λαοῦ· εἶναι δὲ μεταξὺ ἐκατέρων τούτων τῶν μέτρων ἀναφορὰ τις ἀρμοδίη ὥστε νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἐπι-

κράτειαν τὸ ἀληθὲς αὐτῆς μέγεθος· οἱ μὲν γὰρ ἄνθρωποι συνιστῶσι τὴν ἐπικράτειαν, ἡ δ' ἐπικρατουμένη γῆ τοὺς τρέφει· αὕτη ἄρα ἡ ἀναφορὰ εἶναι νὰ ἐξαρτῆ ἡ γῆ εἰς τὴν ζωοτροφίαν τῶν κατοίκων της, καὶ νὰ ἔχη τόσους κατοίκους ὅσους δύναται νὰ θρέψῃ. Ἐν ταύτῃ τῇ ἀναλογίᾳ εὐρίσκειται ὁ μέγιστος βαθμὸς ἰσχύος ἐνὸς δεδομένου ἀριθμοῦ λαοῦ· καθότι εἴαν μὲν ἦναι ἔκτασις γῆς πλατυτέρα, ἡ φύλαξις της γίνεται ἐπαχθῆς, ἡ καλλιέργειά της ἀτελής, καὶ τὰ προϊόντα της περιττά· ὅπερ θὰ γένη ὅσον οὕτω αἰτία πολέμων προφυλακτικῶν. Εἴαν δὲ ἦναι στενωτέρα, ἡ ἐπικράτεια εὐρίσκειται, διὰ τὰ ἐλλείποντα, ἔχουσα χρεῖαν τῶν γειτόνων της· ὅπερ θὰ γένη ὅσον οὕτω αἰτία πολέμων ἐφοδικῶν. Πᾶς δὲ λαὸς ἀναγκασμένος, ἐξ αἰτίας τῆς θείσεώς του, νὰ ἐμπορευῆται ἢ νὰ πολεμῇ, εἶναι ἀσθενὴς κατ' ἑαυτὸν καὶ ἐξηρημένος ἐκ τῶν γειτόνων του ἢ ἐκ τῶν συμβαινόντων, ἔχει ὑπαρξιν ἀθέβαιον καὶ βραχύειαν. Ἢ ὑποδουλῶναι ἄλλους καὶ μεταβάλλει τὴν θέσιν του, ἢ ὑποδουλοῦται καὶ ἐξαλείφεται. Δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ ἐλεύθερος ἄνευ πολλῆς σμικρότητος ἢ πολλῆς μεγαλειότητος.

§ 129. Τὸ νὰ λογιρασθῇ βεβαία ἀναφορὰ τῆς ἐκτάσεως μιᾶς περιοχῆς γῆς καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνθρώπων, πρὸς ἐξάρκειαν ἀμοιβαίαν, εἶναι ἀδύνατον, τῶσον ἐξ αἰτίας τῶν διαφορῶν τῶν εὐρισκομένων εἰς τὰς ποιότητας τῆς γῆς, εἰς τοὺς βαθμοὺς τῆς εὐφορίας της, εἰς τὴν φύσιν τῶν προϊόντων της, καὶ εἰς τὴν ἐπιβρόχιαν τῶν κλιμάτων, ὅσον καὶ ἐξ αἰτίας τῶν διαφορῶν τῶν παρατηρουμένων εἰς

τάς κράσεις καὶ διαθέσεις τῶν κατοίκων τούτων τῶν γλιμάτων· καθότι οἱ μὲν δαπανῶσιν ὀλίγα προϊόντα ἐν τόπῳ εὐφόρῳ, ἄλλοι δὲ πολλά ἐν ἀφόρῳ. Χρεία πρὸς τούτοις γὰρ γένη προσοχὴ εἰς τὴν μικροτέραν ἢ μεγαλητέραν πολυτεχνίαν τῶν γυναικῶν, καὶ εἰς ὅσα ὁ τόπος δύναται γὰρ ἔχει μᾶλλον ἢ ἔλαττον συντείνοντα πρὸς πολυανθρωπίαν, καὶ εἰς τὴν ποσότητα ἀνθρώπων τὴν ὁποῖαν ὁ νομοθέτης δύναται γὰρ ἐλπίζει ὅτι θὰ συνδράμῃ θυνάμει τῶν συστημάτων του· εἰς τρόπον ὅστις δὲν πρέπει γὰρ θεμελιώσῃ τὴν κρίσιν του εἰς ἄπερ βλέπει, ἀλλ' εἰς ἄπερ προβλέπει, μήτε γὰρ ἐπιστήσῃ τὸν νοῦν του τόσου εἰς τὴν νῦν κατάστασιν τοῦ πλῆθους τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' εἰς τὴν κατάστασιν ἧς μέλλει φυσικῶς γὰρ φθάσῃ ἢ πληθῆσῃ. Τέλος πάντων ὑπάρχουσι χίμαιρα περιστάσεις ἐν αἷς τὰ ἰδιαιτέρα συμφέροντα τοῦ τόπου ἀπαιτοῦσιν ἢ ἐπιτρέπουσι γὰρ ἐναγκαλισθῆναι τις περισσοτέραν ἔκτασιν γῆς παρ' ὃ φαίνεται ἀναγκαῖον. Ὅθεν θὰ ἐκταυθῶσι πολὺ ἐν τόπῳ ὄρεινῳ, ἐνθα τὰ φυσικὰ προϊόντα, ὅσον τὰ δάση καὶ αἱ βοσκαὶ, ἀπαιτοῦσιν ὀλιγωτέραν ἐργασίαν, καὶ ἐνθα ἡ πείρα διδάσκει ὅτι αἱ γυναῖκες εἶναι πολυγονώτεραι παρὰ εἰς τὰς πεδιάδας, καὶ ὅπου πολλὰ ἐκτεταμένη γῆ καταφορικὴ παριστᾷ ὀλίγην βίαν ὀριζοντεῖαν, ἥτις μόνη πρέπει γὰρ λογισθῆναι εἰς τὰ γεννήματα. Ἐξ ἐναντίας δὲ δύναται γὰρ συμπεριρισθῶσι κατοικοῦντες παραθαλάσσια, καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν βράχων καὶ ἄμμων σχεδὸν ἀκάρπων· καθότι ἡ ἀλευτικὴ δύναται γὰρ ἀναπληρώσῃ ἐν μεγάλῳ μέρει τὰ τῆς γῆς

προϊόντα· καὶ οἱ ἄνθρωποι χρεία γὰρ ἔχουσιν ἐγγύτερα συναθροισμένοι, ἵνα ἀποκωλύσιν τοὺς πειράτας. ἔχουσι δὲ πρὸς τούτοις καὶ εὐκολίαν περισσοτέραν εἰς τὸ γὰρ ἀνακουφίσωσι τὸν τόπον, στέλλοντες ἀποικίας, ἔταν ἦναι πολλὰ καταπεφορτισμένοι.

§ 130. Εἰς ταῦτα τὰ ἀναγκαῖα ζητήματα πρὸς νομοθεσίαν λαοῦ προσθετέον καὶ ἕτερον, παρ' οὗ δὲν δύναται μὲν γὰρ ἀναπληρωθῆναι ἄλλο, ἀνευ δὲ τοῦ ὁποίου πάντα εἶναι ἀνομιμῆ. Ἔστι δὲ τοῦτο τὸ γὰρ γένη ἢ σύστασις ἐν καιρῷ ἀφθονίας καὶ εἰρήνης· ὁ γὰρ καιρὸς, καθ' ὃν διατάσσεται ἐπικράτειά τις, εἶναι καθὼς ὁ καιρὸς, καθ' ὃν συντάσσεται στρατιωτικὸς τις λόχος, εἶναι στιγμή καθ' ἣν τὸ σῶμα εὐρίσκειται ἐν ὀλιγωτέρᾳ ἱκανότητι ἀντιστάσεως καὶ ἐγκαταστρεπτότατον. Ἡ ἀντίστασις κλητέρα ἐν καιρῷ ἀταξίας ἀπαλύτῃ, παρὰ ἐν στιγμή ἀναθρασμῶ, καθ' ἣν ἕκαστος ἐνασχολεῖται εἰς τὴν τάξιν του καὶ οὐχὶ εἰς τὸν κίνδυνον. Ἐάν ἐπέλθῃ πόλεμος, ἢ πείρα, ἢ ἐπανάστασις ἐν τούτῳ τῷ κατεπεύγοντι καιρῷ, ἡ ἐπικράτεια ἀφύκτως ἀνατρέπεται.

§ 131. Οὐχὶ ὅτι δὲν εἶναι πολλὰ ἡγεμονίαι συστημέναι ἐν τοιαύταις κακοκαιρίαις· ἀλλ' αἱ τότε συστηθεῖσαι ἡγεμονίαι καταστρέφουσιν αὐταὶ τὴν ἐπικράτειαν. Οἱ γὰρ τύραννοι φέρουσιν ἢ ἐκλέγουσι πάντοτε τοιοῦτους ταραχώδεις καιροὺς, διὰ γὰρ εἰσάξωσι, διὰ τῆς βοήθειάς τοῦ κοινοῦ τρόμου, νόμους καταστρεπτικούς, τοὺς ὁποίους ὁ λαὸς δὲν δέχεται ποτε ἀδιαφόρως. Ἡ ἐκλογή τῆς στιγ-

μῆς τῆς νομοθεσίας εἶναι εἷς ἐκ τῶν βεβαιωτάτων χαρακ-
τήρων ἐξ ὧν δύναται νὰ διακριθῇ τὸ ἔργον τοῦ νομοθέτου
καὶ τὸ ἔργον τοῦ τυράννου.

§ 132. Ποῖος λοιπὸν λαὸς εἶναι ἐπιδεκτικὸς νομο-
θεσίας; Ὅστις, εὐρισκόμενος ἤδη συνδεδεμένος μὲ τινα
ένωσιν καταγωγῆς ἢ συμφέροντος ἢ προσήκοντος, δὲν
ἔφερεν ἀκόμη τὸν ἀληθῆ ζυγὸν τῶν νόμων· ὅστις δὲν ἔχει
οὔτε ἔθιμα, οὔτε δεισιδαιμονίας πολλὰ ἐρριζωμένας· ὅστις
δὲν φοβεῖται νὰ ὑποπέσῃ εἰς ἕξαφνον εἰσθρομὴν πολεμίων·
ὅστις, χωρὶς νὰ ἔμβῃ εἰς τὰς διχονοίας τῶν γειτόνων του,
δύναται νὰ ἀντισταθῇ μόνος ἐκάστῳ αὐτῶν, ἢ νὰ βοη-
θηθῇ παρὰ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ νὰ ἀπωθήσῃ ἕτερον· καὶ οὐ-
τινος ἑκάστου μέλος δύναται νὰ ᾔῃ γινωστὸν παρὰ πάν-
των· καὶ παρ' ἧ ἤν ἀναγκάζονται νὰ ἐπιφορτίσωσιν
οὐδένα ἄνθρωπον μὲ φορτίον βαρύτερον τῆς δυνάμεώς του·
καὶ ὅστις δύναται νὰ μὴ ἔχη χρεῖαν τῶν ἄλλων λαῶν,
καὶ τοῦ ὁποίου οὐδαίς ἄλλος λαὸς ἔχει χρεῖαν (1)· καὶ
ὅστις δὲν εἶναι οὔτε πλούσιος οὔτε πτωχός, καὶ δύναται
νὰ ἐξαρκῆ εἰς ἑαυτὸν· τέλος πάντων, ὅστις ἔχει συνάμα

(1) Ἐάν ἐκ τῶν δύο γειτόνων λαῶν ὁ ἓνας ἔχη χρεῖαν
τοῦ ἑτέρου, τοῦτο θὰ εἶναι θέσις σκληροτάτη μὲν πρὸς
τὸν ἔχοντα χρεῖαν, ἐπικινδυνωτάτη δὲ πρὸς τὸν ἕτερον.
Πάν ἔθνος φρόνιμον ἐν τοιαύτῃ περιστάσει θὰ ἀγωνισθῇ
εὐθύς νὰ ἐλευθερώσῃ τὸ ἕτερον ἐκ ταύτης τῆς ἐξαρτησίας.
Ἡ πολιτεία τοῦ Ἰταλίας, ἐμπάρηκακλεισμένη εἰς τὸ βασι-
λεῖον τοῦ Μεξικῶ, ἐπρόκριε γὰ μὴ ἔχη ἄλλας πάρεξ νὰ

τὴν σύμπληξιν παλαιῦ λαοῦ, καὶ τὸ εὐάγωγον νέου λαοῦ.
Τὰ μὲν γὰρ ἀποκαθιστῶντα τὸ ἔργον τῆς νομοθεσίας ἐπί-
πονον δὲν εἶναι τόσον ὅσα χρειάζονται νὰ συστηθῶσιν,
ἕσον ὅσα χρειάζονται νὰ ἀνατραπῶσι· τὸ δὲ ἀποτελοῦν
τὴν ἔκθεσιν σπανιωτάτην εἶναι τὸ ἀδύνατον νὰ εὐρεθῇ ἡ
ἀπλότης τῆς φύσεως ἠνωμένη μὲ τὰς χρεῖας τῆς πολιτικῆς
κοινωνίας. Τῇ ἀληθείᾳ δὲ δυσκόλως εὐρίσκονται πάντα
τὰ ἄνω εἰρημένα ζητήματα συνενωμένα. Ὅθεν βλέπομεν
ὀλίγας ἐπικρατείας εὐσυστάτους.

§ 133. Εὐρίσκεται μέχρι τοῦδε ἐν τῇ Εὐρώπῃ τόπος
τις ἐπιδεκτικὸς νομοθεσίας, τὸ νησίον τῆς Κύρου ἢ Κορ-
σικῆς. Ἡ Ρώμη καὶ ἡ σταθερότης μὲ τὴν ὁποίαν οὗτος ὁ
ἀνδρεῖος λαὸς ἐδυνήθη νὰ ἀναλάβῃ καὶ νὰ ὑπερασπισθῇ
τὴν ἐλευθερίαν του, τὸν ἀποκαθιστᾷ ἄξιον τοῦ νὰ ἐπι-
μεληθῇ τις σοφός νὰ τὸν διδάξῃ νὰ τὴν διαφυλάξῃ. Ἐχὼ
δὲ προαισθησῆν ὅτι τοῦτο τὸ νησίον, θὰ προξενήσῃ ποτὲ
θωμασμὸν εἰς τὴν Εὐρώπην.

τὸ ἀγοράζῃ παρὰ τῶν Μεξικανῶν, καὶ μάλιστα πάρεξ νὰ
τὸ δεχθῇ χάριν. Οἱ φρόνιμοι Ἰταλιῶνες εἶδον τὴν πα-
γίδα τὴν κεκρυμμένην ὑπὸ ταύτῃ τῇ φιλοδοξίᾳ. Διεφυ-
λάχθησαν ἐλεύθεροι καὶ ἡ μικρὰ αὐτὴ ἐπικράτεια, ἐμπερι-
κεκλεισμένη ἐν τῷ Μεξικανικῷ βασιλείῳ, ἔγινε τέλος
πάντων τὸ ὄργανον τῆς καταστροφῆς του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ.

§ 134. Εάν εξετάσωμεν εἰς τί συνίσταται κατ' ἀκριβείαν τὸ μέγιστον ἀπάντων ἀγαθόν, ὑπερ ὀφείλει νὰ ᾖ τὸ τέλος παντός νομοθετικοῦ συστήματος, ἢ εὖροιμεν ὅτι ὀρίζεται εἰς ταῦτα τὰ δύο κυριώτατα ὑποκείμενα, εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ εἰς τὴν ἰσότητά. Εἰς μὲν τὴν ἐλευθερίαν, καθότι πᾶσα ἐξάρτησις ἰδιαίτερα εἶναι τοσαύτη ἰσχύς ἀφρημένη ἐκ τοῦ σώματος τῆς ἐπικρατείας· εἰς δὲ τὴν ἰσότητά, καθότι ἡ ἐλευθερία δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη ἄνευ αὐτῆς.

§ 135. Εἶπον ἤδη τί ἐστὶν ἐλευθερία κοινωνική. Περὶ δὲ τῆς ἰσότητος, δὲν εἶναι χρεια νὰ ἐννοήσωμεν διὰ ταύτης τῆς λέξεως ὅτι οἱ βαθμοὶ δυνάμεως καὶ πλοῦτος νὰ ᾖ κατὰ πάντα οἱ αὐτοί· ἀλλ' ὅτι ἡ μὲν δύναμις νὰ ᾖ ἐλάττων ἀπάσης δυναστείας, καὶ νὰ μὴ κινῆται εἰς πρᾶξιν εἰμὴ δυνάμει τῆς τάξεως καὶ τῶν νόμων· ὁ δὲ πλοῦτος νὰ μὴ ᾖ εἰς οὐθέννα πολίτην μὲ τοσαύτην ἀφθονίαν, ὥστε νὰ δύνηται νὰ ἀγοράσῃ ἄλλον πολίτην, μήτε εἰς τοσαύτην ἔλλειψιν, ὥστε νὰ ἀναγκασθῇ νὰ πωλήσῃ ἑαυτὸν πολίτης (1). Τοῦτο δὲ κατορθοῦται, ἐάν εἰς

(1) Θέλεις λοιπὸν νὰ συμπηχθῇ ἡ ἐπικράτεια; Πλησίασον τοὺς ἄκρους βαθμοὺς, ὥσον ἐνδέχεται, μὴ ὑπο-

μὲν τοὺς μεγάλους ᾖναι μετριότης ὑπαρχόντων καὶ ἀξιώματος ἢ ὑπολήψεως, εἰς δὲ τοὺς μικροὺς μετριότης φιλαργυρίας καὶ ἐπιθυμίας.

§ 136. Αὕτη ἡ ἰσότης, λέγουσιν, εἶναι χίμαιρα θεωρητική, ἣτις δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ πραγματικῶς. Ἀλλ' ἂν ἡ κατάχρησις ᾖναι ἄφροντος, ἔπειτα ἄρα γε ὅτι δὲν πρέπει τοῦλάχιστον νὰ κανονισθῇ; Τῇ ἀληθείᾳ δὲ, ἐπειδὴ ἡ ἰσχύς τῶν πραγμάτων ἀποτείνεται πάντοτε εἰς τὸ νὰ καταστρέψῃ τὴν ἰσότητά, ἡ ἰσχύς τῆς νομοθεσίας ὀφείλει πάντοτε νὰ ἀποταίνηται εἰς τὸ νὰ τὴν διατηρῇ.

§ 137. Ἀλλὰ ταῦτα τὰ γενικά ὑποκείμενα ἀπόσις καλῆς νομοθεσίας πρέπει νὰ συμμορφώνωνται ἐν παντὶ τόπῳ κατὰ τὰς σχέσεις τὰς προκυπούσας ἐκ τῆς τοποθεσίας καὶ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν κατοίκων. Κατὰ ταύτας τὰς σχέσεις χρεια νὰ προσαρμοσθῇ εἰς ἕκαστον λαὸν νομοθεσία ἰδιαίτερα, ἡ ὅποια νὰ ᾖ ἀρίστη, οὐχὶ ἴσως καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐπικράτειαν ὑπὲρ ἧς εἶναι διορισμένη. Παραδείγματός χάριν, ἡ γῆ εἶναι ἀχάριστος καὶ ἄφορος, ἢ ὁ τόπος εἶναι πολλὰ στενός διὰ τοὺς κατοίκους;

φέρων οὔτε ὑπερπλοῦτους οὔτε παμπτοίχους ἀνθρώπους· αὐταὶ γὰρ αἱ δύο καταστάσεις, φύσει ἀχάριστοι οὔσαι, εἶναι παραπλησίως ὁλέθρια εἰς τὸ κοινὸν ἀγαθόν· ἐκ μὲν γὰρ τῆς τῶν ἐνδεῶν ἐξέρχονται οἱ συμψηθῆσι τῆς τυραννίας, ἐκ δὲ τῆς ἐτέρας οἱ τύραννοι μεταξὺ αὐτῶν πάντοτε διαπραγματεύεται ἡ ἐμπορία τῆς δημοσίας ἐλευθερίας· οἱ μὲν γὰρ τὴν ἀγοράζουσιν, οἱ δ' ἐνδεεῖς τὴν ποιοῦσι.

στρέψατε τοὺς ὀφθαλμοὺς σας πρὸς τὴν βιομηχανίαν καὶ πρὸς τὰς τέχνας τῶν ὁποίων τὰ προϊόντα θὰ ἀνταλλάξετε μὲ τὰ ἐλλείποντα γεννήματα. Ἰξ ἐναντίας ἔχετε πεδιάδας πλουσίας, καὶ εὐγείους κατηφόρους; εἰς γῆν καλὴν στερεῖσθε κατοίκους; δότε ὅλας σας τὰς φροντίδας εἰς τὴν γεωργικὴν, ἥτις πολλαπλασιάζει τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἀποδιώξατε τὰς τέχνας, αἵτινες θὰ ἐρημώσουσι τὸν τόπον, ἐπισωρεύουσαι εἰς μερικὰ μόνου μέρη τῆς ἐπικρατείας τοὺς ὀλίγους κατοίκους της (1). Ἰχτετε δὲ παραθαλάσσια ἐντεταμένα καὶ εὐπρόσιτα; σκεπάσατε τὴν θάλασσαν μὲ πλοῖα, καλλιεργήσατε τὴν ἐμπορικὴν καὶ τὴν ναυτικὴν· θὰ χαρῆτε ὑπαρξὸν λαμπρὸν καὶ βραχυχρόνιον. Ἢ δὲ θάλασσα δὲν βρέχει εἰς τὰ παράλια σας εἰμὴ βράχους σχεδὸν ἀπροσίτους; μείνατε βάρβαροι καὶ ἰχθυοφάγοι· θὰ ζήσετε ἡσυχαιότεροι, ἀγαθότεροι ἰσως, καὶ βέβαια εὐδαιμονιέστεροι. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, ἐκτὸς τῶν κοινῶν εἰς πάντας πολιτικῶν κανόνων, πᾶς λαὸς ἐμπερικλείει ἐν ἑαυτῷ τινὰ αἰτίαν ἥτις διατάττει αὐτοὺς τοὺς κανόνας κατ' ἰδιαιτέρον τρόπον καὶ ἀποκαθιστᾷ τὴν νομοθεσίαν του ἀρμόζουσαν εἰς αὐτὸν μόνον. Τοιαυτοτρόπως ἄλλοτε οἱ μὲν Ἰβραῖοι καὶ ὕστερον

(1) Ἐνας κλάδος ἐμπορίας ἐξωτερικῆς, λέγει ὁ marquis d'Argenson, διαδίδει ψευδῆ ἀψέλειαν εἰς ἕνα βασιλεῖον ἐν γένει. Τοιαύτη ἐμπορία δύναται νὰ πλουτίσῃ τινὰς ἰδιώτας, καὶ τινὰς πόλεις· ἀλλὰ τὸ ἔθνος ὀλιγώτερον οὐδὲν κερδαίνει ἐκ τούτου· καὶ ὁ λαὸς δὲν εὐρίσκεται διὰ τούτου εἰς καλλιτέραν κατάστασιν.

οἱ Ἀραβες εἶχον κυριώτατον ὑποκείμενον τὴν Ἑρησιεῖαν, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τοὺς λόγους, ἡ δὲ Καρχηδὼν καὶ ἡ Τύρος τὴν ἐμπορίαν, ἡ δὲ Ῥόδος τὴν ναυτικὴν, ἡ δὲ Σπάρτη τὸν πόλεμον, ἡ δὲ Ῥώμη τὴν ἀρετὴν. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Πνεύματος τῶν νόμων ἔδειξε μὲ πλῆθος παραδειγμάτων διὰ ποίας τέχνης ὁ νομοθέτης διευθύνει τὴν νομοθεσίαν πρὸς ἕκαστον τούτων τῶν ὑποκειμένων.

§ 138. Ὅπερ δὲ ἀποτελεῖ τὸ νομοθετικὸν σύνταγμα ὁποιασοῦν ἐπικρατείας ἀληθῶς στερεὸν καὶ μόνιμον, εἶναι τὸ νὰ φυλαχθῶσι τὰ προσήκοντα τοιαυτοτρόπως, ὅστε νὰ συμπίπτωσιν αἱ φυσικαὶ σχέσεις καὶ οἱ νόμοι πάντοτε ἐκ συμφώνου εἰς τὰ αὐτὰ, καὶ οἱ νόμοι νὰ μὴ πράττωσιν, ἔν' οὗτοι εἴπω, ἄλλο ἢ βεβαίωσιν, συνοδίαν καὶ ἀνόρθωσιν τῶν φυσικῶν σχέσεων. Ἄλλ' ἐάν ὁ νομοθέτης, ἀπατώμενος εἰς τὸ ὑποκείμενόν του, λαμβάνει ἠοικὴν βᾶσιν καὶ ἀρχὴν διαφέρουσαν τῆς ἀναφουομένης ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, ἤγουν ἐάν ἡ μὲν ἀποτελεῖται εἰς τὴν δουλοσύνην, ἡ δὲ εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ἡ μὲν εἰς τὸν πλοῦτον, ἡ δὲ εἰς τὴν πολυαυθρωπίαν, ἡ μὲν εἰς τὴν εἰρήνην, ἡ δὲ εἰς τὰς ἐνόπλους κατακτήσεις· οἱ νόμοι θὰ ἀδυνατήσουσιν ἀνεκασθῆτως, καὶ τὸ πολιτικὸν σύστημα θὰ ἀλλοιωθῆ, καὶ ἡ ἐπικράτεια δὲν θὰ παύσει ἀπὸ τοῦ νὰ ταράττηται, ἕως ὅτου νὰ καταστραφῆ, ἢ νὰ μεταβληθῆ, καὶ ἡ ἀνίκητος φύσις νὰ ἀναλάβῃ τὸ κράτος της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ.

§ 139. Πρὸς διάταξιν τοῦ ὅλου, ἢ πρὸς ἀρίστην συμ-
μόρφωσιν, ὅσον δυνατόν, τοῦ δημοσίου πράγματος,
ὑπάρχουσι διάφοροι σχέσεις θεωρητέαι παρὰ τοῦ νομο-
θέτου. Πρῶτον μὲν ἡ ἐνέργεια τοῦ σώματος ὁλοκλήρου ἐνερ-
γοῦντος ἐφ' ἑαυτό, ἡγοῦν ἡ ἀναφορὰ τοῦ ὅλου πρὸς τὸ
ὅλον, ἢ τοῦ κυριάρχου πρὸς τὴν ἐπικράτειαν· αὕτη δὲ ἡ
ἀναφορὰ ἢ ὁ λόγος οὗτος εἶναι σύνθετος ἐκ τοῦ λόγου τῶν
μεταξὺ ὄρων, ὡς κατωτέρω φανήσεται.

§ 140. Οἱ δὲ διακανονίζοντες ταύτην τὴν ἀναφορὰν
νόμοι, καλοῦνται πολιτικοί· λέγονται δὲ καὶ θεμελιώδεις·
καὶ τοῦτο οὐκ ἔνευ τινὸς λόγου, ἀν οὔτοι οἱ νόμοι ἦναι
σοφοί. Καὶ γὰρ, ἐὰν ὑπάρχη ἐν ἐκάστη ἐπικρατεία ἕνας
μόνος καλὸς τρόπος τοῦ διατάξαι αὐτήν, ὁ λαὸς, ὅστις
τὸν εὖρεν, ὀφείλει νὰ σταθῇ εἰς αὐτόν· ἀλλ' ἂν ἡ συστα-
θεῖσα τάξις εἶναι φαύλη, διὰ τί νὰ λάθωσιν, ὡς θεμε-
λιώδεις, νόμους οἵτινες τὴν ἐμποδίζουσιν ἀπὸ τοῦ νὰ ἦναι
καλή; Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπὶ πάσῃ αἰτίᾳ ὁ λαὸς εἶναι πάν-
τοτε πληρεξούσιος εἰς τὸ νὰ ἀλλάξῃ τοὺς νόμους του, καὶ
τοὺς ἀρίστους νόμους· καθότι καὶ ἐὰν θελῇ νὰ βλάψῃ ἑαυ-
τόν, τίς ἔχει δικαίωμα νὰ τὸν ἐμποδίσῃ;

§ 141. Ἢ δὲ δευτέρα ἀναφορὰ εἶναι ἡ τῶν μελῶν

πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς ὅλον τὸ σῶμα. Αὕτη δὲ ἡ ἀναφορὰ
ὀφείλει νὰ ἦναι πρὸς μὲν ἄλληλα τὰ μέλη ὅσον ἐνδέχεται
μικρὰ; πρὸς δὲ τὸ ὅλον ὅσον ἐνδέχεται μεγάλῃ· εἰς
τρόπον ὥστε ἕκαστος πολίτης νὰ ἐξαρτᾶται ἐντελῶς ἐκ
τῆς πολιτείας· ὅπερ γίνεται ἀείποτε διὰ τῶν αὐτῶν μέσων·
μόνη γὰρ ἡ ἰσχὺς τῆς ἐπικρατείας ἀποτελεῖ τὴν ἐλευθερίαν
τῶν μελῶν της. Ἐκ ταύτης τῆς δευτέρας ἀναφορᾶς γεννῶν-
ται οἱ κοινωνικοὶ νόμοι.

§ 142. Δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ μεταξὺ τοῦ ἀνθρώ-
που καὶ τοῦ νόμου τρίτον εἶδος ἀναφορᾶς, ἡγοῦν ἡ τῆς
παρακοῆς πρὸς τὴν κοινὴν. Ἐκ ταύτης πηγάζουσιν οἱ ἐγ-
κληματικοὶ νόμοι, οἵτινες κυρίως εἶναι ἐπικύρωσις πάντων
τῶν ἄλλων μᾶλλον ἢ εἶδος ἰδιαιτέρον νόμων.

§ 143. Εἰς ταῦτα τὰ τρία εἶδη νόμων προσθετέον καὶ
τέταρτον, τὸ ἀξιοχρεώτατον πάντων. Τοῦτο δὲν ἐγγυ-
ράττεται οὔτε ἐπὶ μαρμάρῳ, οὔτε ἐπὶ χαλκῷ, ἀλλ' ἐν τῇ
καρδίᾳ τῶν πολιτῶν· τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ σύγγρασιν
τῆς ἐπικρατείας, καὶ λαμβάνει καθ' ἐκάστην νέαν δυνά-
μειν· τοῦτο, ὅταν οἱ ἄλλοι νόμοι γηράσκουσιν ἢ σβύων-
ται, τοὺς ἀναζωογονεῖ καὶ τοὺς ἀναπληροῖ, διαφυλάττει
τὸν λαὸν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς νομοθεσίας του, καὶ ἀντικα-
θιστῶν ἀνεπαισθήτως τὴν ἰσχὺν τῆς ἐξουσίας εἰς τὸν τόπον
τῆς ἐξουσίας. Ὁμιλῶ περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ μά-
λιστα περὶ τῆς κοινῆς γνώμης. Τοῦτο εἶναι μέρος ἀγνώ-
ριστον εἰς τοὺς πολιτικούς μας· ἀλλ' ἐκ τούτου ἐξήρτηται
ἡ ἐκδοσις πάντων τῶν ἄλλων· μέρος εἰς τὸ ὅποῖον ὁ

μέγας νομοθέτης ενασχολείται μυστικά, ἐν ᾧ φαίνεται περιορισμένος εἰς θεσπίσματα ἰδιαίτερα, ἕτινα δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ κύριωμα τοῦ θόλου, εἰς τὸν ὁποῖον τὰ ἤθη, βραδύτερα ἐρχόμενα, ἀποτελοῦσι τέλος πάντων τὸ ἄσειστόν του κλειδίον.

§ 144. Ἐκ τούτων τῶν διαφόρων εἰδῶν οἱ πολιτικοὶ νόμοι, οἱ συνιστῶντες τὴν μορφὴν τοῦ πολιτεύματος, εἶναι οἱ μόνοι ἀναγόμενοι εἰς τὸ ἐμὸν προκείμενον.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΒΙΒΑΙΟΥ.

BIBLION ΤΡΙΤΟΝ.

§ 145. Πρὶν ὀμιλήσωμεν περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν πολιτεύματος, ἵς ἐπιμεληθῶμεν νὰ προσδιορίσωμεν τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν ταύτης τῆς λέξεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΕΝ ΓΕΝΕΙ.

§ 146. Δηλοποιῶ εἰς τὸν ἀναγνώστην ὅτι τὸ κεφάλαιον τοῦτο ὀφείλει νὰ ἀναγνωσθῆ μετὰ προσοχῆς, καὶ ὅτι ἀγνοῶ τὴν τέχνην τοῦ νὰ ἦμαι σαφῆς πρὸς τὸν μὴ βουλόμενον νὰ ἦναι προσεκτικὸς.

§ 147. Πᾶσα ἐνέργεια ἐλευθέρᾳ ἔχει δύο αἰτίας συνεργούσας εἰς τὸ νὰ γένη· ἡ μὲν εἶναι ἠθικὴ, δηλονότι ἡ θέλησις, ἡ ἀποφασίζουσα τὸ ἔργον, ἡ δὲ, φυσικὴ, δηλονότι ἡ δύναμις ἡ ἐκτελοῦσα. Ὅταν παρεύωμαι πρὸς τι ἀντικείμενον, χρειαί πρῶτον μὲν νὰ θέλω νὰ ὑπάγω πρὸς αὐτό, δεύτερον δὲ, οἱ πόδες νὰ μὲ φέρωσιν εἰς αὐτό. Ἐὰν ἕνας παράλυτος θέλει νὰ τρέξῃ, καὶ ἕνας εὐκίνητος δὲν θέλῃ, ἀμφότεροι θὰ μείνωσιν ἀκίνητοι. Τὸ πολιτικὸν σῶμα ἔχει τὰ αὐτὰ κινουῦντα· διακρίνονται ἐν αὐτῷ ἰσχύς καὶ θέλησις, ἡ μὲν θέλησις του καλεῖται δύναμις νομοθετικὴ, ἡ δὲ ἰσχύς του δύναμις ἐκτελεστικὴ. Οὐδέν

γίνεται, ἢ οὐδὲν πρέπει νὰ γίνεται ἄνευ τῆς συνδρομῆς των.

§ 148. Εἶδομεν ὅτι ἡ νομοθετικὴ δύναμις ἀνήκει εἰς τὸν λαόν, καὶ ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀνήκη εἰς ἄλλον εἰμὴ εἰς αὐτόν (1). Εἶναι δὲ εὐκόλον νὰ ἴδωμεν ἐξ ἐναντίας ἐκ τῶν προεκτεθειμένων πολιτικῶν βάσεων, ὅτι ἡ ἐκτελεστικὴ δύναμις δὲν δύναται νὰ ἀνήκη εἰς τὴν γενικότητα ὡς νομοθέτριαν ἢ κυρίαρχον· καθότι ἡ ἐκτελεστικὴ δύναμις συνίσταται εἰς ἔργα ἰδιαιτέρα μόνον, τὰ ὁποῖα δὲν ἀναγονται εἰς τὴν νομοθεσίαν, οὔτε ἐπομένως εἰς τὸν κυριάρχον, τοῦ ὁποίου τὰ ἔργα δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ νόμοι.

§ 149. Χρειάζεται ἄρα εἰς τὴν δημοσίαν ἰσχὺν ἓνα μέσον ἱκανὸν νὰ τὴν συνενόησιν καὶ νὰ τὴν κινήσιν, κατὰ τὰς διαθεύσεις τῆς γενικῆς θελήσεως, καὶ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἐπιμεξίαν τῆς ἐπικρατείας καὶ τοῦ κυριάρχου, ἀποτελοῦν τρόπον τινα εἰς τὸ δημόσιον πρόσωπον ὅ,τι περ ἀποτελεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἔνωσις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Τοιοῦτος εἶναι ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ ὁ λόγος τοῦ πολιτεύματος, ὅπερ συγγέουσι παραλόγως μὲ τὸν κυριάρχον, πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ὑπουργὸς ἐκτελεστῆς τὸ πολίτευμα.

§ 150. Τί ἐστὶ τοίνυν πολίτευμα; Ἐν σῶμα ἡμερῶν συγκατεστημένον μεταξὺ τῶν ὑπηκόων καὶ τοῦ κυριάρχου

(1) Ἴδε § 104.

ἔνεκα τῶν ἀμοιβαίων σχέσεών των, καὶ ἐπιφωτισμένον μὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων, καὶ μὲ τὴν συντήρησιν τῆς κοινωνικῆς τε καὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας.

§ 151. Τὰ μέλη τούτου τοῦ σώματος ὀνομάζονται ἄρχοντες ἢ βασιλεῖς (magistrats ou Rois), ἡγουν διοικηταὶ (gouverneurs), καὶ ὁλόκληρον τὸ σῶμα καλεῖται ἡγεμόν (prince) (1). Ἐχουσιν ἄρα δικαίον, ὅσοι διίσχυρίζονται, ὅτι δὲν εἶναι συνθήκη τὸ ἔργον δι' οὗ λαὸς τις καθυποβάλλεται εἰς ἀρχηγούς. Τοῦτο δὲν εἶναι βεβαιότατα εἰμὴ ἐπιστασία, ὑπουργία, ἐν ἧ ὡς ἀπλοῖ ἀξιώματικοὶ τοῦ κυριάρχου ἐκτελοῦσιν, ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ, τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτοῖς δύναμιν, τὴν ὁποῖαν δύναται νὰ περιορίσῃ, καὶ νὰ μετασχηματίσῃ, καὶ νὰ ἀναλάβῃ ὀπίσω, ἔταν θελήσῃ· καθότι τὸ νὰ ἀπαλλοτριωθῇ τοιοῦτου δικαιώματος εἶναι ἀσυμβίβαστον μὲ τὴν φύσιν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, καὶ ἀντίκειται εἰς τὸν σκοπὸν τῆς κοινότητος.

§ 152. Καλῶ τοίνυν πολίτευμα καὶ ἡγεμονία (gouvernement), ἢ ὑπερτάτην διοίκησιν (suprême administration), τὴν νόμιμον ἐνέργειαν τῆς ἐκτελεστικῆς δυνάμεως· καὶ ἡγεμόνα ἢ ἄρχοντα (prince

(1) Οὕτως ἐν Βενετία τὸ συνέδριον καλεῖται Γαληνοτάτος Ἡγεμόν, καὶ ὅταν ὁ Δόξας ἢ Δούξ δὲν ἦναι παρών.

ου magistrat) τὸν ἄνθρωπον ἢ τὸ σῶμα τὸ ἐπιφορτισ-
μένον μὲ αὐτὴν τὴν διοίκησιν.

§ 153. Ἐν τῷ πολιτεύματι συνευρίσκονται αἱ ἔμμεσοι
δυνάμεις, τῶν ὁποίων οἱ λόγοι συνθέτουσι τὸν λόγον τοῦ
ἔθνου πρὸς τὸ ἔθνος, ἢ τοῦ κυριάρχου πρὸς τὴν ἐπικρά-
τειαν. Οὗτος ὁ λόγος δύναται νὰ παρασταθῇ διὰ τοῦ λό-
γου τῶν ἄκρων ἀναλογίας τινὸς συνεχοῦς, τῆς ὁποίας ὁ
μέσος ἀναλογικὸς ὅρος εἶναι τὸ πολίτευμα. Τοῦτο δέχεται
παρὰ τοῦ κυριάρχου τὰς προσταγὰς, τὰς ὁποίας μετα-
δίδοι εἰς τὸν λαόν· καὶ διὰ τὴν νὰ ᾖ καλὴ ἡ ἐπικράτεια ἐν καλῇ
ἰσορροπίᾳ, χρεῖα, πάντων ἰσοσταθμιζομένων, νὰ ᾖ ἡ
ἰσότης μεταξὺ τοῦ γεγονομένου ἢ τῆς δυνάμεως τοῦ πολι-
τεύματος πολλαπλασιαζομένου καθ' ἑαυτὸ, καὶ τοῦ γιγ-
νομένου ἢ τῆς δυνάμεως τῶν πολιτῶν, ὅτων κυριαρχῶν
μὲν ἐξ ἑνὸς μέρους, ὑπηκόων δ' ἐτέρωθεν.

§ 154. Πρὸς τούτοις οὐδένα τῶν τριῶν ἔρων δύναται
να μεταβάλλῃ χωρὶς νὰ διασπάσῃ παρευθὺς τὴν ἀναλο-
γίαν. Ἄν ὁ κυριάρχης θέλῃ νὰ ἡγεμονεύῃ, ἢ ἂν ὁ ἄρχων
θέλῃ νὰ δώσῃ νόμους, ἢ ἂν οἱ ὑπήκοοι θεῖ θέλωσι νὰ
ὑπακούσωσιν, ἢ ἀταξία διαδέχεται τὴν εὐταξίαν, ἢ δὲ
ἰσχύς καὶ ἡ θέλησις δὲν ἐνεργουσι πλέον ἐκ συμφώνου,
καὶ ἡ ἐπικράτεια, διαλελυμένη, πίπτει τοιοῦτοτρόπως εἰς
καταδυναστείαν ἢ εἰς ἀναρχίαν. Ἐξ ὅλων πάντων, ἐπειδὴ
μόνος ἕνας μέσος ἀναλογικὸς ὅρος ὑπάρχει μεταξὺ ἐκάστου
λόγου, μόνον ἕνα καλὸν πολίτευμα δύναται νὰ γένη ἐν
μῶ ἐπικρατείᾳ. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἅπαντα δύναται νὰ

ἀλλάξωσι τοὺς λόγους ἐκάστου λαοῦ, οὐ μόνον διάφορα
πολιτεύματα δύναται νὰ ᾖ καὶ εἰς διαφόρους λαοὺς,
ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν αὐτὸν λαόν ἐν διαφόροις καιροῖς.

§ 155. Διὰ τὴν νὰ προσκαθίσω νὰ δώσω ἰδέαν τῶν δια-
φόρων λόγων, ὅτινες δύναται νὰ ὑπάρξωσι μεταξὺ τού-
των τῶν δύο ἄκρων ἔρων, λαμβάνω εἰς παράδειγμα τὸν
ἀριθμὸν τοῦ λαοῦ, ὡς λόγον εὐκολώτερον εἰς τὸ νὰ ἐκ-
φρασθῇ.

§ 156. Ἵποθετέον ὅτι ἡ ἐπικράτεια εἶναι συντεθει-
μένη ἐκ δέκα χιλιάδων πολιτῶν. Ὁ μὲν κυριάρχης δὲν
δύναται νὰ θεωρηθῇ εἰμὴ συμπεριληπτικῶς καὶ ὡς σῶμα
ἕκαστος δὲ ἰδιώτης, καθὼ ὑπήκοος, θεωρεῖται ὡς ἄτο-
μον· τοιοῦτοτρόπως κυριάρχης εἶναι πρὸς τὸν ὑπήκοον,
ὡς δέκα χιλιάδες εἶναι πρὸς ἕνα, δηλαδὴ ὅτι ἕκαστον
μέλος τῆς ἐπικρατείας δὲν ἔχει εἰς μερίδιόν του εἰμὴ τὸ
μυριοστὸν μέρος τῆς κυριαρχικῆς ἐξουσίας, καίτοι ὑπο-
τασσόμενον εἰς αὐτὴν ὁλόκληρον. Ἐάν θε ὑποθέσωμεν
τὸν λαόν συντεθειμένον ἐξ ἑκατῶν χιλιάδων ἀνθρώπων, ἢ
κατάστασις τῶν ὑπηκόων δὲν μεταβάλλεται, ἕκαστος ὑπο-
φέρει ἐπίσης ἔθνος τὸ κράτος τῶν νόμων, ἢ δὲ ψῆφός του,
καταβιβασθεῖσα εἰς ἕνα δέκατον τοῦ μυριοστημορίου, ἔχει
δεκάκις ὀλιγωτέραν ἰσχύν εἰς τὴν σύθεσιν των. Τότε δὲ
τοῦ ὑπηκόου μένοντος πάντοτε ἑνὸς, ὁ λόγος τοῦ κυρι-
άρχου ἀυξάνει κατὰ λόγον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιτῶν.
Ἵθεν ἐπεταί ὅτι ὅσον ἡ ἐπικράτεια μεγαλύνεται, τόσο
ἡ ἐλευθερία ἐλαττοῦται.

§ 157. Όταν δὲ λέγῃ ὅτι ὁ λόγος αὐξάνει, ἐννοῶ ὅτι ἀπομακρύνεται τῆς ἰσότητος. Τοιοῦτοτρόπως ὅσον ὁ λόγος εἶναι μεγαλύτερος κατὰ τὴν ἔννοιαν τῶν γεωμετρῶν, τόσον ὑπάρχει ὀλιγωτέρα σχέσις κατὰ τὴν κοινὴν σημασίαν· εἰς γὰρ τὴν ἔννοιαν τῶν γεωμετρῶν, ὁ λόγος θεωρούμενος κατὰ τὴν ποσότητα, μετρεῖται διὰ τοῦ ἐκθέτου· εἰς δὲ τὴν ἑτέραν, θεωρούμενος κατὰ τὴν ταυτότητα, ἐκτιμᾶται διὰ τῆς ὁμοιότητος.

§ 158. Ἀλλὰ μὲν, ὅσον ὀλιγώτερον αἱ μερικαὶ Σέλησεις ἀνάγονται εἰς τὴν γενικὴν Σέλησιν, δηλαδὴ τὰ ἦθη εἰς τοὺς νόμους, τόσον περισσότερον ἢ καταστέλλουσα δύναμις πρέπει νὰ αὐξηθῇ. Ἄρα τὸ πολίτευμα διὰ νὰ ᾖ καλόν, πρέπει σχετικῶς νὰ ᾖ ἰσχυρότερον, ἐν ᾧ ὁ λαὸς γίνεται πολυαριθμότερος.

§ 159. Ἐπειτα, ἐπειδὴ ἡ αὐξήσις τῆς ἐπικρατείας διδίδει εἰς τοὺς ἔχοντας τὴν δημοσίαν ἐξουσίαν περισσοτέρους πειρασμοὺς καὶ μέσα πρὸς κατάχρησιν τοῦ κράτους των, ὅσον τὸ ἡγεμονικὸν σῶμα πρέπει νὰ ἔχη περισσοτέρας δυνάμεις ἵνα κρατῇ τὸν λαόν, τόσον ὁ κυριάρχης πρέπει νὰ ἔχη περισσοτέρας καὶ αὐτὸς ἵνα κρατῇ τὸ ἡγεμονικὸν σῶμα. Δὲν ὁμιλῶ ἐνταῦθα περὶ δυνάμεως ἀπολύτου, ἀλλὰ περὶ τῆς σχετικῆς δυνάμεως τῶν διαφόρων μερῶν τῆς ἐπικρατείας.

§ 160. Ἐπεταί ἐκ τούτου τοῦ διπλασίου λόγου ὅτι ἡ συνεχὴς ἀναλογία μεταξύ τοῦ κυριάρχου καὶ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ λαοῦ δὲν εἶναι ἰδέα αὐτοδέσποτος, ἀλλὰ

συνέπεια ἀναγκαία τῆς φύσεως τοῦ πολιτικοῦ σώματος. Ἐπεταί προσέτι ὅτι, ἐπειδὴ ἓνας τῶν ἄκρων ὄρων, δηλαδὴ ὁ λαὸς ὡς ὑπὸ κῆρος, εἶναι ἀμετάτρεπτος καὶ παρασταίνεται διὰ τῆς μονάδος, ὁσάκις ὁ διπλασίον λόγος αὐξάνει ἢ ἐλαττοῦται, ὁ ἀπλοῦς λόγος αὐξάνει ἢ ἐλαττοῦται ὁμοίως, καὶ ἐπομένως ὁ μέσος ὄρος μεταβάλλεται. Ὅπερ δεικνύει ὅτι δὲν εἶναι ἓνα σύστημα πολιτεύματος μόνον καὶ ἀπόλυτον, ἀλλ' ὅτι δύναται νὰ ᾖ τὸσαῦτα πολιτεύματα διάφορα τὴν φύσιν, ὅσαι ἐπικράτειαί διάφοροι τὸ μέγεθος.

§ 161. Ἐάν, καταγελοῦντες τὸ σύστημα τοῦτο, εἴπωσί τινες ὅτι πρὸς εὐρεσιν τούτου τοῦ ἀναλογικοῦ μέσου ὄρου, καὶ πρὸς σύστασιν τοῦ ἡγεμονικοῦ σώματος δὲν χρειάζεται, κατὰ τὴν ἰδέαν μου, εἰμὴ νὰ εὐρεθῇ ἡ τετραγωνικὴ ρίζα τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ λαοῦ, ἀποκρίνομαι πρῶτον μὲν ὅτι δὲν λαμβάνω ἐνταῦθα τοῦτον τὸν ἀριθμὸν εἰμὴ ὡς παράδειγμα· δεύτερον δὲ ὅτι αἱ σχέσεις περὶ ὧν ὁμιλῶ δὲν μετροῦνται μόνον διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν γένει διὰ τῆς ποσότητος τῆς ἐνεργείας, ἥτις σύγκειται ἐκ παμπόλλων αἰτιῶν· καὶ τελευταῖον ὅτι ἐν, πρὸς συντομωτέρον ἔκφρασιν, θανείζομαι προσωρινῶς γεωμετρικοὺς ὄρους, δὲν ἀγνοῦ ὅμως ὅτι ἡ γεωμετρικὴ ἀκρίβεια δὲν ἐμβαίνει εἰς τὰς ἠθικὰς προσότητας.

§ 162. Τὸ ἡγεμονικὸν σῶμα εἶναι ἐν μικρῷ ὅτι περ τὸ πολιτικὸν σῶμα εἶναι ἐν μεγάλῳ· εἶναι καὶ αὐτὸ ἐν ἠθικῶν πρόσωπον πεπροκισμένον μὲ τινὰς δυνάμεις, ἐνεργ-

γνητικὸν μὲν ὡς ὁ κυριάρχης, παθητικὸν δὲ ὡς ἡ ἐπικράτεια, καὶ δύναται νὰ ἀναλυθῆ εἰς ἄλλους παρομοίους λόγους, ὅθεν φέεται ἐπαμένως νέα ἀναλογία, καὶ ἕτερα πάλιν ἐκ ταύτης κατὰ τὴν τάξιν τῶν βουλευτηρίων, ἕως ὅτου νὰ φθάσῃ τις εἰς ἓνα μέσον ὅρον ἀδιαίρετον, ἕξουσι εἰς ἓνα μόνον ἀρχηγόν ἢ ἄρχοντα ὑπέρτατον, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ἰδεασθῶμεν ἐν τῷ μέσῳ ταύτης τῆς προόδου ὡς τὴν μονάδα μεταξὺ τῆς σειρᾶς τῶν κλασμάτων καὶ τῶν ἀριθμῶν.

§ 163. Κωρὶς νὰ ἐμπεριπλεχθῶμεν εἰς τοῦτο τὸ πλῆθος τῶν γεωμετρικῶν ὅρων, ἃς εὐχαριστηθῶμεν νὰ θεωρήσωμεν τὸ πολίτευμα ὡς νέον σῶμα εἰς τὴν ἐπικράτειαν διακεκριμένον ἕκ τε τοῦ λαοῦ καὶ ἐκ τοῦ κυριάρχου, καὶ ἕμμεσον μεταξὺ αὐτῶν.

§ 164. Ἡ οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τούτων τῶν δύο σωματίων εἶναι, ὅτι ἡ μὲν ἐπικράτεια ὑφίσταται ἀφ' ἑαυτῆς, τὸ δὲ πολίτευμα ὑπάρχει διὰ τοῦ κυριάρχου. Ὅθεν ἡ δεσπόζουσα θέλησις τοῦ ἡγεμόνος οὐκ εἶναι ἢ δὲν πρέπει νὰ ᾔηται ἄλλη, εἰμὴ ἡ γενικὴ θέλησις ἢ ὁ νόμος ἢ ἡ ἰσχὺς του εἶναι ἢ δημοσία ἰσχὺς συνηγμένη ὡς εἰς κέντρον εἰς αὐτόν· ὅταν θέλησῃ δὲ νὰ πράξῃ ἀφ' ἑαυτοῦ ἔργον τι αὐτοδίσκοτον καὶ ἀνεξάρτητον, εὐθὺς ὁ δεσμός τοῦ ὅλου ἀρχινᾷ νὰ χαλᾶται. Ἄν δὲ συμβῆ τέλος πάντων νὰ ἔχη ὁ ἡγεμὸν θέλησιν ἰδίαν ἐνεργωτέραν παρὰ τὴν τοῦ κυριάρχου, καὶ, ὑπακούων εἰς αὐτὴν τὴν ἰδιαιτέραν θέλησιν, νὰ μεταχειρίζεται τὴν δημοσίαν ἰσχύν, εἰς τρόπον ὥστε

νὰ ἔχουσιν, ἔν' οὕτως εἶπω, δύο κυριάρχους, τὸν μὲν δικαίωματι, τὸν δὲ ἔργῳ, ὁ κοινωνικὸς δεσμός λύεται καὶ τὸ πολιτικὸν σῶμα συνάμα.

§ 165. Ἐν τοσοῦτῳ, διὰ νὰ ἔχη τὸ ἡγεμονικὸν σῶμα ὑπαρξιν καὶ ζωὴν πραγματικὴν, διακρίνουσαν αὐτὸ ἐκ τοῦ σώματος τῆς ἐπικρατείας, καὶ διὰ νὰ δύνωνται ὅλα του τὰ μέλη νὰ ἐνεργῶσι συμφώνως, καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν δι' ὃν συνεστήθη, χρειάζεται νὰ γένη πρόσωπον χωριστὸν, νὰ ᾔηται αἰσθαντικότης κοινὴ εἰς τὰ μέλη του, χρειάζεται ἰσχὺς καὶ θέλησις ἰδία, ἀποτεταμένη εἰς τὴν συντήρησιν του. Αὕτη ἡ ἰδιαιτέρα ὑπαρξις ὑποθέτει συνελύσεις, συμβούλια, δύναμιν τοῦ βουλευέσθαι, τοῦ ἀποφασίζειν, δικαιώματα, τίτλους προνόμια ἀνήκοντα εἰς τὸν ἡγεμόνα μόνον, καὶ ἀποτελοῦντα τὴν κατάστασιν τοῦ ἄρχοντος τόσον ἐντιμοτέραν, ὅσον εἶναι ἐπιπονωτέρα. Αἱ δυσκολίαι συνίστανται εἰς τὴν μέθοδον τοῦ νὰ διαταχθῆ ἐν τῷ ὅλῳ τὸ ὑποταγῆς τοῦτο ὅλον, εἰς τρόπον ὥστε στερεῶναι τὸ ἰδικόν του σύστημα, νὰ μὴ βλάβη τὸ γενικόν, νὰ διακρίνη δὲ πάντοτε τὴν ἰδιαιτέραν του ἰσχύν, τὴν διορισμένην πρὸς ἴδιαν του συντήρησιν, ἐκ τῆς δημοσίας ἰσχύος, τῆς διορισμένης εἰς συντήρησιν τῆς ἐπικρατείας, καὶ νὰ ᾔηται, ἐν εὐλὸ λόγῳ, πάντοτε ἑτοιμὸν νὰ θυσιάζῃ τὸ πολίτευμα εἰς τὸν λαόν, οὐχὶ δὲ τὸν λαόν εἰς τὸ πολίτευμα.

§ 166. Πρὸς δὲ τούτοις, ἂν καὶ τὸ ἔντεχνον ἡγεμονικὸν σῶμα ᾔηται ἔργον ἑτέρου ἐντέχνου σώματος,

ἡγουν τοῦ πολιτικοῦ, καὶ ἔχη, τρόπον τινά, ζωὴν δεδανεισμένην καὶ ὑποτεταγμένην, τοῦτο ἡμῖς δὲν ἐμποδίζει ἀπὸ τοῦ νὰ εἰμπορῇ μὲ περισσοτέραν ἢ ὀλιγωτέραν δραστηριότητα ἢ ταχυεργίαν νὰ ἔχη, ἔν' οὕτως εἶπω, ὑγίαν, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, εὖρωστον. Τέλος πάντων, χωρὶς νὰ ἀπομακρυνθῇ τοῦ σκοποῦ τῆς συστάσεώς του, δύναται νὰ ἐκτραπῇ μᾶλλον ἢ ἔλαττον κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν συνετάχθη.

§ 167. Ἐκ πασῶν τούτων τῶν διαφορῶν γεννῶνται οἱ διάφοροι λόγοι, τοὺς ὁποίους τὸ πολίτευμα ὀφείλει νὰ ἔχη πρὸς τὸ σῶμα τῆς ἐπικρατείας, κατὰ τοὺς ἐκ συμφθετικῶτος καὶ ἰδιαιτέρους λόγους, καθ' οὓς καὶ ἡ ἐπικράτεια εἶναι συμμεμορφωμένη. Καὶ γὰρ πολλάκις κέλ्लιστον καθ' ἑαυτὸ πολίτευμα εἶναι γένη χειρίστον, ἂν αἱ σχέσεις του ἀλλοιωθῶσι κατὰ τὰ ἐλαττώματα τοῦ πολιτικοῦ σώματος εἰς ὃ ἀνήκει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΚΑΙ ΑΙΤΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΕΙΔΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ.

§ 168. Διὰ νὰ παραστήσω τὴν γενικὴν αἰτίαν τούτων τῶν διαφορῶν, χρεῖα νὰ διακρίνω ἐνταῦθα τὸν ἡγεμόνα καὶ τὸ πολίτευμα, καθὼς δέκριναι προηγουμένως τὴν ἐπικράτειαν καὶ τὸν κυριάρχην.

§ 169. Τὸ ἀρχοντικὸν σῶμα δύναται νὰ ἦναι σύνθετον ἐξ ὀλίγων ἢ ἐκ πολλῶν μελῶν. Εἴπομεν δ' ὅτι ὁ λόγος τοῦ κυριάρχου πρὸς τοὺς ὑπηκόους ἦτον τόσον μεγάλητος, ὅσον ὁ λαὸς ἦτο πολυαριθμότερος· καὶ ἐκ μιᾶς ἐναργεῦς ἀναλογίας δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ πολιτεύματος ὡς πρὸς τοὺς ἄρχοντας.

§ 170. Ἀλλοιῶν ἢ ὀλικὴ δύναμις τοῦ πολιτεύματος, οὕσα ἀείποτε ἢ τῆς ἐπικρατείας, δὲν ἐπιδέχεται μεταβολάς· ἐκ τούτου ἐπεταὶ ὅτι ὅσον τὸ πολίτευμα ἀναμειγρῆται νὰ μεταχειρισθῇ ταύτην τὴν δύναμιν ἐπὶ τὰ ἴδια του μέλη, τόσον ὀλιγωτέρα τῷ μένει διὰ νὰ ἐνεργῇ ἐφ' ἑλὸν τὸν λαόν.

§ 171. Ἄρα, ὅσον οἱ ἄρχοντες εἶναι πολυαριθμότεροι, τόσον τὸ πολίτευμα εἶναι ἀσθενέστερον. Τοῦτο τὸ πολιτικὸν θεώρημα ἔν θεμελιώδες, ὡς ἐνασχοληθῶμεν εἰς τὸ νὰ τὸ σαφηνίσωμεν καλλίτερα.

§ 172. Δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἄρχοντος τρεῖς θελήσεις οὐσιωδῶς διαφερούσας. Πρῶτον, τὴν ἰδίαν θελήσειν τοῦ ἀτόμου, ἥτις ἀποτείνεται μόνον εἰς τὸ ἴδιόν του συμφέρον· δεύτερον, τὴν κοινὴν θελήσειν τῶν ἀρχόντων, ἥτις ἀποτείνεται μόνον εἰς τὸ συμφέρον τοῦ ἡγεμόνος, καὶ δύναται νὰ ὀνομασθῇ θελήσεις σώματος· αὕτη δὲ εἶναι γενικὴ μὲν ὡς πρὸς τὸ πολίτευμα, μερικὴ δὲ ὡς πρὸς τὴν ἐπικράτειαν τῆς ὁποίας εἶναι καὶ αὐτὸ μέρος· τρίτον, τὴν θελήσειν τοῦ λαοῦ, ἢ τὴν κυριαρχικὴν θελήσειν, ἥτις εἶναι γενικὴ πρὸς τε τὴν ἐπικράτειαν

θεωρουμένην ὡς τὸ ὅλον, καὶ πρὸς τὸ πολίτευμα θεωρούμενον ὡς μέρος τοῦ ὅλου.

§ 173. Ἐν μιᾷ ἐντελεῖ νομοθεσία, χρειαὶ ἢ μὲν ἰδιαιτέρα ἢ ἀτομικὴ θέλησις νὰ ᾖναι μηδὲν ἢ δὲ σώματος θέλησις, ἢ ἰδίᾳ τοῦ πολιτεύματος, νὰ ᾖναι πολλὰ ὑποταγής· καὶ ἐπομένως ἢ γενικὴ ἢ κυριαρχικὴ θέλησις νὰ ὑπερισχύῃ καὶ νὰ ᾖναι ὁ μόνος κανὼν ὅλων τῶν ἄλλων θελήσεων.

§ 174. Κατὰ δὲ τὸν φυσικὸν βίον, ἐξ ἐναντίας, αὗται αἱ διάφοροι θελήσεις γίνονται ἐνεργόταται, ἐν ᾧ συμπερίστέλλονται. Ὅθεν ἢ μὲν γενικὴ θέλησις εἶναι πάντοτε ἀσθενεστέρᾳ· ἢ δὲ σώματος θέλησις ἔχει τὸν δεύτερον βαθμὸν· ἢ δὲ ἰδιαιτέρα θέλησις τὸν πρῶτον πάντων· εἰς τρόπον ὥστε ἐν τῷ πολιτεύματι πᾶν μέλος του εἶναι ἐν πρώτοις αὐτὸ καθ' αὐτὸ, εἶτα ἄρχων, ἔπειτα πολίτης· πρόοδος κατ' εὐθείαν ἀντικειμένη εἰς τὴν παρὰ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀπαιτουμένην.

§ 175. Τούτου τεθέντος, ἐάν ὅλον τὸ πολίτευμα ᾖναι εἰς τὰς χεῖρας ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου, ἴδού ἢ ἰδιαιτέρα θέλησις, καὶ ἢ σώματος θέλησις ἐντελῶς ἠνωμένοι· καὶ ἐπομένως ἢ σώματος θέλησις εἰς τὸν ὑπέρτατον ἐφικτὸν αὐτῇ βαθμὸν. Ἀλλὰ μὲν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς θελήσεως ἐξέρχεται ἢ χρῆσις τῆς ἰσχύος, καὶ ἐπειδὴ ἢ ἀπόλυτος ἰσχύς τοῦ πολιτεύματος δὲν μεταβάλλεται (§ 170), ἔπειτα ἄρα ὅτι τὸ δραστηκώτατον τῶν πολιτευμάτων εἶναι τὸ μοναρχικόν.

§ 176. Ἐξ ἐναντίας, ἄς ἐνώσωμεν τὸ πολίτευμα μὲ τὸ νομοθετικὸν κράτος· ἄς καταστήσωμεν ἡγεμόνα τὸν κυριάρχην, καὶ ἄρχοντας ὅλους τοὺς πολίτας· τότε ἢ σώματος θέλησις, συγκεχυμένη μὲ τὴν γενικὴν θέλησιν, δὲν θὰ ἔχει περισσοτέραν δραστηριότητα παρ' ὃ ἔχει ἢ γενικὴ θέλησις, καὶ θὰ ἀφήσει τὴν ἰδιαιτέραν θέλησιν εἰς ὅλην τὴν ἰσχύν. Ἄρα τὸ πολίτευμα, ὃν πάντοτε μὲ τὴν αὐτὴν ἀπόλυτον ἰσχύν, θὰ ἔχει τὴν ὡς ὀλιγοτάτην σχετικὴν ἰσχύν ἢ δραστηριότητα.

§ 177. Οὗτοι οἱ λόγοι εἶναι ἀναντιρρήτοι καὶ ἄλλα θεωρήματα προσέτι χρησιμεύουσιν εἰς ἐπιβεβαιώσιν των. Εἶναι φανερὸν, παραδείγματος χάριν, ὅτι πᾶς ἄρχων εἶναι ἐνεργότερος εἰς τὸ σῶμά του (ἦγουν ὡς μέλος τοῦ πολιτεύματος), παρ' ὃ εἶναι ἕκαστος πολίτης εἰς τὸ ἰδικόν του σῶμα, ἦγουν ὡς μέλος τοῦ κυριάρχου, καὶ ὅτι ἐπομένως ἢ ἰδιαιτέρα θέλησις ἔχει περισσοτέραν ἰσχύν εἰς τὰ ἔργα τοῦ πολιτεύματος πᾶρεξ εἰς τὰ τοῦ κυριάρχου· καὶ γὰρ ἕκαστος ἄρχων εἶναι πάντοτε σχεδὸν ἐπιπεφορτισμένος μὲ κἀνένα ἔργον τοῦ πολιτεύματος, ἐν ᾧ ἕκαστος πολίτης, λαμβανόμενος κατ' ἰδίαν, οὐδὲν ἔχει ἔργον τῆς κυριαρχίας. Περὶ πλῆιον ὅσον ἢ ἐπικράτεια ἐκτείνεται, τόσοι περισσότερον ἢ πραγματικὴ ἰσχύς τῆς αὐξάνει, καίτοι μὴ αὐξάνουσα κατ' ἀναλογίαν τῆς ἐκτασεώς τῆς· ἀλλ' ὅταν ἢ ἐπικράτεια μὲν ἢ αὐτῇ, εἰς μότην ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχόντων αὐξάνει, τὸ πολίτευμα δὲν ἀποκτᾷ μεγαλῆραν ἰσχύν πραγματικὴν, ἐπειδὴ ἢ ἰσχύς του εἶναι ἢ

ισχύς τῆς ἐπικρατείας τῆς ὁποίας τὸ μέτρον εἶναι πάντοτε ἴσον. Ὅθεν ἡ σχετικὴ ἰσχύς ἢ ἡ δραστηριότης τοῦ πολιτεύματος ἐλαττωταί, χωρὶς νὰ θυνῆθῃ νὰ αὐξηθῇ ἢ ἀπύλυτος ἢ πραγματικὴ ἰσχύς του.

§ 178. Εἶναι προσίτι βέβαιον ὅτι ἡ ἐκτέλεσις τῶν υποθέσεων γίνεται βραδυτέρα, ἐν ᾗ περισσότεροι ἄνθρωποι τὰς ἀναδέχονται· καὶ ἔτι ἀποδίδοντες ὑπὲρ τὸ δῖον εἰς τὴν φρόνησιν, καὶ μὴ ἀφίνοντες ἄρκατὰ εἰς τὴν τύχην, στεροῦνται τῶν τυχηρῶν περιστάσεων, πολλάκις δὲ στεροῦνται καὶ τοῦ καρποῦ τῆς βουλευσεως, βουλευόμενοι ὑπέριμετρα.

§ 179. Ἀποδεικνύω διὰ τούτων ὅτι τὸ πολίτευμα χαννοῦται, ἐν ᾗ οἱ ἄρχοντες πολλαπλασιάζονται· καὶ προαπέδειξα ὅτι ὅσον ὁ λαὸς εἶναι πολυαριθμότερος, τόσον μεγαλητέρα χρεία εἶναι νὰ αὐξηθῇ ἢ καταστέλλουσα ἰσχύς. Ὅθεν ἔπεται ὅτι ὁ λόγος τῶν ἀρχόντων πρὸς τὸ πολίτευμα πρέπει νὰ ᾖ ἀντεστραμμένος τοῦ λόγου τῶν ὑπηκόων πρὸς τὸν κυριάρχην, δηλαδὴ ὅτι ὅσον ἡ ἐπικράτεια μεγαλύνεται, τόσον τὸ πολίτευμα πρέπει νὰ συμπεριστέλληται, εἰς τρόπον ὥστε ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχηγῶν νὰ ὀλιγοστεύῃ κατ' ἀναλογίαν τῆς αὐξήσεως τοῦ λαοῦ.

§ 180. Ἄλλ' ὁμιλῶ ἐνταῦθα περὶ τῆς σχετικῆς ἰσχύος τοῦ πολιτεύματος, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς εὐθύτητός του· καθότι, ἐξ ἐναντίας, ὅσον τὸ ἀρχοντικὸν σῶμα εἶναι πολυαριθμότερον, τόσον ἡ σῶματος θύλησις πλησιάζει εἰς τὴν γενικὴν· ἐν ᾗ ὑφ' ἐνὲ καὶ μόνῳ ἀρχηγῷ αὐτὴ αὐτὴ ἢ

σῶματος θύλησις δὲν εἶναι, καθὼς τὸ προεῖπον (1), εἰμὴ ἰδιαιτέρᾳ θύλησι. Οὕτω γίνεται ζημίᾳ ἐξ ἑνὸς μέρους ὅσον κέρδος ἐτέρωθεν· καὶ ἡ τέχνη τοῦ νομοθέτου εἶναι νὰ προσδιορίσῃ τὴν στιγμὴν, ὅπου ἡ ἰσχύς καὶ ἡ θύλησις τοῦ πολιτεύματος, οὔσαι ἀείποτε ἐν ἀναλογίᾳ ἀμοιβαία, συζευγνύονται κατὰ τὸν ἐπωφελέστατον εἰς τὴν ἐπικράτειαν λόγον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ.

§ 181. Ἐν τῷ προηγηθῆντι κεφαλαίῳ ἐφάνη διὰ τί διακρίνονται τὰ διάφορα εἶδη ἢ σχήματα τῶν πολιτευμάτων ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν ἐξ ὧν συντίθενται· ὑπολείπεται νὰ ἴδωμεν ἐν τούτῳ πῶς γίνεται αὕτη ἡ διαίρεσις.

§ 182. Ὁ κυριάρχης δύναται κατὰ πρῶτον νὰ ἐγχειρίσῃ τὴν παρακαταθήκην τοῦ ἡγεμονικοῦ πολιτεύματος εἰς ὅλον τὸν λαόν, ἢ εἰς τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ λαοῦ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ᾖναι περισσότεροι πολῖται ἄρχοντες πᾶρεξ πολῖται ἀπλοῖ ἰδιῶται. Τὸ ταιούτων εἶδος πολιτεύματος καλεῖται δημοκρατία.

(1) ἴδ. §§ 175 καὶ 176.

§ 183. Π δύναται νὰ περιορίσῃ τὸ πολίτευμα εἰς τὰς χεῖρας ὀλίγων τινῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἦναι περισσό-
τεροι ἀπλοῖ πολῖται, πᾶρεξ ἄρχοντες. Τὸ τοιοῦτον εἶδος
πολιτεύματος καλεῖται ἀριστοκρατία.

§ 184. Τελευταῖον, δύναται νὰ περιορίσῃ ὅλον τὸ
πολίτευμα εἰς τὰς χεῖρας ἑνὸς μόνου ἄρχοντος, παρὰ
τοῦ ὁποίου πάντες οἱ ἄλλοι λαμβάνουσι τὸ κράτος των.
Τοῦτο τὸ τρίτον εἶδος εἶναι κοινότερον, καὶ καλεῖται μο-
ναρχία ἢ βασιλικὸν πολίτευμα.

§ 185. Σημειωτέον ὅτι πάντα ταῦτα τὰ εἶδη, ἢ τοῦ-
λάχιστον τὰ δύο πρῶτα, εἶναι ἐπιδεκτικὰ ποσότητος
ὀλιγαριθμοτέρας ἢ πολυαριθμοτέρας, καὶ μάλιστα μεγίστης
διαφορᾶς· καὶ γὰρ ἢ μὲν δημοκρατία δύναται νὰ ἐγ-
κολπωθῇ ὅλον τὸν λαόν, ἢ νὰ περιορισθῇ μέχρι τοῦ
ἡμίσεως· ἢ δὲ ἀριστοκρατία δύναται ἀπὸ τοῦ ἡμίσεως
ἀριθμοῦ νὰ περιορισθῇ μέχρι τοῦ ἐλαχίστου ἀριθμοῦ ἀπρησ-
διορίστως. Καὶ αὐτὴ δὲ ἢ βασιλεία εἶναι ἐπιδεκτικὴ συμ-
μετοχῆς· ἢ γὰρ Σπάρτη εἶχεν ἀείποτε δύο βασιλεῖς κατὰ
τὸ πολιτικὸν τῆς σύνταγμα· εἰς δὲ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος
ἀπεδείχθησαν ἕως ὁκτὸς αὐτοκράτερες ἐν ταυτῷ· καὶ δὲν
δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τὸ βασιλεῖον διηρέθη. Εἶναι ἄρι-
στιγμὴ τις καθ' ἣν πᾶν εἶδος πολιτεύματος συγχέεται μὲ
τὸ ἐπακόλουθον· καὶ βλέπομεν ὅτι, ὑπὸ τρισὶ μόναις
ὀνομασίαις, τὸ πολίτευμα εἶναι τῷ ὄντι ἐπιδεκτικὸν το-
σούτων διαφόρων σχημάτων, ὅσους ἔχει ἢ ἐπικράτεια
πολίτας.

§ 186. Προσέτι, ἐπειδὴ τὸ αὐτὸ πολίτευμα δύναται,
κατὰ τινα πράγματα, νὰ ὑποδιαιρεθῇ εἰς ἄλλα μέρη, τὸ
μὲν, διοικούμενον κατὰ τινα τρόπον, τὸ δὲ, καθ' ἕτερον,
δύναται νὰ παρισθῇ ἐκ τῆς συζυγίας τῶν τριῶν τούτων
εἰδῶν πλῆθος εἰδῶν μικτῶν, ἕκαστον τῶν ὁποίων δύναται
νὰ πολλαπλασιασθῇ διὰ πάντων τῶν ἀπλῶν εἰδῶν.

§ 187. Ἐκ παντὸς χρόνου ἔγιναν λογοτριβαὶ περὶ τοῦ
ἀρίστου πολιτεύματος, χωρὶς νὰ σκεφθῶσιν ὅτι ἕκαστον
τούτων εἶναι ἄριστον μὲν κατὰ τινὰς περιστάσεις, χει-
ριστον δὲ κατὰ ἄλλας.

§ 188. Ἄν εἰς τὰς διαφόρους ἐπικρατείας ὁ ἀριθμὸς
τῶν ὑπερτάτων ἀρχόντων πρέπη νὰ ἦναι κατὰ λόγον ἀν-
τεστραχημένου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιτῶν (1), ἔπεται ὅτι
ἐν γένει τὸ μὲν δημοκρατικὸν πολίτευμα συμφέρει εἰς τὰς
μικρὰς ἐπικρατείας, τὸ δὲ ἀριστοκρατικὸν εἰς τὰς με-
τρίαις, τὸ δὲ μοναρχικὸν εἰς τὰς μεγάλας. Οὕτως ὁ κανὼν
συνάγεται ἀμέσως ἐκ τῆς βάσεως· ἀλλὰ πῶς νὰ κατα-
ριθμησώμεν τὴν πληθύν τῶν περιστάσεων, ὅσαι δύναται
νὰ προξενήσωσιν ἐξαιρέσεις;

(1) ἴδ. § 179.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ.

§ 189. Ὁ νομοθέτης γινώσκει, ὡς οὐδεὶς ἄλλος, πῶς πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ καὶ νὰ διερμηνευθῇ ὁ νόμος. Φαίνεται ἐκ τούτου ὅτι τὸ ἄριστον πολιτικὸν σύστημα εἶναι ἐκεῖνο ἐν ᾧ ἡ ἐκτελεστικὴ δύναμις εἶναι ἐνωμένη μὲ τὴν νομοθετικὴν. Ἀλλ' αὐτὸ ταῦτο ἀποκαθιστᾷ τὸ τοιοῦτο πολιτεύμα ἀτελές κατὰ τινὰς θεωρίας· καθότι δὲν διακρίνονται ὅσα ὀφείλουσι νὰ ᾖναι διακεκριμένα· καὶ ὁ ἡγεμὼν καὶ ὁ κυριάρχης, ὄντες τὸ αὐτὸ πρόσωπον, σχηματίζουσιν, ἢ οὕτως εἶπω, πολίτευμα ἄνευ πολιτεύματος.

§ 190. Δὲν εἶναι καλὸν τὸ νὰ ἐκτελῶσι τοὺς νόμους οἱ νομοθέται· οὔτε τὸ σῶμα τοῦ λαοῦ νὰ ἀφέλῃ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀπὸ τῶν γενικῶν θεωριῶν πρὸς ἰδιαιτέρα ἀντικείμενα. Οὐδὲν γὰρ ἐπικινδυνώτερον τῆς ἐνεργείας τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων ἐπὶ τὰς δημοσίας ὑποθέσεις· καὶ αὐτὴ ἢ κατὰχρησις τῶν νόμων, παρὰ τῆς ἐκτελεστικῆς δυνάμεως, εἶναι μικρότερον κακόν, παρὰ τὴν διαφθορὰν τοῦ νομοθέτου, ἐπακαλούθημα ἄγευκτον τῶν μερικῶν ἐνασχολήσεων. Τότε γὰρ, ἐπειδὴ ἡ ἐπικράτεια ἀλλοιοῦται ἐν τῇ ὑποστάσει αὐτῆς, πᾶσα μεταρρύθμισις γίνεται πρᾶγμα ἀδύνατον. Ὅστις δὲ λαὸς δὲν κάμῃ ποτὲ κατὰχρησιν τοῦ πολιτεύματος, ἐκεῖνος δὲν εἶα καταχρησθῇ οὐ-

τε τὴν ἀνεξαρτησίαν του· ὅπερ ἐστὶ τὸ αὐτὸ, ἔστις λαὸς ἡγεμονεύει πάντοτε καλῶς, δὲν ἔχει χρεῖαν ἡγεμόνης.

§ 191. Ἐάν λάβωμεν τὴν λέξιν κατὰ τὴν κυρίαν τῆς ἔννοιαν, ἀληθοῦς δημοκρατία οὔτε ὑπῆρξεν, οὔτε εἶα ὑπάρξει ποτέ· εἶναι ἐναντίον τῆς φυσικῆς τάξεως τὸ νὰ ᾖναι οἱ ἄρχοντες περισσότεροι τῶν ἀρχομένων. Δὲν δύναμεθα νὰ ἰδεασθῶμεν τὸν λαὸν διαμένοντα ἀδιακρίτως συνημένον, καὶ ἐνασχολούμενον εἰς τὰς δημοσίας ὑποθέσεις. Γίνεται δὲ εὐκόλως φανερόν ὅτι δὲν δύναται ὁ λαὸς νὰ συστήσῃ ἐπιστάσιαν μερικῶς, χωρὶς νὰ ἀλλάξῃ ἢ μορφή τοῦ πολιτεύματος.

§ 192. Τῷ ὄντι δὲ νομίζω ἔτι δύναμαι νὰ θεσω ὡς πολιτικὴν βᾶσιν ἕτι, ὅταν τὰ ἔργα τοῦ ἡγεμόνος διαμερίζωνται εἰς πολλὰ βουλευτήρια, τὰ ὀλιγαριθμώτερα ἀποκτοῦσιν εὐθὺς ἢ βραδύτερα μεγαλητέρας ἐξουσίας, τοῦλάχιστον ἐξ αἰτίας τῆς εὐκόλλιας εἰς τὸ νὰ ἐκτελῶσι τὰς ὑποθέσεις, ἥτις τὰς ἔλκει φυσικῶς τῶν λόγων.

§ 193. Προσέτι, πῶς πρᾶγματα δυσζύρετα ἐν ταυτῇ δὲν ὑποθέτει τοῦτο τὸ πολίτευμα; Πρῶτον μὲν, ἐπικράτειαν πολλὰ μικρὰν, ἐν ᾗ ὁ λαὸς νὰ ᾖναι εὐσύννακτος, καὶ πᾶς πολίτης νὰ δύνηται εὐκόλως νὰ γνωρίξῃ ὅλους τοὺς ἄλλους· δεῦτερον δὲ, μεγάλην ἀπλοσύθειαν, ἥτις νὰ προλαμβάνῃ τὸ πλῆθος τῶν ὑποθέσεων καὶ τὰς δυσχερεῖς λογοτριβὰς· ἔπειτα πολλὴν ἰσότητά εἰς τὰς τάξεις καὶ εἰς τὰς περιουσίας, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ διασωθῇ πολὺν καιρὸν ἡ ἰσότης εἰς τὰ δικαιώματα καὶ εἰς τὴν ἐξου-

σίαν· τέλος πάντων ὀλίγην ἢ οὐδὲν πολυτέλειαν· καὶ γὰρ ἡ πολυτέλεια ἢ εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ πλούτου, ἢ αὐτὴ τὸν ἀποτελεῖ ἀναγκαῖον, διαφθείρει ἐν ταυτῇ καὶ τὸν πλούσιον καὶ τὸν πτωχόν, τὸν μὲν διὰ τῆς κτήσεως, τὸν δὲ διὰ τῆς ἐπιθυμίας, πωλεῖ τὴν πατρίδα εἰς τὴν μαλθακότητα καὶ εἰς τὴν ματαιότητα, καὶ ἀποστερεῖ τὴν ἐπικράτειαν ἀφ' ὅλων τῶν πολιτῶν τῆς, ὑποδουλόνουσά ἐκάστους πρὸς ἀλλήλους, καὶ σύμπαντας εἰς τὴν κοινὴν γνώμην.

§ 194. Ἰδοὺ διὰ τί παρικλεῖς τις συγγραφεὺς (1) ἀπέδωκε τὴν ἀρετὴν εἰς βᾶσιν εἰς τὴν δημοκρατίαν. Πάντα γὰρ ταῦτα δὲν δύνανται νὰ συνυπάρξωσιν ἄνευ ἀρετῆς. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν ἔκαμε τὰς ἀναγκάσας διακρίσεις αὐτὸς ὁ ὑψίνους ἀνὴρ, πολλάκις δὲν ἔχει ἀρκετὴν ἀκρίθειαν, ἐνίοτε δ' αὐτὸς ἀρκετὴν σαφήνειαν· καὶ δὲν εἶδεν ὅτι, ἐπειδὴ ἡ κυριαρχικὴ ἐξουσία εἶναι πανταχοῦ ἢ αὐτὴ, ἢ αὐτὴ βᾶσις χρεῖα νὰ χρησιμεύσῃ εἰς πᾶσαν εὐσύντακτον ἐπικράτειαν, μᾶλλον δ' ἢ ἔλαττον, κατὰ τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος βέβαια.

§ 195. Προσθετέον δὲ ὅτι δὲν ὑπάρχει πολιτεύμα τοσοῦτον ὑποκείμενον εἰς ἐμφυλλοὺς πολέμους, καὶ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ταραχὰς, ὅσον τὸ δημοκρατικὸν ἢ δημοτικόν· καθότι οὐδὲν ἄλλο πολιτεύμα ἀποτείνεται μὲ τῆσούτην σφοδρότητα καὶ συνέχειαν εἰς τὸ νὰ ἀλλάξῃ μορφήν,

(1) Ὁ Μιντεσπιεῦος.

οὔτε ζητεῖ περισσοτέρην ἐπαγρυπνίαν καὶ κατερίαν εἰς τὸ νὰ διατηρηθῇ ἐν τῇ μορφῇ του. Ἐν τούτῳ πρὸ πάντων τῶ συστήματι ὁ πολίτης χρεωστεῖ νὰ ἐνοπλισθῇ μὲ ἰσχὺν καὶ σταθερότητα, καὶ νὰ λέγῃ καθ' ἐκάστην ἡμέραν τῆς ζωῆς του ὅπερ ἔλεγεν ἕνας ἐνάρετος Παλατῖνος (1) ἐν τῇ διαίτῃ τῆς Πολωνίας· *Malo periculosam libertatem quam quietum servitium*· προκρίνοι ἐλευθερίαν μετὰ κινδύνων ἢ ἀτάραχον δουλείαν.

§ 196. Ἐάν ὑπῆρχε λαὸς θεῶν, θὰ ἐπολιτεύετο βέβαια δημοκρατικῶς. Πολίτευμα γὰρ τοσοῦτον ἐντελές δὲν ἀρμόζει εἰς ἀνθρώπους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑΣ.

§ 197. Ἐχομεν ἐνταῦθα δύο πρόσωπα ἠθικὰ πολὺ διακεκριμένα, ἥτοι τὸ ἡγεμονικὸν σῶμα καὶ τὸν κυριάρχην, καὶ ἐπομένως δύο θελήσεις γενικὰς, τὴν μὲν ὡς πρὸς ὅλους τὰς πολίτας, τὴν δὲ μόνον διὰ τὰ μέλη τοῦ ἡγεμονικοῦ σώματος, ὅπερ ἂν καὶ δύνηται νὰ διατάξῃ τὴν ἐσωτερικὴν του εὐταξίαν, δὲν δύναται ὅμως ποτὲ νὰ ὁμιλήσῃ εἰς τὸν λαόν, εἰμὴ ἐν ὀνόματι τοῦ κυριάρχου, ἥγουν

(1) Ὁ Παλατῖνος τῆς Ποστανίας, πατὴρ τοῦ βασιλέως τῆς Πολωνίας, δουκὸς τῆς Λοθαρυγγίας.

ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· τοῦτο χρεῖα νὰ μὴ λησμονηθῆ ποτέ.

§ 198. Τὸ πολίτευμα τῶν πρώτων κοινοτήτων ἦτον ἀριστοκρατικόν. Οἱ μὲν ἀρχηγοὶ τῶν οἰκογενεῶν συνεβούλευοντο πρὸς ἀλλήλους περὶ τῶν δημοσίων ὑποθέσεων· οἱ δὲ νέοι ὑπὸ κλίματι εὐχαρίστως εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς ἐμπειρίας. Ἐκ τούτου προῆλθον αἱ ὀνομασίαι, πρεσβύτεροι, ἀρχαῖοι, γέροντες, σενάτον ἢ γερουσία. Οἱ ἄγριοι τῆς ἀρκτέρας Ἀμερικῆς ἡγεμονεύονται εἰσέτι οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, καὶ ἡγεμονεύονται κάλλιστα.

§ 199. Ἄλλ' ὅτε ἡ θετικὴ ἀνισότης ὑπερίσχυσε κατὰ τῆς φυσικῆς ἀνισότητος, ὁ πλοῦτος ἢ ἡ δύναμις (1) ἐπροτιμήθη τῆς ἡλικίας, καὶ ἡ ἀριστοκρατία ἔγινεν αἰρετὴ, ἥτοι κατ' ἐκλογὴν. Τέλος πάντων, ἡ δύναμις μεταδοθεῖσα μετὰ τῶν ὑπαρχόντων τοῦ πατρὸς εἰς τὰ τέκνα, ἀπεκατέστησε τὰς γενεὰς εὐπατρίδας καὶ τὸ πολίτευμα κατὰ κληρονομίαν· καὶ ἐφάνησαν γερουσιασταὶ εἰκοσαεταῖς.

§ 200. Εἶναι ἄρα τρία εἶδη ἀριστοκρατίας, φυσικῆς, αἰρετῆς, καὶ κατὰ κληρονομίαν. Ἡ μὲν φυσικὴ συμφέρει μόνον εἰς λαοὺς ἀπλοῦς· ἡ δὲ κατὰ κληρονομίαν εἶναι τὸ χεῖριστον ἀπάντων τῶν πολιτευμάτων· ἡ δὲ αἰρετὴ, ἥτοι κατ' ἐκλογὴν, εἶναι ἡ ἀρίστη καὶ ἡ κυρίως λεγομένη ἀριστοκρατία.

(1) Εἶναι σαφές ὅτι ἡ λέξις *Optimates* παρὰ τοῖς ἀρχαίοις δὲν σημαίνει τοὺς ἀρίστους, ἀλλὰ τοὺς δυνατωτάτους.

§ 201. Ἐκτὸς γὰρ τοῦ προτερήματος τῆς διακρίσεως τῶν δύο δυνάμεων, ἔχουν τῆς κυριαρχικῆς καὶ τῆς ἡγεμονικῆς, ἔχει καὶ τὸ προτέρημα τῆς ἐκλογῆς τῶν μελῶν τῆς. Ἐν μὲν γὰρ τῷ δημοτικῷ πολιτεύματι πάντες οἱ πολῖται εἶναι ἐκ γενετῆς ἄρχοντες· ἐν δὲ τῇ ἀριστοκρατίᾳ περιόριζονται εἰς μικρὸν ἀριθμὸν, καὶ γίνονται ἄρχοντες μόνον κατ' ἐκλογὴν (1)· μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ἀρετὴ, ἡ σοφία, ἡ ἐμπειρία, καὶ ὅλα τὰ ἄλλα αἴτια προτιμήσεως, καὶ κοινῆς καλῆς ὑπολήψεως, εἶναι τοσαῦτα ἐγγυήσεις ὅτι θὰ ἡγεμονεύσουσι σωφρόνως.

§ 202. Προσέτι, αἱ συνελεύσεις γίνονται εὐχερέστεραι, αἱ ὑποθέσεις ἀκριβολογοῦνται εὐκρινέστερα, καὶ ἐκτελοῦνται εὐτακτότερα καὶ ταχύτερα· καὶ ἡ παρὰ τοῖς ξένοις πίστις τῆς ἐπικρατείας διασώζεται στερεώτερα ὑπὸ σεβασμίων γερουσιαστῶν, πᾶρεξ ὑφ' ἐνὸς πλήθους ἀγνώστου καὶ καταπεφρονημένου.

§ 203. Ἐν ἐνὶ λόγῳ, εἶναι ἡ ἀρίστη καὶ φυσικωτάτη

(1) Εἶναι ἀναγκαϊότατον νὰ κανονισθῆ διὰ νόμων ὁ τρόπος τῆς ἀρχαιεσίας ἢ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀρχόντων· καθότι, εἰάν τὴν ἀφήσειεν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἡγεμόνος, δὲν δύναται νὰ ἀποφύγῃσι τὸ νὰ ὑποπέσωσιν εἰς τὴν κληρονομικὴν ἀριστοκρατίαν, ὡσπερ συνέθῃ εἰς τὰς πολιτείας τῆς Πενετίας καὶ τῆς Βέρνης. Ὅθεν ἡ μὲν Πενετία ἤδη ἐκ πολλοῦ εἶναι ἐπικράτεια διαλελυμένη· ἡ δὲ ἑτέρα διασώζεται ὑπὸ τῆς μεγίστης φρονήσεως τῆς γερουσίας τῆς· ὑπερ εἶναι ἐξαίρεσις ἀξία μὲν πολλῆς τιμῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπικινδυνωτάτη.

τάξις νὰ ἡγεμονεύηται τὸ πλῆθος ὑπὸ τῶν σοφωτέρων, ἔταν ἦναι βεβαιότης ἕτι δὲ ἡγεμονευθῆ πρὸς ὄφελος αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ πρὸς ὄφελος αὐτῶν. Δὲν εἶναι χρεῖα νὰ πολλαπλασιασθῶσι τὰ ἐλατήρια, μήτε νὰ ἐκτελῆται διὰ μέσου δισμυρίων ἀνθρώπων ὑπερ χίλιοι ἐκλεκτοὶ δύνανται νὰ κατορθώσωσι καλλίτερα. Ἀλλὰ σημειωτέον ἕτι τὸ σώματος συμφέρον (1) ἄρχεται ἐνταῦθα νὰ διευθύνῃ ὀλιγώτερον τὴν δημοσίαν ἰσχύϊν κατὰ τὸν κανόνα τῆς γενικῆς βελήσεως, καὶ ὅτι ἀναπόφευκτὸς τις κλίσις ἀποστερεῖ τοὺς νόμους ἕνα μέρος τῆς ἐκτελεστικῆς δυνάμεως.

§ 204. Περὶ δὲ τῶν ἰδιαιτέρων καθηκόντων, δὲν χρειάζεται οὔτε ἐπικράτεια τοσοῦτον μικρὰ, οὔτε λαὸς τοσοῦτον ἀπλοῦς καὶ τοσοῦτον εὐθύς, ὥστε ἡ ἐκτέλεσις τῶν νόμων νὰ ἀκολουθῆ ἀμέσως ἐκ τῆς δημοσίας βελήσεως, ὥσπερ ἐν εὐσυντάκτῳ δημοκρατίᾳ. Οὔτε πάλιν χρειάζεται τοσοῦτον μέγα ἔθνος, ὥστε οἱ ἀρχηγοὶ, διεσκορπισμένοι ἄντες πρὸς ἡγεμονίαν τοῦ, νὰ δύνωνται νὰ φέρωνται ὡς κυριάρχαι ἕκαστος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του, καὶ νὰ γίνωνται πρῶτον ἀνεξάρτητοι, ἵνα ἀποκαταστηθῶσι τελευταῖον δεσπόται.

§ 205. Ἀλλ' ἂν ἡ ἀριστοκρατία ἀπαιτῆ τινὰς ἀρετὰς ὀλιγωτέρας πάρεξ ἢ δημοκρατία, ἀπαιτεῖ ὅμως ἄλλας, αἵτινες εἶναι εἰς αὐτὴν ἴδιαι, οἷον μετριότητα εἰς τοὺς πλουσίους, καὶ αὐτάρκειαν εἰς τοὺς πτωχοὺς· καθάτι ἡ

(1) Ἰδ. § 172, κ. τ. λ.

ἐντελής ἰσότης φαίνεται ἄτοπος· καὶ οὔτε ἐν τῇ Σπάρτῃ ἐφυλάχθη.

§ 206. Τελευταῖον, ἂν τὸ τοιοῦτον εἶδος πολιτεύματος συνεπιφέρει τινὰ ἀνισότητα παρουσίας, τοῦτο εἶναι μάλιστα, ἵνα ἐν γένει ἡ διοικήσεις τῶν δημοσίων πραγμάτων ἐγχειρίζηται εἰς ὅσον δύνανται καλλίτερα νὰ παραδώσωσιν εἰς αὐτὰ ὅλον τὸν καιρὸν των, ἀλλ' οὐχὶ, ὡς διασχυρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης, ἵνα οἱ πλούσιοι προτιμῶνται. Ἐξ ἐναντίας δὲ εἶναι ἀναγκαῖον ἐκλογή πενήτων νὰ δεικνύῃ ἐνίοτε εἰς τὸν λαόν, ὅτι ὑπάρχουσι ἐν τῇ ἀξίᾳ τῶν ἀνθρώπων αἵτια προτιμήσεως χρειωδέστερα παρὰ τὸν πλοῦτον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΟΝΑΡΧΙΑΣ.

§ 207. Μίχρι τοῦδε ἐθεωρήσαμεν τὸν ἡγεμόνα ὡς πρόσωπον ἠθικὸν καὶ συμπεριληπτικὸν ἐνωμένου δυνάμει τῶν νόμων, καὶ κατέχον ὡς παρακαταθήκην τὴν ἐκτελεστικὴν δυνάμιν ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ. Νῦν δὲ μέλλομεν νὰ θεωρήσωμεν ταύτην τὴν δυνάμιν ἐνωμένην εἰς τὰς χεῖρας ἑνὸς προσώπου φυσικοῦ, ἑνὸς ἀνθρώπου ἀληθοῦς, ὅστις μόνος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὴν μεταχειρισθῆ κατὰ τοὺς νόμους. Τοῦτο τὸ πρόσωπον καλεῖται μονάρχης ἢ βασιλεὺς.

§ 208. Πάντη δ' ἀπ' ἐναντίας τῶν ἄλλων πολιτευ-

μάτων, ἐν οἷς συμπεριληπτικὸν παριστᾶ ἄτομον τι· ἐν τούτῳ γὰρ ἄτομον παριστᾶ συμπεριληπτικὸν τι ὄν, εἰς τρόπον ὥστε ἢ ἡθικὴ μονὰς, ἢ συνιστώσα τὸν ἡγεμόνα, εἶναι ἐν ταυτῷ καὶ φυσικὴ μονὰς ἐν ἣ εὐρίσκονται ἐνωμέναι φύσει πᾶσαι αἱ δυνάμεις, αἵτινες ἐν τῷ ἑτέρῳ ἀτόμῳ τῷ συμπεριληπτικῷ μετὰ πολλοῦ ἀγῶνος νόμῳ ἐνόηονται.

§ 209. Τοιουτοτρόπως ἡ θέλησις τοῦ λαοῦ, καὶ ἡ θέλησις τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἡ δημοσία τῆς ἐπικρατείας ἰσχύς, καὶ ἡ ἰδιόζουσα τοῦ πολιτεύματος ἰσχύς, πάντα συγκινούνται ἐκ τοῦ αὐτοῦ κινητηρίου· πάντες οἱ ἐλατῆρες τῆς μηχανῆς εἶναι ἐν τῇ αὐτῇ χειρὶ· πάντα ἀδεύουσι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν· δὲν εὐρίσκονται κινήσεις ἀντικείμεναι καὶ ἀνατρεπτικαὶ ἀλλήλων· καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ ἰδεασθῇ κἀνένα εἶδος πολιτικοῦ συντάγματος, ἐν τῷ ὁποίῳ ὀλιγώτερος ἀγὼν νὰ προξενῇ περισσοτέραν ἐνέργειαν. Ὁ Ἄρχιμήδης, καθήμενος ἡσύχως ἐπὶ τοῦ παραθαλασίου, καὶ προσύρων ἀμόχθως ἐπὶ τῶν κυμάτων μέγα πλοῖον, μοὶ παρασταίνει μονάρχην ἐπιτήδειον, ἡγεμονεύοντα ἐκ τοῦ ὄψατος τοῦ τὰς εὐρυχώρους τοῦ ἐπικρατείας, καὶ κινῶν πάντα, ἐν ᾧ φαίνεται αὐτὸς ἀκίνητος.

§ 210. Ἄλλ' ἐὰν δὲν ᾖ ἄλλο πολίτευμα ἔχον περισσοτέραν δραστηριότητα, οὔτε ὑπάρχει ἕμως ἄλλο, ἐν ᾧ ἰδιαίτερα θέλησις νὰ ἔχῃ περισσώτερον κράτος, καὶ νὰ ὑπερισχῇ εὐκολώτερα κατὰ τῶν ἄλλων θέλησεων· πάντα μὲν γὰρ ὡς ἀληθῶς προοδεύουσι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν· ὃ δὲ σκοπὸς δὲν εἶναι ἢ κοινὴ εὐδαιμονία· καὶ ἡ ἰσχύς

τοῦ πολιτεύματος στρέφεται ἀκατακαύστως εἰς βλάβην τῆς ἐπικρατείας.

§ 211. Οἱ βασιλεῖς θέλουσι νὰ ᾖναι αὐτοδέσποτοι, καὶ μακρόθεν λέγουσι τινες πρὸς αὐτοὺς ὅτι ὁ βέλτιστος τρόπος τοῦ νὰ ᾖναι αὐτοδέσποτοι συνίσταται εἰς τὴν ἀγάπην τὴν παρὰ τῶν ὑπηκόων των. Τοῦτο μὲν οὖν τὸ γνωρικὸν εἶναι κάλλιστον καὶ ἀληθέστατον κατὰ τινὰς θεωρίας· κατὰ δυστυχίαν δὲ θὰ περιφρονεῖται ἀείποτε ἐν ταῖς ἀλλαγῆς τῶν ἡγεμόνων. Ἡ ἐκ τῆς ἀγάπης τῶν λαῶν προερχομένη δύναμις εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ μέγιστη, ἀλλ' εἶναι πρόσκαιρος καὶ ὑποθετικὴ· οὐδέποτε οἱ ἡγεμόνες θὰ εὐχαριστηθῶσι μὲ αὐτήν. Καὶ οἱ ἄριστοι γὰρ βασιλεῖς θέλουσι νὰ εἰμπορῶσι νὰ ᾖναι κακοὶ, ὅταν τοῖς ἀρέσῃ, χωρὶς νὰ παύσωσιν ἀπὸ τοῦ νὰ ᾖναι κύριοι ἀνωφελῶς ματαιοκῆρυξ πολιτικῶς λέγει εἰς αὐτοὺς ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἰσχύς τοῦ λαοῦ εἶναι ἢ αὐτὴ μὲ τὴν ἰδικήν των, τὸ μέγιστον συμφέρον των εἶναι τὸ νὰ ὑπάρχῃ ὁ λαὸς ἀκράζων, πολυάριθμος καὶ φοβερός· γινώσκουσι κάλλιστα ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἀλεθές. Ἐὐπροσωπικὸν των συμφέρον εἶναι πρὸ πάντων τὸ νὰ ᾖναι ὁ λαὸς ἀσθενὴς καὶ ἄθλιος καὶ μηδέποτε δυνάμενος νὰ τοῖς ἀντισταθῇ. Ὁμολογῶ ἕμως ὅτι, ὑποταθέντων τῶν ὑπηκόων ἀείποτε ἐντελῶς ὑποτασσόμενων, τὸ τοῦ ἡγεμόνος συμφέρον εἶναι τότε τὸ νὰ ᾖναι ὁ λαὸς δυνατὸς, ἵνα ἀποκαθιστᾶ αὐτὸν φοβερὸν εἰς τοὺς γείτονάς του, ἐπειδὴ ἡ δύναμις τοῦ λαοῦ εἶναι δύναμις τοῦ ἡγεμόνος· ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο τὸ συμφέρον εἶναι κ

τῶν δευτέρων καὶ ὑποταγῆς, καὶ ἐπειδὴ αἱ δύο ὑπο-
θίσεις ἀντιμάχονται, φυσικῶ τῇ λόγῳ αἱ ἡγεμόνες προ-
τιμῶσι πάντοτε τὸ εἰς αὐτοὺς ἀμέσως ἐπωφελὲς γνωμικόν.
Ταῦτα παρίστανε σφοδρῶς ὁ Σαμουὴλ εἰς τοὺς Ἑβραίους·
ταῦτα ὁ Μακιαβέλης ἔδειξεν ἐναργῶς, ὅστις, πρυσ-
ποιούμενος ὅτι διδάσκει τοὺς βασιλεῖς, ἔδωκε μεγάλας δι-
δασκαλίας εἰς τοὺς λαοὺς· ὁ γὰρ ἡγεμὼν τοῦ Μακια-
βέλου εἶναι ἡ βίβλος τῶν δημοκρατικῶν (1).

§ 212. Εὐρήκαμεν διὰ τῶν γενικῶν διαφορῶν (2),
ὅτι ἡ μοναρχία δὲν συμφέρει εἰρήνῃ εἰς τὰς μεγάλας ἐπι-
κρατείας· εὐρίσκουμεν δὲ τοῦτο προσέτι, ἐξετάζοντές την καὶ
καθ' ἐαυτήν. Ὅσον γὰρ ἡ δημοσία διαίκησης σύγκαιται ἐκ
περισσοτέρων, τόσον μᾶλλον ἡ ἀναφορὰ ἢ ὁ λόγος τοῦ
ἡγεμόνος πρὸς τοὺς ὑπηκόους ἐλαττοῦται καὶ πλησιάζει εἰς

(1) Ὁ Μακιαβέλης ἦτον τίμιος ἄνθρωπος καὶ ἀγαθὸς
πολίτης· ἀλλ' ὡν προσηλωμένος εἰς τὸν οἶκον τῶν Μεδί-
κων, ἐβιάσθη ἐν τῇ καταδυναστεύσει τῆς πατρίδος του νὰ
ὑποκούψῃ τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἔρωτάν του. Αὕτη γὰρ
καὶ μόνη ἡ ἐκλογὴ τοῦ βδελυροῦ του ἥρωος διακηρύττει
ἀρκετὰ τὴν μυστικὴν του διάνοιαν· καὶ ἡ ἀντίθεσις τῶν
γνωμικῶν τοῦ βιβλίου του, τοῦ ἐπιγεγενημένου ἡγε-
μῶν, μὲ τοὺς περὶ τὸν Τίτον Λίβιον λόγους του, καὶ
μὲ τὴν παρ' αὐτοῦ ἱστορίαν τῆς Φλωρεντίας, ἀποδεικνύει
ὅτι οὗτος ὁ βαθὺς πολιτικὸς δὲν ἐπέτυχε μέχρι τοῦδε
εἰμὴ ἀναγνώστιας κουφύνας, ἢ διεφθαρμένους. Ἡ τῆς ἰσ-
μῆς ἀλλή ἐμπόδισεν αὐστηρῶς τοῦτο τὸ βιβλίον· τὸ πιστεύει
βέβαια· αὐτὴν γὰρ ζωγραφίζει σαφέστατα ἀπασῶν.

(2) Ἰδ. § 179 καὶ 180.

τὴν ἰσότητά (1), εἰς τρόπον ὥστε οὗτος ὁ λόγος· εἶναι
μονάς, ἢ ἡ ἰσότης ἐν τῇ δημοκρατία· καὶ ἀυξάνει, ὅταν
τὸ πολίτευμα περιορίζηται εἰς εὐαριθμοτέρους· καὶ ἐπο-
μένως εἶναι εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν τῆς, ὅταν τὸ πολί-
τευμα εὐρίσκηται εἰς τὰς χεῖρας ἑνὸς καὶ μόνου. Τότε
γὰρ ὑπάρχει ὑπερμέγεθος διάστημα μεταξὺ τοῦ ἡγεμο-
νεύοντος καὶ τοῦ λαοῦ, καὶ ἡ ἐπικράτεια στερεῖται συν-
δέσμου· πρὸς κατασκευὴν δὲ τοῦ συνδέσμου χρειάζονται
τάξεις ἔμμεσοι, πρὸς ἀποπλήρωσιν τῶν ὁποίων χρειάζον-
ται πρίγκιπες, μεγιστᾶνες καὶ εὐγενεῖς. Ὅθεν, οὐδὲν
τούτων συμφέρει εἰς μικρὰν ἐπικράτειαν, τὴν ὅποιαν κατα-
ποσχίζουσι πάντες αἱ τοιοῦτοι βαθμοί.

§ 213. Ἀλλ' ἂν ἦναι δύσκολον τὸ νὰ ἡγεμονευθῇ καλῶς
μεγάλῃ ἐπικράτειᾳ, εἶναι πολὺ δυσκολώτερον τὸ νὰ ἡγε-
μονευθῇ καλῶς ὑφ' ἑνὸς μόνου ἀνθρώπου· οὐδεὶς δὲ ἀγνοεῖ
τί συμβαίνει, ὅταν ὁ βασιλεὺς λαμβάνῃ τοποτηρητάς.

§ 214. Ἐλάττωμα δὲ αὐσιῶδες καὶ ἄφεικτον, τὸ
ὅποιον ἀποκαθιστᾷ ἀείποτε τὸ μοναρχικὸν πολίτευμα ὑπο-
δεέστερον τοῦ δημοκρατικοῦ καὶ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ, εἶναι,
ὅτι ἐν μὲν τούτοις ἡ δημοσία φωνὴ ἀναβιβιάζει σχεδὸν
πάντοτε εἰς τὰ πρῶτα δημόσια ὑπουργήματα ἀνδρας σο-
φοὺς καὶ ἱκανοὺς, καὶ ἐκτελοῦντας ἀξιοτίμως ταῦτα· ἐν
δὲ ταῖς μοναρχίαις προχωροῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄν-
θρωποι μικρόνοες, ἄτακτοι, ἄτιμοι καὶ δολοπλόκοι, τῶν

(1) Ἰδ. § 156 καὶ 157.

ὁποίων αἰ μικραὶ ἐπιτηδεύτητες, αἵτινες εὐκολύνουσιν ἐν ταῖς ἡγεμονικαῖς ἀλλαγαῖς τὴν ἀνάβασιν ἐπὶ τὰ ὑψίστα ὑπουργήματα, δὲν χρησιμεύουσιν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ φανῇ εἰς τὸ κοινόν ἢ ἀνεκαυότης των, εὐθύς ὅταν φθάσωσιν εἰς αὐτά. Ὁ γὰρ λαὸς ἐν τοιαύταις ἐκλογαῖς ἀπατᾶται πολὺ ὀλιγότερον τοῦ ἡγεμόνος· καὶ ἄνθρωπος μεγάλης τιμῆς καὶ ἀξίας εἶναι σχεδὸν τόσον σπάνιος εἰς τὰ ἐν μοναρχίᾳ ὑψηλὰ λειτουργήματα, ὅσον μικρόνους καὶ μικροφύρων εἰς τὴν κεφαλὴν τῶν ἄλλων πολιτευμάτων. Ὅθεν, ὅταν τις, εὐτυχῶς πως, τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ φύσις ἔδωκε τὸ προτέρημα τοῦ ἡγεμονεύειν, λάβῃ τοὺς οἴκους τῶν πραγμάτων ἐν μοναρχίᾳ ἤδη σχεδὸν καταπεποντισμένη ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐκείνων κομφῶν κυβερνητῶν, ὁ κόσμος ὅλος ἐξίσταται διὰ ὅσους ἀνευρίσκει πόρους· καὶ ἀποτελεῖται ἐποχὴ εἰς τὸν τόπον.

§ 215. Διὰ νὰ δυναθῇ μοναρχικὴ ἐπικράτεια νὰ ἡγεμονευθῇ καλῶς, ἔπρεπε τὸ μέγεθός της ἢ ἡ ἔκτασίς της νὰ μετρηθῇ μὲ τὰς δυνάμεις τοῦ ἡγεμονεύοντος. Ἡ κατάκτησις εἶναι εὐκολωτέρα παρὰ τὴν διοίκησιν. Μὲ μολὸν αὐτάρκη δι' ἐνὸς δακτύλου δύναται τις νὰ κινήσῃ ὅλον τὸν κόσμον· ἀλλὰ διὰ νὰ τὸν βιασθῇ, χρειάζονται οἱ ὄμοι τοῦ Ἰρακλέους. Ὀλίγον τι μεγάλην ἀν ἦναι ἡ ἐπικράτεια, ὁ ἡγεμὸν εἶναι σχεδὸν πάντοτε μικρότερος. Ὅταν δ' ἐξ ἐναντίας συμβῇ ἡ ἐπικράτεια νὰ ἦναι μικρότερα τοῦ ἀρχηγοῦ της, ὕπερ εἶναι σπάνιον, καὶ τότε ἡγεμονεύεται κακῶς· καθότι ὁ ἀρχηγός, ἀκολουθεῖν πάν-

τοτε τὸ μέγεθος τῶν σκοπομένων του, ἀμνημονεῖ τὰ συμφέροντα τῶν λαῶν, καὶ τοὺς ἀποκαθιστᾷ παρομοίως δυστυχεῖς διὰ τῆς καταχρήσεως τῶν περισσευόντων προτερημάτων του, καθὼς καὶ ἀρχηγός περιορισμένος διὰ τῆς ἐλλείψεως τῶν χρειωδῶν προτερημάτων. Ἐπρεπε, ἴν' οὕτως εἴπω, πᾶν βασιλεῖον νὰ ἐκτείνηται ἢ νὰ συστέλληται ἐφ' ἐκάστης βασιλείας κατὰ τὴν ἔκτασιν τοῦ νοός τοῦ βασιλέως, ἐν ᾧ, ἐπειδὴ τὰ προτερήματα τινὸς βουλῆς ἔχουσι μέτρα μᾶλλον προσδιορισμένα, ἢ ἐπικράτεια δύναται νὰ ἔχη ὄρια ἀμετάθετα, καὶ ἡ διοίκησις νὰ προσδεύῃ ἐπίσης καλῶς.

§ 216. Τὸ αἰσθητότατον ἀσύμφορον τοῦ μοναρχικοῦ πολιτεύματος εἶναι ἡ ἐλλείψις τῆς συνεχοῦς διαδοχῆς, ἥτις ἀποτελεῖ εἰς τὰ δύο ἄλλα πολιτεύματα σύνδεσμον ἀδιάκοπον. Ἐνὸς γὰρ βασιλέως ἀποθανόντος, χρειάζεται ἄλλος· αἱ δὲ ἐκλογαὶ ἀφίνουσι διαστήματα ἐπικίνδυνα καὶ τρικυμιώδη· καὶ, ἐκτὸς ἐὰν οἱ πολῖται ἔχωσιν ἀφιλοκέρδειαν καὶ ἀδιαφορίαν, οἷον τὸ μοναρχικὸν πολιτεῦμα δὲν εἶναι πολλὰ ἐπιδεκτικόν, ἢ σπουδαρχία καὶ ἡ διαφθορὰ ἀναμιγνύονται. Ἰῖναι δὲ δύσκολον ὅστις ἀγόρασε τὴν ἐπικράτειαν νὰ μὴ τὴν πωλήσῃ καὶ αὐτός, καὶ νὰ μὴ ἀποζημιωθῇ ἐκ τῶν ἀδυνάτων, ὅσα οἱ δυνατοὶ τὸν ἀπεστέρησαν. Ἐὐθύς δὲ ἡ βραδύτερον πάντα γίνονται ὠνητὰ ἐπὶ τοιαύτης διοικήσεως· καὶ ἡ εἰρήνη, τὴν ὁποίαν ἀπολαμβάνουσι τότε ἐπὶ τῶν βασιλείων, εἶναι χειρότερα τῆς ἀταξίας τῶν μεσοβασιλείων.

§ 217. Τί ἔπραξαν πρὸς ἀποφυγὴν τούτων τῶν κακῶν; ἐδιώρισαν τοὺς βασιλικοὺς στεφάνους κατὰ κληρονομίαν εἰς τινὰς γενεάς, καὶ ἐσύστησαν τάξιν διαδοχῆς, ἧτις προλαμβάνει πᾶσαν ἔριδα ἐπὶ τοῦ θανάτου τῶν βασιλέων, δηλονότι ἀντικαθιστῶντες τὸ ἀσύμφορον τῶν ἐπιτροπῶν (régences) ἀντὶ τῶν ἐκλογῶν, προὔτιμησαν ἐπιφαινομένην ἡσυχίαν ἀντὶ διοικήσεως σοφῆς, καὶ ἠγάπησαν καλλίτερα τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἔχωσιν ἀρχηγούς παιδία, καὶ ἐκτρώματα, καὶ ἡλιθίους, πᾶρεξ νὰ ἔχωσιν ἔριδας περὶ τῆς ἐκλογῆς καλῶν βασιλέων. Δὲν ἐσκέφθησαν δὲ ὅτι, δεχόμενοι τοιουτρόπως τὸν κίνδυνον τοῦ καλοῦ ἢ κακοῦ, ἔχουσιν ὅλα τὰ ἀπὸ τῆς τύχης ἐναντία καθ' ἑαυτῶν. Πλήρης ἐννοίας ἦτον ὁ λόγος τοῦ Διονυσίου τοῦ νεωτέρου, εἰς τὸν ὁπαίου ὁ πατήρ του, ἐπιπλήττων αὐτὸν διὰ τινὰ αἰσχρὰν πράξιν, εἶπε, Σοὶ εἶδω κα ἐγὼ ποτὲ τοιοῦτον παράδειγμα; Ἀλλ' ὁ πατήρ σου, ἀπεκρίθη ὁ υἱός, δὲν ἦτον βασιλεύς!

§ 218. Πάντα συντρέχουσιν εἰς τὸ νὰ ἀποκαταστήσωσιν ἄδικον καὶ ἐστερημένον τοῦ ὀρθοῦ λόγου τὸν ἀνατεθραμμένον ἐπὶ τῷ ἐξουσιάζειν ἄλλους. Κοπιᾶζουσι πολὺ, καθὼς λέγουσι, διὰ νὰ διδάξωσι τὰ τέκνα τῶν ἡγεμόνων τὴν τέχνην τοῦ βασιλεύειν· ἀλλὰ δὲν φαίνεται ὅτι εὐδοιμιᾷ αὕτη ἢ ἀγωγῆ. Καλλίτερα ἔπραττον, ἂν τὰ ἐδιδάσκον πρῶτον τὴν τέχνην τοῦ ὑπακούειν. Οἱ μέγιστοι τῶν βασιλέων, ὅσους ἐθόξασεν ἡ ἱστορία, δὲν ἀνετράφησαν ἵνα βασιλεύσωσι· τὸ γὰρ βασιλεύειν εἶναι ἐπι-

στήμη, τὴν ὁποίαν ὅσον τὴν διδάσκειται τις, τόσον ἀλγώτερον τὴν κατέχει, καὶ τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ ὑπακούων μᾶλλον ἢ προστάτων· ὠφελιμώτατον γὰρ καὶ συντομώτατον τῶν καλῶν καὶ κακῶν πραγμάτων μέσον ἐκλογῆς εἶναι, τὸ νὰ σιέπτησαι τί ἤθελες ἢ δὲν ἤθελες ὑπ' ἄλλου ἡγεμόνι (1).

§ 219. Ἐπακόλουθον ταύτης τῆς ἐλλείψεως συναφείας εἶναι τὸ ἄστατον τοῦ βασιλικοῦ πολιτεύματος, ὑπερ κανονιζόμενου νῦν μὲν τοιουτοτρόπως, νῦν δ' ἑτέρως πως, κατὰ τὸν χαρακτῆρα τοῦ βασιλεύοντος ἢ τῶν βασιλευόντων ἀντ' αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ἔχη ἐπὶ πολλοῦ χρόνου προκείμενον ὠρισμένον, μήτε διαπολίτευμα συνεχές· ποικιλότης, ἧτις ἀποκαθιστᾷ τὴν ἐπιγράτειαν κυματομένην ἐκ γυναικικοῦ εἰς γυναικικόν, καὶ ἐκ βουλευματος εἰς βούλευμα, καὶ ἧτις δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ ἄλλα πολιτεύματα, ἐν οἷς ὁ ἡγεμονεύων εἶναι πάντοτε ὁ αὐτός. Ὅθεν βλέπομεν ὅτι ἐν γένει ὑπάρχει περισσότερα μὲν βασιλείας εἰς βασιλικὴν αὐλήν, περισσότερα δὲ φρόνησις εἰς γερουσίαν· καὶ ὅτι ἡ δημοκρατία καὶ ἡ ἀριστοκρατία κατενοθεύονται εἰς τὰ σκοπούμενά των διὰ θεωρημάτων σταθερωτέρων καὶ εὐσυνεχεστέρων, ἐν ᾗ πᾶσα μεταλλαγὴ τῶν μοναρχικῶν ὑψηλῶν ὑπουργῶν προξενεῖ μεταβολὴν εἰς τὴν ἐπι-

(1) Nam utilissimus idem ac brevissimus bonarum malarumque rerum delectus, cogitare quid aut nolueris sub alio principe aut volueris. Tacit. Hist., liv. 1.

κράτειαν· καθότι ὁ κοινὸς κανὼν πάντων τῶν τοιούτων ὑπουργῶν, καὶ σχεδὸν πάντων τῶν βασιλέων, εἶναι τὸ νὰ λαμβάνωσιν ἐν παντὶ πράγματι τὸ ἀντίθετον τοῦ προκατόχου των.

§ 220. Ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀσυναφείας πορίζεται καὶ ἡ λύσις ἐνὸς σοφίσματος κοινοτάτου εἰς τοὺς βασιλικούς πολιτικούς· ὅπερ ἐστὶν οὐ μόνον τὸ νὰ παραβάλλωσι τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν μὲ τὴν οἰκιακὴν, καὶ τὸν ἡγεμόνα μὲ τὸν πατέρα, πλάνη ἤδη ἀνηρημένη, ἀλλὰ πρὸς τούτοις νὰ ἀποδίδωσιν ἐλευθερίως εἰς τὸν ἡγεμόνα ὅλας τὰς ἀρετὰς τῶν ὁποίων ἔχει χρεῖαν, καὶ νὰ ὑποθέτωσι πάντοτε ὅτι ὁ ἡγεμὼν εἶναι ὅπερ ὀφείλε νὰ ᾔηται. Διὰ τῆς βοήθειας δὲ ταύτης τῆς ὑποθέσεως ἡ μοναρχία εἶναι ἐναργῶς προτιμητέα τῶν ἄλλων πολιτευμάτων· καθότι οὕσα ἀναντιρρήτως ἰσχυροτέρα, διὰ νὰ ᾔηται καὶ καλιτέρη, δὲν τῇ λείπει εἰμὴ Σέλῃσις σώματος συμφωνοτέρα τῇ γενικῇ Σελήσει.

§ 221. Ἄλλ' ἐὰν, κατὰ τὸν Πλάτωνα (1), ὁ βασιλεὺς ᾔηται ὑποκείμενον σπανιώτατον, ποσάκις ἄρα γε ἡ φύσις καὶ ἡ τύχη συντρέχουσιν εἰς τὸ νὰ στέψωσι τοιοῦτον; Καὶ ἐὰν ἡ βασιλικὴ ἀγωγή διαφθεῖρη ἀναγκαίως ὕσους τὴν λαμβάνουσι, τί πρέπει νὰ ἐλπίσωμεν ἐκ σειράς ἀνθρώπων ἀνατεθραμμένων διὰ νὰ βασιλεύσωσιν; Ἰκονσίως ἄρα ἀπατῶνται οἱ συγχέοντες τὸ βασιλικὸν πολί-

(1) Πλάτων ἐν τῷ Πολιτικῷ.

τευμα μὲ τὸ πολίτευμα ἀγαθοῦ βασιλείως. Διὰ νὰ ἰδῶμεν τί ἐστὶ τὸ μοναρχικὸν πολίτευμα καθ' ἑαυτὸ, χρεῖα νὰ τὸ θεωρήσωμεν ἐπὶ βασιλέων περιωρισμένων τὸν νοῦν, ἢ κακῶν· καὶ γὰρ ἀναβαίνουσι τοιοῦτοι ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἢ ὁ θρόνος τοὺς ἀποκλιθιστὰ τοιούτους.

§ 222. Αὗται αἱ δυσκολίαι δὲν διέφυγον μὲν τοὺς συγγραφεῖς μας, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐσύγχυσαν. Ἡ θεραπεία εἶναι, λήγουσι, τὸ νὰ ὑπακούη τις ἄνευ γογγυσμοῦ. Ὁ θεὸς δίδει τοὺς μοχθηροὺς βασιλεῖς ἐν τῇ ὀργῇ αὐτοῦ, καὶ χρεῖα νὰ τοὺς ὑποφέρωμεν ὡς τιμωρίας ἐξ οὐρανοῦ. Αὕτη ἡ ὀμίλια εἶναι μὲν σεβασμια ἀναμφιβόλως· ἀλλ' ἀγνοῶ ἂν δὲν ἀρμόζῃ μᾶλλον ἐπ' ἄμβωνος πάρεξ ἐν βιβλίῳ περὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης. Τί νὰ εἴπωμεν διὰ ἓνα ἰατρὸν ὅστις ὑπόσχεται θαύματα, καὶ τοῦ ὁποίου ὅλη ἡ τέχνη εἶναι τὸ νὰ παραινῇ τὸν ἄρρώστον του εἰς τὴν ὑπομονήν; Εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους ὅτι χρεῖα νὰ ὑποφέρωσιν ἓνα ἀχρεῖον ἡγεμονικὸν πολίτευμα, ὅταν τὸ ἔχωσιν· ἄλλ' ὁ λόγος εἶναι πῶς νὰ εὐρεθῇ ἓνα καλόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΙΚΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ.

§ 223. Κυρίως δὲν ὑπάρχει πολίτευμα ἀπλοῦν· ἀνάγκη γὰρ καὶ ὁ μόνος ἀρχηγὸς νὰ ἔχη ἄρχοντας ὑποταγείς, καὶ τὸ δημοτικὸν πολίτευμα νὰ ἔχη ἀρχηγόν. Τοιοῦτο-

τρόποις εἰς τὴν διαμοίρασιν τῆς ἐκτελεστικῆς δυνάμεως εἶναι πάντοτε πρῶτος ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ εἰς τὸν μικρότερον· μετὰ ταύτην ὅμως τὴν διαφορὰν, ὅτι ἄλλοτε μὲν ὁ μέγας ἀριθμὸς ἐξήρτηται ἐκ τοῦ μικροῦ, ἄλλοτε δὲ ὁ μικρὸς ἐκ τοῦ μεγάλου.

§ 224. Ἐνίοτε δὲ εἶναι διαμοίρασις ἴση· ἢτε ὅταν τὰ συστατικά μέρη ᾖναι ἐν ἀμοιβαίᾳ ἐξαρτήσῃ, ὡς ἐν τῷ τῆς Ἀγγλίας πολιτεύματι, ἢτε ὅταν ἡ ἐξουσία ἐκάστου μέρους ᾖναι ἀνεξάρτητος μὲν, ἀλλ' ἀτελής, ὡς ἐν τῇ Πολωνίᾳ. Αὕτη ἡ τελευταία μορφή εἶναι φαύλη, καθότι δὲν ὑπάρχει μόνος ἐν τῷ πολιτεύματι, καὶ ἡ ἐπικράτεια δὲν ἔχει δεσμόν.

§ 225. Ποῖον ὄρα γε εἶναι προτιμητέον, πολίτευμα ἀπλοῦν, ἢ πολίτευμα μικτόν; Ἀπορίᾳ σφόδρα ἀμφισβητουμένη παρὰ τῶν πολιτικῶν, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀποκριθῶμεν τὴν αὐτὴν ἀπόκρισιν, ἣν ἐδόξαμεν προλαβόντως (1) περὶ ἐκάστου εἴδους πολιτεύματος.

§ 226. Τὸ ἀπλοῦν πολίτευμα εἶναι ἀριστον κατ' ἑαυτὸ, κατὰ τὸδε μόνον, ὅτι εἶναι ἀπλοῦν. Ἀλλ' ὅταν ἡ ἐκτελεστικὴ δύναμις δὲν ἐξαρτᾶται ἀρκετὰ ἐκ τῆς νομοθετικῆς, ἢ γου, ὅταν ᾖναι περισσοτέρα ἀναφορὰ, ἢτοι λόγος, ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος πρὸς τὸν κυριάρχην πᾶρεξ ἀπὸ τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν ἡγεμόνα, χρειαί τότε νὰ θεραπεύσωμεν ταύτην τὴν ἄλλειψιν ἀναλογίας, δικαιοῦντες τὸ πολίτευμα·

(1) ἴδ. § 187 καὶ 188.

καὶ γὰρ τότε ὅλα τὰ μέρη του δὲν ἔχουσι ὀλιγωτέραν ἐξουσίαν ἐπὶ τοὺς ὑπηκόους, καὶ ἡ διαίρεσις των τὰ ἀποτελεῖ σύμπαντα ὀλιγώτερον ἰσχυρὰ κατὰ τοῦ κυριάρχου.

§ 227. Προλαμβάνεται προσέτι τὸ αὐτὸ ἀσύμφωρον καὶ διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως ἀρχόντων ἐμμέσων, οἵτινες, ἀφίνοντες τὸ πολίτευμα εἰς τὴν ὁλοκληρίαν του, χρησιμεύουσι μόνον εἰς τὸ νὰ ἰσοσταθμίσωσι τὰς δύο δυνάμεις, καὶ νὰ διατηρῶσι τὰ δικαιώματα ἐκατέρας. Τότε τὸ πολίτευμα δὲν εἶναι μικτόν, εἶναι συγκεκριμένον.

§ 228. Δύναται νὰ θεραπευθῇ μετὰ παρόμοια μέσα καὶ τὸ ἀντικείμενον ἀσύμφωρον, ἢ γου, ὅταν τὸ πολίτευμα ᾖναι πολλὰ ἀσθενές, νὰ ἐγαρθῶσι βουλευτήρια πρὸς ἐνδυνάμωσιν του· ὑπερ γίνεται ἐν πάσαις ταῖς δημοκρατίαις. Ἐν μὲν γὰρ τῇ πρώτῃ περιστάσει διαιροῦσι τὸ πολίτευμα διὰ νὰ τὸ ἀδυνατίσωσιν, ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ, διὰ νὰ τὸ ἐνισχύσωσι· καθότι οἱ μὲν ὑπέρτατοι βαθμοὶ ἰσχύος ἢ ἀσθενείας εὑρίσκονται ἐπίσης εἰς τὰ ἀπλᾶ πολιτεύματα, τὰ δὲ μικτὰ σχήματα διδῶσι τὴν μέσην ἰσχύον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

ὍΤΙ ΠΑΝ ΕἶΔΟΣ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΔΕΝ ΑΡΜΟΖΕΙ ΠΑΝΤΙ ΤΟΠῳ.

§ 229. Ἡ ἐλευθερία, μὴ οὔσα καρπὸς ἀπάντων τῶν κλιμάτων, δὲν εἶναι τῆς δυνάμεως ἀπάντων τῶν λαῶν. Ὅσον μὲν οὖν μελετᾷ τις ταύτην τὴν παρὰ τοῦ Μοντεσ-

κειύου αποδεδειγμένην πολιτικὴν ἀρχήν, τοσούτῳ μᾶλλον αἰσθάνεται τὴν ἀλήθειάν της. Ὅσον δ' ἀγωνίζονται νὰ τὴν ἀνατρέσωσι, τοσούτῳ μᾶλλον δίδουσιν εὐκαιρίαν τοῦ νὰ συστηθῇ μὲ νέας ἀποδείξεις.

§ 230. Ἐν πάσι τοῖς πολιτεύμασι τὸ δημόσιον πρόσωπον καταδαπανᾷ, καὶ δὲν γεννᾷ τίποτε. Πόθεν ἄρα τῶ ἔρχονται τὰ δαπανώμενα; Ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν μελῶν του. Τὸ γὰρ περιττὸν τῶν ἰδιαιτέρων φέρει τὸ ἀναγκαῖον τοῦ δημοσίου. Ὅθεν ἔπεται ὅτι, ἡ κοινωνικὴ κατάστασις δὲν δύναται νὰ ὑπάρχη, εἰμὴ καθόσον οἱ καρποὶ τῆς ἐργασίας τῶν ἀνθρώπων ὑπερβαίνουσι τὰς χρεῖας των.

§ 231. Ὅθεν τοῦτο τὸ περιττὸν δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ εἰς ὅλους τοὺς τόπους· εἰς μὲν γὰρ τινὰς εἶναι πολὺ, εἰς ἄλλους δὲ μέτριον, εἰς ἄλλους δὲ οὐδὲν, εἰς ἄλλους δὲ εἶναι μάλιστα καὶ στέρησις. Αὕτη ἡ ἀναφορὰ ἐξέρχεται ἐκ τῆς εὐφροίας τοῦ κλίματος, ἐκ τοῦ εἴδους τῆς ἐργασίας τὴν ὁποίαν ἡ γῆ ἀπαιτεῖ, ἐκ τῆς φύσεως τῶν προϊόντων της, ἐκ τῆς ἰσχύος τῶν κατοίκων της, ἐκ τῆς μικροτέρας ἢ μεγαλητέρας δαπάνης τῆς ἀναγκαίας εἰς αὐτοὺς, καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων λόγων παρομοίων, ἐξ ὧν συντίθεται.

§ 232. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἕλα τὰ πολιτεύματα δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως· εἶναι μᾶλλον ἢ ἕλαττον ἀδηφάγα· καὶ αἱ διαφοραὶ θεμελιόνονται ἐπὶ τήνδε τὴν ἑτέραν πολιτικὴν ἀρχήν, ὅτι ὅσον αἱ δημόσιαι συνεισφοραὶ ἀπομακρύνονται τῆς πηγῆς των, τόσον γίνονται βαρύτεραι. Δὲν πρέπει νὰ μετρώμεν τοῦτο τὸ φορτίον κατὰ τὴν ποσότητα τῶν

φύρων, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦσιν ἐπιστρέφοντες εἰς τὰς χεῖρας ἐκείνων ἀφ' ὧν ἐξῆλθον· ὅταν αὕτη ἡ κυκλοφορία ᾖ ταχεῖα καὶ βεβιαία, ἢτε ὀλίγα ἢτε πολλὰ πληρύνουσιν, εἶναι ἀδόφορον· ὁ λαὸς εἶναι ἀείποτε πλούσιος, καὶ αἱ χρηματικαὶ πρόσδοι αἰεὶ ἐν καλῇ στάσει. Ἐξ ἐναντίας δὲ ὅσον ὀλίγα καὶ ἂν διδῇ ὁ λαὸς, ὅταν αὐτὰ τὰ ὀλίγα δὲν ἐπιστρέφουσιν εἰς αὐτόν, δίδων ἀείποτε κατ' ὀλίγα, ἐκκενοῦται· ἡ ἐπικράτεια οὐδέποτε πλουτεῖ, καὶ αὐτὸς εἶναι πάντοτε ἐν πανί ταλαιπώρω.

§ 233. Ἐπεται ἐκ τούτου ὅτι ὅσον τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ λαοῦ εἰς τὸ ἡγεμονικὸν σῶμα ἀυξάνει, τόσον οἱ φόροι γίνονται ἐπαχθέστεροι. Ὅθεν ἐν μὲν δημοκρατίᾳ ὁ λαὸς ἔχει ὀλιγότερα βάρη· ἐν δ' ἀριστοκρατίᾳ, περισσώτερη· ἐν δὲ μοναρχίᾳ, τὰ μέγιστα. Ἄρα ἡ μὲν μοναρχία ἀρμόζει εἰς ἔθνη πολυχρήματα· ἡ δ' ἀριστοκρατία, εἰς ἐπικρατείας μετρίας κατὰ τε τὸν πλοῦτόν καὶ κατὰ τὸ μέγεθος· ἡ δὲ δημοκρατία, εἰς τὰς μικρὰς καὶ πτωχὰς ἐπικρατείας.

§ 234. Τῶ ὄντι δὲ, ὅσον σκέπτεται τις, τόσον εὐρίσκει μεγαλητέραν κατὰ τοῦτο διαφορὰν μεταξὺ τῶν ἐλευθέρων καὶ τῶν μοναρχικῶν ἐπικρατειῶν. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἐλευθέραις πάντα πράττονται πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν· ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις αἱ δημόσιαι καὶ αἱ ἰδιαιτέραι δυνάμεις εἶναι ἀμοιβαῖαι, καὶ ἡ μία ἀυξάνει ἐκ τῆς ἐξασθενίσσεως τῆς ἑτέρας. Τέλος πάντων ἀντὶ τοῦ νὰ ἡγεμονεύῃ διὰ νὰ ἀπο-

καθιστᾷ τοὺς ὑπηκόους εὐτυχεῖς, ἢ καταδυναστεύει τοὺς ἀποκαθιστᾷ ἀλλίους διὰ τὴν ἡγεμονεῦσιν.

§ 235. Ἴδού τοίνυν ἐν παντὶ κλίματι αἴτια φυσικὰ κατὰ τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ διορίσωμεν τὸ εἶδος τοῦ πολιτεύματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ δύναμις τοῦ κλίματος τὸ σῦρει, καὶ νὰ εἴπωμεν μάλιστα ὁποῖους κατοίκους ἕκαστον κλίμα μέλλει νὰ ἔχη. Οἱ μὲν γὰρ ἄφοροι καὶ λεπτόγεραι τόποι, ὅπου τὸ προϊόν δὲν ἀξίζει τὴν ἐργασίαν, θὰ μείνωσιν ἀγεώργητοι καὶ ἔρημοι, ἢ μόνον ὑπὸ ἀγρίων κατοικημένοι· οἱ δὲ τόποι ὅπου ἡ ἐργασία τῶν ἀνθρώπων θίξει κατ' ἀκρίβειαν μόνον τὸ ἀναγκαῖον, θὰ κατοικοῦνται ὑπὸ λαῶν βαρβάρων, καὶ ἡ εὐνομία θὰ εἶναι πρᾶγμα ἀδύνατον· οἱ δὲ τόποι, ἐνθα τὰ προϊόντα ὑπερβάλλουσι μετρίως τὴν ἐργασίαν, ἀρμόζουσιν εἰς τοὺς ἐλευθέρους λαούς· οἱ δὲ τόποι, ἐνθα ἡ γῆ ἀφθονοπάροχος καὶ εὐφορος οὖσα, θίξει πολὺ προϊόν ἐξ ὀλίγης ἐργασίας, θάβουσι μοναρχίαν διὰ τὴν καταδυναστεύει ἐκ τῆς πολυτελείας τοῦ ἡγεμόνος τὸ ὑπερβάλλον περιττὸν τῶν ὑπηκόων· καθότι εἶναι καλλίτερον νὰ φθειρῆται αὕτη ἢ ὑπερβολὴ παρὰ τοῦ πολιτεύματος, πᾶρεξ νὰ διασκορπίζεται ὑπὸ τῶν ἰδιαιτέρων. Δὲν ἀγνοῶ δὲ ὅτι εἶναι ἐξαιρέσεις τούτου· ἀλλ' αὐταὶ αὐταὶ αἱ ἐξαιρέσεις ἐπιβεβαιουσι τὸν κανόνα· καθότι προξυνοῦσι, μετ' ὀλίγον ἢ μετὰ πολὺ, μεταστάσεις πολιτικᾶς, αἱ ὁποῖαι ἀνάγουσι πάλιν τὰ πράγματα εἰς τὴν τάξιν τῆς φύσεως.

§ 236. Ἄς διακρίνωμεν πάντοτε τοὺς γενικοὺς νόμους

ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων αἰτιῶν, ὅσαι δύνανται νὰ μετασχηματίσωσι τὸ ἀποτέλεσμα των. Καὶ ἐὰν ὅλα τὰ μεσημερινὰ μέρη συνεπασθῶσιν ἐξ ἐλευθέρων πολιτευμάτων, καὶ ὅλα τὰ ἀρκτικά ἐκ δεσποτικῶν ἐπικρατειῶν, δὲν θὰ εἶναι ὀλιγώτερον ἀληθές, ὅτι ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ κλίματος ἢ μὲν δεσποτεία ἀρμόζει εἰς τοὺς θερμοὺς τόπους, ἢ δὲ βαρβαρότης, εἰς τοὺς ψυχροὺς. Βλέπω προσέτι ὅτι καὶ ἂν ὁμολογήσωσι τὴν πολιτικὴν ταύτην ἀρχὴν, δύνανται τινες νὰ μὴ δεχθῶσι τὴν προσάρμοσιν, καὶ νὰ ἀντιτείνωσιν ὅτι εὐρίσκονται τόποι ψυχροὶ εὐφορώτατοι καὶ τόποι θερμοὶ ἀκαρπώτατοι· ἀλλ' αὕτη ἡ δυσκολία γίνεται πρὸς τοὺς μὴ ἐξετάζοντας τὸ πρᾶγμα κατ' ὅλας του τὰς ἀναφοράς. Χρεῖα γὰρ, ὡς προεῖπα, νὰ λογηριάζωμεν τοὺς λόγους τῶν ἐργασιῶν, τῶν δυνάμεων, τῶν δαπανωμένων καὶ τῶν λοιπῶν.

§ 237. Ὑποθετέον ὅτι ἐκ δύο ἐκτάσεων γῆς ἰσομέτρων ἢ μὲν φέρει πέντε, ἢ δὲ δέκα. Ἄν οἱ μὲν κάτοικοι τῆς πρώτης καταναλίσκωσι τέσσαρα, οἱ δὲ τῆς ἐτέρας, ἐννέα, τὸ περισσεῦον τοῦ πρώτου προϊόντος εἶναι πεμπτημόριον, τὸ δὲ τοῦ δευτέρου, δεκατημόριον. Ἐπειδὴ ἄρα ὁ λόγος τούτων τῶν δύο περισσευόντων εἶναι ἀντεστραμμένος τοῦ λόγου τῶν προϊόντων, ἢ γῆ, ἢ φέρουσα μόνον πέντε, θίξει περισσεῦον διπλοῦν ἐκείνου τῆς γῆς τῆς φερούσης δέκα.

§ 238. Ἀλλὰ δὲν εἶναι λόγος περὶ διπλοῦ προϊόντος· καὶ πιστεύω ὅτι οὔτε τοιμᾶ τις νὰ ἐξισώσῃ ἐν γένει τὴν εὐφορίαν τῶν ψυχρῶν τόπων καὶ τὴν εὐφορίαν τῶν θερ-

μῶν. Καὶ ἔρωσι ὑποθετικῶν ταύτων τὴν ἰσοφορίαν· ἔς ἀφ' ἑστέων, εἰ βουλκτὸν, ἐν ἰσοσταθμίᾳ τὴν Ἀγγλίαν μὲ τὴν Σικελίαν, καὶ τὴν Πολωνίαν μὲ τὴν Αἴγυπτον· ἐπι-
νευα εὐρίσκωμεν εἰς μὲν τὸ μεσημβρινώτερον τὴν Ἀφρι-
κὴν καὶ τὰς Ἰνδίας· εἰς δὲ τὸ ἀρκτικώτερον, ἄν εὐρίσκω-
μεν πλεον τίποτε. Πρὸς τοιαύτην δὲ ἰσότητα προϊόντος
ποῖα διαφορά εἰς τὴν καλλιέργειαν! Ἐν μὲν γὰρ τῇ Σικε-
λίᾳ ἀρκεῖ νὰ ξύσῃ τις τὴν γῆν· ἐν δὲ τῇ Ἀγγλίᾳ πόσαι
ἐπιμέλειαι περὶ τὴν γεωργικὴν! Ὅθεν ἐκεῖ ὅπου χρειάζονται
πολυαριθμώτεραι χρεῖρες διὰ νὰ δώσωσι τὸ αὐτὸ προϊόν,
τὸ περιττὸν ἀνάγκη νὰ ᾖναι ὀλιγώτερον.

§ 239. Θεωρήσατε, ἐκτὸς τούτου, ὅτι ἡ αὐτὴ ποσότης
ἀνθρώπων καταναλίσκει πολὺ ὀλιγώτερα εἰς τοὺς
θερμῶς τόπους. Τὸ κλίμα ἀπαιτεῖ νὰ ᾖναι ὀλιγοφάγοι διὰ
νὰ ᾖναι ὑγιεῖς· ἔτσι Ἐυρωπαῖοι θάλοισι νὰ ζήσωσιν
ἐκεῖ, ὡς εἰς τὴν πατρίδα των, ἀποθνήσκουσιν ὅλοι ἀπὸ
δυσεντερίας καὶ ἀπεψίας. Εἵμεθα, λέγει ὁ Χαρδίνος
(Chardin), θηρία σαρκόβόρα, συγκρινόμενοι
μὲ τοὺς Ἀσιατικούς. Ἕνιοι ἀποδίδουσι τὴν ὀλι-
γάρκειαν τῶν Περσῶν εἰς τὸ ὅτι ὁ τύπος των
εἶναι ὀλιγώτερον καλλιεργημένος. Ἐγὼ δὲ πισ-
τεύω ἐξ ἐναντίας ὅτι ὁ τύπος ἔχει ὀλιγώτερα
γενηήματα, ὡς χρειαζόμενα ὀλιγώτερα εἰς
τοὺς κατοίκους. Ἄν ἡ ὀλιγοφαγία των, ἐξακο-
λουθεῖ ὁ Χαρδίνος, ᾗτον ἀποτελέσμα τῆς ἐνθείας
τοῦ τόπου, μόνον οἱ πλούσιοι βέβαια θὰ

ἔτρωγον ὀλίγον, ἐν ᾧ γενικὸς ὅλος ὁ κόσμος
ὀλιγοσιτεῖ· καὶ θὰ ἔτρωγον ὀλιγώτερον ἢ περισ-
σότερον ἐν πάσῃ ἐπαρχίᾳ κατὰ τὴν εὐφορίαν
τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἡ αὐτὴ ὀλιγάρκεια εὐρίσκε-
ται ἐν ὅλῳ τῷ βασιλείῳ. Εὐχαριστοῦνται δὲ
πάμπολυ ἀπὸ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς των, λέ-
γοντες ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἴδῃ τις τὸ χρῶμά των
διὰ νὰ βεβαιωθῇ πόσον εἶναι ὁ τρόπος των
ἐξαιρετώτερος πᾶρεξ ὁ τῶν χριστιανῶν. Τῷ
ὄντι, τὸ χρῶμα τῶν Περσῶν εἶναι λεῖον, τὸ
δέρμα των εὐμορφον λεπτὸν καὶ ἀπαλὸν, ἐν
ᾧ τὸ χρῶμα τῶν Ἀρμενίων, ὑπηκόων των,
ζώντων εὐρωπαϊκῶς πως, εἶναι τραχὺ, κατα-
κόκκινον ὑπὸ σπυρίων, καὶ τὰ σώματά των χαν-
δρὰ καὶ βαρέα.

§ 240. Ὅσον πλησιάζουσιν εἰς τὴν ἰσημερινὴν γραμ-
μὴν, τόσο οἱ λαοὶ ζῶσιν ὀλιγαρκέστεροι, κρεωφα-
γοῦντες σχεδὸν οὐδὲλως· τὸ ρίζι, τὸ ἀραποσίτηρον, τὸ
κουσκοῦξι, τὸ κεχρὶ καὶ τὸ μανιοκοκλευρον εἶναι αἱ συν-
ειθισμέναι των τροφαί. Εὐρίσκοκται ἐν ταῖς Ἰνδαίς μυ-
ριάδες μυριάδων ἀνθρώπων τῶν ὁποίων ἐκάστου ἡ τροφή
δὲν συνίσταται εἰς ἐνὸς σολδίου τὴν ἡμέραν. Πλέπομεν
δὲ καὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ διαφορὰς αἰσθητάς εἰς τὴν ὄρεξιν
μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Ἄρκτου καὶ τῆς Μεσημβρίας. Ἐνας
Ἰσπανὸς ζῆ ὀκτὼ ἡμέρας μὲ τὸ γεῦμα ἐνὸς Γερμανοῦ. Εἰς
δὲ τοὺς τόπους ἔνθα οἱ ἄνθρωποι εἶναι πολυφαγώτεροι,

ἡ πολυτέλεια στρέφεται περὶ τὰ ἐδάδιμα πράγματα. Ἐν μὲν γὰρ τῇ Ἀγγλίᾳ ἡ πολυτέλεια ἐπιδεικνύεται ἐπὶ τραπέζης βριθούσης κρεάτων· ἐν δὲ τῇ Ἰταλίᾳ σὲ φιλεύουσι μὲ ζάχαρι καὶ μὲ ἄνθη.

§ 241. Καὶ ἡ πολυτέλεια τῶν ἐνδύματων ἐμφαίνει παρομοίους διαφορὰς. Εἰς μὲν γὰρ τὰ κλίματα ἔνθα αἱ μεταβολαὶ τῶν τεσσάρων καιρῶν τοῦ ἔτους εἶναι αἰφνίδια καὶ σφοδραὶ, ἔχουσιν ἐνδύματα καλῆτερα καὶ ἀπλούστερα· εἰς δὲ τοὺς τόπους ὅπου ἐνδύονται μόνον πρὸς ατολισμὸν, ζητοῦσιν ἐπίδειξιν μᾶλλον ἢ αἰφελειαν· καὶ αὐτὰ τὰ ἐνδύματα εἶναι πολυτέλεια. Ἐν τῇ Νεαπόλει ὄρῳνται καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰς τὸ Παυσίλυπον ἄνθρωποι μὲ βέστην χρυσῆν καὶ χωρὶς σκουφούνια εἰς τὰ ποδάρια. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς οἰκοδομὰς· θυσιάζουσιν οἱ ἄνθρωποι πάντα εἰς τὴν μεγαλοκρέπειαν, ὅταν δὲν ἔχωσι χρεῖαν νὰ φυλάττωνται ἀναντίον τῶν ἐπηρεϊῶν τοῦ ἀέρος. Ἐν Παρισίῳ καὶ ἐν Λύνδρᾳ θέλουσι νὰ ἔχωσιν οἰκήματα θερμὰ, μὲ ὕλα των τὰ χρήσιμα. Ἐν δὲ τῷ Μιαδρίτῳ ἔχουσι μὲν σαλόνια ἢ ἀνδρώναις μεγαλοκρεπεῖς, ἀλλ' αὐθαμῶς παράθυρα κλειόμενα· κοιμῶνται δὲ μέσα εἰς ποντικῶν φοιλαῆς.

§ 242. Αἱ δὲ τροφαὶ εἶναι καὶ θρεπτικώτεραι καὶ εὐχλωτέραι εἰς τοὺς θερμοὺς τόπους· εἶναι καὶ τοῦτο τρίτη διαφορὰ, ἥτις δὲν δύναται νὰ μὴ συνεργῇ εἰς τὴν δευτέραν. Διὰ τί δὲ τρώγονται τόσα ὄσπρια εἰς τὴν Ἰταλίαν; καθότι εἶναι καλὰ, θρεπτικὰ, καὶ γεύσεως ἐξαιρετοῦ. Ἐν

δὲ τῇ Γαλλίᾳ, ὅπου τὰ ὄσπρια τρέφονται μόνον μὲ νερόν, δὲν τρέφουσι, καὶ θεωροῦνται σχεδὸν ὡς μηδὲν ἐπὶ τῶν τραπεζῶν. Δὲν ἐνασχολοῦσιν ὅμως ὀλιγωτέραν ἔκτασιν γῆς, καὶ ἡ καλλιέργειά των ἀπαιτεῖ τοῦλάχιστον τὸν αὐτὸν κόπον. Εἶναι ἐκ πείρας γνωστὸν ὅτι τὰ σιτάρια τῆς Γαλλίας δίδουσι περισσώτερον ἀλεῦρι παρὰ τὰ τῆς Ἀρκτου. Ὅθεν δυνάμεθα νὰ ἐπιφέρωμεν ὅτι κατάθεσις προσδικῆ παρομοία παρατηρεῖται ἐν γένει εἰς τὴν αὐτὴν διένουσιν ἀπὸ τῆς ἰσημερινῆς γραμμῆς πρὸς τὸν πόλον. Ἄρα γε δὲν εἶναι ἐλάττωμα φανερόν τὸ νὰ ἔχωσιν ἐν τῇ προίοντι ἰσημέτρῳ ὀλιγωτέραν ποσότητα τροφῆς;

§ 243. Εἰς ὕλας ταύτας τὰς διαφορὰς παρατηρήσεις δύναμαι νὰ προσθέσω καὶ ἄλλην, ἥτις ἐκπορεύεται ἐξ αὐτῶν, καὶ τὰς ἐπικυροῖ. Αὕτη δὲ εἶναι ὅτι οἱ θερμοὶ τόποι ἔχουσι μικροτέραν χρεῖαν κατοίκων πᾶρεξ οἱ ψυχροὶ, καὶ ἠδύναντο νὰ θρέψωσι περισσοτέρους. Τοῦτο δὲ γεννᾷ διπλάσιον περιττὸν ἀείκοτε πρὸς ὄφελος τῶν δυναστευόντων. Ὅσον μὲν γὰρ ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς κατοίκων ἐνασχολεῖ μεγαλητέραν ἐπιφάνειαν γῆς, τόσον αἱ ἐπαναστάσεις γίνονται δυσκολώτεραι· καθότι δὲν δύνανται νὰ συμφωνήσωσι μήτε εὐθὺς μήτε μυστικά· καὶ εἶναι πάντοτε εὐκλόην εἰς τὸν ἡγεμόνα νὰ χαλάσῃ τὸν σκοπὸν, καὶ νὰ διακόψῃ τὰς ἐπιμιξίας. Ὅσον δὲ λαὸς πολυάριθμὸς εἶναι συγκεταλμένος πλησιέστερον, τόσον ὀλιγώτερον ὁ ἡγεμὼν δύναται νὰ ἀρπάξῃ τὰ δικαιώματα τοῦ κυριάρχου· οἱ γὰρ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστάσεων βουλευόνται μετὰ τῶν αἰ-

της ἀσφαλείας ἐν ταῖς οἰκίμασιν αὐτῶν, μεθ' ὅσης καὶ ὁ ἡγεμῶν ἐν τῇ βουλευτηρίῳ του· καὶ τὸ πλῆθος συναθροί-
ζεται οὕτως εὐθὺς ἐν ταῖς πλεγμαῖς καὶ ἀγοραῖς, ὡς
καὶ οἱ στρατιῶται ἐν ταῖς καταγωγαῖς αὐτῶν. Ἡ ὑπε-
ροχὴ τοῦ τυραννίας συνίσταται ἐν τῇδε, ὅτι
ἐνεργεῖ μακρόθεν, καὶ διὰ τῆς βοηθείας ὃν ἔχει ὑπο-
μοχλίων ἢ δυνάμεις τῆς αὐξάνει ὡς ἡ δυνάμεις τῶν μο-
χλῶν (1). Ἐξ ἐναντίας δὲ ἡ δυνάμεις τοῦ λαοῦ δὲν ἐνεργεῖ
εἰμὴ συνεσταλμένη· ἐκτεινομένη δὲ ἐξατμίζεται καὶ ἀφαι-
νίζεται, ὡς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πυρίτιδος κόνεως διεσ-
κορπισμένης ἐπὶ γῆς, ἣτις δὲν ἀνάπτει εἰμὴ ἀνὰ σπυρίαν.
Οἱ ὀλιγαυθρωπότεροι τότε εἶναι ἄρα οἱ ἀρροδιώτεροι εἰς
τὴν τυραννίαν· τὰ ἄγρια θηρία βασιλεύουσιν ἐν ταῖς
ἐρημίαις μόνον.

(1) Τοῦτο δὲν ἀντιφάσκει εἰς τὰ προειρημένα (βιβλ. β',
κεφ. θ'). περὶ τῶν ἐλαττωμάτων τῶν μεγάλων ἐπικρα-
τειῶν· καθότι ἐκεῖ προῦκειτο λόγος περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ
παλιτεύματος ἐπὶ τὰ μέλη του· ἐνταῦθα δὲ ὁ λόγος εἶναι
περὶ τῆς ἰσχύος τῆς κατὰ τῶν ὑπηκόων τῆς. Ἐὰν γὰρ διε-
σπαρμένα μέλη τῆς χρησιμεύουσιν εἰς αὐτήν, ὡς ὑπομό-
χλια διὰ τὴν ἐνεργῆ μακρὰν ἐπὶ τὸν λαόν· ἀλλὰ δὲν ἔχει
κάνένα ὑπομόχλιον διὰ τὴν ἐνεργῆ κατ' εὐθείαν ἐπὶ τὰ
ἴδια τῆς μέλη. Ἐν μὲν ἄρα τῇ πρώτῃ περιστάσει τὸ μῆκος
τοῦ μοχλοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἀδυναμίαν του, ἐν δὲ τῇ ἑτέρῃ
τὴν ἰσχύον του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΝ ΔΙΛΘΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ.

§ 244. Ὅταν τοῖνον ἐρωτῶσιν ἀπολελυμένως ποῖον
εἶναι τὸ ἄριστον πολίτευμα, ἐρωτῶσιν ἐρώτημα ἄλλου
ὡς καὶ ἀόριστον· ἢ, εἰ βουλευτὸν, ἔχει τύσας καλὰς λύσεις,
ἔσαι εἶναι συζυγίαι καὶ περιπτώσεις ἐνδεχόμεναι εἰς τὰς
ἑσσεις τὰς ἀσχέτους καὶ σχετικὰς τῶν λαῶν.

§ 245. Ἄλλ' ἐν ἐρωτοῦσαν ἐν ποίῳ σημείῳ δύναται
να γνωρισθῇ ὅτι ὁ θεῖνα λαὸς ἡγεμονεύεται καλῶς ἢ κακῶς,
τοῦτο θὰ ἦτον ἄλλο πρᾶγμα· ἢ ζήτησις οὔσα πραγ-
ματικῇ, δύναται να λυθῇ.

§ 246. Καὶ ὅμως δὲν τὴν λύσει· καθότι ἕκαστος
θέλει να τὴν λύση κατὰ τὸν τρόπον του. Οἱ μὲν γὰρ ὑπὴ-
κοοὶ ἐπαινοῦσι τὴν κοινὴν ἡσυχίαν· οἱ δὲ πολῖται, τὴν
ἐλευθερίαν τῶν ἰδιαιτέρων· ὁ μὲν προκρίνει τὴν ἀσφάλειαν
τῶν κτημάτων· ὁ δὲ, τὴν τῶν προσώπων· ὁ μὲν διίσχυ-
ρίζεται ὅτι τὸ αὐστηρότατον πολίτευμα εἶναι τὸ ἄριστον·
ὁ δὲ, ὅτι τὸ πραότατον· ὁ μὲν θέλει να τιμωρῶνται τὰ
ἐγκλήματα· ὁ δὲ, να παραλαμβάνονται· οἱ μὲν εὐρίσκουσιν
ὑπέρλαμπρον πρᾶγμα τὸ να τοὺς φοβῶνται τὰ γειτονικά
ἔθνη· οἱ δὲ προκρίνουσι τὸ να ἦναι ἄγνωστοι εἰς αὐτά· ὁ
μὲν εἶναι εὐχαριστημένος, ὅταν τὰ χρήματα κυκλοφο-
ρῶνται· ὁ δὲ ἀπαιτεῖ να ἔχη ὁ λαὸς τί να φάγη. Καὶ

ἐὰν ὁμοφωνήσωσιν εἰς ταῦτα καὶ εἰς ἄλλα παραπλήσια, ἔρῃ γε θά ἀπολαύσουσί τι περισσύτερον; ἐπειδὴ αἱ ἡθικαὶ ποσότητες δὲν ἔχουσι μέτρον ἀκριβές, καὶ ἐὰν συμφωνηθῇ περὶ τοῦ σημείου, πῶς θά συμφωνηθῇ περὶ τῆς τιμῆς καὶ ἀξίας του;

§ 247. Ἐγὼ δὲ θαυμάζω πάντοτε πῶς δὲν γνωρίζουσι σημεῖον τοσοῦτον ἀπλοῦν, ἢ πῶς ἔχουσι τοσαύτην ὑπόκρισιν, ὥστε νὰ μὴ τὸ ὁμολογήσωσι. Ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς πολιτικῆς κοινότητος; ἡ διατήρησις καὶ ἡ εὐδαιμονία τῶν μελῶν της. Καὶ πῶς εἶναι τὸ βεβαιότατον σημεῖον ὅτι διατηροῦνται καὶ εὐδαιμονοῦσιν; ὁ ἀριθμὸς των καὶ ἡ πολλαπλασιασὶς των. Μὴ παρεύησθε λοιπὰν ζητοῦντες ἀλλαγῶν τοῦτο τὸ τοσοῦτον ἀμφισβητούμενον σημεῖον. Πρὸς τούτοις, πάντων ὑποτιθεμένων ἰσῶν, τὸ μὲν πολίτευμα, ὑπὸ τῇ ὁποίῳ ἄνευ ἀλλοτρίων μέσων, ἄνευ πολιτογραφίας ξένης, ἄνευ ἀποικιῶν, οἱ πολῖται αὐξάνονται καὶ πληθύνονται περισσύτερον, εἶναι ἀληθῶς τὸ ἄριστον· τὸ δὲ πολίτευμα, ὑπὸ τῇ ὁποίῳ ὁ λαὸς ὀλιγοστεύει καὶ φθείρεται, εἶναι τὸ χεῖριστον. Λογαριασθαί, ἰδικῶν σας ἔργων εἶναι τώρα ἀριθμεῖτε, μετρεῖτε, παραβάλλετε (1).

(1) Πρέπει νὰ κριθῶσι κατὰ τὸν αὐτὸν κανόνα καὶ ὅσοι αἰῶνες εἶναι ἄξιοι προτιμήσεως διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἰπὲρ τὸ δέον ἐθαυμάσθησαν οἱ αἰῶνες ἐκεῖνοι ἐν οἷς ἤγασσαν οἱ λόγοι καὶ αἱ τέχναι, χωρὶς νὰ ἀναζητηθῇ κατὰ βῆθος τὸ μυστικὸν ὑποκείμενον

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΧΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΙΑΣΤΡΟΦΗΝ.

§ 248. Καθὼς ἡ ἰδιαιτέρα θάλησις ἐνεργεῖ ἀδικιόπως ἐναντίον τῆς γενικῆς θάλησεως, οὕτω καὶ τὸ πολίτευμα ἀγωνίζεται ἐναντίον τῆς κυριαρχίας. Ὅσον οὗτος ὁ ἀγων

τῆς καλλιεργίας των, καὶ χωρὶς νὰ παρατηρηθῇ τὸ ὀλέθριον ἀποτέλεσμα των· idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset, καὶ τοῦτο παρὰ τοῖς ἀπείροις ἀνθρωπότης ἐκαλεῖτο, ἐν ᾧ ἦτο μέρος δουλείας. Δὲν θά γνωρίσωμεν ποτὲ εἰς τὰς ἐν βιβλίαις γνώμας τὸ χαμερπές συμφέρον, τὸ κινεῖν τοὺς συγγραφεῖς; Ὅσα καὶ ὅ,τι καὶ ἂν εἴπωσιν οἱ τοιοῦτοι συγγραφεῖς, ὅταν μὲ ὄλην του τὴν λαμπρότητα ἕνας τόπος γίνεται ὀλιγαυθρωπότερος, οὐδέως εἶναι ἀληθές ὅτι πάντα καλῶς ὑπάρχουσι· καὶ δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχη ἕνας πραιπτής ἐκατὸν χιλιάδων λίθρας εἰσόδημα εἰς τὸ νὰ ἦναι ὁ αἰὼν αὐτοῦ ὁ κάλλιστος ἀπάντων. Χρεῖα δὲ νὰ θεωρήσωμεν οὐ τοσοῦτον τὴν ἐπιφαινομένην ἀνάπαυσιν καὶ τὴν ἡσυχίαν πῶν ἀρχηγῶν, ὅσον τὸ εὖ εἶναι τῶν ἐθνῶν ὀλιγλήρων, καὶ μάλιστα τῶν πολυαριθμοτέρων ἐπικρατειῶν. Ἡ χάλαζα καταθλίβει μερικὰ μέρη τινὸς ἐπαρχίας, ἀλλὰ σπανίως προξενεῖ ἕνδειαν. Αἱ ἐπαναστάσεις καὶ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι τρομάζουσι πολὺ τοὺς ἀρχηγούς, ἀλλὰ δὲν προξενοῦσι τὰς ἀληθεῖς δυστυχίας τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι δύνανται μάλιστα νὰ εὔρωσιν τινὰ διακοπὴν τῶν δυστυχῶν των, ἐν ᾧ φιλονεικοῦσιν οἱ ἀρχηγοί, τίς νὰ

αυξάνει, τοσούτη μᾶλλον τὸ πολιτικὸν σύνταγμα ἀλλοιοῦται· καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα ἄλλη σῶματος θέλησις, ἥτις ἀνθισταμένη εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἡγεμόνος νὰ ἀποτελῇ ἰσοσταθμίαν, μετὰ πολὺ ἢ μετ' ὀλίγον ἔπεται νὰ καταδυναστεύσῃ ὁ ἡγεμὼν τέλος πάντων τὸν κυριάρχον, καὶ νὰ σπάσῃ τὴν κοινωνικὴν συνθήκην. Αὕτη εἶναι ἡ ἐνδόμυχος καὶ ἀφαικτός νόσος, ἥτις εὐθὺς ἐκ τῆς

τοῦς τυραννεύσῃ. Ἐκ τῆς διακρατοῦσης καταστάσεώς των γεννῶνται αἱ ἀληθεῖς εὐδαιμονίαι των, ἢ δυστυχίαι των· ἐν ὅσῳ πάντες μένουσι κατατετραχωμένοι ὑπὸ τῆ ζυγῶ, τότε τὸ πᾶν φθαίρεται, τότε οἱ ἀρχηγοὶ συντρίβοντές τους κατὰ τὴν ἀρέσκειάν των, ἐνθα ἐρημίαν ποιοῦσιν, εἰρήνην τοῦτο ἀποκαλοῦσιν, ubi solitudinem faciunt, pacem appellant. Ὅταν αἱ διχόνοιαί τῶν μεγιστάνων ἐτάρακτον τὸ βασιλεῖον τῆς Γαλλίας, καὶ ὁ coadjuteur τοῦ Παρισίου ἐφόρει ἐν τῷ παρλαμέντῳ μαχαῖρι ἐπάνω του, τοῦτο δὲν ἐμπόδιζε τὸν γαλλικὸν λαὸν ἀπὸ τοῦ νὰ ζῇ εὐτυχῆς καὶ πολυάριθμος ἐν τιμίᾳ καὶ ἐλευθέρᾳ ἀναπαύσει, καὶ ἀποκαύσει τῶν χρειῶν του. Ἄλλοτε ἡ Ἑλλάς ἤκμαζε μέσα εἰς τοὺς σκληροτάτους πολέμους, τὸ αἶμα ἔτρεχε ποταμῶν, καὶ ὅλος ὁ τόπος ἦτο πλήρης ἀνθρώπων. Ἐφαίνατο, λέγει ὁ Μακιαβέλλης, ὅτι μεταξὺ τῶν κτόνων, καὶ τῶν πραγμάτων (ἦτοι τῶν εἰς θάνατον ἀδικάστων καταδικῶν), καὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων, ἡ πολιτεία μας ἐγένετο ἰσχυροτέρα· ἡ ἀρετὴ τῶν πολιτῶν της, τὰ ἦθη των, ἡ ἀνεξαρτησία των εἶχον μεγαλύτερον ἀποτέλεσμα πρὸς ἐνίσχυσίν της, παρ' ὅτι ὅλαι ἐκεῖναι αἱ διχόνοιαί εἶχον πρὸς ἐξασθενίσιν της. Ὀλίγη ταραχὴ ζωηροῖ τὰς ψυχὰς· καὶ τὸ ποιοῦν τῆ ἀληθείᾳ νὰ εὐδαιμονῇ τὸ ἀνθρώπινον γένος, δὲν εἶναι τοσοῦτον ἡ εἰρήνη, ὅσον ἡ ἐλευθερία.

γενέσεως τοῦ πολιτικοῦ σώματος ἀποτείνεται ἀκαταπαύστως εἰς τὸ νὰ τὸ καταστρέψῃ, καθὼς τὸ γῆρας καὶ ὁ θάνατος καταστρέφουσι τέλος πάντων τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου.

§ 249. Εἶναι δύο τρόποι γενικοὶ, διὰ τῶν ὁποίων τὸ πολίτευμα διαστρέφεται, ἦγουν, ὅταν αὐτὸ συστᾶληται, ἢ ὅταν ἡ ἐπικράτεια διαλύηται.

§ 250. Τὸ μὲν πολίτευμα συμπεριστέλλεται, ὅταν μεταβαλῆ ἐκ μεγαλητέρου ἀριθμοῦ εἰς μικρότερον, δηλονότι ἐκ δημοκρατίας εἰς ἀριστοκρατίαν, ἢ ἐξ ἀριστοκρατίας εἰς βασιλείαν. Τοιαύτη εἶναι ἡ φυσικὴ του κλίσις (1). Ἄν δὲ συμβῇ νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ἐκ τῶν ὀλι-

(1) Ἡ βραδεία συμμόρφωσις καὶ ἡ πρόσδος τῆς βενετικῆς πολιτείας ἐν τοῖς τεύχεσι παριστᾶ παράδειγμα ἀξιοσημείωτον ταύτης τῆς διαδοχῆς· καὶ εἶναι ἀξιοθαύμαστον ὅτι ἐκ χιλίων διακοσίων ἐτῶν ἤδη οἱ Βενετοὶ φαίνονται ὅτι εἶναι ἀκόμη εἰς τὸν δεύτερον βαθμὸν, ἔστις ἄρχισαν ἐπὶ τοῦ *Serraf di Consiglio*, κατὰ τὸ 1198 ἔτος. Οἱ δὲ ἀρχαῖοι δαυδῆς των, διὰ τοὺς ὁποίους τοὺς μέμφονται, εἶναι ἀποθετευμένοι ὅτι δὲν ἐχρημάτισαν κυριάρχαι των, καὶ ὅσα θύλει ὡς εἶπη περὶ τούτου τὸ περὶ τῆς βενετικῆς ἐλευθερίας σχεδίασμα (*squitinio della libertà veneta*). Θά μοι ἀντικατατάξουσιν τινες τὴν Ῥωμαϊκὴν πολιτείαν, λήγοντες ὅτι ἠκολούθησε πρόσδον πᾶντῃ ἀντικειμένην, μεταβαίνουσα ἐκ μοναρχίας εἰς ἀριστοκρατίαν, καὶ ἐξ ἀριστοκρατίας εἰς δημοκρατίαν. Ἐγὼ δὲ πολὺ ἀπέχω ἀπὸ τοῦ νὰ φρονῶ οὕτω.

Τὸ πρῶτον σύστημα τοῦ Ρωμύλου ἦτο πολίτευμα μικτόν, ὑπερ διεφθάρη μετ' οὐ πολὺ εἰς καταδυναστείαν.

γυιτέρων εἰς περισσοτέρους, δύναται τις νὰ εἶπῃ ἔτι τὸ πολίτευμα χαννοῦται· ἀλλ' αὕτη ἡ ἀντεστραμμένη πρόοδος εἶναι τῶν ἀδυνάτων.

§ 251. Τῷ ὄντι, τὸ πολίτευμα μεταβάλλει μορφήν τότε μόνον, ὅταν τὸ ἐλατήριον του φθαρῆν, τὸ ἀφίγη εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἀσθενείας, ὅσπερ δὲν δύναται πλέον νὰ φυλάξῃ τὴν μορφήν του. Ὅθεν, ἂν χαννωθῇ ἔτι μᾶλλον ἐκτεινόμενον, ἢ ἰσχύς του θὰ καταντήσῃ μηδὲν, καὶ αὐτὸ δὲν θὰ διαμείνῃ περισσότερο. Ἀνάγκη ἄρα νὰ στηθῇ ἐκ δευτέρου καὶ νὰ σφιχθῇ τὸ ἐλατήριον, ἐν ᾧ χαν-

Εἰς αἰτιῶν δὲ ἰδιαιτέρων ἢ ἐπικράτεια ἀπολέσθη πρὸ τοῦ καιροῦ της, καθὼς ἀποθνήσκει νεοτεχθὲν βρέφος πρὶν ἔλθῃ εἰς ἀνδρικήν ἡλικίαν. Ἡ κατάλυσις τοῦ Ταρκυνίου ἐστάθη ἡ ἀληθὴς ἐποχὴ τῆς γενέσεως τῆς πολιτείας· ἀλλὰ δὲν ἔλαβε κατ' ἀρχάς μορφήν σταθεράν· καθότι ἔπραξαν μόνον τὸ ἥμισυ τοῦ ἔργου, μὴ καταλύσαντες τὴν τάξιν τῶν εὐπατριδῶν. Ὅθεν ἢ κατὰ κληρονομίαν ἀριστοκρατία, ἢ χειρίστη τῶν νομίμων διοικήσεων, ἀντεμάχεται ἀεὶ τὴν δημοκρατίαν, καὶ τὸ σχῆμα τοῦ πολιτεύματος, ἀεὶ κυματούμενον καὶ ἀβέβαιον, δὲν ἐστερεώθη, ὡς τὸ ἀπίδειξεν ὁ Μανιαβέλης, εἰμὴ ὅτε ἐσυστήθησαν οἱ δήμαρχοι τότε μόνον ὑπῆρξεν ἀληθὴς πολίτευμα καὶ ἀληθὴς δημοκρατία. Τῷ ὄντι ὁ λαὸς τότε δὲν ἦτο μόνον κυριάρχης, ἀλλὰ καὶ ἄρχων καὶ κριτής· ἡ δὲ γερουσία ἦτο βουλευτήριον ὑποταγῆς μόνον, ἵνα συγκερνώσῃ καὶ συστῆλῃ τὸ πολίτευμα. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ὕπατοι, καίτοι εὐπατρίδαι, καίτοι πρῶτοι ἄρχοντες, καίτοι στρατηγοὶ αὐτεξούσιοι ἐν πολέμῳ, δὲν ἦσαν ἐν Ῥώμῃ ἄλλο ἢ πρόεδροι τοῦ λαοῦ.

Ἐκτοτε τὸ πολίτευμα ἔλαβε τὴν φυσικὴν του ῥοπήν, καὶ ἀπετάθη σφοδρῶς πρὸς τὴν ἀριστοκρατίαν. Ἡ κατά-

ναῦται· ἄλλως γὰρ ἢ ἐπικράτεια, τὴν ὁποίαν τὸ πολίτευμα βαστά, θὰ κρημισθῇ.

§ 252. Ἡ δὲ περίστασις τῆς διαλύσεως τῆς ἐπικρατείας δύναται νὰ συμβῇ κατὰ δύο τρόπους.

§ 253. Πρῶτον μὲν, ὅταν ὁ ἡγεμὼν δὲν διοικῇ πλέον τὴν ἐπικράτειαν κατὰ τοὺς νόμους, καὶ ἀρπάξῃ τὸ κυριαρχικὸν κράτος. Τότε γίνεται μεταβολὴ ἀξιοσημείωτος· καθότι οὐχὶ τὸ πολίτευμα, ἀλλ' ἡ ἐπικράτεια συμπεριπέλλεται ἡγρουν, ἢ μὲν μεγάλη ἐπικράτεια διαλύεται, σχηματίζεται δὲ ἐτέρα τις ἐν αὐτῇ, σύνθετος ἐκ τῶν μελοῦν τοῦ πολιτεύματος μόνον, καὶ πρὸς τὸν ὑπόλοιπον λαὸν οὐδὲν ἄλλο οὔσα ἢ δεσπότης καὶ τύραννος· εἰς τρίτον ὅσπερ ἐν ἡ στιγμῇ τὸ πολίτευμα ἀρπάξῃ τὴν κυριαρχ-

στασις τῶν εὐπατριδῶν κατελύετο ὡς ἀφ' ἑαυτῆς· καὶ ἡ ἀριστοκρατία δὲν ἦτο πλέον εἰς τὸ σῶμα τῶν εὐπατριδῶν, ὡσπερ ἐν Βενετία καὶ ἐν Γενούβῃ, ἀλλ' ἐν τῷ σώματι τῆς γερουσίας συνθέτου ἐκ πατριδῶν ἢ εὐπατριδῶν καὶ ἐκ δημοτῶν, καὶ ἐν τῷ σώματι τῶν δημάρχων, ὅτε ἄρχισαν οὗτοι νὰ ἀρπάξωσι δύναμιν ἐνεργόν. Αἱ γὰρ λέξεις δὲν μεταβάλλουσι τὰ πράγματα· καὶ ὅταν ὁ λαὸς ἔχῃ ἀρχηγούς ἡγεμονεύοντας ἀντ' αὐτοῦ, ὁποῖον ὄνομα καὶ ἂν ἐπιφέρωσιν οὗτοι, εἶναι πάντοτε ἀριστοκρατία.

Ἐκ τῆς ἀριστοκρατικῆς καταχρήσεως ἐγεννήθησαν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ ἡ τριανδρία. Ὁ Σύλλας, ὁ Ιούλιος Καῖσαρ καὶ ὁ Αὐγούστος ἀπεδείχθησαν ἔργῳ ἀληθεῖς μονάρχαι· καὶ τελευταῖον ἐπὶ τῆς καταδυναστείας τοῦ Τιβερίου, ἡ ἐπικράτεια διελύθη. Ἡ Ῥωμαϊκὴ ἄρα ἱστορία δὲν ἀποδεικνύει ψευδῆ τὴν βᾶσιν μου, ἀλλὰ τὴν ἐπικυροῖ.

χίαν, τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον ἔσπασε, καὶ πάντες οἱ ἀπλοῖ πολῖται, ἐμβαίνοντες κατὰ δικαίωμα εἰς τὴν φυσικὴν τῶν ἐλευθερίαν, ὑπακούουσιν ὑπὸ βίας, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ χρέος.

§ 254. Ἡ αὐτὴ περίστασις ἀκολουθεῖ, καὶ ὅταν τὰ μέλη τοῦ πολιτεύματος ἀρπάξωσι χωριστὰ τὸ κράτος, ὅπερ δὲν πρέπει νὰ βῆται εἰς πράξιν, εἰμὴ συνάμα ὑφ' ὀλοσχεροῦς τοῦ ἡγεμονικοῦ σώματος. Τοῦτο δὲ δὲν εἶναι μικροτέρα παράθεσις τῶν νόμων, καὶ προξενεῖ ἔτι περισσοτέραν ἀταξίαν. Ὅτε ἔχουσιν, ἔν' αὐτῶς εἶπω, τοσοῦτους ἡγεμόνας, ὅσους ἄρχοντας, καὶ ἡ ἐπικράτεια, διηρημένη οὐχὶ ὀλιγώτερον τοῦ πολιτεύματος, ἐξολοθρεύεται, ἢ μεταβάλλει μορφήν.

§ 255. Ὅταν ἡ ἐπικράτεια διαλύηται, ἢ κατάχρησις τοῦ πολιτεύματος, ὅποια καὶ ἂν ᾖ, καλεῖται κοινῶς μὲν ἀναρχία· διακεκριμένως δὲ, ἢ μὲν δημοκρατία διαφθείρεται εἰς ὀλιγαρχίαν· ἢ δὲ ἀριστοκρατία, εἰς ὀλιγαρχίαν· θὰ ἐπροσθέταμεν ὅτι ἡ βασιλεία διαφθείρεται εἰς τυραννίαν· ἀλλ' αὕτη ἡ τελευταία λέξις, οὔσα ἀμφίβολος, ζητεῖ ἐξήγησιν.

§ 256. Κατὰ μὲν γὰρ τὴν τετριμμένην ἔννοιαν, τύραννος εἶναι ὁ βασιλεὺς, ὁ ἡγεμονεῦων δυναστικῶς, καὶ μὴ εὐλαβούμενος μήτε τὴν δικαιοσύνην μήτε τοὺς νόμους· κατὰ δὲ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν, τύραννος εἶναι ὁ ἰδιοποιούμενος τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, χωρὶς νὰ ἔχη τὸ δικαίωμα. Τοιοιουτρόπως οἱ Ἕλληνας ἐνόουν

τὴν λέξιν τύραννος, ἀποδίδοντες τὴν ἀδιαφόρως καὶ εἰς τοὺς ἀγαθοὺς καὶ εἰς τοὺς ἀχρεῖους ἡγεμόνας, τῶν ὁποίων ἡ ἐξουσία δὲν ἦτο νόμιμος (1). Ὅθεν τύραννος καὶ ἄρπαξ τοῦ θρόνου εἶναι δύο λέξεις ἐντελῶς συνώνυμοι.

§ 257. Ἴνα τοίνυν ἀποδώσω διάφορα ὀνόματα εἰς διάφορα πράγματα, ἀποκαλῶ τύραννον μὲν τὸν ἄρπαγα τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, καταδυνάστην δὲ, ἢ δεσπότην, τὸν ἄρπαγα τοῦ κυριαρχικοῦ κράτους. Τύραννος μὲν ἄρα εἶναι ὁ ἐπιχειριζόμενος παράνομως νὰ διοικήσῃ κατὰ τοὺς νόμους· καταδυνάστης δὲ, ἢ δεσπότης, ὁ ὑπερπηδῶν καὶ αὐτοὺς τοὺς νόμους. Ὅθεν ὁ μὲν τύραννος δύναται νὰ μὴ ᾖ καταδυνάστης· ὁ δὲ καταδυνάστης εἶναι πάντοτε τύραννος.

(1) Omnes enim et habentur et dicuntur tyranni qui potestate utuntur perpetuā in eā civitate qua libertate usu est. Τοῦτέστι, ἀπάντες γὰρ καὶ νομίζονται καὶ καλοῦνται τύραννοι, ὅσοι ἔχουσιν ἐξουσίαν διηνεκῆ ἐν πολιτείᾳ πρῆν ἐλευθερία. Κορνήλιος Νέπωσ ἐν Μιλτιάδῃ. Ἔστι δ' ἄληθές ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης (ΠΟ. Νικομ., βιβλ. ἡ, κεφ. 10) διακρίνει τὸν τύραννον ἐκ τοῦ βασιλέως, λέγων ὅτι ὁ μὲν τύραννος ἡγεμονεύει ὑπὲρ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὠφελείας, ὁ δὲ βασιλεὺς μόνον πρὸς ὠφέλειαν τῶν ὑπηκόων του. Ἀλλ', ἐκτὸς τοῦ ὅτι πάντες οἱ Ἕλληνας συγγραφεῖς ἔλαβον τὴν λέξιν τύραννος ἐν ἄλλῃ σημασίᾳ, ὡς φαίνεται μάλιστα ἐκ τοῦ Ἰέρωνος τοῦ Ξενοφώντος, ἂν δεχθῶμεν τὴν διάκρισιν ταύτην τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔπεται ὅτι ἀπὸ καταβολῆς κόσμου βασιλεὺς δὲν ὑπῆρξεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΠΟΝΕΚΡΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ.

§ 258. Τοιαύτη είναι ἡ φυσικὴ καὶ ἄφευκτος κλίσις τῶν πολιτευμάτων καὶ τῶν ἄριστα συντεταγμένων. Ἄψ' οὐδ' ἡ Σπάρτη καὶ ἡ Ῥώμη ἀπανεκρώθησαν, ποία ἐπικράτεια δύναται νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θὰ διαμείνῃ πάντοτε; Ἄν θέλωμεν νὰ σχηματίσωμεν κατάστημα μόνιμον, ὡς μὴ σταχασθῶμεν νὰ τὸ ἐπιτελέσωμεν αἰώνιον. Διὰ νὰ εὐδαιμονήσωμεν, δὲν πρέπει νὰ ἐπιχειρισθῶμεν τὸ ἀδύνατον, μήτε νὰ ἐλπίζωμεν νὰ θάίσωμεν εἰς ἔργον ἀνθρώπων στερεότητα, ὡς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα δὲν ἐπιδέχονται.

§ 259. Τὸ πολιτικὸν σῶμα, ὡς καὶ τὸ ἀνθρώπινον, ἀρχίζει νὰ ἀποθνήσκῃ εὐθὺς ἐν γενετῆς του, καὶ φέρει ἐν ἑαυτῷ τὰ αἷτια τῆς καταστροφῆς του. Ἐκάτερα ὅμοιως δύνανται νὰ ἔχωσι κράσις μᾶλλον ἢ ἑλαττον εὐρωστον καὶ ἀρμοδίαν εἰς τὸ νὰ τὰ διαφυλάξῃ μᾶλλον ἢ ἑλαττον πολυχρόνια. Τοῦ μὲν ἀνθρώπου ἡ κράσις εἶναι ἔργον τῆς φύσεως, ἡ δὲ τῆς ἐπικρατείας ἔργον τῆς τέχνης· δὲν ἐξήρτηται μὲν ἐκ τῶν ἀνθρώπων τὸ νὰ μηκύνωσι τὴν ζωὴν των, ἐξήρτηται δὲ ἐξ αὐτῶν τὸ νὰ μηκύνωσι τὴν ζωὴν τῆς ἐπικρατείας καθ' ὅλην τὴν ἐνδεχομένην ἔκτασιν, διδόντες αὐτῇ τὴν ἀρίστην κατὰ τὸ δυνατὸν πρόφρασιν.

§ 260. Ἡ πηγὴ τῆς πολιτικῆς ζωῆς εἶναι ἐν τῇ κυριαρχικῇ ἐξουσίᾳ. Ἡ νομοθετικὴ δύναμις εἶναι ἡ καρδία τῆς ἐπικρατείας· ἡ δ' ἐκτελεστικὴ δύναμις ὁ ἐγκέφαλος τῆς, ὅστις δίδει τὴν κίνησιν εἰς ὅλα τὰ μέλη. Ὁ ἐγκέφαλος δύναται νὰ ὑπάψῃ εἰς παραλυσίαν, καὶ τὸ ἄτομον νὰ ζῆ ἀκόμη· ἄνθρωπος γὰρ τις μένει ἠλίθιος, καὶ ὅμοις ζῆ· ἀλλ' εὐθὺς ὅταν ἡ καρδία παύσῃ τὰς ἐνεργείας τῆς, τὸ ζῶον ἀποθνήσκει.

§ 261. Ἡ δ' ἐπικράτεια δὲν ὑφίσταται διὰ τῶν νόμων, ἀλλὰ διὰ τοῦ νομοθετικοῦ κράτους. Ὁ χθεσινὸς νόμος δὲν ὑποχρεοῖ σήμερον· ἀλλ' ἡ ἄρρητος συγκατάθεσις ὑποτίθεται ἐκ τῆς σιωπῆς, καὶ ὁ κυριάρχης υπολογίζεται ὅτι ἐπικυροῖ ἀκαταπαύστως ὅσους νόμους δὲν καταλύει, δυνάμενος νὰ τοὺς καταλύσῃ. Ὅσα ἐκήρυξεν ὅτι θέλει ἄκαξ, τὰ θέλει ἀείκτε, ἕως ὅτου νὰ τὰ ἀκυρώσῃ.

§ 262. Διὰ τί ἔρχεται ἔχουσι τόσον σέβας πρὸς τοὺς παλαιούς νόμους; δι' αὐτὸ τοῦτο. Πιστεύουσιν ὅτι ἡ ὑπερτέρα τελειότης τῶν ἀρχαίων θελήσεων ἐδυνάθη νὰ τοὺς διαφυλάξῃ εἰς τοσαῦτον πολὺν χρόνον· καὶ ὅτι ἡ κυριάρχης θὰ τοὺς ἀναιροῦσε χιλιάκις, ἐν δὲν τοὺς ἐγνώριζεν ἀδικήτως σπηρίους. Ἰδοὺ διὰ τί οὐ μόνον δὲν ἀδυνατοῦσιν οἱ νόμοι, ἀλλὰ καὶ ἀποκτῶσιν ἰσχὺν νέαν ἐν πάσῃ ἐπικρατείᾳ εὐσυστότῳ· ἡ πρόληψις τῆς ἀρχαιότητος τοὺς ἀποκαλοῦσθαι καθ' ἑκάστην σεβασμιωτέρους· πανταχοῦ δὲ ἔνθα οἱ νόμοι ἀδυνατοῦσι γηράσκοντες, αὐτὴ ἡ

ἀδυναμία ἀποδεικνύει ἔτι δὲν ὑπάρχει πλέον νομοθετικὸν κράτος, καὶ ἔτι ἡ ἐπικράτεια δὲν ζῆ πλέον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

ΠΩΣ ΔΙΑΣΩΖΕΤΑΙ Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ.

§ 263. Ὁ κυριάρχης, μὴ ἔχων ἄλλην ἰσχύιν παρὰ τὴν νομοθετικὴν δύναμιν, ἐνεργεῖ μόνον διὰ νόμων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ νόμοι εἶναι ἔργα αὐθεντικά τῆς γενικῆς θελήσεως, ὁ κυριάρχης δὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ, εἰ μὴ δὲν συναχθῆ ὁ λαός. Ὁ λαός νὰ συναχθῆ! (ἴσως εἶπη τις,) ὦ ποία χίμαιρα! Τὴν σήμερον εἶναι χίμαιρα, ἀλλὰ δὲν ἦτον χίμαιρα πρὸ δύο χιλιῶν ἐτῶν· μήποισ οἱ ἄνωρωποι μετέβαλον φύσιν;

§ 264. Τὰ ὄρια τοῦ ἀδυνάτου εἰς τὰ ἠθικά πράγματα εἶναι ὀλιγώτερον στενὰ παρ' ὅ τὰ νομίζομεν· αἱ ψυχικαὶ μας ἀδυναμίαι, αἱ μαχοθῆναι μας, καὶ αἱ πρὸ λήψεις μας τὰ στενεύουσιν. Αἱ ποταπαὶ ψυχαὶ δὲν πιστεύουσιν εἰς τὴν ὑπαρξὴν μεγάλων ἀνδρῶν· εὐταλῆ ἀνδράποδα μειδιῶσι χλευαστικῶς, ἀκούοντες τὴν λέξιν ἐλευθερία.

§ 265. Ἐκ τῶν γενομένων ὡς θεωρήσομεν τὰ δυνατὰ γενέσθαι. Δὲν ὀμιλῶ περὶ τῶν ἀρχαίων πολιτειῶν τῆς Ἑλλάδος· ἀλλ' ἡ ῥωμαϊκὴ δημοκρατία ἦτο μοι φαίνεται μεγάλη ἐπικράτεια, καὶ ἡ πόλις Ῥώμη, μεγίστη πόλις.

Ἡ τελευταία ἀπαρίθμησις ἀπέδειξεν ἐν Ῥώμῃ τετρακοσίας χιλιῶν πολίτας ἐνόπλους· καὶ ἡ τελευταία ἀπαρίθμησις ἐν ὅλῃ τῇ ἐπικρατείᾳ, ὑπὲρ τὰς τετρακοσίας μυριάδας πολίτας, χωρὶς νὰ συναριθμηθῶσιν οἱ ὑπῆκοοι, μήτε οἱ ξένοι, μήτε αἱ γυναῖκες, μήτε τὰ παιδία, μήτε τὰ ἀνδράποδα.

§ 266. Ποίαν δυσκολίαν δὲν φαντάζεται τις εἰς τὴν συναξίν τοῦ ἀπείρου λαοῦ ταύτης τῆς πρωτευούσης πόλεως καὶ τῶν περιχώρων τῆς; Καὶ ὅμως ὀλίγοι ἐβδομήκοντες παρήρχοντο χωρὶς νὰ συναχθῆ ὁ ῥωμαϊκὸς δῆμος, καὶ μάλιστα πολλάκις. Ἐπραττε δὲ οὐ μόνον τὰ τῆς κυριαρχίας δικαιώματα, ἀλλὰ καὶ μέρος τῶν ἡγεμονικῶν δικαιωμάτων· ἐπραγματεύετο ὑποθέσεις, ἐδίκαζε κρισολογίας· καὶ ὅλος ὁ λαός ἦτον ἐν τῇ δημοσίᾳ πλατείᾳ ἢ ἀγορᾷ τασάκις ἄρχων ὁσάκις παλίτης.

§ 267. Ἀναβαίνοντες εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῶν ἔθνων, εὐρίσκομεν ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν παλαιῶν πολιτευμάτων καὶ αὐτῶν τῶν μοναρχικῶν, αἶον καὶ τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Φράγκων, εἶχον παρόμοια συμβούλια. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ᾖναι, τοῦτο μόνον τὸ ἀναντίρρητον πραγματικὸν ἀφαιρεῖ ὅλας τὰς δυσκολίας· ἐκ γὰρ τοῦ ὑπάρξαι εἰς τὸ δυνατόν τὸ συμπέρασμα μοι φαίνεται εὐλογον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

ΣΥΝΕΧΕΙΑ.

§ 268. Δέν ἀρκεῖ τὸ νὰ συναχθῇ ὁ λαὸς, καὶ νὰ προσδιορίσῃ ἅπαξ τὸ πολιτικὸν σύνταγμα τῆς ἐπικρατείας, ἐπικυρόνων τι σῶμα νόμων· δέν ἀρκεῖ τὸ νὰ συστήσῃ πολίτευμα διηνεκὲς, ἢ νὰ προβλέψῃ ἅπαξ διὰ πάντοτε τὰ τῆς ἀρχαιρείας ἢ ἐλλογῆς τῶν ἀρχόντων. Ἐκτὸς τῶν συγκλητικῶν (extraordinaires) συνελεύσεων, τὰς ὁποίας περιστάσεις ἀπροσδόκητοι δύνανται νὰ ἀπαιτήσωσι, χρεῖα νὰ ὑπάρχωσι συνελεύσεις προσδιωρισμέναι καὶ περιοδικαί, τὰς ὁποίας κανένα πρῶγμα νὰ μὴ δύνηται νὰ καταργήσῃ, ἢ νὰ ἀναβάλλῃ, εἰς τρόπον ὅσπερ τὴν ῥητὴν ἡμέραν ὁ λαὸς νὰ συγκαλεῖται νομίμως ὑπὸ τοῦ νόμου, χωρὶς νὰ ἦναι χρεῖα πρὸς τοῦτο μηδεμιᾶς ἄλλης συγκλήσεως ἐπίτηδες.

§ 269. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων τῶν κανονικῶν διὰ τὴν χρονικὴν μόνον τάξιν συνελεύσεων, πᾶσα συνέλευσις τοῦ λαοῦ, ἥτις δέν συγκαλεῖται ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, τῶν τεταγμένων ἐπὶ τούτῳ, καὶ κατὰ τοὺς νενομοθετημένους κανόνας, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς παράνομος, καὶ ὅσα γένησιν ἐν αὐτῇ, ὡς ἔκυρα· καθάτι καὶ ἡ προσταγὴ αὐτῆ τῆς συνάξεως χρεῖα νὰ ἔρχηται ἐκ νόμου.

§ 270. Διὸ δὲ μᾶλλον ἢ ἕλαπτον συχνὰὶ περιόδου τῶν

νομίμων συνελεύσεων ἐξήρτηνται ἐκ τοσούτων περισκέψεων, ὥστε δέν δύναται τις νὰ δώσῃ παρὶ τούτου κανόνας ἀκριβεῖς. Δύναται δὲ μόνον νὰ εἴπῃ ἐν γένει ὅτι ὅσον τὸ ἡγεμονικὸν σῶμα ἔχει περισσοτέραν ἰσχύν, τοσούτον ὁ κυριάρχης ἀνάγκη νὰ ἐπιφαίνεται συχνότερα.

§ 271. Τοῦτο, ἴσως εἴπῃ τις, δύναται νὰ ἦναι καλὸν πρὸς μίαν μόνην πόλιν· ἀλλὰ τί ποιητέον, ἔταν ἡ ἐπικράτεια ἔχῃ πολλάς; ἢ ἀδιαμειρασθῇ ἡ κυριαρχικὴ ἐξουσία; ἢ πρέπει νὰ περιορισθῇ ἐν μιᾷ μόνῃ πόλει, καὶ νὰ ὑποταχθῶσιν αἱ ἄλλαι;

§ 272. Ἀποκρίνομαι ἔτι οὐδέτερον τούτων πρέπει νὰ γένη· πρῶτον μὲν γάρ ἡ κυριαρχικὴ ἐξουσία εἶναι ἀπλή καὶ μία, καὶ δέν δύναται νὰ διαιρεθῇ καὶ νὰ μὴ καταστραφῇ. δεύτερον δὲ, οὐδεμίαν πόλιν, οὐδὲν μᾶλλον ἢ ἔθνος, δύναται νομίμως νὰ γένη ὑπήκοος ἄλλης· καθότι ἡ οὐσία τοῦ πολιτικοῦ σώματος συνίσταται εἰς τὴν ἁρμονίαν τῆς ὑπακοῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας· αἱ δὲ λέξεις ὑπήκοος καὶ κυριάρχης εἶναι λέξεις ταυτότητος, τῶν ὁποίων ἡ ἰδέα συνενόηται ἐν μιᾷ λέξει μόνῃ πολίτης.

§ 273. Ἀποκρίνομαι προσέτι ὅτι εἶναι κακὸν τὸ νὰ ἐνωθῶσι πολλάὶ πόλεις ἐν μιᾷ πολιτείᾳ· καὶ ὅτι θέλουσι νὰ ἐπιτελέσωσι ταύτην τὴν ἐνωσιν, ἄς μὴν ἐλπίσωσι νὰ ἀποφύγωσι τὰ φυσικὰ ἐλαττώματά της. Δέν πρέπει νὰ ἀντιτείνωσι τὴν κατάχρησιν τῶν μεγάλων ἐπικρατειῶν πρὸς τὸν βουλόμενον μικρὰς μόνον· ἀλλὰ πῶς νὰ δοθῇ εἰς τὰς μικρὰς ἐπικρατείας ἀρκετὴ ἰσχὺς, διὰ νὰ ἀντι-

σταθῶσιν εἰς τὰς μεγάλας; καθὼς ποτὲ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις ἀντεστῆθησαν εἰς τὸν μέγαν βασιλέα, καὶ καθὼς εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ Ὁλλάνδα καὶ ἡ Ἑλβετία ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τὸν οἶκον τῆς Λουστρίας.

§ 274. Καὶ ὅμως, ἂν δὲν δύνωνται νὰ φέρωσι τὴν ἐπικράτειαν εἰς μέτρια ὄρια, μίνει προσέτι ἕνας πόρος, ἡγούνη νὰ μὴ δεχθῶσι πρωτεύουσαν πόλιν, νὰ διορίσωσι δὲ νὰ καθοδρεύῃ τὸ πολίτευμα ἐναλλάξ ἐν ἐκάστη πόλει, καὶ νὰ συνάζωνται ἐν ἐκάστη κατὰ σειράν ἐκ τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ τόπου.

§ 275. Κατορθώσατε κατοικημένην ἐπίσης τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπικρατουμένης γῆς, ἐκτείνετε πανταχοῦ τὰ αὐτὰ δικαιώματα, φέρτε πανταχοῦ τὴν ἀφθονίαν καὶ τὴν ζωὴν· τοιοιτοτρόπως ἡ ἐπικράτεια θὰ γένη ἐν ταυτῇ ἰσχυροτάτη καὶ ἄριστα ἡγεμονευομένη κατὰ τὸ δυνατόν. Ἐνθυμήθητε ὅτι οἱ ἐν ταῖς πόλεσι τοῖχοι οἰκοδομοῦνται ἐκ τῶν ἐρειπίων τῶν ἐν ἀγροῖς οἴκων. Εἰς κάθε πόλιν, οἰκοδομούμενον ἐν τῇ πρωτεύουσῃ πόλει, νομίζω ὅτι βλέπω κατεδαφιζόμενα τὰ οἰκήματα τόπου ὀλοκλήρου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄.

ΣΥΝΕΧΕΙΑ.

§ 276. Καθ' ἣν στιγμὴν ὁ λαὸς συναχθῆ νομίμως ἐν σώματι κυριαρχικῶ, πᾶσα διαδικασία παρὰ τοῦ πολιτεύματος παύεται, ἡ ἐκτελεστικὴ δύναμις μένει ἀργή,

καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ ἐλαχίστου πολίτου εἶναι οὕτως ἱερὸν καὶ ἀπαρβίαστον ὡς τὸ τοῦ πρώτου ἄρχοντος· καθότι ἔνθα παρίσταται αὐτὸς ὁ ἐπιτροπευόμενος, οὐκ εἶναι χρεῖα ἐπιτρόπου. Οἱ περισσότεροι Φόρυβι ὅσοι ἐγέρθησαν ἐν Ρώμῃ, κατὰ τὰς συνελεύσεις τοῦ δήμου, προῆλθον ἐκ τῆς ἀμελείας ἢ λήθης τούτου τοῦ κανόνος. Οἱ μὲν γὰρ ὕπατοι τότε ἦσαν μόνον ποσέθροι τοῦ λαοῦ· οἱ δὲ δήμαρχοι, ἀπλοῦ ῥήτορες (1)· ἡ δὲ γερουσία, οὐδέν.

§ 277. Ταῦτα τὰ ἀργίας διαστήματα, ἐν οἷς γνωρίζει, ἢ ἔχει χρέος νὰ γνωρίσῃ τὸν ἀνώτερον παρόντα ὁ ἡγεμὼν, ἦσαν πάντοτε φοβερὰ πρὸς αὐτόν· καὶ αἱ συνελεύσεις τοῦ δήμου, αἵτινες εἶναι αἰγίδες τοῦ πολιτικοῦ σώματος, καὶ χαλινὸς τοῦ πολιτεύματος, ἐχρημάτισαν ἐκ παντὸς χρόνου πρόξενοι φρίκης εἰς τοὺς ἀρχηγούς. Ὅθεν οὗτοι δὲν ἀμελοῦσιν ποτε οὔτε φροντίδας, οὔτε ἀντιλογίας, οὔτε δυσκολίας, οὔτε ὑποσχέσεις, διὰ νὰ ἀποστρέψωσι τοὺς πολίτας, αἵτινες, ὅταν ἦναι φιλόαργυροι καὶ ἑνανθῆροι, καὶ μικρόψυχοι, καὶ φιλήσυχοι μάλιστα ἢ φιλελεύθεροι, δὲν ἀνθίστανται πολὺν χρόνον ἐναντίον τῶν ἐπαναλαμβανόμενων ἀγῶνων τοῦ ἡγεμονικοῦ σώματος. Τοιοιτοτρόπως, τῆς ἀντεπιβαινούσης ἰσχύος ἀξανομένης

(1) Σχεδὸν κατὰ τὴν ἔννοιαν τὴν ἀποδιδομένην εἰς ταύτην τὴν λέξιν ἐν τῷ παραμέντῳ τῆς Ἀγγλίας. Ἡ ὁμοιότης τούτων τῶν ἐπαγγελμάτων κλύεται νὰ καταστήσῃ ἀντιπάλους τοὺς ὑπάτους καὶ τοὺς δημάρχους, καὶ ἐὰν πᾶσα διαδικασία ἔμενεν ἀργή.

ἀναπαύστωσ, αἱ πλείστα πολιτεῖαι ὑποπίπτουσι καὶ ἀπονεκροῦνται πρὸ τοῦ καιροῦ.

§ 278. Ἀλλὰ μεταξὺ τῆς κυριαρχικῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ αὐτοδеспότου πολιτεύματος εἰσάγεται ἐνίστη μέσον τι κράτος περὶ οὗ ῥατέον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ἢ ΕΠΙΤΡΟΠΩΝ ΤΗΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΕΩΣ.

§ 279. Ὅταν ἡ δημοσία ὑπουργία παύσῃ ἀπὸ τοῦ νὰ ᾖναι τὸ κυριώτατον ἐνασχόλημα τῶν πολιτῶν, καὶ προκρίνωσι νὰ ὑπουργῶσι μετὰ χρημάτων, οὐχὶ δὲ αὐτοπροσώπως, ἡ ἐπικράτεια πλησιάζει ἤδη εἰς τὸν ὀλιγότῃσ. Ἐῖναι χρῆμα νὰ ἐκστρατεύσωσι; Πληρῶνουσι στρατεύματα, καὶ μένουσιν αὐτοὶ εἰς τοὺς οἴκους των; χρῆμα νὰ συναχθῶσιν εἰς τὸ συμβούλιον; διορίζουσιν ἀποστόλους καὶ μένουσιν αὐτοὶ ἐν οἴκῳ. Μὲ πολλὴν ἀκηρίαν καὶ μὲ πολλὰ χρήματα ἔχουσι τελευταῖον στρατιώτας διὰ νὰ ὑπουργῶσι τὴν πατρίδα, καὶ ἐπιτρόπους διὰ νὰ τὴν πωλῶσιν.

§ 280. Διὲ μέρμυλαι τῆς ἐμπορίας καὶ τῶν τεχνῶν, τὸ ἀκόρεστον συμφέρον τοῦ κέρθους, ἡ μαλθισκότης καὶ ὁ ἔρωις τῶν ἀναπαύσεων μεταβάλλουσι τὰς προσωπικὰς ὑπουργίας εἰς χρηματικὰς. Δίδει ἕκαστος μέρος τοῦ κέρ-

θους του διὰ νὰ κερθίσῃ περισσότερα μὲ ἀνάπαυσίν του. Δότε, δότε χρήματα, καὶ μετ' ὀλίγου θὰ ἔχετε σιθῃρα. Ἡ λέξις χρηματικὴ πρόσδοσι εἶναι λέξις δουλική, εἶναι ἄγνωστος ἐν πολιτεία. Ἐν γὰρ ἐπικρατεία ἀληθῶς ἐλευθέρῃ οἱ πολῖται αὐτουργῶσι πάντα ἰδίαισ χερσὶ, καὶ αὐθῆν χρήμασιν· οὐ μόνου δὲν πληρῶνουσι διὰ νὰ μὴ αὐτουργῶσι τὰ ἔργατων, ἀλλὰ καὶ θὰ πληρῶσουσι, χρεῖας τυχεύσκει, διὰ νὰ τὰ ἐκτελέσωσιν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι. Πολὺ ἀπέχω τῶν κοινῶν ἰδεῶν· νομίζω γὰρ τὰς ἀγγαρίας ὀλιγώτερον ἐναντίας εἰς τὴν ἐλευθερίαν πέραξ τὰς φορολογίας.

§ 281. Ὅσων ἡ ἐπικράτεια εἶναι καλῆτερα συντεταγμένη, τόσον αἱ δημοσῖαι ὑποθέσεισ ὑπερισχύουσι κατὰ τῶν ἰδιωτικῶν ἐν τῇ προσοχῇ τῶν πολιτῶν. Γίνονται μάλιστα πολλὰ ὀλιγώτεραι ὑποθέσεισ ἰδιαιτέραι· καθότι ἡ πασότης τῆς κοινῆς εὐδαιμονίας δίδει μερίδιον μεγαλύτερον εἰς τὴν εὐτυχίαν ἐκάστου ἀτόμου, τὸ ὅποιον ἐπομένως ζητεῖ ὀλιγώτεραν εὐτυχίαν ἐκ τῶν ἰδιωτικῶν φροντίδων. Ἐν μὲν εὖ πολιτευομένη πολιτεία ἕκαστος συντρέχει εἰς τὰς συνελεύσεισ· ὑπὸ δὲ ἀχρείῃ πολιτεύματι αὐθαῖσ ἀγαπᾷ νὰ κινήθῃ ἕνα βῆμα διὰ νὰ παρενθῃ εἰς τὴν συνέλευσιν· καθότι πάντες ἀδιαφοροῦσιν εἰς τὰ ἐν αὐτῇ γιγνόμενα, προβλέποντες ὅτι δὲν θὰ ὑπερισχύσει ἡ γενικὴ θῆλῃσις, καὶ ἔχοντες ὅλου τὸν νοῦν ἐνησχολημένου ὑπὸ τῶν οἰκιακῶν φροντίδων. Οἱ μὲν καλοὶ νόμοι γεννῶσι καλῆτερουσ· οἱ δὲ κακοὶ χειροτέρουσ. Ὅταν δὲ τις εἴπῃ περὶ

τῶν υποθέσεων τῆς ἐπικρατείας, τί μοι μέλει; πρέπει εὐθὺς νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐπικράτεια ὡς νεκρωμένη.

§ 282. Ἡ φύχραυσις τοῦ ἔρωτος τῆς πατρίδος, ἡ ἐπαγρυπνία τοῦ ἰδίου συμφέροντος, τὰ ὑπερμέγεθες τῶν ἐπικρατειῶν, αἱ κατακτήσεις, ἡ κατὰχρησις τοῦ πολιτεύματος, ἐφεῦρον τὸ μέσον τῶν ἀποστόλων ἢ ἐπιτρόπων τοῦ λαοῦ εἰς τὰς συνελεύσεις τοῦ ἔθνους· τούτους ἐν τισὶ τύποις τολμῶσι νὰ ἀποκαλέσωσι τρίτην κατάστασιν. Τοιουτοτρόπως τὸ μὲν μερικὸν συμφέρον τῶν δύο τάξεων κατατάσσεται εἰς τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον βαθμὸν· τὸ δὲ δημόσιον συμφέρον εἶναι τοῦ τρίτου βαθμοῦ!

§ 283. Ἡ κυριαρχία δὲν δύναται νὰ ἐπιτροπευθῇ διὰ τὸν ἴδιον λόγον, δι' ὃν οὐδὲ νὰ ἀποξενωθῇ δύναται (βιβλ. Β', κεφ. 4): συνίσταται γὰρ ἐν τῇ γενικῇ θελήσει, καὶ ἡ θελήσις δὲν ἐπιτροπεύεται· εἶναι ἢ ἡ αὐτὴ ἢ ἄλλη, δὲν ὑπάρχει ἔμμεσον. Οἱ ἀπόστολοι τοῦ λαοῦ δὲν εἶναι ἄρα, οὔτε δύνανται νὰ ᾔναι ἐπιτροποί του· εἶναι μόνον ἐπιστάται (ses commissaires) διορισμένοι παρ' αὐτοῦ· οὐδὲν δύνανται νὰ τελειώσωσιν ὀρισμένους. Πῶς νόμος, τὸν ὅποιον ὁ λαὸς αὐτοπροσώπως δὲν ἐπεκύρωσεν, εἶναι ἄκυρος, δὲν εἶναι νόμος. Ὁ ἀγγλικὸς λαὸς, νομίζων ἔτι εἶναι ἐλεύθερος, ἀπατάται σφόδρα· εἶναι ἐλεύθερος μόνον ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐκλογῆς τῶν μελῶν τοῦ παρλαμέντου. Εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν ἐκλογὴν εἶναι ὑπόδουλος, δὲν εἶναι τίποτε. Ἐν ταῖς συντόμοις στιγμαῖς τῆς ἐλευθερίας του,

ὁ τρόπος, κατ' ὃν τὴν μεταχειρίζεται, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν εἶναι ἄξιος αὐτῆς.

§ 284. Ἡ ἰδέα τῶν ἐπιτρόπων ἢ τῶν ἐπιφερόντων τὸ πρόσωπον τοῦ λαοῦ εἶναι νεωτέρα· προέρχεται ἐκ τοῦ γεοδαλικοῦ πολιτεύματος, ἐκ τούτου τοῦ ἀδίκου καὶ ἀλόγου πολιτεύματος, ἐν ᾧ τὸ ἀνθρώπινον γένος εἶναι ἐξηυτελισμένον, καὶ τὸ ὄνομα ἄνθρωπος εἶναι ἠτιμασμένον. Ἐν ταῖς ἀρχαίαις πολιτείαις, καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς μοναρχικαῖς, οὐδέποτε ὁ λαὸς εἶχεν ἐπιτρόπους ἢ προσωποφόρους αὐτοῦ· δὲν ἐγνωρίζοντο αὐταὶ αἱ λέξεις μετριοῦτο νόημα. Εἶναι δὲ παράδοξον πῶς ἐν Ῥώμῃ, ἔνθα αἱ δήμαρχοι ᾔσαν τοσαῦτον ἱεραὶ, οὔτε ἐφραντάσθησαν ὅτι ἐδύναντο νὰ ἀρκάξωσι τὰ πολιτικὰ ἔργα τοῦ λαοῦ· καὶ πῶς ἐν μέσῳ μεγίστης πληθῆος δὲν ἐδοκίμασαν τιτε νὰ κυρώσωσιν αὐτογνωμόνως ψήφισμα. Ὅποιαν ὁμῶς σύγχυσιν ἐπροξένει ἐνίοτε ἡ πληθὺς, ὡς τὴν κρίνωμεν ἐκ τοῦ τυμβηθικότου εἰς τὸν καιρὸν τῶν Ῥωμαίων, ὅπου ἓνα μέρος τῶν πολιτῶν ἐδίθε τὰς ψήφους του ἀνωθεν τῶν στεργῶν.

§ 285. Ἐνθα τὸ δικαίωμα καὶ ἡ ἐλευθερία εἶναι τὸ πᾶν, τὰ ἀτοπήματα καὶ αἱ δυσκολαὶ θεωροῦνται ὡς οὐδέν. Εἰς τοῦτον τὸν ἐχέφρονα Ῥωμαϊκὸν δῆμον πάντα ᾔσαν τεθειμένα εἰς τὸ ὀρθὸν μέτρον τῶν· ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς ῥαβδούχους του νὰ κἀμωσιν ἕσα δὲν ἐτόλμων νὰ πράξωσιν οἱ δήμαρχοί του· δὲν ἐφοβῆτο μήπως οἱ ῥαβδοῦχοί του θελήσωσι νὰ τὸν ἐπιτροπεύωσι.

§ 286. Διὰ τὰ ἐξηγηθῆ ἕμως πῶς οἱ δήμαρχοι τῶν ἐπιτρόπευον ἐνίοτε, ἀρκεῖ νὰ καταλάβωμεν πῶς τὸ πολίτευμα ἐπιτροπεύει τὸν κυριάρχην. Ἰσπευθὴ ὁ νόμος εἶναι ἡ ὁμολογία τῆς γενικῆς θελήσεως, εἶναι σαφές ὅτι ἐν τῇ νομοθετικῇ δυνάμει ὁ λαὸς δὲν δύναται νὰ ἐπιτροπευθῆ· ἀλλὰ δύναται καὶ ὀφείλει νὰ ἐπιτροπευθῆ ἐν τῇ ἐκτελεστικῇ δυνάμει, ἥτις οὐκ ἔστιν ἄλλο ἢ προσάρμοσις τῆς ἰσχύος εἰς τὸν νόμον. Τοῦτο ἄρκυ δεικνύει ὅτι, ἐξεταζομένων καλῶς τῶν πραγμάτων, ὀλίγα ἔθνη ἔχουσι νόμους. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἦναι τοῦτο, εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ δήμαρχοι, μηδὲν ἔχοντες μέρος τοῦ ἐκτελεστικοῦ κράτους, οὐδέποτε ἐδυνήθησαν νὰ ἐπιτροπεύσωσι τὸν ρωμαϊκὸν λαὸν ἐκ τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐπιστασίας των, ἀλλὰ μόνον ἀρπάζοντες δικαιώματα τῆς γερουσίας.

§ 287. Παρά δὲ ταῖς Ἑλλήσιν ὁ δῆμος ἔπραττεν αὐτοπροσώπως πάντα τὰ καθήκοντα αὐτῶ, ὅν ἀκαταπαύστως συναγμένος ἐν τῇ δημοσίᾳ ἀγορᾷ· κατόκει κλίμα ὑπαλόν· δὲν ἦτο πλεονέκτης· ἀνδράποδα εἰργάζοντο τὰ ἰδιωτικὰ του ἔργα· ἡ μεγάλη του ἐνασχόλησις ἦτον ἡ ἐλευθερία του. Μὴ ἔχοντες τὰ αὐτὰ συμβοηθήματα, πῶς νὰ διαφυλάξῃτε τὰ αὐτὰ δικαιώματα; Τὰ κλίματά σας θριψύτερα ὄντα, σᾶς δίδουσι περισσοτέρας χρείας (1)· ἕξι μῆνας

(1) Τὸ νὰ δεχθῆ τις εἰς τοὺς ψυχροὺς τόπους τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν μαλακότητα τῶν Ἀσιατικῶν, εἶναι τὸ νὰ θελήσῃ νὰ δεχθῆ ἀλύτους ὡς ἐκείνοι, καὶ νὰ ὑποδουλωθῆ ἔτι ἀναγκαιότερως ἢ ἐκείνοι.

τοῦ ἔτους δὲν δύνασθε νὰ σταθῆτε ἐν τῇ δημοσίᾳ ἀγορᾷ· αἱ γλώσσαι αἱ κωφαὶ δὲν ἀκούονται ἐν ὑπαίθρῳ· προτιμάτε τὸ κέρδος σας μᾶλλον ἢ τὴν ἐλευθερίαν σας· καὶ φοβεῖσθε τὴν δουλείαν πολὺ ὀλιγώτερον πᾶρξ τὴν ἐκ πτωχείας ταλαιπωρίαν.

§ 288. Τι! ἡ ἐλευθερία δὲν διασώζεται εἰμὴ ὑποστηριζομένη ὑπὸ ἀνδραπέδων! Ἴσως· αἱ δύο ὑπερβολαὶ συνάπτουται. Ὅσα δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει, ἔχουσι τὰ ἀταπίματά των, καὶ ἡ πολιτικὴ κοινωνία ἔχει τριαυτα περισσότερα. Εὐρίσκονται περιστάσεις δυστυχεῖς ἐν αἷς δὲν δύναται νὰ διασωθῆ ἐλευθερία εἰμὴ μὲ ζημίαν τῆς ἐλευθερίας ἐτέρων, καὶ ὁ πολίτης δὲν δύναται νὰ ἦναι ἐντελῶς ἐλεύθερος, ἐὰν τὸ ἀνδράποδον δὲν ἦναι εἰς ἄκρον ἀνδράποδον. Ταιαύτη ἦτον ἡ στάσις τῆς Σπάρτης. Ἔσεῖς δὲ, λαοὶ νεώτεροι, δὲν ἔχετε ἀνδράποδα, ἀλλ' εἴσθε· πληρύνετε τὴν ἐλευθερίαν των μὲ τὴν ἐδικήν σας. Μαιταιῶς ἐπαινεῖτε ταύτην τὴν προτίμησιν, τὴν ὅποιαν ἐγὼ εὐρίσκω ὅτι προέρχεται ἐξ ἀνανδρίας μᾶλλον ἢ ἐκ φιλοφροσύνης.

§ 289. Δὲν ἐννοῶ διὰ πάντων τούτων ὅτι εἶναι χρεία νὰ ἔχητε ἀνδράποδα, οὔτε ὅτι τὸ δικαίωμα δουλοσύνης εἶναι νόμιμον, ἐπειδὴ ἀπέδειξα τὸ ἐναντίον· ἀλλὰ λέγω μόνον τοὺς λόγους δι' οὓς οἱ νεώτεροι λαοὶ, οἱ νομιζόμενοι ἐλεύθεροι, ἔχουσιν ἐπιτρόπους τῆς νομοθετικῆς δυνάμεις, καὶ διὰ τί οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ δὲν εἶχον. Ὅπως καὶ ἂν ἦναι τὸ πρᾶγμα, ἐν ἡ στιγμῇ ὁ λαὸς λάβῃ ἐπιτρόπους

τῆς νομοθετικῆς δυνάμεως, δὲν εἶναι πλέον ἐλεύθερος, οὐκέτι ὑπάρχει.

§ 290. Πάντων τούτων εὖ ἐξετασθέντων, δὲν βλέπει ὅτι εἶναι εἰς τὸ ἐξῆς δυνατὸν εἰς τὸν κυριάρχην νὰ διαφυλάξῃ παρ' ἡμῶν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δικαιωμάτων του, ἐὰν ἡ πολιτεία δὲν ἦναι πολλὰ μικρά. Ἀλλ' ὅν ἦναι πολλὰ μικρά, ἢ ὑποδουλωθῇ ὑπ' ἄλλων; Οὐχί. ἢ ἀδείξω ὕστερον (1) πῶς δύναται νὰ ἐνωθῇ ἡ ἐξωτερικὴ δύναμις μεγίστου λαοῦ μὲ τὴν εὐκόλον ἐσωτερικὴν εὐταξίαν καὶ ἀσφάλειαν μικρᾶς ἐπικρατείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 17.

ΟΤΙ Η ΣΥΣΤΗΞΙΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΣΥΝΘΗΚΗ.

§ 291. Τοῦ νομοθετικοῦ κράτους ἀπαξ ἀποκαταστήσας, μένει νὰ ἀποκατασταθῇ καὶ τὸ ἐκτελεστικὸν κράτος· καθότι τοῦτο, ἐνεργῶν μόνον διὰ πράξεων ἰδιαιτέρων καὶ μὴ ὄν τῆς οὐσίας τοῦ ἑτέρου, εἶναι φύσει χωριστὸν ἀπ' ἐκείνου. Ἄν ἦτο δυνατόν ὁ κυριάρχης, θεωρούμενος

(1) Τοῦτο εἶχα κατὰ νοῦν νὰ ἐπεξεργασθῶ κατόπιν τοῦ ἀνά χειρας συγγραμματος, ὅταν, πραγματευόμενος περὶ τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων, φθάσω εἰς τὰς συμμαχικὰς ἐπικρατείας (confédérations). Ἰπόθεσις πάντη νέα, καὶ ἐν ἣ αἱ θέσεις εἶναι μέχρι τοῦδε ἀκατάστροφαι.

ὡς τοιοῦτος, νὰ ἔχῃ τὴν ἐκτελεστικὴν δύναμιν, τὸ δικαίωμα καὶ τὸ ἔργον ἢ ἀσυγχέονται τοιουτοτρόπως, ὥστε ἢ ἀγνοεῖται ποῖον εἶναι νόμος καὶ ποῖον δὲν εἶναι καὶ τὸ πολιτικὸν σῶμα, οὕτως ἐξαλλοιούμενον, ἢ καταυτῆσει μετ' οὐ πολὺ παρανόημα τῆς δυναστείας ἐναντίον τῆς ὁποίας ἐσυστήθη.

§ 292. Οἱ πολῖται ὄντες ἴσοι διὰ τῆς κοινωνικῆς συνθήκης, ὅσα μὲν χρεωστοῦσι πάντες νὰ πράξωσι, πάντες δύναται νὰ τὰ δεσπίσωσιν· οὐδεὶς δὲ αὐτῶν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν ἄλλων νὰ πράξωσιν τι ὑπερ αὐτὸς δὲν πράττει. Ὅθεν κυρίως τοῦτο τὸ δικαίωμα, τὸ ἀπαραίτητον πρὸς ζωὴν καὶ κίνησιν τοῦ πολιτικοῦ σώματος, ὁ κυριάρχης τὸ ἐμπιστεύεται εἰς τὸν ἡγεμόνα, συσταίνων τὸ πολίτευμα.

§ 293. Πολλοὶ ἐνόμισαν ὅτι ἡ πράξις ταύτης τῆς συστάσεως ἦτο συνθήκη μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀρχηγῶν τοὺς ὁποίους δέχεται, συνθήκη δι' ἧς διετάττοντο μεταξὺ τῶν δύο μερῶν αἱ συμφωνίαι, καθ' ἃς τὸ μὲν ἐν μέρος ὑποχρεῦτο εἰς τὸ νὰ ἡγεμονεύῃ, τὸ δὲ, εἰς τὸ νὰ ὑπακούῃ. Ἐκαστος ὁμολογεῖ, εἶμαι βέβαιος, ὅτι τοιαύτη συνθήκη εἶναι ἀλλόκοτος. Φέρε ἴθωμεν ὅμως ἂν αὕτη ἡ γνώμη ἐπιδέχεται ὑποστήριξιν.

§ 294. Πρῶτον μὲν ἡ ὑπερτάτη ἐξουσία οὐδὲν μᾶλλον δύναται νὰ μετριασθῇ, ἢ νὰ ἀπαλλοτριωθῇ· ὁ περιορισμὸς τῆς εἶναι καταστροφή της. Εἶναι παράλογον καὶ ἀντιφαιτικὸν τὸ νὰ λάβῃ ὁ κυριάρχης ἀνώτερόν του· ὑποχρεῶν

γὰρ αὐτὸς ἐαυτὸν εἰς τὸ νᾶ ὑπακούσῃ εἰς κύριον, ἀναλαμβάνει τὴν ἐλευθερίαν του.

§ 295. Ἐπειτα δὲ, εἶναι ἐνακρῆς ὅτι αὐτὴ ἡ συνθήκη τοῦ λαοῦ πρὸς τὰ θεῖνα ἢ θεῖνα πρόσωπα εἶναι πράξις ἰδιαιτέρα. Ὅθεν ἔπεται ὅτι αὐτὴ ἡ συνθήκη δὲν δύναται νᾶ ἦναι νόμος, οὕτε ἔργον κυριαρχίας· εἶναι ἄρα ἄνομος.

§ 296. Πρὸς δὲ τούτοις, βλέπομεν ὅτι τὰ συμφωνούντα μέρη δὲ μείνωσι μεταξὺ των ὑπὸ τῆ φυσικῶ νόμῳ μόνον καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐγγυήσεως τῶν ἀμοιβαίων των ὑποχρεώσεων, ὑπερ ἀντιμάχεται κατὰ πάντα τρόπον εἰς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν· ἐπειδὴ ὁ ἔχων τὴν ἰσχύον ἀνά χειρὸς, εἶναι πάντοτε κύριος τῆς ἐκτέλεσεως τῆς συνθήκης· τὸ ἴδιον εἶναι τὸ νᾶ ὀνομάσωμεν συνθήκην τὴν πρᾶξιν ἀνθρώπου τινὸς, λέγοντος εἰς ἕτερον· « Σὸ δίδω ἴλα μου τὰ ὑπάρχοντα ἐπὶ συμφωνίᾳ νᾶ μὴ ἀποδώσῃς ὅ,τι περ θελήσῃς ».

§ 297. Μόνον μία συνθήκη ὑπάρχει ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ, ἡ σύστασις τῆς πολιτικῆς κοινωνίας (βιβλ. α, κεφ. 5'). Αὕτη δὲ ἀπυκλίνει πᾶσαν ἄλλην. Οὐδεμίαν δύναμιν νᾶ ἰδεασθῶμεν ἄλλην συνθήκην δημοσίαν, ἥτις νᾶ μὴ ἦναι παράβασις τῆς πρώτης ἐκείνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ.

§ 298. Ἐν ποίᾳ ἰδίᾳ ἄρα πρέπει νᾶ θεωρήσωμεν τὴν πρᾶξιν δι' ἧς τὸ πολίτευμα συγκαθίστάται; Σημειώσω πρῶτον ὅτι αὐτὴ ἡ πρᾶξις εἶναι συμπλεγμένη, ἢ σύνθετος ἐκ δύο ἐτέρων, ἧγουν ἐκ τῆς νομοθετήσεως, καὶ ἐκ τῆς ἐκτέλεσεως τοῦ νόμου.

§ 299. Διὰ μὲν τῆς πρώτης ὁ κυριάρχης θεσπίζει τὸ νᾶ συστηθῆ ἐν σώμα ἡγεμονικὸν κατὰ τὴν θεῖνα ἢ θεῖνα μορφήν· εἶναι δὲ σαφές ὅτι αὐτὴ ἡ πρᾶξις εἶναι νόμος.

§ 300. Διὰ δὲ τῆς δευτέρας ὁ λαὸς ἀναγορεύει τοὺς ἀρχηγούς, οἵτινες δὲ ἐπιφορτισθῶσι τὸ καταστάθην πολίτευμα ἢ τὴν ἡγεμονίαν. Ὅθεν αὐτὴ ἡ ἀναγόρευσις, οὕσα ἔργον ἰδιαιτέρου, δὲν εἶναι δεύτερος νόμος, ἀλλὰ συνέπεια τοῦ πρώτου καὶ ἐργασίᾳ ἡγεμονικῆ τοῦ πολιτεύματος.

§ 301. Ἢ δυσκολία ἄρα εἶναι εἰς τὸ νᾶ ἐννοήσωμεν πῶς δύναται νᾶ ἐκτελεσθῆ ἔργον ἡγεμονικὸν πρὶν συστηθῆ τὸ πολίτευμα, καὶ πῶς ὁ λαὸς, ὅστις εἶναι μόνον κυριάρχης ἢ ὑπάκοος, δύναται νᾶ γένη ἡγεμὸν ἢ ἄρχων ἐν τισι περιστάσεσιν.

§ 302. Ἐνταῦθα πάλιν ἀνακαλύπτεται μία ἐξ ἐκεί-

των τῶν Σαυμασίων ἰδιωτικῶν τοῦ πολιτικοῦ σώματος διὰ τῶν ὁποίων συναρμολογεῖ ἐνεργείας ἀντικειμέναις κατ' ἐπιφάνειαν· καθότι αὕτη γίνεται διὰ τινος μεταβάσεως αἰφνιδίως ἐκ τῆς κυριαρχίας εἰς τὴν δημοκρατίαν, εἰς τρόπον ὅσπερ ἄνευ μὲν τινος αἰσθητῆς μεταβολῆς, μόνον δὲ διὰ τινος νέας σχέσεως ἀπάντων πρὸς ἅπαντας, οἱ πολῖται γενόμενοι ἄρχοντες, μεταβαίνουσιν ἐκ τῶν γενικῶν πράξεων εἰς τὰς ἰδιαιτέρας, καὶ ἐκ τοῦ νόμου εἰς τὴν ἐκτέλεσιν.

§ 303. Αὕτη ἡ μεταβολὴ σχέσεως δὲν εἶναι λεπτὴ θεωρία ἄνευ παραδείγματος ἐν τῇ πρακτικῇ· καθ' ἑκάστην γὰρ ἡμέραν συμβαίνει ἐν τῷ παρλαμέντῳ τῆς Ἀγγλίας, ὕπου ἢ κάτω καμάρῳ εἰς τινὰς περιστάσεις μεταβάλλεται εἰς μέγα συνέδριον (grand comité), διὰ τὴν διαλεχθῆναι λεπτομερέστερον περὶ τῶν ὑποθέσεων, καὶ οὕτω γίνεται ἀπλῆ ἐπιστάσια (commission) ἀντὶ κυριαρχικῆς αὐτῆς, ὅπερ ἦτον αὐτὴ πρὸ μιᾶς στιγμῆς· εἰς τοιοῦτον τρόπον ὅσπερ ἀναφέρει ἔπειτα αὐτὴ εἰς ἑαυτὴν, ὡς εἰς τὴν καμάραν τῶν κοινοτήτων, τὴν ἀναφορὰν ὅσων διέταξεν ὡς μέγα συνέδριον, καὶ βουλευέται ἐκ δευτέρου ἐν ἑτέρῳ ἐπινομίῳ ὅσα διέταξεν ἤδη ἐν ἑτέρῳ.

§ 304. Τοιοῦτον εἶναι τὸ προτέρημα τὸ ἴδιον τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, τὸ νὰ δύνηται νὰ συστηθῆ πραγματικῶς διὰ μιᾶς ἀπλῆς πράξεως τῆς γενικῆς θέλησεως. Μετὰ ταῦτα τοῦτο τὸ προσωρινὸν πολίτευμα διακρατεῖ, ὡς τοιαύτη ἦναι ἡ νομοθετηθεῖσα μορφή· ἢ συντάττει

ἐπ' ὀνόματι τοῦ κυριάρχου τὸ παρὰ τοῦ νόμου διατεταγμένον πολίτευμα· τοιοῦτοτρόπως πάντα εὐρίσκονται κατὰ κανόνας. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συστηθῆ πολίτευμα κατ' οὐδένα ἄλλον νόμιμον τρόπον, καὶ χωρὶς νὰ ἀποβῆ ῥιφθῶσιν αἱ προεκτεθεῖσαι βάσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΙ.

ΜΕΣΟΝ ΤΟΥ ΝΑ ΠΡΟΛΑΜΒΑΝΗΤΑΙ ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ
ΔΙΑ ΝΑ ΜΗ ΑΡΗΣΗ ΤΗΝ ΚΥΡΙΑΡΧΙΚΗΝ ΔΥΝΑΜΙΝ.

§ 305. Ἐκ τούτων τῶν σαφηνίσεων ἔπεται πρὸς ἐπικύρωσιν τοῦ δεκάτου ἔκτου κεφαλαίου ὅτι ἡ πράξις ἢ συγκαθιστῶσα τὸ πολίτευμα δὲν εἶναι συνθήκη, ἀλλὰ νόμος· καὶ ὅτι οἱ ἔχοντες ἐν παρακαταθήκῃ τὴν ἐκτελεστικὴν δύναμιν δὲν εἶναι κύριοι τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἀξιωματικοὶ ὑπουργοὶ τοῦ· καὶ ὅτι δύναται νὰ τοὺς διορίσῃ καὶ νὰ τοὺς ἐξώσῃ, ὅταν θέλῃ· καὶ ὅτι τούτων ἔργον εἶναι οὐχὶ τί νὰ συμφωνήσωσιν, ἀλλὰ τὸ νὰ ὑπακούσωσι· καὶ ὅτι ἐπαναδεχόμενοι τὰ ἔργα, μὲ τὰ ὁποῖα ἡ ἐπικράτεια τοὺς ἐπιφορτίζει, ἐκπληροῦσι τὸ χρέος των ὡς πολῖται, καὶ δὲν ἔχουσι κατ' οὐδένα τρόπον τὸ δικαίωμα νὰ φιλονεικήσωσι περὶ τῶν συμφωνιῶν.

§ 306. Ὅταν λοιπὸν συμβῆ νὰ συστήσῃ ὁ λαὸς ἡγεμονίαν κατὰ κληρονομίαν, ἢτε μοναρχικὴν ἐν τινὶ γενεῇ, ἢτε ἀριστοκρατικὴν ἐν τινὶ τάξει πολιτῶν, δὲν

ἐμβιβάζει εἰς ὑποχρέωσιν, ἀλλὰ δίδει μορφήν, πρὸς καιρὸν, εἰς τὴν διοίκησιν, ἕως ὅτου νὰ εὕρη εὐλογώτερον νὰ τὴν ἀετάρη ἄλλως πως.

§ 307. Ἀληθεύει μὲν ὅτι τοιαῦται μεταβολαὶ γίνονται πάντοτε μετὰ κινδύνων, καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ψεύσῃ τις τὸ συγκατεστημένον ἤδη πάλτευμα, εἰμὴ ὅταν κατακινήσῃ ἐναντίον τοῦ κοινοῦ συμφέροντος· ἀλλ' αὕτη ἢ περίσκεψις εἶναι παράγγελα πολιτικῶν, οὐχὶ δὲ καιρῶν δικαιοῦματος· καὶ ἡ ἐπικράτεια δὲν εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀφήσῃ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν εἰς τοὺς ἀρχηγούς της, οὐδὲν μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς στρατηγούς της τὴν στρατιωτικὴν.

§ 308. Ἀληθεύει δὲ καὶ τούδε, ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιστάσει ἀνάγκη μεγίστης ἐπιμελείας εἰς τὸ νὰ φυλαχθῶσιν αἱ ἀπαιτούμεναι εὐταξίαι πρὸς διάκρισιν τοῦ κανονικοῦ καὶ νομίμου κινήματος ἐκ τοῦ στασιαστικοῦ θόρυβου, καὶ τῆς θαλάσσης ὑλοκλήρου τοῦ λαοῦ ἐκ τῶν κραυγῶν τινὸς φατρίας. Ἐνταῦθα μάλιστα χρεῖα νὰ μὴ παραχωρηθῇ εἰς τὴν μισητὴν περίστασιν (ἤγουν εἰς τὸν στασιαστικὸν θόρυβον καὶ εἰς τὰς κραυγὰς τῶν φατριῶν), εἰμὴ ὅσον δὲν δύναται νὰ μὴ δοθῇ εἰς αὐτὴν καθ' ὅλην τὴν σφοδρότητα τοῦ δικαιοῦματος. Ἀλλ' ἐκ ταύτης τῆς χρεῖας μάλιστα ὁ ἡγεμὼν ὠφελεῖται μείζονα εἰς τὸ νὰ διακρατήσῃ τὴν δύναμιν, καὶ ἕκοντος τοῦ λαοῦ, χωρὶς νὰ θυνηθῇ τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ ἡγεμὼν τὴν ἄρπαξεν· καθότι φαινόμενος ὅτι ἐκτελεῖ τὰ δικαιώματά του, ἔχει μεγάλην εὐκολίαν εἰς τὸ νὰ τὰ ἐκτελέσῃ, καὶ νὰ ἐμποδίσῃ,

ἐπὶ προφάσει τῆς δημοσίας ἡσυχίας, τὰς συνελεύσεις τὰς διορισμένας εἰς τὸ νὰ συστήσῃσι πάλιν τὴν εὐταξίαν· εἰς τρόπον ὥστε ἐπιστηριζόμενος εἰς τὴν σιωπὴν τῆς ὁποίας κωλύει τὴν διακοπὴν, ἢ εἰς τὰς ἀταξίας τὰς ἐξ αὐτῆς τῆς βεβιασμένης σιωπῆς προξενουμένας, ὑποθέτει ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν γνώμην ἐκείνων, ὅσοι φόβῳ σιωπῶσι, καὶ τιμωρεῖ ἐκείνους, ὅσοι τολμῶσι νὰ ὁμιλήσωσι. Τοιοῦτοτρόπως ἐν Ρώμῃ ἡ δεκανδρία, ἐκλεγείσα πρῶτον διὰ ἓνα ἐνιαυτὸν, ἔπειτα δὲ ἐκτανθεῖσα διὰ δεύτερον ἐνιαυτὸν, ἐπεχειρίσθη νὰ οἰκειοποιηθῇ διὰ πάντοτε τὸ κράτος της, μὴ ἐπιτρέπουσα πλέον εἰς τὰς συνελεύσεις τὸ νὰ συναχθῶσι. Καὶ διὰ τούτου τοῦ εὐκόλου μέσου πᾶσαι αἱ ἡγεμονίαι, ἀναδεδραστήσαι ἄπαξ τὴν δημοσίαν ἰσχύον, ἀρπάζουσιν εὐθὺς ἢ βραδύτερον τὴν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν.

§ 309. Αἱ περιοδικαὶ συνελεύσεις, περὶ ὧν ὠμίλησα προηγουμένως, συντείνουσιν εἰς τὸ νὰ προληφθῇ ἢ εἰς τὸ νὰ ἀναβληθῇ αὕτη ἢ δυστυχία, καὶ μάλιστα ὅταν μὴ ἔχῃσι χρεῖαν συγκλήσεως ἐπίτηδες· καθότι τότε ὁ ἡγεμὼν δὲν δύναται νὰ τὰς ἐμποδίσῃ χωρὶς νὰ κηρυχθῇ φανερὰ παραβίασις τῶν νόμων, καὶ ἐχθρὸς τῆς ἐπικρατείας.

§ 310. Ἐν ταύταις ταῖς συνελεύσεσιν, αἱ ὁποῖαι καταγίνονται μόνον εἰς τὴν διατήρησιν τῆς κοινοῦτικῆς συνθήκης, πρέπει πρὸ πάντων νὰ γίνονται ἀείποτε δύο προτάσεις, αἱ ὁποῖαι οὐδέποτε νὰ λείπωσι, νὰ ψηφίζονται δὲ ἑκατέρω χωριστά.

§ 311. Ἡ πρώτη, ἂν φαίνεται εἰς τὸν κυριάρχην εὐλογον νὰ διαφυλαχθῆ ἡ παροῦσα μορφή τοῦ πολιτεύματος.

§ 312. Ἡ δευτέρα, ἂν φαίνεται εὐλογον εἰς τὸν δῆμον νὰ ἀφήσῃ τὸ πολίτευμα εἰς τοὺς κατὰ τὸ παρὸν ἐπιπεφορτισμένους μὲ αὐτό.

§ 313. Ἰποθέτω ἐνταῦθα ὅπερ νορίζω ὅτι ἀπέδειξα, δηλαδή ὅτι οὐδεὶς ὑπάρχει ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ θεμελιώδους νόμου, ὅστις νὰ μὴ δύνηται νὰ ἀναιρεθῆ, οὔτε αὐτὸ τὸ κοινωνικὸν συμβῆλαιον· καθότι ἂν πάντες οἱ πολῖται συναχθῶσι διὰ νὰ διαλύσωσιν ὁμοθυμαδὸν ταῦτο τὸ κοινωνικὸν συμβῆλαιον, οὐδεὶς ἀμφισβῆλλει ὅτι διελύθη νομιμότητα. Ὁ δὲ Γρότιος φρονεῖ μάλιστα ὅτι ἕκαστος δύναται νὰ ἀπαρνηθῆ τὴν ἐπικράτειαν τῆς ὁποίας εἶναι μέλος, καὶ νὰ λάβῃ ὀπίσω τὴν φυσικὴν του ἐλευθερίαν καὶ τὰ ὑπάρχοντά του, ἐξερχόμενος τοῦ τόπου (1). Ὅθεν εἶναι παράλογον τὸ νὰ μὴ δύνηται πάντες οἱ πολῖται συνάμα, ὅτι δύναται κατ' ἰδίαν ἕκαστος αὐτῶν.

(1) Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἀποχωρίζεται διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὸ χρέος του, καὶ διὰ νὰ μὴ ὑπουργήσῃ τὴν πατρίδα του, ἐν ἣ στιγμῇ αὐτὴ ἔχει χρεῖαν ἡμῶν. Ἡ φυγὴ τότε εἶναι ἔγκλημα ἀξιοτιμωρήτου· δὲν εἶναι ἀποχώρησις, ἀλλὰ λειποταξία.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ.

BIBLION ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

ΟΤΙ Η ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΛΗΣΙΣ ΕΙΝΑΙ ΑΚΑΤΑΣΤΡΕΠΤΟΣ.

§ 314. Ἐν ὕψει πολλοὶ ἄνθρωποι συνηνωμένοι θεωροῦνται ὡς ἓνα μόνον σῶμα, ἔχοντες μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θέλησιν, ἀναγομένην εἰς τὴν κοινὴν συντήρησιν καὶ εἰς τὴν γενικὴν εὐζωίαν, ὅλα τὰ ἐλαττήρια τῆς ἐπικρατείας εἶναι ἰσχυρὰ καὶ ἀπλά, καὶ οἱ κανόνες τῆς σαφεῖς καὶ φωτεινοὶ, καὶ τὰ συμφέροντά της ὅλα διακεκριμένα καὶ σύμφωνα· καὶ τὸ κοινὸν ὄργανόν φαίνεται πανταχοῦ ἐνεργῶς, καὶ ἀπαιτεῖ μόνον σύνεσιν εἰς τὸ νὰ καθοραθῆ· ἡ γὰρ εἰρήνη καὶ ἡ ὁμόνοια καὶ ἡ ἰσότης εἶναι ἐχθραὶ τῶν πολιτικῶν λεπτοτήτων, καὶ οἱ εὐθεῖς καὶ ἀπλοὶ ἄνθρωποι εἶναι δυσανάπητοι, μήτε ὑπὸ τῶν ἐπεξεργασμένων προφάσεων, μήτε ὑπ' οὐδενὸς ἄλλου δελεάσματος δελεαζόμενοι. Ὅταν βλέπωμεν εἰς τὸν εὐτυχέστατον λαὸν τοῦ κόσμου πλήθον χωριατῶν νὰ διατάττωσι τὰς ὑποθέσεις τῆς ἐπικρατείας των, συναγόμενοι παρὶ μίαν δρῶν, καὶ νὰ πολιτεύωνται ἀείποτε σοφῶς καὶ σωφρόνως, πῶς νὰ μὴ καταφρονήσωμεν τὰς λεπτοναίας τῶν ἄλλων ἐθνῶν, τὰ ὅποια γίνονται ἐνδοξὰ καὶ ἄθλια μετὰ τῶσαύτης τέχνης καὶ μετὰ τῶσαύτων μυστηρίων;

§ 315. Ἡ οὕτως ἡγεμονευομένη ἐπικράτεια ἔχει χρεῖαν ὑλίγων νόμων· καὶ ὅταν γένη ἀνάγκη νὰ τιθῶσι νέοι νόμοι, ἡ ἀνάγκη φαίνεται πανδήμως. Ὅστις δὲ πρῶτος τοὺς προβάλλει, οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ, ἢ λέγει ὅπερ πάντες συναισθάνθησαν, καὶ δὲν εἶναι χρεῖα οὔτε πατριῶν, οὔτε εὐρωπαικῆς, ἵνα νομοθετηθῇ ἐκεῖνο ὅπερ ἕκαστος ἀπεφάσισεν ἤδη νὰ πράξῃ, εὐθύς ὡς βεβαιωθῇ ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ θὰ πράξουσιν ὡς αὐτός.

§ 316. Παραλογίζονται δὲ ὅσοι, βλέποντες μόνον ἐπικρατείας κακῶς διοργανισμένας, ἐκπλήττονται διὰ τὸ ἀδύνατον νὰ διατηρηθῇ ἐν αὐταῖς τοιαύτη εὐταξία πολιτικὴ καὶ γελῶσι, φανταζόμενοι ὅτι τὰς παρικροσύνας ὅσας πανοῦργος ἐπιτήδειος, ἢ σοφιστὴς λαοπλάνης, δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ Παρισίου ἢ τῆς Λόνδρας. Ἀγνοοῦσι δὲ ὅτι ὁ Κρομβιέλης καὶ ὁ δούξ de Beaufort θὰ ἐτιμωροῦντο παρὰ τοῦ λαοῦ τῆς Βέρνης καὶ παρὰ τῶν Γενευαίων ὡς μαινόμενοι καὶ κακοῦργοι.

§ 317. Ἀλλ' ὅταν ὁ μὲν κοινωνικὸς δεσμὸς ἄρχεται νὰ διαλύηται, καὶ ἡ ἐπικράτεια νὰ ἀδυνατῇ, τὰ δὲ ἰδιαιτέρα συμφέροντα νὰ γίνωνται αἰσθητότερα, καὶ αἱ μικραὶ ἐταιρίαι νὰ ἐνεργῶσιν ἐπὶ τὴν μεγάλην, τότε τὸ κοινὸν συμφέρον ἀλλοιοῦται, καὶ εὕρισκει ἀντιπάλους· ἡ ὁμοφροσύνη δὲν βασίλευει πλέον· ἡ γενικὴ θέλησις δὲν εἶναι πλέον ἢ θέλησις ἀπάντων· ἀνεγείρονται ἀντιλογίαι καὶ λογομαχίαι, καὶ ἡ καλλίστη γνώμη δὲν γίνεται δεκτὴ ἄνευ ἐριδος.

§ 318. Τελευταῖον, ὅταν ἡ ἐπικράτεια, οὔσα ἐγγὺς τοῦ ὀλέθρου τῆς, ὑφίσταται μόνον διὰ τινος ἐπιφανέως φαντασιώδους καὶ ματαιῆς, καὶ ὁ κοινωνικὸς δεσμὸς ᾗναι κομμένος ἐν πάσαις ταῖς καρδίαις, καὶ τὸ ἀγενέστατον συμφέρον στολίζεται ἀναιδέστατα μὲ τὸ ἱερὸν ὄνομα τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ, τότε ἡ γενικὴ θέλησις γίνεται ἄφωνος, καὶ πάντες ὀδηγούμενοι ὑπὸ αἰτιῶν μυστικῶν δὲν γνωμοδοτοῦσιν ὡς πολῖται, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὡς εἰ ἡ ἐπικράτεια μὴ ὑπῆρχε πλέον· ἐπικυρόνονται δὲ ψευδῶς ὡς νόμοι ψηφίσματα ἄδικα, καθὼς ἔχοντα σκοπὸν συμφέρον ἰδιαιτέρον μόνον.

§ 319. Ἐπεταί ἄρα γε ἐκ τούτων ὅτι ἡ γενικὴ θέλησις κατεστράφη; οὐχί, εἶναι αἰεὶ σταθερὰ, ἀναλλοίωτος καὶ καθαρὰ· ἀλλ' ὑποτέτακται εἰς ἄλλας θέλησεις ὑπερισχυούσας κατ' αὐτῆς. Ἐκαστος ἀποχωρίζων τὸ ἴδιόν του συμφέρον ἐκ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, βλέπει καλὰ ὅτι δὲν δύναται νὰ τὸ ἀποχωρίσῃ διόλου· ἀλλὰ τὸ ἐκ τοῦ κοινοῦ καλοῦ μερίδιόν του φαίνεται αὐτῷ οὐδὲν οἷς πρὸς τὸ ἰδιαιτέρον ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον ἐλπίζει νὰ οικειοποιηθῇ μόνος αὐτός. Ἐξαιρουμένου δὲ τούτου τοῦ ἰδιαιτέρου ἀγαθοῦ, θίλει ἕκαστος τὸ κοινὸν ἀγαθόν διὰ τὸ ἴδιόν του συμφέρον οὔτω σφοδρῶς ὡς οὐδὲν ἄλλο. Καὶ ἐν τῷ πωλεῖ τὴν ψῆφόν του χρημάτων ἕνεκα, δὲν σβύει ἐν ἑαυτῷ τὴν γενικὴν θέλησιν, ἀλλὰ τὴν ἀποφεύγει μόνον. Τὸ δὲ σφάλμα του εἶναι ὅτι ἀλλάζει τὴν κατάστασιν τοῦ ζητήματος, καὶ ἀπικρίνεται ἄλλο παρὰ τὸ ζητούμενον, εἰς τρόπον

ἵσπε, ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν διὰ τῆς ψήφου του, εἶναι ἐπι-
 ωφελέες εἰς τὴν ἐπικράτειαν, λέγει, εἶναι ἐπιωφε-
 λές εἰς τὸν δεῖνα ἄνθρωπον, ἢ εἰς τὴν δεῖνα
 φατρίαν, τὸ νὰ κυρωθῇ ἡ δεῖνα, ἢ ἡ δεῖνα
 γνώμη. Ὅθεν ὁ νόμος τῆς δημοσίας εὐταξίας ἐν ταῖς
 συνελεύσεσι δὲν εἶναι τόσον τὸ νὰ διατηρηθῇ ἡ γενικὴ
 βέλησις, ὅσον τὸ νὰ ἐρωτᾶται ἀείποτε αὐτὴ, καὶ νὰ ἀπο-
 κρινῆται ἀείποτε αὐτή.

§ 320. ἔχω ἐνταῦθα πολλάς σκέψεις νὰ σκεφθῶ περὶ
 τοῦ ἀπλοῦ δικαιώματος τοῦ ψηφοδοτεῖν ἐν παντὶ ἔργῳ
 κυριαρχικῷ, οὐπερ δικαιώματος οὐδὲν δύναται νὰ ἀπο-
 στερήσῃ τοὺς πολίτας, καὶ περὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ
 γνωμοδοτεῖν, τοῦ προβάλλειν, τοῦ δικαίειν, τοῦ ἀκρι-
 βολογεῖν, ὑπερ δικαιώμα τοῦτο οἱ ἔχοντες τὴν ἐκτελεστι-
 κὴν δύναμιν ἐπιμελοῦνται μεγάλως εἰς τὸ νὰ ἀφύπνισι
 μόνον εἰς τὰ μέλη της. Ἀλλ' αὕτη ἡ ἀξία λόγου ὑπόθεσις
 χρειάζεται βιβλίον ἐπίτηδες· καὶ δὲν δύναμαι νὰ γράψω
 πάντα ἐν τούτῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΨΗΦΩΝ.

§ 321. Ἐκ τοῦ προλαβόντος κεφαλαίου δῆλον γίνεται
 ὅτι ὁ τρόπος, καθ' ὃν πραγματεύονται αἱ γενικαὶ ὑπο-
 θέσεις, δύναται νὰ δώσῃ τεκμήριον ἀρκετὰ βέβαιον τῆς

ἐνεστώσης καταστάσεως τῶν ἠθῶν καὶ τῆς ὑγείας τοῦ
 πολιτικοῦ σώματος. Ὅσον μὲν γὰρ περισσότερον ἡ ἁρμο-
 νία κυριεῦει ἐν ταῖς συνελεύσεσιν, ἤγουν ὅσον περισσό-
 τερον αἱ γνώμαι πλησιάζουσιν εἰς τὴν ὁμοφροσύνην, τόσον
 περισσότερον καὶ ἡ γενικὴ βέλησις ὑπερισχύει· αἱ δὲ
 διεξοδικαὶ λογομαχίαι, καὶ αἱ διχόνοιαι, καὶ ὁ φόρυθος
 ἀναγγέλλουσι τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἰδιαιτέρων συμφερόντων
 καὶ τὴν παρακμὴν τῆς ἐπικρατείας.

§ 322. Τοῦτο διακρίνεται δυσκολώτερα, ὅταν δύο ἢ
 πολλαὶ τάξεις ἐμβαίνωσιν ἐν τῷ πολιτικῷ αὐτῆς συντάγ-
 ματι, ὡσπερ ἐν Ῥώμῃ οἱ πατρίκιοι καὶ οἱ δημότκι, τῶν
 ὁποίων αἱ ἐριδες ἐτάραξαν πολλάκις τὰς συνελεύσεις καὶ
 ἐπὶ τῶν λαμπροτάτων χρόνων ταύτης τῆς πολιτείας· ἀλλ'
 αὕτη ἡ ἐξίρεσις εἶναι κατ' ἐπιφάνειαν μᾶλλον ἢ πραγ-
 ματικὴ, καθότι τότε διὰ τὸ ἔμφυτον ἐλάττωμα τοῦ πολι-
 τικοῦ σώματος ἔχουσιν, ἐν' οὗτοις εἶπω, δύο ἐπικρα-
 τείας ἀντὶ μιᾶς. Ὅπερ δὲ οὐκ ἔστιν ἀληθὲς περὶ τῶν δύο
 ὁμοῦ, εἶναι ἀληθὲς περὶ ἐκάστης κατ' ἰδίαν. Καὶ τῷ ὄντι,
 καὶ ἐν ταῖς ταραχωδέστατοις καιρῶσι, τὰ ψηφίσματα τοῦ
 Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, ὅσκις ἡ γερουσία δὲν ἀνεμμεγνύετο,
 ἐψηφίζοντο ἀείποτε ἡσύχως μὲ μεγίστην περισσοψηφίαν·
 οἱ πολῖται εἶχον ἓνα καὶ μόνον συμφέρον, καὶ ὁ λαὸς μίαν
 καὶ μόνην βέλησιν.

§ 323. Εἰς τὴν ἐναντίαν ἄκρην ἀναφαίνεται πάλιν
 ἡ ὁμοφροσύνη. Τοῦτο γίνεται, ὅταν οἱ πολῖται, ὑπηγεσόντες
 εἰς δούλωσιν, δὲν ἔχωσι πλέον οὔτε ἐλευθερίαν, οὔτε βέ-

λησιν. Τότε ὁ φόβος καὶ ἡ κολακεία μεταβάλλουσιν εἰς ἐπισημίσεις τὰς ψήφους· οὐκέτι βουλευόνται, ἀλλὰ λατρεύουσιν, ἢ καταρδύνται. Τοιοῦτος ἦτον ὁ χαμερπῆς τρόπος τοῦ γνωμοδοτεῖν τῆς γερουσίας ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατορίων. Ἐνίοτε τοῦτο ἐγένετο μὲ προφυλάξεις γελοίας. Ὁ Τάκιτος σημειοῖ ὅτι ἐπὶ τοῦ Ὀθωνος οἱ γερουσιασταὶ, ἐπικαταρδόμενοι τὸν Βιτέλιον, ἐπεκράτουν ἐν ταυτῇ κρότον φοβερόν, ἵνα, εἴαν κατὰ τύχην ὑπερισχύσῃ, ἀγνοῇ ὅ,τι ἕκαστος αὐτῶν εἶπεν.

§ 324. Ἐκ τούτων τῶν διαφόρων θεωρημάτων ἀναφύονται αἱ ἀλήθειαι καθ' ἃς ὀφείλει νὰ κοινοισθῇ ὁ τρόπος τοῦ ἀριθμεῖν τὰς φωνάς, καὶ τοῦ παραβάλλειν τὰς γνώμας, καθὼς ἡ γενικὴ βέλησις εἶναι μᾶλλον ἢ ἕλαττον εὐγνωρίστως, καὶ ἡ ἐπικράτεια μᾶλλον ἢ ἕλαττον παρακμάζουσα.

§ 325. Μόνος ἓνας νόμος ἐκ τῆς φύσεώς του ἀπαιτεῖ συγκατάθεσιν ὀλόφηφον, τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον. Καθὼς ὅτι ἡ πολιτικὴ κοινωνία εἶναι τὸ ἐκουσιώτατον ἔργον· ἐπειδὴ ἕκαστος ἄνθρωπος γεννᾶται ἐλεύθερος καὶ αὐτεξούσιος, οὐδεὶς δύναται, ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει, νὰ τὸν καθυποτάξῃ ἄνευ τῆς συγκατανεύσεώς του. Τὸ δὲ νὰ ἀποφασίσωμεν ὅτι ὁ υἱὸς τινὸς ὑποδουλωμένης γυναικὸς γεννᾶται ὑπόδουλος, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς εἰ ἀπειμασίζωμεν ὅτι δὲν γεννᾶται ἄνθρωπος.

§ 326. Εἴαν λοιπὸν, ἐν ᾗ γίνεται τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον, εὐρίσκονται τινες ἀντιλέγοντες, ἢ ἀντιλογίαι τῶν

δὲν ἀκυροῖ τὴν συνθήκην, κοιλύει δὲ μόνον τὴν συμπεριλαμβανὴν αὐτῶν, οἵτινες μένουσι ξένοι μεταξὺ τῶν πολιτῶν. Ἄψ' οὗ δὲ ἡ ἐπικράτεια διαταχθῇ, ἢ συγκατανευσις ἑκάστου ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς κατοικήσεώς του· πᾶς, μένων κάτοικος ἐν τῇ ἐκτάσει τῆς γῆς τῆς, ὑποτάσσεται εἰς τὴν κυριαρχίαν (1).

§ 327. Ἐξαιρουμένης ταύτης τῆς πρωτοτύπου συνθήκης, ἡ φωνὴ τῶν πλειόνων (ἤγουν ἡ περισσοψηφία) ὑποχρεοῖ ἀείποτε πάντας τοὺς ἄλλους· ὅπερ εἶναι ἐπακάλουθον τῆς συνθήκης αὐτῆς. Ἀλλὰ γίνεται ἐρώτησις, πῶς ἕνας ἄνθρωπος δύναται νὰ ᾖ ἐλεύθερος καὶ βεβιασμένος νὰ συμμορφώνηται μὲ βελήσεις ξένων; πῶς οἱ ἀντιλέγοντες εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ὑποτεταγμένοι εἰς νόμους, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν συγκατένευσαν;

§ 328. Ἀποκρίνομαι ὅτι τὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι ὀρθῶς προβεβλημένον. Ὁ πολίτης συγκατανεύει εἰς ὅλους τοὺς νόμους, καὶ εἰς τοὺς ψηφισομένους ἄνευ αὐτοῦ, καὶ εἰς τοὺς τιμωροῦντας αὐτὸν, ὅταν τολμήσῃ νὰ παρανομήσῃ τι. Ἢ σταθερὰ βέλησις πάντων τῶν μελῶν τῆς ἐπικρατείας εἶναι ἡ γενικὴ βέλησις· δι' αὐτῆς οἱ πολῖται εἶναι πολῖται

(1) Τοῦτο προσαρρηστέον μόνον εἰς ἐπικράτειαν ἐλευθερίαν· καθὼς ἡ συγγένεια, τὰ ὑπάρχοντα, ἢ στέρησις ἀσύλου, ἢ ἀνάγκη, ἢ βία, δύναται νὰ κρατήσωσιν τινα κάτοικον εἰς τὸν τόπον ἀκουσίως του, καὶ τότε ἡ κατοικησις του μόνη δὲν ὑποθέτει τὴν συγκατανευσίν του εἰς τὴν συνθήκην, ἢ εἰς τὴν παράθεσιν τῆς συνθήκης.

καὶ ἐλεύθεροι (1). Ὅταν προβάλλεται νόμος ἐν τῇ συν-
ελεύσει τοῦ λαοῦ, ἡ ἐρώτησις γίνεται κατ' ἀκρίβειαν,
οὐχὶ ἂν δέχεται τὸ προβαλλόμενον, ἢ οὐ, ἀλλ' ἂν ἦναι
σύμφωνον, ἢ οὐ, μὲ τὴν γενικὴν θέλησιν, ἥτις εἶναι ἡ
ιδιότης των. Ἰκάστος δίδων τὴν ψήφον του, λέγει τὴν γνώ-
μην του· καὶ ἐκ τοῦ λογαριασμοῦ τῶν φωνῶν ἐκπορίζεται
ἡ ὁμολογία τῆς γενικῆς θέλησεως. Ὅταν ἄρα ἡ ἐναντία
εἰς τὴν ἐμὴν γνώμην ὑπερισχύσῃ, τοῦτο οὐδὲν ἄλλο ἀπο-
δεικνύει, εἰμὴ ὅτι ἀπατόμην, καὶ ὅτι δὲν ἦτον ἡ γενικὴ
θέλησις τὸ παρ' ἐμοὶ νομιζόμενον τοιοῦτον. Ἄν ἄρα ἡ
ιδιαιτέρα μου γνώμη ὑπερίσχυεν, θὰ ἔπραττον ἐγὼ ἄλλο
παρ' ὃ θέλωσα, καὶ τότε τῷ ὄντι δὲν θὰ ἦμην ἐλευ-
θερος.

§ 329. Τοῦτο ὑποθέτει τῇ ἀληθείᾳ ὅτι ὅλοι οἱ χαρα-
κτῆρες τῆς γενικῆς θέλησεως εὐρίσκονται εἰσάτι ἐν τῇ
περισσοψηφίᾳ· ὅταν δὲ παύσωσιν ἀπὸ τοῦ νὰ ἦναι ἐν
αὐτῇ, ὅ,τι καὶ ἂν ἀποφασισθῇ, οὐκέτι ὑπάρχει ἐλευ-
θερία.

§ 330. Δεικνύον προλαβόντως πῶς ἀντικαθιστῶνται

(1) Ἐν τῇ Γενούβῃ (Genève) ἀναγινώσκονται ἔξωθεν
τῶν δεσμοιτηρίων καὶ ἐπάνω εἰς τὰ σίδηρα τῶν κατα-
δικῶν κακούργων ἡ λέξις ἐλευθερία (libertas)· αὕτη ἡ
συμβολικὴ προσάρμοσις εἶναι ὠραία καὶ ὀρθή. Τῷ ὄντι
μόνον οἱ κακούργοι ἀπασῶν τῶν καταστάσεων ἐμπαδί-
ζουσι τὸν πολίτην ἀπὸ τοῦ νὰ ἦναι ἐλεύθερος· ἐν ᾧ τῷ τύπῳ
πάντες οἱ τοιοῦτοι θὰ ἦναι εἰς τὰ κάτεργα, οἱ κάτοιχοι
θὰ χαίρουσιν ἐντελεστώτην ἐλευθερίαν.

ιδιαιτέρας θέλησεις εἰς τὸν τόπον τῆς γενικῆς θέλησεως
ἐν ταῖς δημοσίαις βουλεύσεσι, παρίστησα ἀρκούντως καὶ
τὰ μέσα, ὅσα δύνανται νὰ προλάβωσι ταύτην τὴν κατά-
χρησιν· καὶ πάλιν θὰ ὁμιλήσω ὕστερον. Περὶ δὲ τοῦ
ἀναλόγου ἀριθμοῦ τῶν ψήφων πρὸς ὁμολογίαν ταύτης
τῆς θέλησεως, ἔδωκα ὁμοίως τὰς βάσεις καθ' ἃς δύ-
ναται τις νὰ τὴν προσδιορίσῃ. Ἢ μὲν διαφορὰ μιᾶς μόνου
φωνῆς σπᾶ τὴν ἰσοψηφίαν· ἕνας δὲ μόνος ἀντιλήγων
σπᾶ τὴν ὀλοψηφίαν· ἀλλὰ μεταξὺ τῆς ἰσοψηφίας καὶ
τῆς ὀλοψηφίας εἶναι πολλὰ μερίδια ἄνισα, εἰς ἕκαστον
τῶν ὑποίων δύναται νὰ διορισθῇ ὁ ἀνάλογος οὗτος ἀριθ-
μὸς, κατὰ τὴν κατάστασιν καὶ τὴν χρεῖαν τοῦ πολιτι-
κοῦ σώματος.

§ 331. Δύο ἀλήθειαι γενικαὶ δύνανται νὰ χρησι-
μεύσωσιν εἰς τὸ νὰ κανονίσωσι ταύτας τὰς ἀναφοράς· ἡ
μὲν, ὅτι, ὅσον τὰ προβουλευόμενα εἶναι ἀξιοχρεώτερα καὶ
σοβαρώτερα, τόσον μᾶλλον ἡ ὑπερισχύουσα γνώμη ὀφεί-
λει νὰ πλησιάζῃ εἰς τὴν ὀλοψηφίαν· ἡ δ' ἑτέρα, ὅτι, ὅσον
περισσότερον τὸ ἐξεταζόμενον ἀπαιτεῖ ταχύτητα, τόσον
μᾶλλον εἶναι χρεῖα νὰ περιορισθῇ ἡ διατεταγμένη εἰς τὴν
διαμέρισιν τῶν γνώμων διαφορὰ· εἰς δὲ τὰς βουλεύσεις,
τὰς ὁποίας χρεῖα νὰ τελειώσωσιν εὐθύς, ἡ ὑπερβολὴ μιᾶς
μόνης φωνῆς ὀφείλει νὰ ἐξαρκῇ. Ὁ πρῶτος τούτων τῶν
κανόνων φαίνεται ἀρμοδιώτερος εἰς τοὺς νόμους· ὁ δὲ δεύ-
τερος, εἰς τὰς ὑποθέσεις. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἦναι, εἰς τὴν
συναρμογὴν τούτων ἐπιστηρίζονται αἱ ἄριστα ἀναφοραὶ, ἡ

λόγοι, ὅσοι δύνανται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν περισσοψηφίαν διὰ νὰ ἀποφασίσῃ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΡΕΣΙΩΝ.

§ 332. Περὶ δὲ τῶν ἀρχαιρесиῶν, ἥτοι τῆς αἵρέσεως (election) τοῦ ἡγεμόνος καὶ τῶν ἀρχόντων, ἥτις εἶναι, ὡς προεῖπα, ἔργον συμπλεγμένον, ὑπάρχουσι δύο τρόποι, ἥγουν ἡ ἐκλογή καὶ ὁ κλῆρος (le choix et le sort). Καὶ οἱ δύο τρόποι ἐχρημάτισαν ἐν χρήσει εἰς διαφόρους ἐπικρατείας. Καὶ βλέπομεν εἰσέτι καὶ νῦν ἐν μίγμα πολλὰ συμπλεγμένον ἀμφοτέρων εἰς τὴν αἵρεσιν τοῦ δουκὸς τῆς Βενετίας.

§ 333. Ἡ διὰ κλήρου ψῆφος, λέγει ὁ Μοντεσκιῶς, εἶναι τῆς φύσεως τῆς δημοκρατίας. Τὸ ὁμολογῶ· ἀλλὰ πῶς τοῦτο; Ὁ κλῆρος, ἐξακολουθεῖ ὁ Μοντεσκιῶς, εἶναι τρόπος ἀρχαιρεσίας, μηδὲν ἀλυπῶν, καὶ ἀφίνων εἰς ἕκαστον πολίτην ἐλπίδα εὐλογον τοῦ νὰ ὑπουργήσῃ τὴν πατρίδα. Ταῦτα δὲν εἶναι λόγοι.

§ 334. Ἐάν κάμωμεν προσοχὴν ὅτι ἡ αἵρεσις ἢ ἡ ἐκλογή τῶν ἀρχηγῶν εἶναι ἔργον τοῦ πολιτεύματος καὶ οὐχὶ τῆς κυριαρχίας, καταλαμβάνομεν διὰ τί ὁ διὰ κλήρου τρόπος προσήκει μᾶλλον εἰς τὴν φύσιν τῆς δημοκρατίας,

ἐν ἣ ἡ διοίκησις εἶναι τόσον καλιτέρα, ὅσον αἱ πράξεις εἶναι ὀλιγώτεραι.

§ 335. Ἐν πάσῃ δὲ ἀληθεῖ δημοκρατίᾳ τὸ ἄρχεον δὲν εἶναι ὠφέλεια, ἀλλὰ φορτίον ὀχληρὸν, τὸ ὅποῖον δὲν δύνανται νὰ ἐπιθέσωσιν εἰς τὸν δεῖνα μᾶλλον ἢ εἰς τὸν δεῖνα. Ὁ νόμος μόνος δύναται νὰ ἐπιφορτίσῃ μὲ τοῦτο τὸ βῆρος ἐκεῖνον, ἐφ' ὃν πέσῃ ὁ κλῆρος. Καθότι τότε ἡ συμφωνία εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς ἅπαντας, καὶ ἡ ἐκλογή δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ οὐδεμιᾶς ἀνθρωπίνης θελήσεως, καὶ δὲν γίνεται ἄρα προσάρμοσις ἰδιαιτέρα διαστρέφουσα τὸ καθόλου τοῦ νόμου.

§ 336. Ἐν δὲ τῇ ἀριστοκρατίᾳ, ὁ ἡγεμὼν ἐκλέγει τὸν ἡγεμόνα, καὶ ἡ ἡγεμονία διασώζεται ἀφ' ἑαυτῆς, καὶ ἡ ψήφισις γίνεται κατὰ τοῦτο καλή.

§ 337. Τὸ παράδειγμα τῆς αἵρέσεως τοῦ δουκὸς τῆς Βενετίας ἐπιβεβαιοῖ ταύτην τὴν διάκρισιν ἀντὶ νὰ τὴν ἀναιρέσῃ· αὕτη ἡ μικτὴ μέθοδος συμφέρει εἰς πολίτευμα μικτόν. Καθότι εἶναι λάθος τὸ νὰ ὑπολάβωμεν τὸ πολίτευμα τῆς Βενετίας ὡς ἀληθῆ ἀριστοκρατίαν. Ὁ μὲν λαὸς βέβαια δὲν ἔχει ἐν αὐτῇ καμμίαν μετοχὴν τοῦ πολιτεύματος· ἀλλ' οἱ εὐγενεῖς τῆς Βενετίας εἶναι λαὸς καὶ αὐτοί. Πλῆθος πτωχῶν Βαρναβότων δὲν ἐπλησίασαν ποτε εἰς καμμίαν ἀρχοντίαν, καὶ δὲν ἔχουσιν ἐκ τῆς εὐγενείας τῶν εἰμῆ τῶν μάταιον τίτλον ἐξοχότης (excellence), καὶ τὸ δικαίωμα νὰ συμπαραεμβάνωνται ἐν τῇ μεγάλῃ βουλῇ. Αὕτη δὲ ἡ μεγάλη βουλή (le grand conseil),

ἐπειδὴ εἶναι τόσον πολυάριθμος ὅσον καὶ ἡ γενικὴ βου-
λὴ μας (le conseil général) ἐν Γενέβρᾳ, τὰ ἐκλαμπρα
μέλη της θέν ἔχουσι περισσότερα προνόμια παρὰ τοὺς
ἀπλοῦς μας πολίτας ἐν Γενέβρᾳ· εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι,
ἀφαιρουμένης τῆς μεγίστης ἀνισότητος τούτοις τῶν δύο
πολιτειῶν, οἱ μὲν ἄστοι (les bourgeois) τῆς Γενέ-
βρας εἶναι κατ' ἀκρίβειαν ὅ,τι οἱ πατρίκιοι τῆς Βενετίας·
οἱ δὲ καλούμενοι ἰθαγενεῖς καὶ οἰκήτορες (les natifs et
habitans) τῆς Γενέβρας εἶναι ὅ,τι οἱ καλούμενοι πολῖται
(citadini) καὶ ὁ λαὸς τῆς Βενετίας· οἱ δὲ χωρίζεται μας
εἶναι ὅ,τι οἱ βενετικοὶ ὑπήκοοι τῆς ξηρᾶς. Τελευταῖον,
ὅπως καὶ ἂν θεωρήσωμεν τὴν πολιτείαν τῆς Βενετίας,
ἀφηρημένου τοῦ μεγέθους της, θέν εἶναι ἀριστοκρατικώ-
τερα τῆς ἡμετέρας. Ὅλη δὲ ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι, μὴ
ἔχοντες μηδένα ἀρχηγὸν διὰ βίου, θέν ἔχομεν τὴν αὐτὴν
χρείαν τοῦ κλήρου.

§ 338. Δι' κατὰ κλήρον ἀρχαιρεσίαι ἔχουσιν ὀλίγα
ἀτοπήματα εἰς μίαν ἀληθῆ δημοκρατίαν, ἐν ᾗ, πάντων
ὄντων ἴσων κατὰ τὰ ἔθνη καὶ τὰς μαθήσεις, ὡς καὶ
κατὰ τὰ φρονήματα καὶ τὸ ἔχειν, ἡ ἐκλογή εἶναι σχεδὸν
ἀδιάφορος· ἀλλ' εἶπα ἤδη ὅτι θέν ὑπάρχει ἀληθὴς δημο-
κρατία.

§ 339. Ὅταν ἡ ἐκλογή καὶ ὁ κλῆρος συνευρίσκωνται
ἐν ταυτῷ, ἡ μὲν ἐκλογή ὀφείλει νὰ διορίζῃ εἰς τὰς ἀρχάς,
ἴσαι ἀπαιτοῦσιν ἐμπειρίας ἰδίας, οἷα εἶναι τὰ στρατιω-
τικὰ ὑπουργήματα· ὁ δὲ κλῆρος ἀρμόζει εἰς τὰς ἀρχάς, ἐν

αἷς ἀρκοῦσι σύνεσις, καὶ δικαιοσύνη, καὶ ἀδιαφθορία, οἷα
εἶναι τὰ δικαστικὰ ὑπουργήματα· ἐν γὰρ ἐπικρατεία εὐ-
συντάκτῳ αὐταὶ αἱ ἀρεταὶ εἶναι κοιναὶ εἰς πάντας τοὺς
πολίτας.

§ 340. Οὔτε ὁ κλῆρος οὔτε αἱ ψῆφοι ἔχουσι χώραν
ἐν τῷ μοναρχικῷ πολιτεύματι· ἐπειδὴ ὁ μονάρχης εἶναι ἐκ
δικαιώματος μόνος ἡγεμὸν καὶ ἀρχὸν, ἡ ἐκλογή τῶν
τοποτηρητῶν του ἀνήκει μόνον εἰς αὐτόν. Ὅταν ὁ ἀββᾶς
de Saint-Pierre ἐπρόβαλλε τὸ νὰ πληθυνθῶσι τὰ συμ-
βούλια τοῦ βασιλέως τῆς Φραγκίας, καὶ νὰ ἐκλεχθῶσι
τὰ μέλη των ψηφοφορίας, θέν ἔβλεπεν ὅτι ἐπρόβαλλε τὸ
νὰ μεταμορφωθῇ τὸ πολίτευμα.

§ 341. Μοὶ μένει νὰ ὀμιλήσω περὶ τοῦ τρόπου τοῦ
ψηφοδοτεῖν, καὶ τοῦ συλλέγειν τὰς ψήφους ἐν τῇ συν-
ελεύσει τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἱστορικὸν τῆς ρωμαϊκῆς εὐτα-
ξίας περὶ τούτου, ἴσως ἐξηγήσει σαφέστερα ὅλους τοὺς
κανόνας ὅσους θύναμαι νὰ ἐκθέσω. Δέν εἶναι ἀνάξιον τοῦ
κριτικοῦ ἀναγνώστου νὰ ἰδῇ ὀλίγον λεπτομεροῖς πῶς ἐθεω-
ροῦντο αἱ δημόσιαι καὶ αἱ ἰδιαιτέραι ὑποθέσεις ἐν συμ-
βουλίᾳ διακοσίων χιλιῶν ἀνδρῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΝ ΤΟΥ ΡΩΜΑΙΚΟΥ ΔΗΜΟΥ.

§ 342. Δέν ἔχομεν καθόλου μνηεῖα βέβαια τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ρώμης· φαίνεται δὲ μάλιστα ἔτι τὰ πλεῖστα τῶν λεγομένων περὶ τῶν τότε εἶναι μῦθοι (1). Καὶ ἐν γένει τὸ διδακτικώτατον μέρος τῶν χρονικῶν τῶν λαῶν, ὅπερ εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἀποκαταστάσεώς των, μᾶς λείπει ὑπὲρ ἄλλο τι. Ἡ μὲν πείρα μᾶς διδάσκει καθ' ἐκάστην ἐκ ποίων αἰτιῶν γεννῶνται αἱ μεταβολαὶ τῶν ἐπικρατειῶν· ἐπειδὴ δὲ οὐκίτι σχηματίζεται λαὸς, μόνον συμπεράσματα ἔχομεν εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς ἐσχηματίσθησαν.

§ 343. Αἱ συνθήκαι, αἱ ὅποια εὐρίσκονται συστημένοι, μαρτυροῦσι τοῦλάχιστον ἔτι ὑπῆρξάν ποτε ἀρχαὶ εἰς τὰς συνθηεῖας ταύτας. Ἐκ τῶν παραδόσεων τῶν ἀναγομένων μέχρι τούτων τῶν ἀρχῶν, αἱ ἐπιβεβαιούμεναι ὑπὸ ἀρίστων ἱστορικῶν, καὶ ἐπικυρηγόμεναι ὑπὸ ἰσχυροτάτων λόγων, πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὡς βεβαιότεραι. Τοιαύ-

(1) Τὸ μὲν ὄνομα Ρώμη, ὅπερ παράγουσι παρὰ τῶν Ρωμαίων, εἶναι ἑλληνικόν, καὶ σημαίνει ἰσχύον. Τὸ δὲ Νουμάς εἶναι καὶ αὐτὸ ἑλληνικόν, καὶ σημαίνει νόμος. Πῶς οἱ δύο πρώτοι βασιλεῖς ταύτης τῆς πόλεως εἶχον πρότερον ὄνόματ' αὐτοῦτον εὐάρμοστα εἰς τὰς μετέπειτα πράξεις των;

τους κανόνας ἐπεμελήθηεν νὰ ἀκολουθήσω, ἐρευνῶν πῶς ὁ ελευθερώτατος καὶ ἰσχυρότατος λαὸς τῆς γῆς ἔβαλλεν εἰς πρᾶξιν τὸ ὑπέρτατον κράτος του.

§ 344. Μετὰ τὸν οἰκισμὸν τῆς Ρώμης, ἡ πολιτεία ἐν τῷ γενναῖσθαι, δηλονότι τὸ στράτευμα τοῦ οἰκιστοῦ, συνταλαιμίνον ἐξ Ἀλβανῶν, καὶ Σαβίνων, καὶ ξένων, διηρέθη εἰς τρεῖς τάξεις, αἵτινες ἐκ ταύτης τῆς διακρίσεως ὠνομάσθησαν τριτύες (tribus)· ἐκάστη δὲ τούτων τῶν τριτύων ἢ φυλῶν ὑποδιηρέθη εἰς δέκα κουρίας (curies) ἢ φρατρίας· καὶ ἐκάστη φρατρία εἰς δεκουρίας (decurries) ἢ ὑποφρατρίας, εἰς τὴν κεφαλὴν τῶν ὁποίων ἐτάχθησαν κουριονες καὶ δεκουρίονες, ἢ φρατριάρχαι καὶ ὑποφρατριάρχαι.

§ 345. Ἐκτὸς τούτου ἐπῆραν ἐξ ἐκάστης φυλῆς ἐν σῶμα ἑκατὸν ἰππέων, ὅπερ ὠνομάσθη κεντυρία, ἧγουν ἑκατοστύς· ἐξ οὗ γίνεται δῆλον ὅτι αὗται αἱ διακρίσεις, ὀλίγον ἀναγκαστικαὶ ἐν κομποπόλει, ἦσαν μόνον στρατιωτικαὶ κατ' ἀρχάς. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι σύμφυτός τις ῥοπή εἰς τὸ μεγαλεῖον ἐκίνει τὸ πολίχνιον τῆς Ρώμης εἰς τὸ νὰ λάβῃ ἐξ ἀρχῆς εὐταξίαν ἀρμοδίαν εἰς τὴν πρωτεύουσάν πόλιν τῆς οἰκουμένης.

§ 346. Ἐκ ταύτης τῆς πρώτης διακρίσεως ἀκολούθησε μετ' οὐ πολὺ ἓνα ἄτοπον. Ἡ μὲν γὰρ φυλὴ τῶν Ἀλβανῶν (1), καὶ ἡ τῶν Σαβίνων (2), ἔμεναν πάντοτε

(1) Ramnenses.

(2) Tatienses.

εις τὴν αὐτὴν κατάστασιν, ἢ δὲ φυλὴ τῶν ξένων (1) ἠϋξάνεν ἀκαταπαύστως ἐκ τῆς ἀδιακόπου συνδρομῆς τῶν ξένων· ὅθεν καὶ θέν ἀργοπύρησε νὰ ὑπερβῆ τὰς ἄλλας δύο. Ἢ δὲ Σεραπαία, τὴν ὁποῖαν ὁ Σέρβιος εὔρε ταύτης τῆς ἐπικινδύνου καταχρήσεως, ἐστάθη τὸ νὰ μεταβάλλῃ τὴν διαίρεσιν, καὶ ἀντὶ τῆς διαιρέσεως τῶν γενεῶν, τὴν ὁποῖαν κατέλυσε, νὰ ἀντικαταστήσῃ ἑτέραν ἐκ τῶν τοποθεσιῶν τῆς πόλεως, κατοικουμένων ὑφ' ἐκάστης φυλῆς. Ἀντὶ δὲ τριῶν φυλῶν ἐσύστησε τέσσαρας, ἐκάστη τῶν ὁποίων κατέκει ἓνα τῶν λόφων τῆς Ῥώμης, καὶ ἐλάμβανεν ἐξ αὐτοῦ τὸ ὄνομά της. Τοιουτοτρόπως, Σεραπεύσας τὴν ἐνεστώσαν ἀνισότητά, τὴν ἐπρόλαβε καὶ διὰ τὸ μέλλον. Καὶ διὰ νὰ μὴ ἦναι αὕτη ἡ διαίρεσις μόνον τόπων, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων, ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς κατοίκους μιᾶς ἐνορίας νὰ μετακίσωσιν εἰς ἑτέραν· ὑπερ ἐμπόδισε τὰς γενεὰς ἀπὸ τοῦ νὰ συγχυθῶσιν.

§ 347. Ἐδιπλασίασε καὶ τὰς τρεῖς ἀρχαίας ἰππικὰς κεντυρίας, καὶ ἐπρόσθεσε καὶ δώδεκα ἄλλας· ἀλλὰ πάντοτε μὲ τὰς πολλὰς δυναμείας· μέσσην ἀπλοῦν καὶ ὀρθῆς κρίσεως, διὰ τοῦ ὁποίου κατώρθωσε νὰ διακριθῇ τὸ σῶμα τῶν ἰππέων ἢ ἰπποτῶν ἐκ τοῦ σώματος τοῦ λαοῦ χωρὶς νὰ γογγύσῃ ὁ λαός.

§ 348. Εἰς ταύτας τὰς τέσσαρας ἀστυκὰς φυλάς ὁ

(1) Lucernenses.

Σέρβιος ἐπρόσθεσε δεκαπέντε ἄλλας καλουμένας φυλάς ἀγροικικὰς ἢ χωρικὰς· καθότι ἐσυγκροτοῦντο πάντοτε ἐκ τῶν οἰκούντων εἰς τοὺς ἀγροὺς, διηρημένους εἰς τοσαυτοὺς περιοχὰς γῆς. Μετέπειτα ἐσυστήθησαν ἄλλαι τόσαι νέαι φυλαί· καὶ τελευταῖον ὁ Ῥωμαϊκὸς λαὸς εὐρέθη διηρημένος εἰς τριάκοντα καὶ πέντε φυλάς, εἰς τὸν ὁποῖον ἀριθμὸν ἔμειναν διορισμένοι μέχρι τέλους τῆς δημοκρατίας.

§ 349. Ἐκ ταύτης τῆς διακρίσεως τῶν φυλῶν τῆς πόλεως, καὶ τῶν φυλῶν τοῦ ἀγροῦ, προήλθεν ἀποτελεσματικὸν ἄξιον παρατηρήσεως· καθότι θέν ὑπάρχει ἄλλο τοιοῦτο παράδειγμα, καὶ καθότι ἔγενεν αἰτία εἰς τὴν Ῥώμην τῆς διαφυλάξεως τῶν ἠθῶν της, καὶ τῆς ἀυξήσεως τῆς ἐπικρατείας. Ἐκαστος δὲ νομίζει ὅτι αἱ ἀστυκαὶ φυλαὶ οἰκειοποιήθησαν μετ' ὀλίγον τὴν δύναμιν καὶ τὰς τιμὰς, καὶ θέν ἀργοπύρησαν νὰ ἐξουθενώσωσι τὰς φυλάς τῶν ἀγρῶν, ἀλλ' ἠκολούθησε τὸ ἐναντίον. Εἶναι γνωστὴ ἡ κλίσις τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων πρὸς τὸν ἀγροικικὸν βίον. Αὕτη ἡ ἄρεξις προήρχετο εἰς αὐτοὺς ἐκ τοῦ σοφοῦ νομοθέτου, ὅστις ἤνωσε μὲ τὴν ἐλευθερίαν τὰ ἔργα τοῦ ἀγροῦ καὶ τὰ στρατιωτικὰ, καὶ ἐξόρισεν, ἕν' οὕτως εἶπω, εἰς τὴν πόλιν τὰς τέχνας τὰς ἐλευθερίους τε καὶ βαναύσους, καὶ τὴν ῥαδιουργίαν, καὶ τὸν πλούτον καὶ τὴν δουλείαν.

§ 350. Τοιουτοτρόπως, ἐπειδὴ ὅσους ἄνδρας εἶχεν ἡ Ῥώμη λαμπροὺς, ἔζων εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ ἐκαλλιέργουν τὴν γῆν, ἐσυνείθισεν ὁ λαὸς νὰ ζητῇ ἐκεῖ μόνον τὰ στηρίγματα τῆς πολιτείας. Τὸ γεωργικὸν ἐπάγγελμα, ἕν τὸ

τῶν ἀξιωματικῶν εὐπατριῶν, ἐτιμῆθη παρὰ πάντων· ὁ ἀπλοῦς καὶ ἐπίπυρος βίος τῶν χωριατῶν ἐπροτιμῆθη τοῦ ἀργυροῦ καὶ ἀνάνδρου βίου τῶν κατοίκων τῆς Ῥώμης· καὶ ὅστις ἔμελλε νὰ ᾔηται ἐν τῇ ἄστει ἕνας δυστυχῆς προ-
 λετάριος, γενόμενος γεωργὸς εἰς τοὺς ἀγροὺς, ἀπεδείχθη πολίτης σαβῆσμιος. Οἱ μεγαλόφρονες πρόγονοί μας, ἔλεγεν ὁ Βέρρων, δὲν ἀποκατέστησαν ἄνευ λόγου εἰς τὰς κόμας τὴν φυτεῖαν ἐκείνων τῶν εὐρώστων καὶ καρτεροφύχου ἀνδρῶν, οἵτινες τοὺς ἐπροστάτευον ἐν καιρῷ πολέμου, καὶ τοὺς ἔτρεφον ἐν εἰρήνῃ. Ὁ δὲ Πλίνιος λέγει ῥητῶς ὅτι αἱ φυλαὶ τῶν ἀγρῶν ἐτιμῶντο ἐξ αἰτίας τῶν ἀνδρῶν ἐξ ὧν συνετέθειντο· μεταβιβάζοντο δὲ πρὸς αἴσχος εἰς τὰς φυλάς τῆς πόλεως οἱ ἀνάνδροι, ὅσους ἤθελαν νὰ ἐξευτελί-
 σωσιν. Ὁ Σαβῆσμος Ἄππιος Κλαύδιος, ἐλθὼν νὰ κατοικήσῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ὑπερτιμῆθη καὶ ἐνεγράφη εἰς μίαν φυλὴν τοῦ ἀγροῦ, ἥτις ἔλαβε μετέπειτα τὸ ὄνομα τῆς γενεᾶς του. Τίλος πάντων οἱ ἀπελευθέροι ἔβηκιναν πάντοτε εἰς τὰς ἀστυκὰς φυλάς, οὐδέποτε εἰς τὰς τῶν ἀγρῶν. Καὶ δὲν εὐρίσκειται ἐν ὅλῃ τῇ διαρείᾳ τῆς πολιτείας ἕνα μόνον παράδειγμα οὐδενὸς τῶν ἀπελευθέρων νὰ ἔγινεν εἰς κάμ-
 μίαν ἀρχοντίαν, καίτοι γεγονῶς πολίτης.

§ 351. Αὕτη ἡ περίσκαψις ἦτον ἐξαιρετος· ἀλλὰ προ-
 ἤχθη τοσοῦτον μακρὰν, ὥστε συνέβη τελευταῖον μετα-
 βλῆ, καὶ ἀναμφιβόλως κατάχρησις εἰς τὴν πολιτικὴν εὐταξίαν.

§ 352. Πρῶτον μὲν, οἱ τιμηταί, ἀφ' οὗ οἰκειοποι-

ήθησαν πολὺν χρόνον τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ μεταβιβάζωσιν αὐτογνωμόνως τοὺς πολίτας μιᾶς φυλῆς εἰς ἑτέραν, ἐπέ-
 τρεψαν εἰς τοὺς περισσοτέρους νὰ ἐγγραφῶσιν εἰς ἕντινα θέλουσιν· αὕτη ἡ ἄδεια οὐ μόνον εἰς οὐδὲν ἐχρησίμευσεν, ἀλλὰ καὶ ἀφαιροῦσεν ἕνα τῶν μεγίστων ἐλατηρίων τῆς τιμητικῆς ἀρχῆς. Ἐπειτα δὲ, ἐπειδὴ οἱ μὲν μεγάλοι καὶ δυνατοὶ πολῖται ἐνεγράφοντο ἐν ταῖς τοῦ ἀγροῦ φυλαῖς, ὅσοι δὲ ἀπελεύθεροι ἐγίνοντο πολῖται, ἔμενον μετὰ τοῦ χυδαίου λαοῦ εἰς τὰς φυλάς τῆς πόλεως, αἱ φυλαὶ ἐν γένει δὲν εἶχον πλῆραν τόπον, οὔτε γῆν ἰδιαιτέραν· ἀλλὰ πᾶσαι εὐρέθησαν οὕτω συμμεμιγμέναι, ὥστε δὲν διακρί-
 νοντο τὰ μέλη ἐκάστης, εἰμὴ ἐκ τῶν καταλόγων· καὶ τοιοῦτο-
 τρόπως ἡ ἰδέα τῆς λέξεως φυλὴ μετέβη ἐκ τοῦ πραγ-
 ματικοῦ εἰς τὸ προσωπικόν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἔγινε σχεδὸν χίμαιρα.

§ 353. Πρὸς δὲ τούτοις, αἱ φυλαὶ τῆς πόλεως οὔσαι ἐγγύτεραι, εὐρέθησαν πολλάκις ἰσχυρότεραι ἐν ταῖς τοῦ δήμου συνελεύσεσι, καὶ ἐπόλησαν τὴν ἐπικράτειαν εἰς ἐκείνους, ὅσοι κατεδέχοντο νὰ ἀγοράσωσι τὰς ψήφους τῶν χυδαίων, ἐξ ὧν συνεκροτοῦντο αἱ συνελεύσεις.

§ 354. Περὶ δὲ τῶν κουριῶν, ἢ φρατριῶν, εἶπομεν (§ 344) ὅτι ὁ νομοθέτης ἐσύστησε δέκα ἐν ἐκάστη φυλῇ· ἄρα ὅλος ὁ Ῥωμαϊκὸς λαὸς, ὁ ἐμπαριεχόμενος τότε ἐν τοῖς τείχεσι τῆς πόλεως, εὐρέθη σύνθετος ἐκ τριάκοντα φρατριῶν· τούτων δ' ἐκάστη εἶχε τοὺς ναοὺς τῆς, τοὺς θεοὺς τῆς, τοὺς ἀξιωματικούς τῆς, τοὺς ἱερεῖς τῆς, καὶ

τάς εορτάς της, καλουμένας κομπιτάλια (compitalia), παραπλησίως μὲ τὰ παγανάλια (paganaia), τὰ ὅποια ἐώρταζον μετέπειτα αἱ τῶν ἀγρῶν φυλαί.

§ 355. Ἐν δὲ τῇ νέᾳ διαίρεσει, ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν τριάκοντα φρατριῶν δὲν ἐδύνατο νὰ διαιρεθῇ ἐπίσης εἰς τὰς τέσσαρας φυλάς, ὁ Σέρβιος δὲν ἠθέλησε νὰ τὰς ἐγγίξῃ· καὶ οὕτως αἱ φρατρίαὶ ἔμειναν ἀνεξάρτητοι ἐκ τῶν φυλῶν, καὶ ἐπετέλουσαν ἰδιαιτέραν τινὰ διαίρεσιν τῶν κατοίκων τῆς Ρώμης· ἀλλ' οὔτε αἱ φυλαὶ τῶν ἀγρῶν, οὔτε ὁ λαὸς, ἐξ οὗ συνετέθειντο αὐταὶ αἱ φυλαί, δὲν διηρέθησαν εἰς φρατρίας· καθότι ἡ μὲν κατὰ φυλάς διαίρεσις ἀποκατεστάθη καθαρῶς κοινωνικὴ, ἢ πολιτικὴ· ἑτέρα δὲ τις διάταξις εἰσῆχθη πρὸς στρατολογίαν, καὶ αἱ στρατιωτικαὶ διαίρεσεις τοῦ Ρωμαίου εὐρέθησαν περιτταί. Τοιοῦτοτρόπως, καίτοι ἕκαστος πολίτης εἶν ἐγκαταγεγραμμένος ἐν τινι φυλῇ, δὲν ἦτον ἕκαστος ἐγκαταγεγραμμένος καὶ ἐν μιᾷ τῶν τριάκοντα εἰρημένων κουριῶν, ἢ φρατριῶν.

§ 356. Ὁ Σέρβιος ἐξετέλεσε καὶ τρίτην διαίρεσιν, οὐδεμίαν ἀναφορὰν ἔχουσαν πρὸς τὰς προηγηθείσας. Διήρρεσεν ὅλον τὸν ῥωμαϊκὸν λαὸν εἰς ἕξι τάξεις, τὰς ὁποίας οὔτε κατὰ τόπους, οὔτε κατ' ἀνθρώπους διέκρινεν, ἀλλὰ κατὰ τὰ ὑπάρχοντα· εἰς τρόπον ὥστε αἱ μὲν πρῶται τάξεις ἐκπληροῦντο ἐκ τῶν πλουσιῶν· αἱ δὲ τελευταῖαι, ἐκ τῶν πτωχῶν· αἱ δὲ μέσαι, ἐκ τῶν μέτρια κεκτημένων. Αὗται αἱ ἕξι τάξεις ὑποδιηρέθησαν εἰς 193 ἄλλα

σωμάτια καλουμένα κεντυρίας, ἧτοι ἑκατοστύας· ταῦτα δὲ τὰ σωμάτια ἦσαν οὕτω διαμεμοιρασμένα, ὥστε ἡ μὲν πρώτη τάξις συμπεριελάμβανεν αὐτὴ μόνη ὑπὲρ τὸ ἡμισυ τῶν κεντυριῶν, ἡ δὲ τελευταία εἶχε μόνον μίαν κεντυρίαν· ἔθαν ἢ ὀλυγαυθρωποτέρα τάξις εἶχε περισσοτέρας κεντυρίας· ἡ δὲ τελευταία τάξις ὀλόκληρος ἐθεωρεῖτο ὡς μία μόνον ὑποδιαίρεσις, ἧτοι ὡς μία μόνον κεντυρία, καίτοι ἐμπεριέχουσα ὑπὲρ τὸ ἡμισυ τῶν κατοίκων τῆς Ρώμης.

§ 357. Ἴνα μὴ ὑποκτεύσῃ δὲ ὁ λαὸς τὰ ἐπακόλουθα ταύτης τῆς τελευταίας μορφῆς, ὁ Σέρβιος ἔδωκεν εἰς αὐτὴν ἐπιφάνειαν στρατιωτικὴν· ἐνέβαλεν ἐν μὲν τῇ δευτέρᾳ τάξει δύο κεντυρίας ὀπλοποιῶν, ἐν δὲ τῇ τετάρτῃ δύο κεντυρίας ὀργάνων πολεμικῶν· ἐν ἐκάστῃ δὲ τάξει, ἐξαιρουμένης τῆς ἕκτης, διέκρινε τοὺς νέους καὶ τοὺς γέροντας, δηλαδή ὅσοι ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ φέρωσιν ὄπλα, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐξηρημένοι ταύτης τῆς ὑπουργίας ὑπὸ τοῦ νόμου· αὕτη ἡ διάκρισις μᾶλλον, ἢ ἡ διάκρισις τῶν ὑπαρχόντων, προὔξενε τὴν ἀνάγκην νὰ γένη πολλὰς ἐξ ὑπαρχῆς ἢ τίμησις, ἢ ἡ ἀπαρίθμησις τῶν πολιτῶν. Τέλος πάντων ἠθέλησεν ὁ νομοθέτης νὰ γένηται ἡ συνέλευσις ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ Ἄρεος, καὶ νὰ συνέρχωνται ἔνοπλοι ὅσοι ἦσαν εἰς ἡλικίαν στρατεύσιμου.

§ 358. Ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἠκολούθησε καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ τάξει τὴν αὐτὴν διαίρεσιν νέων καὶ γερόντων, εἶναι ὅτι δὲν εἰδίδετο εἰς τὸν χυδαῖον λαόν, ἐξ οὗ συν-

ετίθετο, ἡ τιμὴ τοῦ νὰ φέρῃ τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῆς πατρι-
δος· ἔπρεπε νὰ ἔχη τις ἐστὶαν οἰκείαν, διὰ νὰ ἀπολαύσῃ
τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ τὴν ὑπερασπισθῇ. Ἐκ πάντων δ'
ἐκείνων τῶν ἀναριθμητῶν ἀθλίων, ἐξ ὧν λάμπουσι τὴν
σήμερον αἱ στρατιαὶ τῶν βασιλέων, δὲν εἶναι ἕνας ἕσως
ὅστις δὲν θὰ ἀπεβίλλετο καταφρονητικῶς ἀφ' ἐνὸς στρα-
τιωτικοῦ λόχου Ῥωμαϊκοῦ, ὅτε οἱ στρατιῶται ἦσαν οἱ
ὑπέρμαχοι τῆς ἐλευθερίας.

§ 359. Διεκρίθησαν ὅμως ἐν τῇ ἕκτῃ τάξει οἱ προ-
λετάριοι (proletarii), ἤγουν οἱ οἰκογεννηταί, καὶ οἱ
καλούμενοι capite censi, ἤγουν οἱ τῇ κεφαλῇ ἀπαριθ-
μούμενοι. Οἱ προλετάριοι, οὐχὶ διόλου ἐνδεέστατοι, ἔδω-
δον τοῦλάχιστον πολίτας εἰς τὴν ἐπικράτειαν, ἐνίοτε δὲ
καὶ στρατιῶτας ἐν ταῖς καταπειγούσαις χρείαις· οἱ δὲ μὴ
δὲν ἔχοντες, καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀπαριθμηθῶσιν, εἰμὴ
κεφαλικῶς ἕκαστος, ἐθεωροῦντο διόλου ὡς οὐθένες· πρῶτος
ὁ Μάριος καταδέχθη νὰ τοὺς στρατολογήσῃ.

§ 360. Χωρὶς νὰ ἀποφασίσῃ ἂν αὗτος ὁ τρόπος τῆς
καταριθμήσεως ἦτο καλὸς ἢ κακὸς καθ' ἑαυτὸν, εἴμαι
βέβαιος ὅτι μόνον τὰ ἀπλᾶ ἦθη τῶν ἀρχαίων Ῥωμαίων,
καὶ ἡ ἀφιλοκέρδειά των, καὶ ἡ πρὸς τὴν γεωργίαν ὄρε-
ξις των, καὶ ἡ πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ πρὸς τὴν φιλοκέρ-
δειαν περιφρόνησις των, ἐδυνήθησαν νὰ τὴν ἀποκαταστή-
σωσιν εἰς πρᾶξιν. Ποῦ εἶναι ὁ νεώτερος λαὸς εἰς τὸν
ὁποῖον ἡ καταβιβρώσκουσα ἀπληστία, καὶ τὸ ἀνήσυχον
πνεῦμα, καὶ αἱ ἀδιάκοποι μετατοπίσεις, καὶ αἱ διηυκτεῖς

μεταβολαὶ τῶν περιουσιῶν, δύνανται νὰ ἀφήσωσι νὰ
διαμείνῃ εἴκοσιν ἐνιαυτοὺς τοιοῦτο σύστημα, χωρὶς νὰ
ἀναστατωθῇ ὅλη ἡ ἐπικράτεια; Σημειωτέον μάλιστα ὅτι
τὰ ἦθη καὶ ἡ τιμητικὴ ἀρχὴ (censura), ἰσχυρότερα
καὶ αὐτοῦ τοῦ συστήματος, ἐδιώρθωσαν τὸ ἐλάττωμά του
ἐν Ῥώμῃ, καὶ ὁ δεῖνα πλούσιος ἐξωρίσθη εἰς τὴν τάξιν
τῶν πτωχῶν, διότι ἔκαμεν ὑπέρμετρον ἐπίδειξιν τοῦ πλού-
του του.

§ 361. Ἐκ πάντων τούτων δυνάμεθα εὐκόλως νὰ
καταλάβωμεν διὰ τί γίνεται πάντοτε μνεία πέντε μόνον
τάξεων, καίτοι ὑπαρξασῶν τῶν ὄντι ἕξι. Ἡ ἕκτη μὴ
δίδουσα στρατιῶτας εἰς τὸ στράτευμα, μήτε ψηφιστάς
εἰς τὸ πεδῖον τοῦ Ἄρεος (1), καὶ μηδεμιᾶς σχεδὸν οὔσα
χρήσεως ἐν τῇ πολιτείᾳ, σπανίως ἀριθμεῖτο ὡς τι.

§ 362. Τοιαῦται ἦσαν αἱ διάφοροι διαιρέσεις τοῦ
Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ. Φέρε ἴδωμεν νῦν τὸ ἀποτέλεσμα των εἰς
τάς συνελεύσεις. Αὗται αἱ συνελεύσεις, νομίμως σγκαλε-
σμένοι, ὀνομάζοντο κομίτια (comices), ἢ ἐκκλησίαι·
ἐγίνοντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰς τὴν πλατεῖαν ἢ ἀγορὰν
τῆς Ῥώμης, ἢ εἰς τὸ πεδῖον τοῦ Ἄρεος. Καὶ διεκρίνοντο

(1) Λέγω εἰς τὸ πεδῖον τοῦ Ἄρεος, καθότι ἐκεῖ συν-
εκροτοῦντο αἱ κατὰ κεντυρίας ἐκκλησίαι· ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις
δύο ἐκκλησίαις αἱ συνελεύσεις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ συν-
αθροίζοντο εἰς τὸν φόρον, ἢτοι ἀγορὰν, ἢ ἀλλαχοῦ· καὶ
τότε οἱ capite censi εἶχον τσαύτην ἰσχύιν καὶ ἐξου-
σίαν, ὅσῃν καὶ οἱ πρωτεύοντες πολῖται.

εις ἐκκλησίας ἢ συνελεύσεις κατὰ κουρίας, εις ἐκκλησίας κατὰ κεντυρίας, καὶ εις ἐκκλησίας κατὰ φυλάς, καθ' ἑκάστην ὅποιαν ὅποτε τῶν τριῶν τούτων μορφῶν ἡ ἐκκλησία διετάσσετο. Αἱ μὲν κατὰ κουρίας ἐκκλησίαι ἦσαν νομοθέτημα τοῦ Ρωμύλου· αἱ δὲ κατὰ κεντυρίας, τοῦ Σερβίου· αἱ δὲ κατὰ φυλάς, τῶν δημάρχων. Οὐδεὶς νόμος ἐπεκυροῦτο, οὐδεὶς ἄρχων ἐκλέγετο, εἰρή ἐν ταύταις ταῖς ἐκκλησίαις. Καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς ὑπῆρχε πολίτης, ὅστις νὰ μὴ ἦτον ἐγγεγραμμένος ἐν μιᾷ κουρία, ἢ κεντυρία, ἢ φυλῇ, ἔπεται ὅτι οὐδεὶς πολίτης ἐστερεῖτο τοῦ δικαιώματος τῆς ψηφοφορίας, καὶ ὅτι ὁ Ῥωμαϊκὸς δῆμος ἦτον ἀληθῶς κυριάρχης καὶ δικαιώματι καὶ ἔργῳ.

§ 363. Ἴνα δὲ συγκροτῶνται αἱ ἐκκλησίαι νομίμως, καὶ τὰ ἐν αὐταῖς γιγνόμενα νὰ ἔχωσιν ἰσχύον νόμου, ἐχρειαζόντο τρία πράγματα· πρῶτον, τὸ σῶμα, ἢ ὁ ἄρχων, ὅστις τὰς συγκαλοῦσε, νὰ ἔχη τὴν ἀναγκαίαν ἐπὶ τούτῳ ἐξουσίαν· δεύτερον, ἡ συνέλευσις νὰ γίνηται ἐν μιᾷ τῶν παρὰ τοῦ νόμου συγκεχωρημένων ἐπὶ τούτῳ ἡμερῶν· τρίτον, αἱ αἰωναὶ νὰ ἦναι αἰσαί.

§ 364. Τοῦ μὲν πρώτου διατάγματος ὁ λόγος δὲν ἔχει χρεῖαν ἐξηγήσεως· τὸ δὲ δεύτερον εἶναι ἔργον τῆς πολιτικῆς εὐταξίας. Ὅθεν δὲν ἦτο συγκεχωρημένον νὰ γίνωνται συνελεύσεις ἐν ταῖς πανηγυρικαῖς καὶ ἀγοραῖαις ἡμέραις, ἐν αἷς οἱ χωριῶται, ἐρχόμενοι εἰς τὴν Ρώμην διὰ τὰς ὑποθέσεις των, δὲν εἶχον καιρὸν νὰ διημερεύσωσιν εἰς τὴν δημοσίαν πλατεῖαν. Διὰ δὲ τοῦ τρίτου

ἡ γερουσία ἐχαλίνουε λαὸν ὑπερήφανον καὶ παραχώδην, καὶ συγκέρνα ἐγκαίρως τὴν θερμουργίαν τῶν στασιωδῶν δημάρχων, οἵτινες ἄμως ἐφεῦρον πολλὰ μέσα διὰ νὰ ἀπαλλαχθῶσι ταύτης τῆς στενοχωρίας.

§ 365. Οἱ νόμοι καὶ ἡ ἀρχαιεσία, ἤγουν ἡ ἐκλογή τῶν ἀρχηγῶν, θέν ἦσαν τὰ μόνα προβαλλόμενα εἰς τὴν διάγνωσιν τῶν συνελεύσεων· ἀλλ', ἐπειδὴ ὁ Ῥωμαϊκὸς δῆμος ἤρπασε τὰ ἀξιοχρειώτατα ἔργα τοῦ πολιτεύματος, θυνάμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ τύχη τῆς Εὐρώπης διετάσσετο ἐν ταῖς συνελεύσεσιν αὐτοῦ. Ἡ δὲ ποικιλία τῶν προβλημάτων προὔξενει τὰς διαφόρους μορφάς, αἱ ὅποια ἐδίδοντο εἰς τὰς συνελεύσεις κατὰ τὰς ὑποθέσεις, περὶ ὧν ἐπροβιάλλετο ἡ ἀπόφασις.

§ 366. Διὰ νὰ κρίνωμεν ὀρθῶς περὶ τούτων τῶν διαφόρων μορφῶν, ἀρκεῖ νὰ τὰς παραβάσωμεν. Ὁ Ρωμύλος, συσταίνων τὰς κουρίας, ἢ φρατρίδας, εἶχε σκοπὸν νὰ κρατῇ τὴν μὲν γερουσίαν διὰ τοῦ δήμου, τὸν δὲ δῆμον διὰ τῆς γερουσίας, ὑπερισχύων ἐπίσης καθ' ἑκατέρων. Ἔδωκε λοιπὸν εἰς τὸν δῆμον διὰ ταύτης τῆς μορφῆς ἄλην τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀριθμοῦ, διὰ νὰ ἀντισταθμίση τὴν ὑπεροχὴν τῆς θυνάμεως καὶ τοῦ πλοῦτου, τὰ ὅποια ἄφινεν εἰς τοὺς πατρικίους, ἢ εὐπατρίδας. Ἀλλ' ἄμως, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς μοναρχίας, ἄφησε περισσοτέραν ὑπεροχὴν εἰς τοὺς πατρικίους διὰ τῆς ἰσχύος, τὴν ὅποιαν οἱ πελάται των (cliens) εἶχον πρὸς περισσοψηφίαν. Αὕτη ἡ θραυσία σύστασις τῶν πατρόνων καὶ πελατῶν, ἤγουν

τῶν προστατῶν καὶ προστατευομένων, ἦσαν ἀριστοῦργημα πολιτικὸν καὶ φιλόφρωνον, ἄνευ τοῦ ὁποῦ τοῦ πατρικίου σύστημα, τὸ τοσοῦτον ἀντικείμενον εἰς τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα, δὲν ἐδύνατο νὰ διαμείνη. Ἡ Ῥώμη μόνη ἔλαβε τὴν τιμὴν νὰ δώσῃ εἰς τὸν κόσμον τοῦτο τὸ λαμπρὸν παράδειγμα, ἐξ οὗ δὲν προῆλθέ ποτε κατὰχρησις καὶ ὅμως οὐδεὶς ἄλλος λαὸς τὸ ἐμμήθη.

§ 367. Ἐπειδὴ τοῦτο τὸ εἶδος τῶν κατὰ κούριας συνελεύσεων διήρκεσεν ἐπὶ τῶν βασιλείων μέχρι τοῦ Σερβίου, ἡ δὲ βασιλεία τοῦ τελευταίου Ταρκυνίου δὲν ἐλογίσθη νόμιμος, οἱ βασιλικοὶ νόμοι ἐν γένει διεκρίθησαν μὲ τὸ ὄνομα *leges curiatae*, νόμοι τῶν κούριων.

§ 368. Ἐπὶ δὲ τῆς δημοκρατίας, αἱ κούριαι, πάντοτε περιορισμέναι εἰς τὰς τέσσαρας ἀστυκὰς φυλάς (§ 354, 355), καὶ ἐμπεριέχουσαι μόνον τὸν χυδὸν λαὸν τῆς Ῥώμης, δὲν ἐδύνατο νὰ συμφέρωσιν οὔτε εἰς τὴν γερουσίαν, ἥτις ἦτον εἰς τὴν κεφαλὴν τῶν εὐπατριδῶν, οὔτε εἰς τοὺς δημάρχους, οἵτινες, καὶτοι δημόται, ἦσαν εἰς τὴν κεφαλὴν τῶν ἐγκαταστάτων πολιτῶν. Ὑπέπεσαν λοιπὸν εἰς καταφρόνησιν, καὶ ἡ ἐξουθένησις των ἀπέβη τριαύτη, ὥστε οἱ τριάκοντα αὐτῶν ραβδούχοι, συναγμένοι, ἔπρακτον ὅσα αἱ κατὰ κούριας συνελεύσεις ἐμελλον νὰ πράξωσιν.

§ 369. Ἡ δὲ κατὰ κεντυρίας διαίρεσις (§ 356, κ. τ. λ.) ἦτον τόσον σύμφωνος εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν, ὥστε δὲν ἐννοοῦμεν εὐθὺς πῶς ἡ γερουσία δὲν ὑπερίσχυεν ἀείποτε

ἐν ταῖς κατὰ κεντυρίας συνελεύσεσιν, ἐν αἷς ἐκλέγοντο οἱ ὑπατοὶ, οἱ τιμηταί, καὶ οἱ λοιποὶ ἄρχοντες, ὅσοι ἐκάθηντο ἐπὶ δίφρου, ἢ θρόνου· τῷ ὄντι γὰρ ἐκ τῶν 193 κεντυριῶν, αἵτινες ἐμπεριείχον τὰς ἑξὶ τάξεις ὅλου τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δήμου, ἡ πρώτη τάξις ἐμπεριείχεν 98· καὶ ἐπειδὴ αἱ φωναὶ ἀριθμοῦντο κατὰ κεντυρίας, αὕτη μόνη ἡ πρώτη τάξις ἔδιδε περισσότερας φωνάς, ἢ ψήφους, πᾶρεξ ὅλαι αἱ ἄλλαι πέντε τάξεις ἀθρόαι. Ὅταν δὲ ὅλαι αἱ κεντυρίαὶ ταύτης τῆς πρώτης τάξεως ἦσαν ὁμόφωνοι, οὔτε ἐξακολουθεῖτο ἡ συλλογὴ τῶν ψήφων τῶν ἐτέρων πέντε τάξεων. Ὅ,τι ἀπεφάσιζεν ὁ μικρότερος ἀριθμὸς, θεωρεῖτο ὡς ἀπόφασις τοῦ πλήθους· θυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἰς τὰς κεντυρικὰς συνελεύσεις αἱ ὑποθέσεις διετάσσοντο περισσοχρηματικῶς μᾶλλον ἢ περισσοψηφικῶς.

§ 370. Ἄλλ' αὕτη ἡ ὑπερβάλλουσα ἐξουσία συνεκέρνατο ὑπὸ δύο μέσων· πρῶτον μὲν γὰρ οἱ δημάρχου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ πολλοὶ δημόται ἀείποτε, ὄντες ἐν τῇ τάξει τῶν πλουσίων, ἀντεσῆκοναν τὴν ἰσχὺν τῶν πατρικίων ἐν ταύτῃ τῇ πρώτῃ τάξει.

§ 371. Τὸ δεύτερον μέσον συνίστατο εἰς τὸ ὅτι, ἀντὶ νὰ ψηφοδοτήσωσιν αἱ κεντυρίαὶ κατὰ τὸν βαθμὸν των, ἦγουν πρῶτον ἡ πρώτη, καὶ ἔπειτα αἱ ἄλλαι βαθμηδὸν, διωρίζετο μία κεντυρία κατὰ κληρὸν, καὶ αὕτη (1)

(1) Ἡ οὕτω λαχοῦσα κεντυρία ἐκαλεῖτο *praerogativa*· καθότι αὐτῆς πρώτης ἐζητεῖτο ἡ ψήφος· ἐκ τούτου δὲ προῆλθεν ἡ λέξις *praerogative*.

μόνη ἐνησχολεῖτο εἰς τὴν ἐκλογὴν. Μετὰ ταῦτα ὅλαι αἱ ἄλλαι κεντυρίαί, προσκαλούμεναι ἄλλην τινα ἡμέραν, κατὰ τὸν βαθμὸν των, ἐπετέλουν καὶ αὐταὶ τὴν ἐκλογὴν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐπεκύρουν τὴν ἐκλογὴν τὴν παρὰ τῆς κληρωθείσης κεντυρίας. Τοιοῦτοτρόπως ὁ πρῶτος βαθμὸς ὑστερεῖτο τὴν δύναμιν τοῦ παραδείγματος, ἥτις ἀπεδί-
δοτο εἰς τὸν κληρὸν δημοκρατικῶ φρονήματι.

§ 372. Ἰκολούθει ἐκ ταύτης τῆς συνηθείας καὶ ἕτερον ὄφελος· οἱ γὰρ πολῖται τῆς ἐξοχῆς εἶχον τὸν καιρὸν με-
ταξὺ τῶν δύο ἐκλογῶν νὰ πληροφορηθῶσι περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ὑποψηφίου τοῦ προσωρινῶς ἄνομασθέντος, διὰ νὰ δώσωσι τὴν ψῆφον ἐν γνώσει τοῦ πράγματος. Ἄλλ' ἐπὶ προφάσει ταχύτητος κατηγορήθη καὶ αὕτη ἡ συνήθεια, καὶ αἱ δύο ἐκλογαὶ ἔγιναν τὴν αὐτὴν ἡμέραν.

§ 373. Αἱ κατὰ φυλάς συνελεύσεις ἦσαν κυρίως τὸ βουλευτήριον τοῦ ῥωμαϊκοῦ δήμου. Συνεκαλοῦντο δὲ ὑπὸ τῶν δημάρχων μόνον· ἐν αὐταῖς ἐκλέγοντο οἱ δήμαρχοι, καὶ ἐπεκυροῦντο τὰ ψηφίσματά των. Ἡ δὲ γερουσία οὐ μόνον βαθμὸν θέν εἶχεν ἐν αὐταῖς, ἀλλ' οὔτε τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ συμπαραρευθῇ. Οἱ γερουσιασταὶ, ἠναγκασμένοι νὰ ὑπακούσωσιν εἰς νόμους, περὶ τῶν ὁποίων δέν ἔδωκαν ψῆφον, ἦσαν κατὰ ταῦτο ὀλιγώτερον ἐλεύθεροι πάρεξ οἱ ἔσχατοι πολῖται. Αὕτη ἡ ἀδικία, οὔσα πάντοτε ἐναντία εἰς τὴν πολιτικὴν, ἀρκοῦσε μόνη νὰ ἀποκατα-
στήσῃ ἄκυρα τὰ ψηφίσματα ἐνὸς σώματος, ἐν ᾧ ὅλα τὰ μέλη του δέν ἦσαν δεκτά. Καὶ ἐάν ὅλοι οἱ πατριῖαι

συμπαραρευρίσκοντο εἰς ταύτας τὰς συνελεύσεις κατὰ τὸ δικαίωμα τῶν πολιτῶν, γινόμενοι τότε ἀπλοὶ ἰδιῶται, δέν θὰ ἐδύναντο νὰ ἐσχύσωσι πολὺ εἰς ἓν εἶδος ψηφο-
φορίας ἐπιτελουμένης ἀτομικῶς, ἐν ᾗ ὁ ἐλάχιστος ῥω-
μαῖος ἐδύνατο τόσον, ὅσον καὶ ὁ πρωτεύων τῆς γε-
ρουσίας.

§ 374. Βλέπομεν ἄρα ὅτι ἐκτὸς τῆς εὐταξίας τῆς προερχομένης ἐκ τούτων τῶν διαφόρων διαιρέσεων πρὸς ψηφοφορίαν ἐνὸς παμμεγίστου λαοῦ, αἱ μαρφαὶ τούτων τῶν διαιρέσεων δέν ἦσαν ἀδιάφοροι κατ' ἑαυτάς· ἀλλ' ἐκάστη εἶχεν ἀποτελέσματα ἀναγόμενα εἰς τοὺς σκοποὺς, δι' οὓς προεκρίθη.

§ 375. Χωρὶς νὰ ἔμβωμεν περὶ τούτου εἰς διεξοδικω-
τέρας λεπτολογίας, ἔπεται ἐκ τῶν προλαβουσῶν σαφη-
νίσεων ὅτι αἱ μὲν κατὰ φυλάς συνελεύσεις ἔκλιναν μά-
λιστα εἰς τὸ δημοτικὸν πολίτευμα· αἱ δὲ κατὰ κεντυρίας, εἰς τὸ ἀριστοκρατικόν. Αἱ δὲ κεντυριακαὶ συνελεύσεις (§ 368), ἐν αἷς ὁ χυδῆν λαὸς τῆς Ῥώμης μόνος ἐπετέλει τὴν περισσοψηφίαν, μὴ οὔσαι ὠφέλιμοι εἰμὴ εἰς τὴν τυραν-
νίαν καὶ εἰς τὰ φαῦλα ἐπιχειρήματα, ἀναγκαιῶς ὑπέ-
βρισκαν εἰς καταφρόνησιν· καὶ αὐτοὶ οἱ στασιαστικοὶ καὶ φιλοτάραχοι ἀπεῖχον ἐνὸς μέσου, ὑπερ ἀπεθεῖκνε φανερά τῶς σκοποὺς των. Ἰῆναι ἄρα βέβαιον ὅτι ὅλη ἡ μεγα-
λειότης τοῦ ῥωμαϊκοῦ δήμου εὕρισκετο ἐν ταῖς κεντυ-
ριακαῖς συνελεύσεσιν, αἵτινες μόναι ἦσαν πλήρεις· καθότι ἐν μὲν ταῖς κατὰ κεντρίας συνελεύσεσιν ἔλειπον αἱ ἐκ

τῶν ἀγρῶν φυλαί· ἐν δὲ ταῖς κατὰ φυλάς συνελεύσεσιν ἔλειπον ἢ τε γερουσία καὶ οἱ πατρίκιοι.

§ 376. Ὁ δὲ τρόπος τῆς ψηφοφορίας παρὰ ταῖς ἀρχαίαις Ῥωμαίοις ἦτο τέσπον ἀπλοῦς, ὅσον καὶ τὰ ἦθη των, καίτοι ὀλιγώτερον ἀπλοῦς παρέξ ἐν Σπάρτῃ. Ἐκαστος ἔδιδε τὴν ψῆφόν του μεγάλη τῇ φωνῇ, καὶ ἕνας γραφεὺς τὰς κατέγραφεν ἐν ταύτῳ ἀλλεπαλλήλους· περισσοψηφία μὲν ἐν ἐκάστη φυλῇ ἀπεφάσιζε τὴν ψῆφον τῆς φυλῆς ἐκάστης, περισσοψηφία δὲ μεταξύ τῶν φυλῶν ἀπεφάσιζε τὴν ψῆφον τοῦ δήμου· τοιοῦτοτρόπως καὶ ἐν ταῖς κούριαις καὶ ἐν ταῖς κεντυρίαις. Αὕτη ἡ συνήθεια ἦτο καλὴ, ἐν ὅσῳ ἡ τιμὴ ἴσχυε μεταξύ τῶν πολιτῶν, καὶ ἕκαστος ἐντρέπετο νὰ δώσῃ δημοσίως τὴν ψῆφόν του εἰς γνώμην ἀδίκου, ἢ εἰς ὑποκείμενον ἀνάξιον· ἀλλ' ὅτε ὁ λαὸς διεφθάρῃ, καὶ αἱ ψῆφοι ἠγορεύθησαν, ἐσύμφερε νὰ δοθῶσι μυστικῶς ἵνα ἀναχαιτισθῶσιν οἱ ἀγορασταὶ ὑπὸ τῆς δυσπιστίας, καὶ ἵνα δοθῇ εἰς τοὺς θεωροδόκους τρόπος νὰ μὴ γίνωνται καὶ προδύται τῆς πατρίδος.

§ 377. Γινώσκω μὲν ὅτι ὁ Κικέρων μέμφεται ταύτην τὴν μεταρρύθμισιν, ἀποδίδων εἰς αὐτὴν ἐν μέρει τὴν καταστροφὴν τῆς πολιτείας· ἀλλὰ καίτοι αἰσθανόμενος πόσον κῦρος πρέπει νὰ ἔχῃ ἐνταῦθα ἡ μαρτυρία τούτου τοῦ ἀνδρός, δὲν δύναμαι νὰ ἦμαι τῆς γνώμης του. Φρονῶ δὲ ἐξ ἐναντίας ὅτι ἐπειδὴ δὲν ἔπραξαν ἀρκετὰς παρομοίους καινοτροπίαις, ἐτάχυναν τὴν ἀπόλειαν τῆς ἐπικρατείας. Καθὼς ἡ δίαιτα τῶν ὑγμειόντων δὲν ἀρ-

μόζει εἰς τοὺς νοσοῦντας, παρομοίως δὲν πρέπει νὰ θάλωμεν νὰ κυβερνηθῇ λαὸς διεφθαρμένος διὰ τῶν ἰδίων νόμων, οἷτινες ἀρμόζουσιν εἰς ἀφθαρτον δῆμον. Οὐδὲν δὲ ἀποδεικνύει τόσον καλῶς τοῦτο τὸ πολιτικὸν παράγγελημα, ὅσον ἡ διαμονὴ τῆς βενετικῆς πολιτείας, τῆς ὁποίας τὸ εἶδωλον ὑφίσταται ἔτι μόνον καὶ μόνον, καθότι οἱ νόμοι τῆς δὲν χρησιμεύουσιν, εἰμὴ εἰς κακοὺς ἀνθρώπους.

§ 378. Διαιμοιράσθησαν λοιπὸν εἰς τοὺς πολίτας πινάκια, δι' ὧν ἕκαστος ἐδύνατο νὰ ψηφοδοτήσῃ, χωρὶς νὰ φανερωθῇ εἰς ἄλλους ἡ γνώμη του· ἐσυστήθησαν νέαι μέθοδοι, πρὸς συλλογὴν τῶν πινακίων, καὶ πρὸς ἀρίθμησιν τῶν ψήφων, καὶ πρὸς παραβολὴν τῶν ἀριθμῶν, καὶ τὰ λοιπά. Ταῦτα ὅμως δὲν ἐκόλυσαν ἀπὸ τοῦ νὰ γένη ὑποψία εἰς τὴν πίστιν τῶν ἐπὶ τούτων τῶν πράξεων τεταγμένων ἐπιμελητῶν (1). Διεστάχθησαν τίλος πάντων, πρὸς ἐμπόδιον τῶν σκευωριῶν καὶ τῆς ἐμπορίας τῶν ψήφων, διατάγματα, τῶν ὁποίων ἡ μεγάλη πληθὺς ἀποδεικνύει τὸ ἀνωφελές των.

§ 379. Περὶ δὲ τοὺς ἐσχάτους χρόνους ἠναγκάζοντο πολλάκις νὰ πραστρέχωσιν εἰς στρατηγήματα ἐξαισία, διὰ νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ἀνικαιότητα τῶν νόμων. Νῦν μὲν ὑπεκρίνοντο θαύματα· ἀλλὰ τοῦτο τὸ μέσον ἠδύνατο μὲν νὰ ἀπατήσῃ τὸν λαόν, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς δημαγωγούς· νῦν δὲ συνεκάλεσαν ἐξαιφνης τὴν συνέλευσιν, πρὶν

(1) Custodes, diribitores, rogatores suffragiorum,

οἱ ὑποψήφιοι λάβωσι τὸν καιρὸν νὰ συσκευάσωσι τὰς φαρτίαις των· ἄλλοτε δὲ κατανάλισκον ὀλόκληρον τὸν καιρὸν τῆς συναλεύσεως εἰς ὀμίλιαν, ὅτε ἔβλεπον τὸν λαὸν κερδημένον, καὶ ἐπομένως εὐδιάθετον εἰς τὸ νὰ ἀποφασίσῃ ἀχραίαν ἀπόφασιν· ἄλλὰ τέλος πάντων ἡ κενοδοξία διέφυγεν ὅλα· καὶ ὕπερ εἶναι ἀπίστευτον, ἐν μέσῳ τασούτων καταχρήσεων οὗτος ὁ ἀπέραντος λαὸς, βραβεία τῶν παιῶν του Θεσπισμάτων, δὲν ἔλειψεν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκλέγῃ τοὺς ἄρχοντας, καὶ νὰ δικάζῃ τὰς κρισολογίας, καὶ νὰ διατάτῃ τὰς ἰδιωτικὰς καὶ δημοσίας ὑποθέσεις σχεδὸν μετὰ τασαύτης εὐκολίας, καθὼς ἐδύνατο νὰ πράξῃ καὶ ἡ γερουσία αὐτή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΗΜΑΡΧΙΑΣ.

§ 380. Ὅταν δὲν δύνωνται νὰ στήσωσιν ἀναληγίαν ἀκριβῆ μεταξὺ τῶν συστηματικῶν μερῶν τῆς ἐπικρατείας, ἢ ὅταν ἀκαταράχῃται αἰτία διαστρέφωσιν ἀδικόπως τὰς ἀναφορὰς αὐτῶν τῶν μερῶν, τότε προσθέτουσιν ἀρχὴν τινα ἰδιαιτέραν, ἣτις δὲν συνέχεται μὲ τὰς ἄλλας, καὶ κατατάσσει ἐκ δευτέρου ἕκαστον ὅρον εἰς τὴν ἀληθῆ του ἀναφορᾶν, ἀποκλιισταμένη δεσμός, ἢ μέσος ὅρος, ἥτε μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ λαοῦ,

ἥτε μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ κυριάρχου, ἥτε ἐν ταυτῷ μεταξὺ ἀμφοτέρων, εἰ ἀναγκαῖον.

§ 381. Τοῦτο τὸ σῶμα, ὅπερ ἀποκαλῶ δημαρχίαν, εἶναι νομοφύλαξ, καὶ χρησιμεύει ἐνίοτε μὲν εἰς τὸ νὰ ὑπερασπίζηται τὸν κυριάρχην κατὰ τοῦ πολιτεύματος, ὡσπερ ἐν Ρώμῃ οἱ δήμαρχοι τοῦ λαοῦ· ἐνίοτε δὲ εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ πολίτευμα κατὰ τοῦ λαοῦ, ὡσπερ ἐν Βενετίᾳ ἡ βουλή τῶν δέκα· ἐνίοτε δὲ εἰς τὸ νὰ διακρατῇ τὴν ἰσοσταθμίαν ἐκατέρωθεν, ὡσπερ ἔπραττον οἱ ἔφοροι ἐν Σπάρτῃ.

§ 382. Ἡ δημαρχία δὲν εἶναι μέρος συστατικὸν τῆς πολιτείας, καὶ ὀφείλει νὰ μὴ ἔχῃ κανένα μέρος τῆς νομοθετικῆς, μήτε τῆς ἐκτελεστικῆς δυνάμεως· ἀλλ' ἐκ τούτου ἡ δυνάμις τῆς εἶναι μεγαλητέρα, καθότι μηδὲν δυνάμενη νὰ ἐκτελέσῃ, δύναται πάντα νὰ ἐμποδίσῃ. εἰς δὲ ὑπερασπίστρια τῶν νόμων, εἶναι ἰερωτέρα καὶ ὑψηλότερα τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις τοὺς ἐκτελεῖ, καὶ τοῦ κυριάρχου, ὅστις τοὺς δίδει. Τοῦτο ἐφάνη λαμπρότατα ἐν Ρώμῃ, ὅτε ἐκεῖνοι οἱ ὑπερήφανοι πατρίκιοι, οἱ καταφρονοῦντες ἀεῖποτε τὸν λαὸν ὀλόκληρον, ἐβιάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν ἐνώπιον ἐνὸς ἀπλοῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ δήμου, ἥγουν ἐνὸς δημάρχου, ὅστις δὲν εἶχεν οὔτε τὴν οἰωνοσκοπικὴν, οὔτε τὴν δικαστικὴν δύναμιν.

§ 383. Ἡ σοφῶς συγκειραμένη δημαρχία εἶναι τὸ κραταιότατον στήριγμα ἐνὸς καλοῦ πολιτικοῦ συντάγματος· ἀλλ' ὀλίγην δύναμιν ἐὰν λάβῃ πέραν τοῦ δέοντος,

ἀνατρέπει τὸ πᾶν· ἢ δ' ἀδυναμία δὲν εἶναι τῆς φύσεώς της· ἀρκεῖ γὰρ μόνον τὸ νὰ ᾔνοι τι ἡ δημοκρατία, καὶ ποτὲ δὲν εἶναι ὀλιγώτερον τοῦ δέοντος.

§ 384. Διαστρέφεται δὲ ἡ δημοκρατία εἰς τυραννίαν, ὅταν ἡ ἀρπάγη τὴν ἐκτελεστικὴν δύναμιν, πρὸς μετρίαν τῆς ὁποίας ἐσυστήθη καὶ αὐτὴ δύναμις, ἡ Σελίσση νὰ δώσῃ νόμους, ἐν ᾧ τὸ χρέος τῆς εἶναι νὰ ὑπερασπίζηται τοὺς νόμους. Τὸ ὑπέρμετρον κράτος τῶν ἐν Σπάρτῃ ἐφόρων, ἐν ᾧ μὲν ἡ Σπάρτη διέσωζε τὰ ἦθη τῆς, ἦτον ἀκίνδυνον· ὅταν δὲ ἄρχισεν αὐτὴ νὰ διαφθείρηται, ἐπετάχυνε τὴν διαφθορὰν τῆς. Τὸ αἷμα τοῦ βασιλέως Ἄγιδος, κατεσφαγμένου ὑπὸ τούτων τῶν τυράννων, ἐπέτυχεν ἐκδίκησιν παρὰ τοῦ διαδόχου τοῦ Κλεομένου· τὸ δ' ἔγκλημα καὶ ἡ τιμωρία τούτων τῶν ἐφόρων ἐτάχυναν ἐπίσης τὴν ἀπώλειαν τῆς λακεδαιμονικῆς πολιτείας, καὶ μετὰ τὸν Κλεομένην ἡ Σπάρτη δὲν ἦτο πλέον τίποτε. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ τῆς Ρώμης ἀπώλεια συνέβη διὰ τοῦ αὐτοῦ μέσου· τὸ ὑπερβάλλον κράτος τῶν δημοκρατικῶν, ἀρπαζόμενον βαρμηδόν, ἐχρησίμευσε τέλος πάντων, δυνάμει τῶν νόμων τῶν νομοθετηθέντων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ὡς προφυλακτικὸν εἰς τοὺς αὐτοκράτορας, οἵτινες τὴν κατέστρεψαν. Ἡ δὲ βουλή τῶν δέκα ἐν Βενετίᾳ εἶναι δικαστήριον αἵματος, ἡρεκτὸν ἐπίσης καὶ εἰς τοὺς πατρικίους, καὶ εἰς τὸν λαόν· αὐτὸ μόνον γὰρ ἀναφανδὸν δὲν ὑπερασπίζεται τοὺς νόμους, ἀλλὰ καὶ δὲν χρησιμεύει πλέον, μετὰ τὴν ἐξευτέλισιν τῶν νόμων, εἰμὴ

εἰς τὸ νὰ δίδῃ κρυφίως πληγὰς, πρὸς τὰς ὁποίας δὲν τολμῶσιν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀπαβλέψωσιν.

§ 385. Ἀδυνατεῖ δὲ ἡ δημοκρατία, ὡς καὶ ἡ ἡγεμονία, διὰ τῆς ἀυξήσεως τῶν μελῶν τῆς. Ὅτε οἱ δῆμαρχοι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, οἱ κατ' ἀρχὰς δέκα τῶν ἀριθμῶν, ἠθέλησαν νὰ τὸν διπλασιάσωσιν, ἡ γερουσία τοὺς ἄφησεν, οὔσα βεβαία ὅτι θὰ τοὺς καταστείλῃ δι' ἀλλήλων, ὑπερκαὶ συνέβη.

§ 386. Τὸ ἄριστον μέσον εἰς τὸ νὰ προλαμβάνωνται αἱ δυναστικαὶ ἀρπαγαὶ ἐνὸς τοσοῦτον φοβεροῦ σώματος, μέσον εἰς τὸ ὁποῖον οὐδὲν πολίτευμα ἐστοχάσθη μέχρι τοῦδε, εἶναι τὸ νὰ μὴ συστηθῇ τοῦτο τὸ σῶμα μόνιμον, ἀλλὰ νὰ διορισθῶσι διαστήματα, τὰ ὁποία δὲν πρέπει νὰ ᾔνοι ἀρκετὰ διεξοδικά, ὥστε νὰ λαμβάνωσι καιρὸν αἱ καταγρήσεις νὰ στερεώνωνται· δύνανται δὲ νὰ προσδιορισθῶσι ταῦτα τὰ διαστήματα διὰ νόμου, ὥστε νὰ ᾔνοι εὐκόλον νὰ συντέμνωνται ἐν χρεῖα διὰ ἐξεταστηρίων (commissions) ἐκτάκτων.

§ 387. Τοῦτο τὸ μέσον μοι φαίνεται ἀελαβές· καθότι, ὡς τὸ προεῖπα, ἡ δημοκρατία, μὴ οὔσα μέρος συστατικὸν τῆς πολιτείας, δύναται νὰ ἀφαιρεθῇ, χωρὶς νὰ τὸ αἰσθανθῇ ἡ πολιτεία. Μοι φαίνεται δὲ καὶ ὑραστήριον· καθότι ὁ νεωστὶ διορισμένος ἄρχων δὲν ὀρμᾷ ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ προκατόχου του, ἀλλ' ἐκ τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἐμπιστεύεται εἰς αὐτὸν ὁ νόμος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 5.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗΣ ΑΡΧΗΣ.

§ 388. Η ἀκαμψία τῶν νόμων, κωλύουσα αὐτούς ἀπὸ τοῦ νὰ κλίνωσι κατὰ τὰ συμβαίνοντα, δύναται ἐν τισι περιστάσεσι νὰ τοὺς ἀποκαταστήσῃ ὀλεθρίους, καὶ νὰ προξενήσῃ δι' αὐτῶν τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐπικρατείας ἐν στιγμῇ κρίσεως. Ἡ εὐταξία καὶ ἡ βραδύτης πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν διατάξεων ἀπαιτοῦσι διάστημα χρόνου, ὅπερ αἱ περιστάσεις δὲν ἐπιτρέπουσιν ἐνίοτε. Δυνατὸν νὰ συμβῶσι χίλια περιπτώσεις, τὰς ὁποίας ὁ νομοθέτης δὲν ἐπρόβλεψε· καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο εἶναι πρόβλεψις ἀναγκαιοτάτη τὸ νὰ αἰσθανθῇ ὅτι δὲν δύνανται νὰ προβλεφθῶσιν ὅλα.

§ 389. Δὲν πρέπει ἄρα νὰ θελήσωμεν νὰ στερεώσωμεν τὰ πολιτικὰ συστήματα, ὥστε καὶ νὰ ἀφαιρεθῶμεν τὴν δύναμιν τοῦ νὰ σταματήσωμεν τὰ ἀποτελέσματά των. Καὶ αὐτὴ ἡ Σπάρτη ἄφησε τοὺς νόμους τῆς νὰ κοιμηθῶσι.

§ 390. Ἀλλὰ μέγιστοι κίνδυνοι δύνανται νὰ ἀντισταθμισθῶσι μὲ τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἀλλοιωθῇ ἡ καινὴ εὐταξία, καὶ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ διακωλυθῇ τὸ κράτος τῶν νόμων, εἰμὴ ἔταν κινδυνεύῃ ἡ σωτηρία τῆς πατρί-

δος. Ἐν ταύταις ταῖς σπανίαις καὶ πασιδύλοις περιστάσεσι προβλέπουσι τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν, ἐγχειρίζοντες τὸ φορτίον τῆς εἰς τὸν ἀξιότατον. Ἡ δ' ἐπίστασια αὕτη δύναται νὰ παραδοθῇ δυοὶ τρόποις, κατὰ τὸ εἶδος τοῦ κινδύνου.

§ 391. Ἐάν μὲν πρὸς θρασυαίαν ἀρκῆ τὸ νὰ αὐξηθῇ ἡ δραστηριότης τοῦ πολιτεύματος, τὸ περιορίζουσιν εἰς ἓνα ἢ δύο τῶν μελῶν του· τοιοῦτοτρόπως δὲν ἀλλοιωῦται ἡ ἐξουσία τῶν νόμων, ἀλλὰ μόνον ἡ μορφή τῆς διοικήσεώς των. Ἐάν δὲ ὁ κίνδυνος ᾗναι τοιοῦτος, ὥστε τὸ σύνταγμα τῶν νόμων εἶναι ἐμπόδιον εἰς τὸ νὰ διασωθῶσι, τότε ἀναγορεύουσιν ἓνα ὑπέρτατον ἀρχηγόν, ὅστις ἐπιτάττει σιωπὴν εἰς ὅλους τοὺς νόμους, καὶ καταργεῖ προσωρινῶς τὴν κυριαρχικὴν ἐξουσίαν· ἐν τοιαύτῃ περιστάσει ἡ γενικὴ θέλησις δὲν εἶναι ἀμφίβολος· καὶ εἶναι σαφέστατον ὅτι ὁ πρῶτος σκοπὸς τοῦ λαοῦ εἶναι τὸ νὰ μὴ ἀπολεσθῇ ἡ ἐπικράτεια. Τοιοῦτοτρόπως ἡ κατάργησις τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας δὲν τὴν καταλύει· ὁ ἄρχων ὅστις τὴν κάμνει νὰ σιωπήσῃ, δὲν δύναται νὰ τὴν κάμῃ καὶ νὰ ὀμιλήσῃ· τὴν κυριεύει χωρὶς νὰ τὴν ἐπιτροπέυῃ· δύναται νὰ πράξῃ πάντα πλὴν νόμων.

§ 392. Τὸ πρῶτον μέσον ἐβάλλετο εἰς χρῆσιν παρὰ τῆς ῥωμαϊκῆς γενοῦσις, ὅτε ἐπέταττε τοὺς ὑπάτους διὰ τινος τύπου καθιερωμένου εἰς τοῦτο, νὰ ἐπιμεληθῶσι τὴν σωτηρίαν τῆς πολιτείας· τὸ δεύτερον ἐβλήθη,

ὅτε ἕνας τῶν δύο ὑπάτων ὠνόμαζεν ἕνα δικτάτορα (1)· συνήθεια τῆς ὁποίας ἡ Ἄλβη ἔδωκε τὸ παράδειγμα εἰς τὴν Ρώμην.

§ 393. Περὶ τὰς ἀρχάς τῆς δημοκρατίας προσέδραμον οἱ Ῥωμαῖοι πολλάκις εἰς τὴν δικτατορίαν, καθότι ἡ ἐπικράτεια δὲν εἶχεν ἀκόμη θέσιν ἀρκετὰ στερεάν, ὥστε νὰ δύνηται νὰ βιασυχθῇ διὰ μόνης τῆς ἰσχύος τοῦ πολιτικοῦ συντάγματος. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἤθη τότε κατέσταινον περιττὰς πολλὰς προφυλάξεις, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἀναγκαῖαι εἰς ἄλλον καιρὸν, δὲν ἐφοβοῦντο μήτε μήπως ὁ δικτάτωρ καταχρησθῇ τὴν ἐξουσίαν του, μήτε μήπως ἐπιχειρισθῇ νὰ τὴν κρατήσῃ πέραν τῆς διορίας. Ἐφαίνεται δὲ ἐξ ἐναντίας ὅτι ἕνα τόσον μέγα κράτος ἦτο βάρος εἰς τὸν ἔχοντα· οὕτω γὰρ ἔσπευδεν εἰς τὸ νὰ ἀπαλλαχθῇ τούτου, ὡς εἰ ἦτο θέσις τις ἐπιμοχθοστάτη καὶ ἐπικινδυνωτάτη τὸ νὰ ἐπέχη τὸν τόπον τῶν νόμων.

§ 394. Ὅθεν οὐχ ὁ κίνδυνος τῆς καταχρήσεως, ἀλλ' ὁ κίνδυνος τοῦ ἐξουτελισμοῦ μέ κινεῖ εἰς τὸ νὰ μεμφθῶ τὴν ἀδιάκριτον χρῆσιν ταύτης τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τῆς Ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας· καθότι ἐν αὐτῇ τὴν ἐξουσίαν συχνὰ ἕνεκα ἐκλογῶν, ἕνεκα ἀφιερώσεων, ἕνεκα πραγμάτων ἀπλῆς τελετῆς, ἦτον φόβος μήπως

(1) Αὕτη ἡ ὀνομασία ἐγίνετο νύκτωρ καὶ μυστικῶς, ὡς εἰ ἐντρέποντο ἀποδεικνύοντες ἕνα ἄνθρωπον ὑπεράνω τῶν νόμων.

γένῃ ὀλιγώτερον φοβερὰ ἐν τῇ χρείᾳ, καὶ μήπως συνειθίσωσι νὰ θεωρῶσιν ὡς ματαίαν μίαν ἐπωνυμίαν, τὴν ὁποίαν μετεχειρίζοντο εἰς ματαίας τελετάς.

§ 395. Περὶ δὲ τὸ τέλος τῆς δημοκρατίας, οἱ Ῥωμαῖοι, γενόμενοι προφυλακτικώτεροι, ἐναπιστεύθησαν τὴν δικτατορίαν μετὰ τοσαύτης παραλόγου φειδωλῆς, μεθ' ὅσης τὴν ἐθαφίλευσαν παραλόγου ἀφθονίας κατ' ἀρχάς. Εὐκόλως ἠδύναντο νὰ ἴδωσιν ὅτι ὁ φόβος των ἦτον ἄνευ θεμελίου· ὅτι ἡ ἀδυναμία τῆς πρωτεύουσας πόλεως ἀπετέλει τότε τὴν ἀσφάλειάν της ἐναντίον τῶν ἐν αὐτῇ ἀρχόντων· ὅτι ἕνας δικτάτωρ ἠδύνατο ἐν τισι περιστάσεσι νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν δημοσίαν ἐλευθερίαν, δὲν ἠδύνατο ὅμως καὶ νὰ βάλῃ χεῖρι ἐπάνω της· καὶ ὅτι αἱ ἀλύσεις τῆς Ρώμης δὲν ἐμελλον νὰ σφυροκοπηθῶσιν ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ, ἀλλ' εἰς τὰ στρατεύματά της· ἡ ὀλιγὴ ἀντίστασις, ἣν ἀντεστάθησαν ὁ μὲν Νάριος εἰς τὸν Σύλλαν, ὁ δὲ Πομπηῖος εἰς τὸν Καίσαρα, ἔδειξε πόσῃ βοήθειαν ἠδύναντο οἱ Ῥωμαῖοι νὰ ἐλπίσωσιν ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἐξουσίας κατὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἰσχύος.

§ 396. Αὕτη ἡ ἐσφαλμένη ἰδία τοὺς ὠδήγησεν εἰς μεγάλα λάθη. Τοιοῦτον ἐστάθη, παραδείγματος χάριν, τὸ ὅτι δὲν ἀνηγόρευσαν δικτάτορα ἐπὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Κατιλίνα· καὶ γὰρ, ἐπειδὴ ὁ κίνδυνος ἦτο μόνον ἔνδον τῆς Ρώμης, ἔστω δὲ καὶ εἰς τινὰ ἐπαρχίαν τῆς Ἰταλίας, μὲ τὴν ἀπεριόριστον ἐξουσίαν, οἷαν οἱ νόμοι ἐναπιστεύοντο εἰς τὸν δικτάτορα, ὁ δικτάτωρ ἠδύνατο νὰ δια-

σκεδάση εύκόλως τήν συνωμοσίαν, ἥτις δέν ἐσθιάσθη, εἰμή ἔκ τινος συνδρομῆς εὐτυχιῶν, τὰς ὁποίας οὐδέποτε ἡ ἀνθρωπίνη φρόνησις κ δύνατο νά ἐλπίση.

§ 397. Ἀντί δὲ τούτου, ἡ γερουσία εὐχαριστήθη νά παραδώσῃ ὅλον τὸ κράτος τῆς εἰς τοὺς ὑπάτους· ὅθεν συνέβη ὅτι ὁ Κικέρων, διὰ νά ἐνεργήσῃ δραστηρίως, ἠναγκάσθη νά ὑπερβῆ τοῦτο τὸ κράτος εἰς ἓνα ἄρθρον ἐκ τῶν κυριωτάτων· καὶ ὅτι, ἀν οἱ πρότοι ἐνθουσιασμῶι τῆς χαρᾶς ἀπέδειξαν εὐπρόσδεκτον τὸ διαπολίτευμά του, δικαίως ἔπειτα ἐζήτησαν παρ' αὐτοῦ λόγον τοῦ αἵματος τῶν παλιτῶν, τοῦ ἐκχυθέντος παρὰ τοὺς νόμους· ὑπερ δέν κ δύνατο νά μεμφθῶσιν εἰς δικτάτορα. Ἀλλ' ἡ εὐγλωττία τοῦ ὑπάτου ἔσυρε πάντας· καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος, καίτοι Ρωμαῖος, προτιμήσας τήν δόξαν τοῦ μάλλον ἢ τὴν πατρίδα του, δέν ἐζήτηι τόσον τὸ νομιμώματον καὶ ἀσφαλέστατον μέσον τοῦ νά σωθῆ ἡ ἐπικράτεια, ὅσον τὸ μέσον τοῦ νά λάβῃ αὐτὸς ὅλην τὴν τιμὴν ταύτης τῆς ὑποθέσεως (1). Ὅθεν ἐτιμώθη μὲν δικαίως ὡς ἐλευθερωτῆς τῆς Ρώμης, ἐτιμωρήθη δὲ πάλιν δικαίως ὡς παραβάτης τῶν νόμων. Ὅσον λαμπρὰ καὶ ἀν ἐγένεν ἡ ἀνάκλησις του, εἶναι βέβαιον ὅτι ἐγένε κατά χάριν.

(1) Ὅπερ δέν κ δύνατο νά ἐλπίση ὁ Κικέρων, προβάλλων δικτάτορα, καὶ μὴ τολμῶν νά ὀνομάσῃ ἑαυτὸν, καὶ μὴ θυνάμενος νά ἦναι βέβαιος ὅτι ὁ σύναρχός του ἔθελε τὸν ὀνομάσει αὐτόν.

§ 398. Ὅπως δὲ καὶ ἀν ἐγχειρισθῆ αὕτη ἡ μεγίστη ἐπιστάσις, εἶναι ἀναγκαῖον νά διορισθῆ ἡ διαμονή τῆς εἰς διορίαν συντομωτάτην, ἥτις νά μὴ δύνηται ποτε νά παρεκταθῆ· ἐν γὰρ ταῖς κρίσιμοις στιγμαῖς, καθ' ἃς γίνεται ἀνάγκη νά διορισθῆ δικτατορία, ἡ ἐπικράτεια εὐθὺς ἢ καταστρέφεται, ἢ σώζεται· παρελθούσης δὲ τῆς κατεπειγούσης χρείας, ἡ δικτατορία γίνεται τυραννική, ἢ ματαιία. Ἐν Ρώμῃ οἱ δικτάτορες, διοριζόμενοι μόνον διὰ ἕξι μῆνας, οἱ περισσότεροι αὐτῶν ἔκαμαν παραίτησιν πρὸ τῆς ἀφίξεως τῆς διορίας. Ἀν δὲ ἡ διορία ἦτο διεξοδικωτέρα, ἴσως ἐπεχειρίζοντο νά τὴν παρεκτείνωσι περισσότερο, ὡσπερ ἔπραξεν ἡ δεκανθρία τὴν διορίαν ἐνὸς ἔτους. Ὁ δικτάτωρ εἶχε τὸν καιρὸν μόνον νά ἐπιμεληθῆ τὴν χρείαν, δι' ἣν ἐκλέχθη, δέν εἶχε καιρὸν νά στοχασθῆ ἄλλους σκοπούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΙΜΗΤΙΚΗΣ ΔΡΧΗΣ (DE LA CENSURE).

§ 399. Ὡσπερ ἡ ὁμολογία τῆς γενικῆς βελήσεως γίνεται διὰ τοῦ νόμου, οὕτως ἡ ὁμολογία τῆς δημοσίας κρίσεως γίνεται διὰ τῆς τιμήσεως. Τὸ δημόσιον φρόνημα εἶναι εἶδος νόμου, τοῦ ὁποίου ὁ τιμητῆς εἶναι ὑπουργός, ἢ ἐκτελεστής, καὶ τὸ προσαρμόζει αὐτὸς εἰς τὰς ἰδιαι-

τέρως περιστάσεις, καθὼς ὁ ἡγεμὼν προσαρμόζει τοὺς νόμους.

§ 400. Τὸ τιμητικὸν ἄρα δικαστήριον δὲν ἐξουσιάζει τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ τὸ ὁμολογεῖ· καὶ ὅταν ἀπομακρυνθῇ τούτου τοῦ φρονήματος, αἱ ἀπιδράσεις του εἶναι εὐθύς μάταιαι καὶ ἀνευ αποτελέσματος.

§ 401. Εἶναι ἀνωφελές νὰ διακρίνωμεν τὰ ἔθνη ἐνὸς ἔθνους καὶ τὰ τιμώμενα παρ' αὐτοῦ· καθότι πάντα ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὴν αὐτὴν ἠθικὴν βᾶσιν, καὶ συγχέονται ἀναγκαιῶς. Περὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν οὐχ ἡ φύσις, ἀλλ' ἡ ἰδέα ἀποφασίζει τὴν ἐκλογὴν τῶν ἠθῶν τῶν ἀνθρώπων ἄρα τὰς ἰδέας τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὰ ἔθνη καθαρισσθήσονται ἀφ' ἑαυτῶν. Οἱ ἄνθρωποι ἀγαπῶσι πάντοτε τὸ καλόν, ἢ τὸ νομιζόμενον καλόν· ἀλλ' ἀπατῶνται κατὰ τὴν κρίσιν· τὴν κρίσιν ἄρα χρεῖα νὰ διευθύνῃς. Ὅστις κρίνει παρὶ τῶν ἠθῶν, κρίνει περὶ τῆς τιμῆς· ὅστις δὲ κρίνει περὶ τῆς τιμῆς, λαμβάνει τὸν νόμον τῆς ἐκ τοῦ δημοσίου φρονήματος.

§ 402. Αἱ ἰδέαι ἐκάστου λαοῦ γεννῶνται ἐκ τοῦ πολιτικοῦ του συστήματος· κατὰ τοῦ νόμου μὴ διατάττουτος τὰ ἔθνη, ἡ νομοθεσία ἴσως τὰ γεννᾷ· ὅταν δὲ ἡ νομοθεσία ἀσθενῇ, τὰ ἔθνη διαφθείρονται· ἀλλὰ τότε ἡ κρίσις τῶν τιμητῶν δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ὅ,τι δὲν κατόρθωσεν ἡ ἰσχὺς τῶν νόμων.

§ 403. Ἐκ τούτου ἐπιτεταῖ ὅτι ἡ τιμητεία δύναται νὰ ἦναι ἀναγκαῖα πρὸς διαφύλαξιν τῶν ἠθῶν, οὐδέ-

ποτε δὲ πρὸς ἀνασύστασίν των. Καταστήσατε τιμητάς, ἐν ἔσῳ ἰσχύουσιν οἱ νόμοι· ὅταν γὰρ οἱ νόμοι ἀσθενήσωσι, πάντα ἀπωλείσθησαν· οὐδὲν νόμιμον ἔχει τοῦ λοιποῦ ἰσχύν, ὅταν οἱ νόμοι δὲν ἔχωσιν.

§ 404. Ἡ τιμητεία διασώζει τὰ ἔθνη, κωλύουσα τὰ φρονήματα ἀπὸ τοῦ νὰ διαφθορώσι, καὶ διαφυλάττουσα τὴν εὐθύτητά των διὰ σοφῶν προσαρμοσέων, ἐνίοτε δὲ μάλιστα καὶ στερεόνουσα αὐτὰ, ὅταν ἦναι ἀκόμη ἀθέβαια. Ἡ συνήθεια τῶν δευτέρων εἰς τὰς μονομαχίας, προηγμένη μέχρι μανίας ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Γαλλίας, κατελύθη διὰ τούτων μόνων τῶν λέξεων ἐνὸς διατάγματος τοῦ βασιλέως· «Περὶ δὲ τῶν ἐχόντων τὴν ἀνανδρίαν νὰ προσκαλώσι δευτέρους». Αὕτη ἡ κρίσις προλαμβάνουσα τὴν κρίσιν τοῦ κοινοῦ, τὸ κατέπεισεν εὐθύς. Ἀλλ' ὅταν τὰ αὐτὰ διατάγματα ἠθέλησαν νὰ ἀποφασίσουσιν ὅτι ἦτον ἀνανδρία καὶ τὸ μονομαχεῖν, ὕπερ εἶναι μὲν ἀληθές, ἐναντίον δὲ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην, τὸ κοινόν περιφρόνησε ταύτην τὴν ἀπόφασιν, περὶ τῆς ὁποίας ἡ κρίσις του ἦτον ἤδη ἐστερευμένη.

§ 405. Εἶπον ἀλλαχοῦ (1) ὅτι τὸ δημοσίον φρόνημα, ἐπειδὴ δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν βίαν, δὲν χρειάζεται κανένα ἔχνος βίας εἰς τὸ δικαστήριον τὸ κατεστημένον εἰς τὸ

(1) Ὑποδεικνύω μόνον ἐν τούτῳ τῷ κεφαλαίῳ πρῶγμα, ὕπερ ἐπραγματεύθην διεξοδικώτερα ἐν τῇ πρὸς τὸν M. d'Alambert ἐπιστολῇ μου.

νά επιτροπεύη τοῦτο τὸ φρόνημα. Εἶναι ὑπερθαύμαστος ἡ τέχνη μὲ τὴν ὁποῖαν τοῦτο τὸ ἐλατήριον, τὸ πάντῃ ἀγνοούμενον παρὰ τῶν νεωτέρων, ἐβάλλετο εἰς ἐνέργειαν παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, ἔτι δὲ μᾶλλον παρὰ τοῖς Λακεδαιμονίοις.

§ 406. Ἄνθρωπός τις κακοήθης ἐπρόβαλεν ὠφέλιμόν τινα γνώμην εἰς τὴν βουλὴν τῆς Σπάρτης· οἱ ἔφοροι, χωρὶς νὰ τὴν δεχθῶσιν, ἐπρόσταξαν καὶ ἐπροβλήθη ἡ αὐτὴ γνώμη παρὰ τινος πολίτου ἐναρέτου. Ὅποια τιμὴ διὰ τοῦτον, ὅποια δυσφημία διὰ τὸν ἕτερον, χωρὶς νὰ δοθῇ οὔτε μέρψις, οὔτε ἔπαινος, εἰς οὐδέτερον αὐτῶν! Τινὲς μέθυσοι Σάμιοι (1) ἐμόλυναν τὸ βουλευτήριον τῶν ἐφόρων· τῇ ἐπαύριον διατάγματι δημοσίῳ ἐκηρύχθη, « Ἐξεστὶ Σαμίους ἀσχημονεῖν ». Τιμωρία πραγματικὴ δὲν εἶχε ἦτον τόσον αὐστηρὰ, ὅσον αὕτη ἡ ἀτιμωρησία. Ὅτε ἡ Σπάρτη ἀπεφάσισε τί ἐστίν, ἢ τί οὐκ ἔστι τιμιον, ἡ Ἑλλάς δὲν ἐζήτει δευτέραν δίκην τῆς ἀποφάσεως ταύτης.

(1) Ἦσαν ἐξ ἄλλης νήσου, τὴν ὁποῖαν ἡ λεπτὴ αἰτιολογικότης τῆς γλώσσης μας ἀπαγορεύει τὸ νὰ ἀναφέρωμεν ὀνομαστικῶς ἐν ταύτῃ τῇ περιστάσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ.

§ 407. Οἱ ἄνθρωποι κατ' ἀρχὰς δὲν εἶχον ἄλλους βασιλεῖς εἰμὴ τοὺς θεοὺς, οὐδ' ἄλλην ἡγεμονίαν εἰμὴ τὴν θεοκρατικὴν. Ἐσυλλογίσθησαν, ὡς ὁ Καλυγῶλας (1), καὶ τότε ἐσυλλογίζοντο ὀρθῶς. Χρειάζεται πολυχρόνιος αλλοίωσις φρονημάτων καὶ ἰδεῶν, ἕως ἔτου νὰ ἀποφασίσωσι νὰ λάβωσιν ἁμοιῶν των ὡς κύριόν των, καὶ νὰ ἐλπίσωσιν ὅτι εἰς εὐχарιστηθῶσιν.

§ 408. Ἐκ τοῦδε μόνον, ὅτι ἔταπτον τὸν θεὸν εἰς τὴν κεφαλὴν ἐκάστης πολιτικῆς κοινωνίας, ἐπηρεασθῆσε τὸ νὰ ᾔνοι τῶσι θεοὶ, ἔσοι καὶ λαοί. Δύο λαοὶ ἀλλότριον πρὸς ἀλλήλους, καὶ σχεδὸν ἀείποτε πολέμιοι, δὲν ἐδυνήθησαν ἐπὶ πολὺν καιρὸν νὰ γνωρίσωσι τὸν αὐτὸν δεσπότην· δύο στρατεύματα, συγκροτοῦντα μάχην, δὲν δύνανται νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχηγόν. Τοιοῦτατρόπως, ἐκ τῶν ἐθνικῶν διαιρέσεων ἐπρόκυψεν ἡ πολυθεΐα, καὶ ἐκ τούτου ἡ θεολογικὴ καὶ πολιτικὴ ἀντιπάθεια, ἥτις εἶναι φύσει ἡ αὐτὴ, ὡς ῥηθήσεται κατωτέρω.

§ 409. Ἡ φαντασία τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ νὰ εὕρισκωσι

(1) Ἰδὲ § 11.

τοὺς θεοὺς παρά τοις βαρβάρους ἔθνεσι, προῆλθεν ἐκ τῆς φαντασίας, τὴν ὁποίαν εἶχον ὁμοίως εἰς τὸ νῦν θεωρῶνται ὡς φυσικοὶ κυριάρχαι τούτων τῶν λαῶν. Ἄλλ' ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ἡμερῶν εἶναι πολυμάθεια καταγέλαστος ἢ περὶ τῆς ταυτότητος τῶν θεῶν τῶν διαφόρων ἔθνων, ὡσπερ εἰ ὁ Μολῶχ, καὶ ὁ Σατουῦργος, καὶ ὁ Κρόνος ἐδύναντο νῦν ἦναι ὁ αὐτὸς θεός· ὡσπερ εἰ ὁ Βάαλ τῶν Φοινίκων, καὶ ὁ Ζεὺς τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὁ Ἰαὺπιτερ τῶν Λατίνων ἐδύναντο νῦν ἦναι ὁ αὐτὸς θεός· ὡσπερ εἰ ἐδύνατο νῦν μείνη τι κοινὸν εἰς ὅντα φανταστά, φέροντα ὀνομασίας διαφόρους.

§ 410. Ἐάν δέ τις ἐρωτήσῃ, διὰ τί ἐν τῇ πολυθεΐᾳ, καθ' ἣν ἐκάστη ἐπικράτεια εἶχε τὴν λατρείαν τῆς καὶ τοὺς θεοὺς τῆς, δὲν ὑπῆρχον πόλεμοι θρησκείας; Ἀπακρίνομαι ὅτι δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἐκάστη ἐπικράτεια, ἔχουσα ἴδιον θρησκείαν, ὡς καὶ πολίτευμα ἴδιον, δὲν διεχώριζε τοὺς θεοὺς τῆς ἀπὸ τῶν νόμων τῆς. Ὁ πολιτικός πόλεμος ἦτο καὶ θεολογικός· αἱ περιοχαὶ τῶν θεῶν περιορίζοντο, ἔν' οὕτως εἶπω, ὑπὸ τῶν ὀρίων τῶν ἔθνων. Ὁ θεὸς ἑνὸς λαοῦ δὲν εἶχε κανένα δικαίωμα ἐπὶ τοὺς ἄλλους λαοὺς. Οἱ θεοὶ τῶν ἔθνικῶν ἦσαν θεοὶ ζηλότυποι· διεμοιράζοντο μεταξὺ των τὸ βασίλειον τοῦ κόσμου. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Μοῦσῆς καὶ ὁ Ἑβραϊκὸς λαὸς εἶχον ἐνίσταται τοιαύτην ἰδέαν, ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ θεοῦ τοῦ Ἰσραὴλ. Ἐθεώρουν μὲν τῇ ἀληθείᾳ ὡς μηδένας τοὺς θεοὺς τῶν Χανααναίων, λαῶν καταδεδικασμένων, καὶ

ἀφιερωμένων εἰς τὴν ἐξώλειαν, καὶ τῶν ὁποίων ἐμελλοῦσι οἱ Ἑβραῖοι νῦν πάρωσι τὸν τόπον. Ἄλλ' ἴδετε πῶς ἀμίλου περὶ τῶν θεοτήτων τῶν γειτνιαζόντων λαῶν, τοὺς ὁποίους ἦτον ἀπηγορευμένου νῦν πολεμήσωσιν. « Ἢ κτήσις τῶν ὑπαρχόντων τοῦ Χαμῶ θεοῦ σας, ἔλεγεν ὁ Ἰεφθάε πρὸς τοὺς Ἀμμωνίτας, δὲν σᾶς ὀφείλεται νομίμως; » Κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ἡμεῖς νεκτήμεθα τοὺς τόπους, ὅσους ὁ νικητὴς θεὸς ἡμῶν ἀπέκτησε (1). Τοῦτο ἦτο, μοὶ φαίνεται, μία ἰσότης καλὰ δι-εγνωσμένη μεταξὺ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Χαμῶ, καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ θεοῦ τοῦ Ἰσραὴλ.

§ 411. Ἄλλ' ὅτε οἱ Ἑβραῖοι, ὑπαταχθέντες εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Βαβυλώνης καὶ ἔπειτα εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Συρίας, ἐθέλησαν νῦν ἐπιμείνωσιν εἰς τὸ νῦν μὴ γνωρίσωσιν ἄλλον θεὸν παρά τὸν ἰδικόν των, τότε αὕτη ἡ ἔρρησις,

(1) Nonne ea quæ possidet Chamos, deus tuus, tibi jure debentur! Τοιοῦτον εἶναι τὸ κείμενον τῆς Βουλγάτας. Ὁ δὲ πατὴρ de Carrières μετέφρασε· « Ne croyez-vous avoir droit de posséder ce qui appartient à Chamos votre Dieu? Ἦγουν, δὲν πιστεύετε ὅτι ἔχετε δικαίωμα νῦν ἐξουσιάζητε ὅσα εἶναι κτήματα τοῦ Χαμῶ τοῦ θεοῦ σας; » Ἀγνοῶ τὴν ἰσχὺν τοῦ Ἑβραϊκοῦ κειμένου· ἀλλὰ βλέπω ὅτι εἰς τὴν Βουλγάταν ὁ Ἰεφθάε γνωρίζει ἴσως τὸ δικαίωμα τοῦ θεοῦ Χαμῶ, καὶ ὅτι ὁ Γάλλος μεταφραστὴς ἐξασθενίζει ταύτην τὴν γνώρισιν μὲ ἓνα selon vous, (καθ' ὑμᾶς) ὑπερ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ λατινικῷ.

θεωρηθεῖσα ὡς ἐπανάστασις κατὰ τοῦ νικητοῦ, ἐπέφερε κατ' αὐτῶν ὅσους καταδιωγμούς ἀναμνήσκωμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ των, καὶ τῶν ὁποίων οὐδὲν ἄλλο παράδειγμα φαίνεται πρὸ τῆς χριστιανοσύνης (1).

§ 412. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐκάστη θρησκεία ἦτο συνδευμένη μόνον καὶ μόνον μὲ τοὺς νόμους τῆς ἐπικρατείας, ἧτις τὴν διώριζε, δὲν ὑπῆρχεν ἄλλος τρόπος τοῦ μεταρρυθμίζειν ἕνα λαὸν εἰς ἄλλην θρησκείαν, εἰμὴ τὸ νὰ τὴν ὑποθουλώσωσιν, οὔτε ἄλλοι ἀπόστολοι καὶ ἱεροκήρυκες, εἰμὴ οἱ ἑνοπλοὶ κατακτηταί· καὶ ἐπειδὴ ἡ ὑποχρέωσις τοῦ νὰ ἀλλάξωσι τὴν θρησκείαν ἦτον ὁ νόμος τῶν νικηθέντων, ἔπρεπε νὰ γένη ἡ νίκη πρὸ τοῦ περὶ θρησκείας λόγου. Οὐ μόνον δὲν ἐμάχοντο οἱ ἄνθρωποι ὑπὲρ τῶν θεῶν, ἀλλ', ὡς περ παρ' Ὀμήρῳ, οἱ θεοὶ ἐμάχοντο ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων· ἕκαστος ἐζήτει παρὰ τοῦ θεοῦ του τὴν νίκην, καὶ τὴν ἐπλήρως μὲ νέα συσιαστήρια. Οἱ Ῥωμαῖοι, πρὶν λάβωσι φρούριόν τι, ἐπρόσταττον τοὺς θεούς του νὰ τὸ ἐγκαταλείψωσιν· ὅτε δὲ ἄφησαν εἰς τὸν Τάραντα τοὺς παρωργισμένους θεούς του, τοὺς θεώρουν ὡς ὑποτεταγμένους εἰς τοὺς ἰδικούς των, καὶ βεβιασμένους νὰ τοὺς προσκυνήσωσιν· ἀφίκαν δὲ

(1) Ἔναι ἐναργέστατον ὅτι ὁ πόλεμος τῶν Φωκίων, ὁ ἐπικληθεὶς ἱερός πόλεμος, δὲν ἦτο πόλεμος θρησκείας· εἶχε προκείμενον τὸ νὰ τιμωρήσῃ ἱεροσόλους, ἀλλ' οὐχὶ τὸ νὰ καθυποτάξῃ κακοπίστους.

δὲ εἰς τοὺς νικηθέντας τοὺς θεούς των, καθὼς καὶ τοὺς νόμους των. Ἐνας στέφανος εἰς τὸν Καπιτωλίῳ Δία ἦτο πολλάκις ὁ μόνος φόρος, τὸν ὁποῖον ἀπήτουν.

§ 413. Ἐλευταῖον, ἀφ' οὗ οἱ Ῥωμαῖοι ἐξέτινον μετὰ τοῦ κράτους των καὶ τὴν θρησκείαν των, καὶ τοὺς θεούς των, καὶ πολλάκις αὐτοὶ ἐδέχθησαν τοὺς θεούς τῶν νενικημένων, θίδοντες εἰς τοὺς θεούς καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ δικαιώμα τῆς πολιτείας, τὰ ἔθνη τούτου τοῦ ὑπερμεγέθους κράτους εὐρέθησαν ἀνεπαισθήτως ἔχοντα πλῆθος θεῶν καὶ θρησκειῶν τῶν αὐτῶν σχεδὸν πανταχοῦ· καὶ ἰδοὺ πῶς ἡ πολυθεία ἐγνωρίσθη τελευταῖον εἰς τὸν κόσμον ὡς μία καὶ μόνη θρησκεία.

§ 414. Ἐν ταύταις ταῖς περιστάσεσιν ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐσύστησεν ἐπὶ τῆς γῆς βασιλείου πνευματικόν, ὅπερ, διαχωρίζον τὸ θεολογικὸν σύστημα ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ, κατέπαυσε τὴν ἐπικράτειαν ἀπὸ τοῦ νὰ ᾔνοι μία, καὶ ἐπροξένησε τὰς ἐνδομύχους διαιρέσεις, αἵτινες δὲν ἔλειψάν ποτε ἀπὸ τοῦ νὰ διαταράττωσι τοὺς χριστιανούς. Ὅθεν, ἐπειδὴ αὕτη ἡ νεοφανῆς ἰδέα βασιλείου, οὐκ ὄντος ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, δὲν ἐνδυνάθη ποτὲ νὰ ἔμβῃ εἰς τὴν κεφαλὴν τῶν ἐθνικῶν, θεώρησαν πάντοτε τοὺς χριστιανούς ὡς ἀληθεῖς ἀντάρτας, ζητοῦντας ἐν ὑποταγῇ ὑποκριτικῇ τὸ μέσον τοῦ νὰ γένωσιν αὐτεξούσιοι καὶ δεσπότες, καὶ νὰ ἀρπάξωσιν ἐπιθεξίως τὴν ἐξουσίαν, τὴν ὁποίαν ἐπροσποιοῦντο ὅτι ἐσέβαντο ἐν τῇ ἀσθενείᾳ των. Τοιαύτη ἐστάθη ἡ αἰτία τῶν καταδιωγμῶν.

§ 415. Ὅπερ οἱ ἔθνικοὶ ἐφοβήθησαν, συνέβη· τότε πάντα μετεμνηρόθησαν· οἱ ταπεινοὶ χριστιανοὶ μετέβαλον τὴν ὀμιλίαν των, καὶ μετ' ὀλίγον ἐφάνη τοῦτο τὸ ὑπονομιζόμενον βασίλειον τοῦ ἄλλου κόσμου ὅτι ἔγινεν ὑπὸ ἀρχηγῆ ὀρατῆ σφοδρῶτάτη καταδυνάστευσις ἐν τῷ παρόντι κόσμῳ.

§ 416. Καὶ ὅμως, ἐπειδὴ ἐξηκολούθησαν νὰ ὑπάρχωσιν ἡγεμόν καὶ νόμοι κοινωνικοὶ, προέκυψεν ἐκ ταύτης τῆς διπλῆς δυνάμεως (πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς) συμπλοκὴ διηνεκῆς διαδικασίας, ἥτις ἀποκατέστησεν ἀδύνατον πᾶσαν χρηστὴν πολιτικὴν εὐταξίαν ἐν ταῖς χριστιανικαῖς ἐπικρατείαις· καὶ δὲν ἐδυνήθησαν ποτε οἱ ἄνθρωποι νὰ καταλάβωσιν εἰς τίνα ἄρα, εἰς τὸν ἡγεμόνα, ἢ εἰς τὸν ἱερέα, ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ ὑπακούωσι.

§ 417. Πολλὰ ἔθνη ὅμως καὶ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ, καὶ τῶν περὶ αὐτὴν, ἠθέλησαν νὰ διαφυλάξωσιν, ἢ νὰ καταστήσωσι πάλιν, τὸ παλαιὸν σύστημα· ἀλλ' ἀπέτυχον· τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκυρίευσεν πάντα· ἡ ἱεραρχία ἔμεινεν ἢ ἔγινε πάλιν ἀνεξάρτητος ἐκ τοῦ κυριάρχου, ἄνευ συνδέσμου ἀναγκαίου μετὰ τοῦ σώματος τῆς ἐπικρατείας. Ὁ Μωάμεθ εἶχε θεωρίαν ὑγεστάτας, καὶ ἔδωκε στερεὰ τὸ πολιτικὸν του σύστημα· καὶ ἐν ᾧσιν ἡ μορφή τοῦ πολιτεύματός του διατηρήθη ἐπὶ τῶν Καλιφῶν, τῶν διαδόχων του, τὸ πολίτευμα τοῦτο ἦτο κατ' ἀκρίβειαν ἐν καὶ μόνον, καὶ χρηστὸν κατὰ τοῦτο. Ἀλλ' οἱ Ἄραβες, φθάσαντες εἰς ἀκμὴν λαμπρὰν, καὶ γενό-

μενοι λόγιοι, καὶ πεπολιτευμένοι, καὶ μαθητικοὶ, καὶ ἄνδρες, ὑπαδουλώθησαν ὑπὸ βαρβάρων· τότε ἡ διαίρεσις μεταξὺ τῶν δύο δυνάμεων ἄρχισε πάλιν· καίτοι δὲ ἐπιφανομένη παρὰ τοῖς χριστιανοῖς μᾶλλον ἢ παρὰ τοῖς Πρωσμεθανοῖς, ὑπάρχει ὅμως καὶ παρ' αὐτοῖς, μάλιστα δὲ ἐν τῇ αἵρέσει τοῦ Ἄλῃ· εἰς δὲ τινὰς ἐπικρατείας, οἷον εἰς τὴν Περσίαν, εἶναι ἀείψατα φανερά.

§ 418. Παρ' ἡμῶν, οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀγγλίας ἐκηρύχθησαν ἀρχηγοὶ τῆς ἐκκλησίας· τὸ αὐτὸ ἔπραξαν καὶ οἱ Κεζάραι τῆς Ρωσσίας· ἀλλὰ διὰ ταύτης τῆς ἐπωνυμίας ἔγιναν μᾶλλον ὑπουργοὶ τῆς ἐκκλησίας, ἢ κύριοι αὐτῆς, ἀπέκτησαν μᾶλλον τὴν δύναμιν τοῦ νὰ τὴν διασώζωσιν, ἢ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ τὴν μεταβῆθῃ· δὲν εἶναι νομοθέται τῆς, ἀλλ' ἡγεμόνες. Πανταχοῦ, εὖθα οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἀποτελοῦσι σῶμα (1), εἶναι κύριοι καὶ νομοθέται ἐν τῷ ἔργῳ των. Ὑπάρχουσιν ἄρα δύο δυν-

(1) Σημειωτέον ὅτι δὲν συνδέουσι τόσοσ τοῦ ἐκκλησιαστικὸν κλήρον εἰς ἓνα σῶμα συνελεύσεις ἐπίτιδες, καθὼς εἶναι αἱ ἐν Γαλλίᾳ, ὅσων ἡ κοινωνία τῶν ἐκκλησιῶν. Ἡ κοινωνία, καὶ τὸ ἔξω τῆς κοινωνίας, ἡγήσων ὁ ἀφορισμός, εἶναι τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον τοῦ ἱεροῦ κλήρου, σύμβολον δι' οὗ θὰ εἶναι πάντοτε κύριος τῶν λαῶν καὶ τῶν βασιλέων. Πάντες οἱ ἱερεῖς, ὅσοι εἶναι τῆς αὐτῆς κοινωνίας, εἶναι συμπολίται, καὶ ἐὰν ἦναι ἐκ τῶν δύο περάτων τῆς οἰκουμένης. Τοῦτο τὸ ἐφεύρεμα εἶναι μέγα ἀριστούργημα πολιτικόν. Οὐδὲν τοιοῦτον ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν ἔθνικῶν ἱερέων· διὸ οὐδέποτε ἔστησαν σῶμα ἱεροῦ κλήρου.

νόμεις, δύο κυριάρχαι, καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ, ὡς καὶ ἄλλαχοῦ.

§ 419. Ἐκ πάντων τῶν χριστιανῶν συγγραφέων μόνον ὁ φιλόσοφος Ὄββης εἶδε καλὰ τὸ κακὸν καὶ τὴν θεραπείαν του, καὶ ἐτόλμησε νὰ προβάλῃ νὰ ἐνώσῃσι τὰς δύο κεφαλὰς τοῦ ἀετοῦ, καὶ νὰ ἀναγάγῃσι πάντα εἰς τὴν πολιτικὴν μονάδα, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδέποτε ἐπικράτεια, οὔτε ἡγεμονία θὰ συστηθῇ καλῶς. Ἀλλὰ δὲν εἶδεν ὅτι τὸ κυριευτικὸν πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ ἦτον ἀσυμβίβαστον μὲ τὸ σύστημά του, καὶ ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ ἱερέως θὰ εἶναι πάντοτε ἰσχυρότερον τοῦ συμφέροντος τῆς ἐπικρατείας. Ἀποκατέστησαν δὲ μισητὴν τὴν πολιτικὴν τούτου τοῦ ἀνδρός οὐ τοσοῦτον ὅσα φρικτὰ καὶ ψευδῆ ἐμπεριέχει, ὅσον ὅσα ὀρθὰ καὶ ἀληθῆ (1).

§ 420. Νομίζω δὲ ὅτι, ἀναπτύσσων τις ἐπὶ τοιαύτη θεωρίᾳ τὰ ιστορούμενα, δύναται νὰ ἀνατρέψῃ εὐκόλως τὰ ἀντίκαλα φρονήματα τοῦ Βαῦλου (Bayle), καὶ τοῦ Οὐαρβούρτωνος (Warburton), ὧν ὁ μὲν διῆσχυρίζεται

(1) Ἴδε, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐν τινι ἐπιστολῇ τοῦ Γροτίου πρὸς τὸν ἀδελφόν του ἀπὸ 11 Ἀπριλίου 1643, ὅσα οὗτος ὁ πολυμαθὴς ἀνὴρ ἐγγράνει, καὶ ὅσα μέμφεται ἐν τῷ παρὰ τοῦ Ὄββου βιβλίῳ de cive (περὶ πολίτου). Εἶναι δ' ἀληθές ὅτι ἐκ συγκαταβατικῆς διαθέσεως φαίνεται ὅτι συγχωρεῖ εἰς τὸν συγγραφέα τὸ καλὸν χάριν τοῦ κακοῦ· ἀλλ' οὐ πάντας ἔχουσι τὴν αὐτὴν συγκατάβασιν.

ὅτι οὐδεμία θρησκεία εἶναι ἀναγκαία εἰς τὸ πολιτικὸν σῶμα· ὁ δὲ Οὐαρβούρτων ἐξ ἐναντίας, ὅτι ὁ χριστιανισμὸς εἶναι τὸ στερεώτατόν του στήριγμα. Δύναται γὰρ νὰ ἀποδειχθῇ εἰς μὲν τὸν Βαῦλον ὅτι οὐδέποτε ἐπικράτεια ἐθεμελιώθη, χωρὶς νὰ χρησιμεύσῃ ἡ θρησκεία ὡς βῆσις· εἰς δὲ τὸν ἕτερον, ὅτι ὁ χριστιανικὸς νόμος εἶναι κατ' αὐτὸ ἐπιβλαβὴς μᾶλλον ἢ ὠφέλιμος εἰς τὴν ἰσχυρὰν σύγκρασιν τῆς ἐπικρατείας. Διὰ νὰ μὲ ἐννοήσωσι δὲ, χρεῖα μόνον νὰ δώσω περισσοτέρων ἀκρίβειαν εἰς τὰς πολλὰ ἀσυστάτους περὶ θρησκείας ἰδέας, τὰς ἀναγομένας εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος.

§ 421. Ἡ θρησκεία, θεωρουμένη ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἐταιρίαν, ἥτις εἶναι ἢ γενικὴ, ἢ ἰδιαιτέρα, δύναται καὶ αὐτὴ νὰ διακριθῇ εἰς δύο εἴδη, ἥγουν εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὴν τοῦ πολίτου. Ἡ μὲν πρώτη, ἄνευ ναῶν, ἄνευ βωμῶν, ἄνευ τελετῶν καὶ τυπικῶν, περιορισμένη εἰς τὴν λατρείαν τὴν καθαρῶς ἐσωτερικὴν τοῦ ὑπερτάτου Θεοῦ, καὶ εἰς τὰ αἰῶνια καθήκοντα τῆς ἠθικῆς, εἶναι ἡ καθαρὰ καὶ ἀπλῆ θρησκεία τοῦ εὐαγγελίου, ἡ ἀληθὴς θεολατρεία, καὶ τὴν ὁποίαν θυνάμεθα νὰ ἀποκαλέσωμεν θεῖον δικαίωμα φυσικόν. Ἡ δ' ἕτέρα, περιεσταλμένη εἰς ἓνα μόνον τόπον, δίδει εἰς αὐτὸν τοὺς Θεούς του, τοὺς ἰδίους προστάτας καὶ ἐφόρους του, ἔχει τὰ δόγματά της, καὶ τὰ τυπικά της, καὶ τὴν ἐξωτερικὴν της λατρείαν διορισμένην ὑπὸ νόμων· ἐξαιρουμένου τοῦ ἔθνους μόνου, ὑπὲρ τὴν ἀκολουθεῖ, πάντες οἱ

λοιποὶ θεωροῦνται ὑπ' αὐτῆς ὡς ἄπιστοι, καὶ ἀλλό-
τριτοι, καὶ βάρβαροι· δὲν ἐκτείνει τὰ χρέη καὶ τὰ δικαι-
ώματα τοῦ ἀνθρώπου περαιτέρω τῶν βωμῶν τῆς. Τοιαῦται
ἐχρημάτισαν πᾶσαι αἱ θρησκεῖαι τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν,
τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν θεῖον δικαίωμα κοι-
νωνικόν, ἢ θετικόν.

§ 422. Ὑπάρχει ἓνα τρίτον εἶδος θρησκείας ἀλλο-
κοτέρας, ἥτις διδουσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους δύο νομο-
θεσίας, δύο ἀρχηγούς, δύο πατρίδας, τοὺς καθυπο-
βάλλει εἰς χρέη ἀντικείμενα, καὶ τοὺς ἐμποδίζει ἀπὸ
τοῦ νὰ ᾔηται εὐλαβεῖς ἐν ταυτῷ καὶ πολῖται. Τοιαύτη
εἶναι ἡ θρησκεία τῶν Λαμάρδων, τοιαύτη εἶναι ἡ τῶν
Ιαπόνων, τοιοῦτος εἶναι ὁ ῥωμαϊκὸς χριστιανισμὸς. Ду-
νάμεθα νὰ τὴν ὀνομάσωμεν θρησκείαν τοῦ ἱερέως. Ἐξ
αὐτῆς προκύπτει ἓνα εἶδος δικαίωματος μικτοῦ καὶ ἀντι-
κοινωνικοῦ, ὑπερ οὐδὲν ἔχει ὄνομα.

§ 423. Θεωρούμενα πολιτικῶς ταῦτα τὰ τρία εἶδη
θρησκειῶν, καὶ τὰ τρία ἔχουσι τὰ ἐλαττώματά των. Τὸ
τρίτον ὅμως εἶναι τόσον ἐναργῶς ἀχρεῖον, ὥστε θὰ
χάσομεν τὸν καιρὸν, ἐὰν θελήσωμεν νὰ τὸ ἀποδεί-
ξωμεν. Πᾶν γὰρ ὅ,τι διασπᾷ τὴν κοινωνικὴν μονάδα,
δὲν ἀξίζει τίποτε· καὶ πᾶσα νομοθεσία, τάττουσα τὸν
ἄνθρωπον εἰς ἀντίθεσιν πρὸς ἑαυτόν, δὲν ἀξίζει τίποτε.

§ 424. Ἡ τοῦ δευτέρου εἶδους εἶναι μὲν καλὴ,
καθότι ἐνόησε τὴν θεῖαν λατρείαν, καὶ τὸν ἔρωτα τῶν
νόμων, καὶ ἀποκαθιστῶσα τὴν πατρίδα ὑποκείμενον τῆς

λατρείας τῶν πολιτῶν, τοὺς διδάσκει ὅτι ἡ πρὸς τὴν
ἐπικράτειαν ὑπουργία ἀναφέρεται πρὸς τὸν θεὸν τὸν
προστάτην αὐτῆς· εἶναι εἶδος θεοκρατίας, ἐν ᾗ δὲν πρέ-
πει νὰ ἔχωσιν ἄλλον ἀρχιερέα, εἰμὴ τὸν ἡγεμόνα, οὔτε
ἱερεῖς ἄλλους παρὰ τοὺς ἄρχοντας. Τότε, ὁ ἀποουήσκων
ὑπερ τῆς πατρίδος του, γίνεται μάρτυς· καὶ ἡ παράβασις
τῶν νόμων εἶναι ἀσέβεια· καὶ ἡ καθυποβολὴ τοῦ ἐνόχου
εἰς τὴν δημοσίαν κατάραν εἶναι, ὡσπερ εἰ ἀπερρίφθη εἰς
τὴν θεῖαν ὄργην, « ἀνάθεμα ἔστω ».

§ 425. Δὲν εἶναι δὲ καλὴ, καθότι, οὔσα θεμελιω-
μένη ἐπὶ τῇ πλάνῃ καὶ ἐπὶ τῇ ψεύδει, ἀπατᾷ τοὺς
ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἀποκαθιστᾷ μοιροπίστους, καὶ θεισι-
θαίμονας, καὶ πνέγει τὴν ἀληθῆ λατρείαν τῆς θεότητος
ἐν ματαίαις τελεταῖς. Εἶναι φαύλη πρὸς τούτοις, ὅταν,
γενομένη ζηλότυπος καθ' ὑπερβολὴν καὶ τυραννικὴ, ἀπο-
καθιστᾷ τὸν λαὸν αἰμοβόρον, καὶ ἀνεπίδεκτον ἀνεξιθρη-
σκείας, εἰς τρόπον ὥστε αὐτὸς δὲν πνέει εἰμὴ φόβους
καὶ σφαγὰς, καὶ πιστεύει ὅτι ἐργάζεται ἔργον θεάρεστον,
φονεύων πάντας, ὅσοι δὲν δέχονται τοὺς θεούς του. Τοῦτο
φέρει τὸν τοιοῦτον λαὸν εἰς κατὰστασιν φυσικὴν πολέμου
πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους, ἀλεθρίαν εἰς τὴν ἰδίαν του
ἀσφάλειαν.

§ 426. Μένει λοιπὸν ἡ θρησκεία τοῦ ἀνθρώπου, ἢ
ὁ χριστιανισμὸς, οὐχὶ ὁ σημερινός, ἀλλ' ὁ τοῦ εὐαγγ-
ελίου, ὅστις διαφέρει πολὺ. Δι' αὐτῆς τῆς ἀγίας, καὶ
ὑψηλῆς, καὶ ἀψευδοῦς θρησκείας, σί ἄνθρωποι, τέκνα τοῦ

λοιποὶ θεωροῦνται ὑπ' αὐτῆς ὡς ἄπιστοι, καὶ ἀλλό-
τριοι, καὶ βάρβαροι· δὲν ἐκτείνει τὰ χρέη καὶ τὰ δικαι-
ώματα τοῦ ἀνθρώπου περαιτέρω τῶν βωμῶν τῆς. Τοιαῦται
ἐχρημάτισαν πᾶσαι αἱ θρησκείαι τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν,
τὰς ὁποίας θυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν θεῖον δικαίωμα κοι-
νωνικόν, ἢ θετικόν.

§ 422. Ὑπάρχει ἓνα τρίτον εἶδος θρησκείας ἀλλο-
κοτέρας, ἥτις διδουσαι εἰς τοὺς ἀνθρώπους δύο νομο-
θεσίας, δύο ἀρχηγούς, δύο πατρίδας, τοὺς καθυπο-
βάλλει εἰς χρέη ἀντικείμενα, καὶ τοὺς ἐμποδίζει ἀπὸ
τοῦ νὰ ᾔηται εὐλαβεῖς ἐν ταυτῷ καὶ πολῖται. Τοιαύτη
εἶναι ἡ θρησκεία τῶν Λαμάρδων, τοιαύτη εἶναι ἡ τῶν
Ιαπόνων, τοιοῦτος εἶναι ὁ ῥωμαϊκὸς χριστιανισμὸς. Ду-
νάμεθα νὰ τὴν ὀνομάσωμεν θρησκείαν τοῦ ἱερέως. Ἐξ
αὐτῆς προκύπτει ἓνα εἶδος δικαιώματος μικτοῦ καὶ ἀντι-
κοινωνικοῦ, ὑπερ οὐδὲν ἔχει ὄνομα.

§ 423. Θεωρούμενα πολιτικῶς ταῦτα τὰ τρία εἶδη
θρησκειῶν, καὶ τὰ τρία ἔχουσι τὰ ἐλαττώματά των. Τὸ
τρίτον ὅμως εἶναι τόσον ἐναργῶς ἀχρεῖον, ὥστε θὰ
χάσομεν τὸν καιρὸν, ἐὰν θελήσωμεν νὰ τὸ ἀποδεί-
ξωμεν. Πᾶν γὰρ ὅ,τι διασπᾷ τὴν κοινωνικὴν μονάδα,
δὲν ἀξίζει τίποτε· καὶ πᾶσα νομοθεσία, τάττουσα τὸν
ἀνθρώπον εἰς ἀντίθεσιν πρὸς ἑαυτόν, δὲν ἀξίζει τίποτε.

§ 424. Ἡ τοῦ δευτέρου εἶδους εἶναι μὲν καλὴ,
καθότι ἐνόμει τὴν θεῖαν λατρείαν, καὶ τὸν ἔρωτα τῶν
νόμων, καὶ ἀποκαθιστῶσα τὴν πατρίδα ὑποκείμενον τῆς

λατρείας τῶν πολιτῶν, τοὺς διδάσκει ὅτι ἡ πρὸς τὴν
ἐπικράτειαν ὑπουργία ἀναφέρεται πρὸς τὸν θεὸν τὸν
προστάτην αὐτῆς· εἶναι εἶδος θεοκρατίας, ἐν ᾗ δὲν πρέ-
πει νὰ ἔχουσιν ἄλλον ἀρχιερέα, εἰμὴ τὸν ἡγεμόνα, οὔτε
ἱερεῖς ἄλλους παρὰ τοὺς ἄρχοντας. Τότε, ὁ ἀποουήσκων
ὑπερ τῆς πατρίδος του, γίνεται μάρτυς· καὶ ἡ παράβασις
τῶν νόμων εἶναι ἀσέβεια· καὶ ἡ καθυποβολὴ τοῦ ἐνόχου
εἰς τὴν δημοσίαν κατάραν εἶναι, ὡσπερ εἰ ἀπερρίφθη εἰς
τὴν θεῖαν ὄργην, « ἀνάθεμα ἔστω ».

§ 425. Δὲν εἶναι δὲ καλὴ, καθότι, οὔσα θεμελιω-
μένη ἐπὶ τῇ πλάνῃ καὶ ἐπὶ τῇ ψεύδει, ἀπατᾷ τοὺς
ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἀποκαθιστᾷ μοιροπίστους, καὶ θεισι-
θαίμονας, καὶ πνέγει τὴν ἀληθῆ λατρείαν τῆς θεότητος
ἐν ματαίαις τελεταῖς. Εἶναι φαύλη πρὸς τούτοις, ὅταν,
γενομένη ζηλότυπος καθ' ὑπερβολὴν καὶ τυραννικὴ, ἀπο-
καθιστᾷ τὸν λαὸν αἰμοβόρον, καὶ ἀνεπίδεκτον ἀνεξιθρη-
σκείας, εἰς τρόπον ὥστε αὐτὸς δὲν πνέει εἰμὴ φόβους
καὶ σφαγὰς, καὶ πιστεύει ὅτι ἐργάζεται ἔργον θεάρεστον,
φονεύων πάντας, ὅσοι δὲν δέχονται τοὺς θεοὺς του. Τοῦτο
φέρει τὸν τοιοῦτον λαὸν εἰς κατὰστασιν φυσικὴν πολέμου
πρὸς πάντας τοὺς ἄλλους, ἀλεθρίαν εἰς τὴν ἰδίαν του
ἀσφάλειαν.

§ 426. Μένει λοιπὸν ἡ θρησκεία τοῦ ἀνθρώπου, ἢ
ὁ χριστιανισμὸς, οὐχὶ ὁ σημερινός, ἀλλ' ὁ τοῦ εὐαγγ-
ελίου, ὅστις διαφέρει πολὺ. Δι' αὐτῆς τῆς ἀγίας, καὶ
ὑψηλῆς, καὶ ἀψευδοῦς θρησκείας, σί ἄνθρωποι, τέκνα τοῦ

αὐτοῦ Θεοῦ, γνωρίζονται πάντες ὡς ἀδελφοί· καὶ ἡ συν-
 δέουσα αὐτοῖς κοινότης οὔτε μετὰ θάνατον διαλύεται.

§ 427. Ἄλλ' αὕτη ἡ θρησκεία, μηδεμίαν ἔχουσα
 σχέσιν ἰδιαιτέραν πρὸς τὸ πολιτικὸν σῶμα, ἀφίνει εἰς
 τοὺς νόμους μόνην τὴν ἔσσην ἔχουσιν ἀφ' ἑαυτῶν δύ-
 ναμιν, χωρὶς νὰ προσθέσῃ εἰς αὐτοὺς κἀμμίαν ἄλλην·
 καὶ ἐκ τούτου ἕνας τῶν μεγίστων συνδέσμων τῆς ἰδιαι-
 τέρας κοινωνίας μένει ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἐκτός δὲ
 τούτου, ἀπὲρ τοῦ νὰ προσκολληθῇ τὰς καρδίας εἰς
 τὴν ἐπικράτειαν, τοὺς ἀποσπᾷ ἀπ' αὐτῆς, ὡς καὶ ἀπὸ
 πάντων τῶν γίνων πραγμάτων· δὲν γνωρίζω ἄλλο τι
 ἐναντιώτερον εἰς τὸ κοινωνικὸν πνεῦμα.

§ 428. Μᾶς λέγουσιν ὅτι λαὸς, συγκεκριημένος ἐξ
 ἀληθῶν χριστιανῶν, θὰ ἐσύσταινε τὴν ἐντελεστάτην
 ἢ δύναταί τις νὰ φαντασθῇ κοινότητα. Δὲν βλέπω εἰς
 ταύτην τὴν ὑπόθεσιν εἰρὴν μίαν μεγάλην δυσκολίαν,
 δηλαδὴ ὅτι κοινότης ἐξ ἀληθῶν χριστιανῶν δὲν θὰ εἶναι
 κοινότης ἐξ ἀνθρώπων.

§ 429. Λέγω μάλιστα ὅτι αὕτη ἡ καθ' ὑπόθεσιν
 κοινότης, καίτοι ἐντελεστάτη, δὲν εἶναι οὔτε ἰσχυρο-
 τάτη, οὔτε στερηωτάτη· ὅσον εἶναι ἐντελεστέρα, τόσον
 μᾶλλον στερεῖται συνδέσμου· τὸ γὰρ καταπρεπτικόν
 τῆς ἐλάττωμα ἐνυπάρχει ἐν αὐτῇ τῇ ἐντελείᾳ τῆς.

430. Ἐκαστος θὰ ἐκπληροῖ τὸ χρέος του· ὁ λαὸς θὰ
 ὑποτάσσεται εἰς πῦς νόμους· οἱ ἀρχηγοὶ θὰ εἶναι δι-
 καιοὶ καὶ μετριοφρονες· οἱ ἄρχοντες ἀκέραιοι καὶ ἀδι-

όφθοροι· οἱ στρατιῶται θὰ καταφρονουσι τὸν θάνατον·
 ματαιότης καὶ πολυτέλεια δὲν θὰ ὑπάρχουσι· πάντα ταῦτα
 εἶναι κάλλιστα· ἀλλὰ φέρε ἴδωμεν καὶ περαιτέρω.

§ 431. Ὁ χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία ὅλη πνευ-
 ματικῇ, ἐνασχολουμένη μόνον εἰς τὰ εὐράνια· ἡ πατρίς
 τοῦ χριστιανοῦ δὲν εἶναι ἐκ τούτου τοῦ κόσμου. Ἐκ-
 τελεῖ μὲν τὸ χρέος του ὁ χριστιανός, ἀλλὰ τὸ ἐκτελεῖ
 μετὰ μεγίστης ἀδιαφορίας περὶ τῆς ἀγαθῆς ἢ κακῆς ἐκ-
 βάσεως τῶν φροντίδων του. Εὐχριστεῖται μόνον εἰς τὸ
 νὰ μὴ ἔχη νὰ μεμφθῇ ἑαυτὸν κατ' οὐδέν, καὶ δὲν φρον-
 τίζει ἂν τὰ πράγματα προβαίνωσι καλῶς ἢ κακῶς ἐν
 τούτῳ τῷ κόσμῳ. Ἐάν μὲν ἡ ἐπικράτεια ἀκμάζῃ καὶ
 εὐδοκίμῃ, μάλιστα αὐτὸς τοῖμα νὰ χαρῇ ἐπὶ τῇ κοινῇ
 εὐδαιμονίᾳ, φοβούμενος μήπως ὑπερηγανευθῇ διὰ τὴν
 δόξαν τῆς πατρίδος του· ἐάν δὲ ἡ ἐπικράτεια ᾔνοι εἰς
 ἀπώλειαν, αὐτὸς εὐλογεῖ τὴν θεξίαν τοῦ Θεοῦ καταβαρυ-
 νομένην ἐπὶ τὸν λαόν του.

§ 432. Διὰ νὰ διασώζηται ἡ κοινότης ἐν εἰρήνῃ καὶ
 ἁρμονίᾳ, χρεῖα ὅλοι οἱ πολῖται ἄνευ ἐξαίρεσεως νὰ ᾔνοι
 ἐπίσης καλοὶ χριστιανοί· ἀλλ' ἂν κατὰ δυστυχίαν εὐ-
 ρεθῇ ἕνας μόνος κενόδοξος, ἕνας μόνος ὑποκριτής, ἕνας
 Κατιλίνας, παραδείγματος χάριν, ἕνας Κρομβιέλης, ὁ τοιοῦ-
 τος βέβαια θὰ εὕρῃ μεγάλην εὐκολίαν μεταξὺ τῶν εὐ-
 λαβῶν συμπατριωτῶν του. Ἢ γὰρ χριστιανικὴ φιλανθρωπία
 δὲν συγχωρεῖ εὐκόλα νὰ ὑποπτεύσωσι κακὸν κατὰ τοῦ
 πλησίον. Ὅστις ἄρα εὕρῃ διὰ τινος θαλιότητος τὴν

τέχνην καὶ τοὺς ἀπατήρη, καὶ καὶ κυριεύση ἓνα μέρος τῆς δημοσίας ἐξουσίας, ἀναδεικνύεται ἐν ἀξιώματι· ὁ Θεὸς δὲ εἶλεν καὶ σέβωνται τὸν ἐν ἀξιώματι μετ' ὀλίγον ἀποδεικνύεται θύναμις· ὁ Θεὸς δὲ εἶλεν καὶ ὑποτάσσονται εἰς τὴν θύναμιν. Ἀλλ' ὁ ἔχων ταύτην τὴν θύναμιν τὴν καταχρᾶται; εἶναι ἡ ῥάβδος δι' ἧς ὁ Θεὸς παιδεύει τὰ τέκνα του. Τοὺς τύπτει θεὸς τὸ συνειδὸς εἰς τὴν ιδέαν τοῦ καὶ ἀποδιώξωσι τὸν τύραννον· καθότι δὲ χρειασθῆ καὶ ταράξωσι τὴν κοινὴν ἡσυχίαν, καὶ μεταχειρισθῶσι βίαν, καὶ καὶ χύσωσιν αἷμα· ἄπερ πάντα ἀντιφέρονται εἰς τὴν χριστιανικὴν προκοπήν· καὶ τέλος πάντων τί τοὺς μέλλει, ἂν ᾖναι ἐλεύθεροι, ἢ δοῦλοι, ἐν ταύτῃ τῇ κατὰ τῶν τλαιπωριῶν; τὸ οὐσυνῆδες εἶναι τὸ καὶ πορευθῶσιν εἰς τὸν παράδεισον· καὶ ἡ ἐντελής ἀπάραυσις τῶν ἐγκουσιῶν εἶναι μέσον πρὸς ταῖς ἄλλαις ἐπὶ ταῦτα.

§ 433. Ἐπέρχεται τις πόλεμος ξένος; οἱ πολῖται ἐμβαίνουσιν ἄνευ δυσκολίας εἰς τὴν μάχην, οὐδεὶς αὐτῶν στοχάζεται καὶ φύγη· πράττουσι τὸ χρέος των, ἀλλ' ἄνευ πάθους ὑπὲρ τῆς δόξης· γινώσκουσι καὶ ἀποθάνωσι μάλλον ἢ καὶ νικήσωσιν. Εἰς τὸ καὶ νικήσωσιν ἢ καὶ νικηθῶσι τί τοὺς μέλλει; ἡ δὲ πρῶτα πρῶτα δὲν γινώσκει καλύτερα· παρ' αὐτοὺς τί τοὺς χρειάζεται; Ἄς φαντασθῶμεν ὁποῖον ὄφελος ἓνα ἐχθρὸς ὑπερήφανος, θυμοειδής, θερμουργὸς καὶ ἐνθουσιῶν, δύναται καὶ ὠφελῆθῆ ἐκ τοῦ στωϊκοῦ χαρακτήρος των! Ἀντιπαράταξον εἰς αὐτοὺς ἐκείνους

τοὺς γενναίους λαοὺς, τοὺς ὁποῖους κατέτρογγεν ὁ διακότης τῆς δόξης καὶ τῆς πατρίδος ἔρωσ· ὑπόθεε τὴν χριστιανικὴν σου πολιτείαν ἀπέναντι τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Ῥώμης, οἱ εὐλαθεῖς χριστιανοὶ δὲ εὐρωσιν ἦτταν, καὶ καταστροφὴν, καὶ ἀπώλειαν, πρὶν εὐκαιρήσωσι καὶ συνελθῶσιν εἰς ἑαυτούς· ἢ δὲ ἐπιτύχωσι τὴν σωτηρίαν των ἐκ τῆς καταφρονήσεως μόνον, τὴν ὁποῖαν ὁ ἐχθρὸς δὲ συλλάβῃ πρὸς αὐτούς. Ἐραῖος ἕρκος, κατὰ τὴν ιδέαν μου, ἦτον ὁ ἕρκος τῶν στρατιωτῶν τοῦ Φαβίου· δὲν ὠρκίσθησαν καὶ ἀποθάνωσιν, ἢ καὶ νικήσωσιν· ἀλλ' ὠρκίσθησαν καὶ ἐπανέλθωσι νικηταί, καὶ ἐβάστασαν τὸν ἕρκον των· ποτὲ χριστιανοὶ δὲν ἐδύναντο καὶ ὀμύσωσι τοιοῦτον ἕρκον· δὲ ἐνόμιζον ὅτι πειράζουσι τὸν Θεόν.

§ 434. Ἀλλ' ἀπατῶμαι, λέγων πολιτείαν χριστιανικὴν· ἐκατέρωθεν τούτων τῶν λέξεων ἀπηθάλπει τὴν ἑτέραν. Ὁ χριστιανισμὸς διδάσκει δουλείαν καὶ ἐξάρτησιν· τὸ πνεῦμά του εἶναι πολλὰ ἐπωφελές εἰς τὴν τυραννίαν, ἥτις βέβαια δὲν ἀφίνει πάντοτε τὰς περιστάσεις καὶ περάσωσι χωρὶς καὶ ὠφελῆθῆ. Οἱ ἀληθεῖς χριστιανοὶ εἶναι κατασκευασμένοι διὰ καὶ ᾖναι ὑπόδουλοι· τὸ γινώσκουσι καὶ μένουσιν ἀκίνητοι· αὕτη ἡ βραχεῖα ζωὴ ἔχει ὀλίγην τιμὴν καὶ ἀξίαν ἐνώπιον αὐτῶν.

§ 435. Τὰ χριστιανικὰ στρατεύματα εἶναι ἑξαιρέτα, μᾶς λέγουσι τινές. Ἐγὼ τὸ ἀρνούμαι. Ἄς μοι τὰ δείξωσι· καθότι ἐγὼ δὲν γνωρίζω στρατεύματα χριστιανικά. Θὰ μοι φέρουσιν εἰς παράδειγμα τὰς σταυροφορίας. Χωρὶς

να φιλονεικήσω περὶ τῆς εὐτολμίας τῶν σταυροφόρων, παρατηρῶ ὅτι δὲν ἦσαν χριστιανοὶ, ἀλλ' ἦσαν στρατιῶται τοῦ ἱερέως, παλιταὶ τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἐμάχοντο ὑπὲρ τοῦ πνευματικοῦ τύπου τῆς, τὸν ἄποϊον ἡ ἐκκλησία ἀποκατέστησε κοσμικόν, ἀγνοῶ τίνι τρόπῳ. Ἄν τὸ θεωρήσωμεν καλῶς, τοῦτο ἐμβαίνει εἰς τὴν εἰδωλολατρειαν· ἐπειδὴ γὰρ τὸ ἱερόν εὐαγγέλιον δὲν συσταίνει καθόλου θρησκείαν τοῦ ἔθνους ἰδίαν, οὐδεὶς ἱερός πόλεμος εἶναι δυνατὸν νὰ ἀκολουθήσῃ μεταξὺ χριστιανῶν.

§ 436. Ἐπὶ τῶν εἰδωλολατρῶν αὐτοκρατόρων οἱ χριστιανοὶ στρατιῶται ἦσαν ἀνδρεῖοι· ὅλοι οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς τὸ βεβαιῶνουν, καὶ τὸ πιστεύω· ὑπῆρχεν ἄριστα τιμῆς κατὰ τῶν εἰδωλολατρικῶν στρατευμάτων. Ἀφ' οὗ δὲ οἱ αὐτοκράτορες ἔγιναν χριστιανοὶ, αὕτη ἡ ἄριστα ἔπαυσεν εὐθύς· καὶ ὅτε ὁ σταυρὸς ἀπεδίωξε τὸν ἀετὸν, ἅπασα ἡ ῥωμαϊκὴ ἀνδρία ἔγινεν ἄφαντος.

§ 437. Ἄλλ' ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὰς πολιτικὰς θεωρίας, ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ δικαίωμα, καὶ ἄς διορίσωμεν τὰς βάσεις περὶ ταύτης τῆς ἀξιολόγησις ὑποθέσεως. Τὸ δικαίωμα, ὅπερ τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον θίδει εἰς τὸν κυριάρχην ἐπὶ τοὺς ὑπηκόους, δὲν ὑπερβαίνει, ὡς προεῖρηται, τὰ ὅρια τῆς δημοσίας ὠφελείας (1). Οἱ

(1) Ἐν τῇ πολιτείᾳ, λέγει ὁ μαρκῆς d'Argenson, ἕκαστος εἶναι ἐντελῶς ἐλεύθερος κατὰ πάντα, ἔσα δὲν βλάπτουσι τοὺς ἄλλους. Ἰδοὺ

ὑπηκοὶ ἄρα δὲν χρεωστοῦσιν εἰς τὸν κυριάρχην λόγῳ τῶν διανοιῶν των, εἰμὴ καθόσον αἱ διανοαὶ των ἀναγονταὶ εἰς τὴν κοινότητα. Ὅθεν, συμφέρει εἰς τὴν κοινότητα νὰ ἔχη ἕκαστος πολίτης θρησκείαν, προτρέπουσαν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀγαπᾷ τὰ χρέη του· ἀλλὰ τὰ δέγματα τῆς θρησκείας δὲν ἔχουσι σχέσιν οὔτε πρὸς τὴν ἐπικράτειαν, οὔτε πρὸς τὰ μέλη τῆς, εἰμὴ καθόσον ἀναγονταὶ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ εἰς τὰ χρέη, τὰ ὑποῖα ὁ ἐπαγγελλλόμενος ταύτην τὴν θρησκείαν χρεωστεῖ νὰ ἐκπληρῶι πρὸς τὸν πλησίον. Περὶ πλεον ἕκαστος δύναται νὰ ἔχη ἦντινα βούλεται ιδέαν· καὶ δὲν εἶναι ἔργον τοῦ κυριάρχου νὰ τὴν γνωρίσῃ καθότι, ἐπειδὴ τὸ κριτήριόν του δὲν ἐκτείνεται καὶ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, ὅποια καὶ ἂν ἦναι ἡ ἀποκατάστασις τῶν ὑπηκόων ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ, δὲν εἶναι ἔργον του, εἰ μόνον ἦναι χρηστοὶ πολῖται ἐν τῇ παρούσῃ.

§ 438. Ὑπάρχει ἄρα μία ἐπαγγελία πίστεως καθαρῶς κοινωνικῆς, τῆς ὁποίας τὰ ἄριστα ἔργον τοῦ κυριάρχου

τὸ ἀμετακίνητον ὄριον· δὲν δύναται νὰ τεθῇ ἀκριβέστερα. Δὲν εἰμπόρεσα νὰ ἀποβάλλω τὴν εὐχαρίστησιν τοῦ νὰ ἀναφέρω ἐνίοτε τοῦτο τὸ χειρόγραφον, καίτοι ἄγνωστον εἰς τὸ κοινόν, διὰ νὰ προσφέρω τὴν προσήκουσαν τιμὴν εἰς τὴν μνήμην ἀνδρὸς εὐκλεοῦς καὶ σεβασμίου, ὅστις ἐφύλαξε καὶ ἐν τῇ μινιστερίῳ καρδίαν ἀληθοῦς πολίτου, καὶ θεωρίας εὐθείας καὶ ὑγιεῖς περὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς πατρίδος του.

εἶναι νὰ τὰ διορίσῃ οὐ κατ' ἀκρίβειαν ὡς δόγματα θρησκευτικά, ἀλλ' ὡς φρονήματα συγκοινωνικά, ἄνευ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἀδύνατον νὰ ᾔνοι τις ἀγαθὸς πολίτης καὶ πιστὸς ὑπήκοος (1). Δὲν δύναται μὲν νὰ ὑποχρεώσῃ τινὰ εἰς τὰ νὰ τὰ πιστεύῃ, δύναται δὲ νὰ ἀποδιώξῃ ἐκ τῆς ἐπικρατείας τοὺς μὴ πιστεύοντας εἰς αὐτὰ, νὰ τοὺς ἀποδιώξῃ οὐχὶ ὡς ἀσεβεῖς, ἀλλ' ὡς ἀνεπιδέκτους τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, οἷς μὴ ἱκανοὺς τοῦ νὰ ἀγαπῶσιν εὐκρινῶς τοὺς νόμους καὶ τὴν δικαιοσύνην, καὶ τοῦ νὰ θυσιάσωσι, χρεῖας τυχεύσεως, τὴν ζωὴν των εἰς τὸ χρέος των. Ἐάν δέ τις, ἀφ' οὗ ἐδέχθη δημοσίως ταῦτα τὰ δόγματα, συμφέρηται ὡς μὴ πιστεύων εἰς αὐτὰ, ὡς τιμωρηθῆ θανάτῳ· καθότι ἔπραξε μέγιστον ἔγκλημα, ἐψεύσθη ἐνώπιον τῶν νόμων.

§ 439. Τὰ δὲ δόγματα τῆς κοινωνικῆς θρησκείας ἀρμύζει νὰ ᾔνοι ἀπλᾶ, καὶ ὀλιγάριθμα, καὶ ἐκπεφρασμένα μετ' ἀκριβείας, καὶ ἄνευ ἐξηγήσεων καὶ ὑπομνημάτων. Ἢ ὑπαρξίς θεότητος παντοδυνάμου, καὶ νοεράς, καὶ

(1) Ὁ Καῖσαρ, συνηγορῶν ὑπὲρ τοῦ Κατιλίνα, ἠγωνίζετο νὰ συστήσῃ τὸ δόγμα ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι θνητὴ· ὁ Κάτων καὶ ὁ Κικέρων πρὸς ἀναίρεσίν του δὲν ἔχασαν τὸν καιρὸν εἰς τὸ νὰ φιλοσοφήσωσιν, ἀλλ' εὐχαριστήθησαν νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ὁ Καῖσαρ ἐλάλει ὡς κακὸς πολίτης, κηρύττων διδασκαλίαν ὀλεθρίαν εἰς τὴν ἐπικρατείαν. Τῷ ὅντι, ταῦτα ᾔητο τὸ ἔργον τῆς γερουσίας νὰ κρίνῃ, οὐχὶ δὲ ζήτημα θεολογικόν.

ἀγαθοποιῶ, καὶ προορατικῆς, καὶ προμηθευτικῆς, ἢ μελλουσα ζωὴ, ἢ μακαριότης τῶν δικαίων, ἢ ἀγιότης τῆς κοινωνικῆς συνθήκης καὶ τῶν νόμων, ταῦτα εἶναι τὰ θετικὰ δόγματα. Τὰ δὲ ἀπαγορευτικὰ τὰ περιορίζω εἰς ἓνα καὶ μόνον, εἰς τὸ μὴ ἔχειν ἀντιπάθειαν πρὸς τὰς ἄλλας θρησκείας, ἠγουν εἰς τὴν ἀνεξιθρησκείαν· ἢ γὰρ μὴ ἀνεξιθρησκεία ἐμβαίνει εἰς τὰς θρησκείας, τὰς ὁποίας ἀπεδοκιμάσαμεν.

§ 440. Ὅσοι διακρίνουσι τὴν πολιτικὴν ἀντιπάθειαν καὶ τὴν θεολογικὴν, ἀπατῶνται κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. Αὗται αἱ δύο ἀντιπάθειαι εἶναι ἀδιαχώριστοι. Εἶναι ἀδύνατον νὰ συζῆ τις ἐν εἰρήνῃ μετὰ ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους πιστεύει καταδικασμένους εἰς κόλασιν αἰωνίαν· ἢ πρὸς αὐτοὺς ἀγάπη θεωρεῖται ὡς μῖσος πρὸς τὸν κολάζοντα αὐτοὺς θεόν· ἀνάγκη νὰ τοὺς φέρωσιν εἰς τὴν ὀρθὴν δόξαν, ἢ νὰ τοὺς κατατυραννῶσι. Πανταχοῦ, ἔνθα ἡ θεολογικὴ ἀντιπάθεια εἶναι θεατὴ, εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ μὴ ἔχῃ καὶ τι ἀποτέλεσμα πολιτικόν (1)· καὶ ὅταν

(1) Ὁ γάμος παραδειγματος χάριν, ὃν συνθήκη κοινωνικὴ, ἔχει ἀποτελέσματα κοινωνικά, ὃν ἄνευ μάλιστα εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ ὑποσταθῇ ἢ κοινότης. Ὑποθετόν τοίνυν ὅτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς κληρὸς κατόρθωσε τὸ νὰ οἰκειοποιηθῆ μόνος τὸ δικαίωμα νὰ συντάττῃ ταύτην τὴν συνθήκην, δικαίωμα τὸ ὁποῖον οὗτος ὁ κληρὸς ἀναγκάτως ἀρπάζει εἰς κάθε θρησκείαν μὴ ἀνεξιθρησκον· δὲν εἶναι ἄρα γε σαφές, ὅτι τότε οἱ ἐκκλησιαστικοὶ, διεκνύοντες ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ τὴν ἐξουσίαν τῆς ἐκκλησίας, δὲ

ἔχη τοιοῦτον ἀποτέλεσμα, ὁ κυριάρχης δὲν εἶναι πλέον κυριάρχης οὔτε εἰς τὰ ἐγκόσμια πράγματα· εὐθὺς τότε οἱ ἱερεῖς γίνονται οἱ ἀληθεῖς κύριοι καὶ οἱ βασιλεῖς ἀποδεικνύονται μόνον ἀξιωματικοὶ τῶν ὑπουργῶν.

§ 441. Τὰ νῦν, ἐν ᾧ δὲν ὑπάρχει πλέον οὔτε δύναται νὰ ὑπάρξῃ πλέον θρησκεία μία καὶ μόνη, ἀνήκουσα εἰς

ἀποματαιώσουσι τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις δὲν θὰ ἔχει πλέον ὑπηκόους, εἰμὴ ὅσους θελήσῃ νὰ δώσει εἰς αὐτὸν τὸ ἐκκλησιαστικὸν τέγμα; Τοῦτο τὸ τέγμα, ὃν κύριον τοῦ νὰ συζεύξῃ, ἢ μὴ, εἰς γάμου τοὺς ἀνθρώπους, καθὼς τύχουσιν ἔχοντες, ἢ μὴ ἔχοντες, τὴν δεῖνα ἢ τὴν δεῖνα διδασκαλίαν, ἀποδεχόμενοι, ἢ μὴ, τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα τυπικὸν ἢ τελετὴν, καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τῆς ἀφιερώσεώς τῶν εἰς τοῦτο τὸ τέγμα, πολιτευόμενον φρονίμως, καὶ ἐπιμένον σταθερῶς, εἶναι ἄρα γε ἀμφισβηλεῖται θὰ ἀρπάξῃ τὴν ἐξουσίαν τοῦ νὰ ἀποφασίσῃ καὶ περὶ τῶν κληρονομιῶν, καὶ περὶ τῶν πολιτικῶν ὑπουργημάτων, καὶ περὶ τῶν πολιτῶν, καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ἐπικρατείας, ἣτις δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ διατηρηθῇ συντεθειμένη μόνον ἐκ νόθων; Ἀλλ' ἴσως, λίγαι τις, θὰ κόμισιν οἱ ἄνθρωποι ἐκκλητικὸν δίκην εἰς τὸν ἡγεμόνα κατὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου, οἷς καταχρωμένου τὰ λαϊκὰ δικαιώματα, θὰ διορισθῇ ἀναβολή, θὰ ἀποφασίσῃ ὁ ἡγεμὼν ἐπιτηδές, καὶ θὰ λάβῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν του τὰ κοσμικά. Ἀλλοίμονον! Τὸ ἐκκλησιαστικὸν τέγμα, ἂν ἔχη ὀλίγην, δὲν λέγω καρδίαν, ἀλλὰ φρόνησιν, θὰ ἀφήσῃ νὰ γίνωσι προσωρινῶς πάντα τὰ τοιαῦτα, καὶ θὰ ἐξακλουθήσῃ τὸν αὐτὸν δρόμον· θὰ ἀφήσῃ σήμερον νὰ γίνωσιν ἐκκλητικοί, διορίαι, ἀποφάσεις, κυριεύσεις, καὶ τέλος πάντων θὰ μείνῃ κύριον. Δὲν εἶναι, μοι φαίνεται, μεγάλη ζημία τὸ νὰ ἀφήσῃ ἓνα μέρος σήμερον, ὅταν ἦναι βέβαιον ὅτι θὰ κυριεύσει πάντα ποτὶ.

ἓνα ἔθνος, καὶ ἀποκλείουσα πᾶσαν ἄλλην, ὀφειλοῦσιν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀνέχονται ὅλας, ὅσαι ἀνέχονται τὰς ἄλλας, καθόσον τὰ δόγματά των δὲν ἔχουσι τίποτε ἐναντίον εἰς τὰ χρέη τοῦ πολίτου. Ὅστις τοιαῦτα νὰ ἐκφωνήσῃ ἔτι ἔξω τῆς ἐκκλησίας οὐθεμία σωτηρία, χρεία νὰ ἀποδιωχθῇ τῆς ἐπικρατείας, ἐκτὸς εἰάν ἡ ἐπικράτεια ἦναι ἡ ἐκκλησία, καὶ ἡγεμὼν ὁ ἀρχιερεὺς. Τὸ τοιοῦτον δόγμα δὲν εἶναι καλόν, εἰμὴ ἐν θεοκρατικῇ ἡγεμονίᾳ· ἐν πάσῃ δὲ ἄλλῃ εἶναι ὀλέθριον. Ὁ λόγος, δι' ὃν λέγεται ὅτι ὁ Ἐρρίκος τέταρτος ἐδέχθη τὴν θρησκείαν τῆς Ρώμης, ἔπρεπε νὰ παράκινῃ νὰ τὴν ἀφήσῃ πᾶς τίμιος ἄνθρωπος, καὶ μάλιστα πᾶς ἡγεμὼν, ὅστις γινώσκει νὰ συλλογίζηται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ.

§ 442. Ἀφ' οὗ ἔστρωσα τὰ ἀληθῆ στοιχεῖα τοῦ πολιτικοῦ δικαιώματος, καὶ ἡγωνίσθην νὰ θεμελιώσω τὴν ἐπικράτειαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς, μένει νὰ τὴν ὑποστηρίξω διὰ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς σχέσεων, ἐξ ὧν προκύπτουσι τὸ δικαίωμα τῶν ἐθνῶν, ἢ ἐμπορία, τὸ δικαίωμα τοῦ πολέμου, αἱ κατακτήσεις, τὸ δημόσιον δικαίωμα, αἱ συμμαχίαι, αἱ διπλωματικαὶ διαπραγματεύσεις, αἱ μετὰ

τῶν ἄλλων δυνάμεων συνθῆκαι, καὶ εἴ τι ἕτερον. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα συγκροτοῦσι νέαι ὑπόθεσιν εὐρυχωροτέραν τῆς δυνάμεως τῆς ἐμῆς νοητικῆς ὁράσεως, τὴν ὁποίαν ἦτο χρεῖα νὰ περιορίσω πάντοτε ἐγγύτερον.

ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ.

ΠΙΝΑΞ ΚΕΦΑΛΑΙΩΔΗΣ

ΤΟΥ

ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΟΣ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

ἘΝ ᾧ γίνεται ἔρευνα πῶς ὁ ἄνθρωπος μεταβαίνει ἐκ τῆς φυσικῆς καταστάσεως εἰς τὴν κοινωνικὴν, καὶ ποῖαι εἶναι αἱ οὐσιώδεις συμφωνίαι τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου.

ΚΕΦΑΛ.	Α.	Προκείμενον τοῦ πρώτου βιβλίου.	§ 4.
ΚΕΦΑΛ.	Β'.	Περὶ τῶν πρώτων κοινωνιῶν.	§ 6.
ΚΕΦΑΛ.	Γ'.	Περὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἰσχυρό- τέρου.	§ 15.
ΚΕΦΑΛ.	Δ'.	Περὶ τῆς ὑποδουλοσύνης.	§ 19.
ΚΕΦΑΛ.	Ε.	Ὅτι χρεῖα πάντοτε νὰ ἀναβῶμεν εἰς πρώτην τινὰ συμφωνίαν.	§ 33.
ΚΕΦΑΛ.	ς'.	Περὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου.	§ 36.
ΚΕΦΑΛ.	Ζ'.	Περὶ τοῦ κυριάρχου.	§ 46.
ΚΕΦΑΛ.	Η.	Περὶ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως.	§ 54.
ΚΕΦΑΛ.	Θ'.	Περὶ τῶν κατ' αὐτὸ δημοσίων κτη- μάτων.	§ 57.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Διαπραγματευόμενον περί τῆς νομοθεσίας.

ΚΕΦΑΛ. Α.	Ὅτι ἡ κυριαρχία δὲν ἀπαλλοτριού- ται.	§ 65.
ΚΕΦΑΛ. Β'.	Ὅτι ἡ κυριαρχία εἶναι ἀδιαίρετος. §	69.
ΚΕΦΑΛ. Γ'.	Ἄν ἡ γενικὴ θέλησις δύνηται νὰ πλανηθῇ.	§ 74.
ΚΕΦΑΛ. Δ'.	Περὶ τῶν ὁρίων τοῦ κυριαρχικοῦ κράτους.	§ 78.
ΚΕΦΑΛ. Ε'.	Περὶ τοῦ δικαιώματος ζωῆς καὶ θανάτου.	§ 88.
ΚΕΦΑΛ. ς'.	Περὶ τοῦ νόμου.	§ 95.
ΚΕΦΑΛ. Ζ'.	Περὶ τοῦ νομοθέτου.	§ 105.
ΚΕΦΑΛ. Η'.	Περὶ τοῦ λαοῦ.	§ 117.
ΚΕΦΑΛ. Θ'.	Συνέχεια.	§ 122.
ΚΕΦΑΛ. Ι'.	Συνέχεια.	§ 128.
ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.	Περὶ τῶν διαφόρων νομοθετικῶν συστημάτων.	§ 134.
ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.	Διαίρεσις τῶν νόμων.	§ 139.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.

Διαπραγματευόμενον περί τῶν πολιτικῶν νόμων, ἕκτον
περὶ τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος.

ΚΕΦΑΛ. Α.	Περὶ τοῦ πολιτεύματος ἐν γένει. . §	146.
ΚΕΦΑΛ. Β'.	Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τῶν δια- φόρων εἰδῶν πολιτεύματος. . . §	168.
ΚΕΦΑΛ. Γ'.	Διαίρεσις τῶν πολιτευμάτων. . . §	181.
ΚΕΦΑΛ. Δ'.	Περὶ τῆς δημοκρατίας. §	189.
ΚΕΦΑΛ. Ε'.	Περὶ τῆς ἀριστοκρατίας. §	197.
ΚΕΦΑΛ. ς'.	Περὶ τῆς μοναρχίας. §	207.
ΚΕΦΑΛ. Ζ'.	Περὶ τῶν μικτῶν πολιτευμάτων. . §	223.
ΚΕΦΑΛ. Η'.	Ὅτι πᾶν εἶδος πολιτεύματος δὲν ἀρ- μόζει παντὶ τόπῳ. §	229.
ΚΕΦΑΛ. Θ'.	Περὶ τῶν σημείων ἀγαθοῦ πολι- τεύματος. §	244.
ΚΕΦΑΛ. Ι'.	Περὶ τῆς καταχρήσεως τοῦ πολι- τεύματος, καὶ περὶ τῆς κλίσεως του εἰς τὴν διαστροφήν. . . . §	248.
ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.	Περὶ τῆς ἀπὸνεκρώσεως τοῦ πολι- τικοῦ σώματος. §	258.
ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.	Πῶς διασώζεται ἡ κυριαρχικὴ ἐξουσία. §	263.

ΚΕΦΑΛ. Η'.	Συνέχεια.	§ 268.
ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.	Συνέχεια.	§ 276.
ΚΕΦΑΛ. ΙΕ.	Περὶ τῶν ἀποστόλων ἢ ἐπιτρόπων τοῦ λαοῦ.	§ 279.
ΚΕΦΑΛ. Ις'.	Ὅτι ἡ σύστασις τοῦ πολιτεύματος δὲν εἶναι συνθήκη.	§ 291.
ΚΕΦΑΛ. ΙΖ'.	Περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ πολιτεύματος.	§ 298.
ΚΕΦΑΛ. Η'.	Μέσον τοῦ γὰ πρόλαμβάνεται τὸ πολίτευμα διὰ τὴν μὴ ἀρκίαν τῆς κυριαρχικῆς δυνάμεως.	§ 305.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

Ἐν τῷ ἑξακολουθοῦντι τῆν διαπραγματεύσειν περὶ τῶν πολιτικῶν νόμων, ἐκθέτομεν τὰ μέτρα τοῦ γὰ στεινωθῆ τὸ πολιτικὸν σύστημα τῆς ἐπικρατείας.

ΚΕΦΑΛ. Α.	Ὅτι ἡ γενικὴ βίλησις εἶναι ἀκατά- στρεπτος.	§ 314.
ΚΕΦΑΛ. Β'.	Περὶ τῶν ψήφων.	§ 321.
ΚΕΦΑΛ. Γ'.	Περὶ τῶν ἀρχαιρσιῶν.	§ 332.
ΚΕΦΑΛ. Δ'.	Περὶ τῶν συνελεύσεων τοῦ ῥωμαί- ου δήμου.	§ 342.
ΚΕΦΑΛ. Ε.	Περὶ τῆς δημοκρατίας.	§ 380.

ΚΕΦΑΛ. ς'.	Περὶ τῆς δικτατορικῆς ἀρχῆς.	§ 388.
ΚΕΦΑΛ. Ζ'.	Περὶ τῆς τιμητικῆς ἀρχῆς.	§ 399.
ΚΕΦΑΛ. Η'.	Περὶ τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητος.	§ 407.
ΚΕΦΑΛ. Θ'.	Συμπέρασμα.	§ 442.